

Мурованокуриловецька районна державна адміністрація

Мурованокуриловецька районна рада

Вінницька обласна організація Національної спілки краєзнавців
України

Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля
Інституту історії України НАН України при
Кам'янець-Подільському національному університеті
імені Івана Огієнка

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

Державний архів Вінницької області

Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека
імені К. А. Тімірязєва

**ДРУГА
МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКА
НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧА
КОНФЕРЕНЦІЯ**

22 – 23 вересня 2017 р.

Муровані Курилівці
Вінниця
2017

УДК 94(477.44)(063)
ББК 63.3(4 Укр-4Він)
Т 76

Редакційна колегія:

С. Д. Гальчак (голова редколегії), член-кореспондент УАІН, доктор історичних наук, професор; *Л. В. Баженов* (співголова редколегії), академік УАІН, доктор історичних наук, професор; *Ю. А. Зінько* (співголова редколегії), кандидат історичних наук, професор; *В. В. Войтович* (відповідальний секретар), Почесний краєзнавець України; *І. М. Романюк*, доктор історичних наук, професор, *А. В. Войнаровський*, кандидат історичних наук, доцент; *Г. І. Денисик*, доктор географічних наук, професор; *С. В. Терський*, доктор історичних наук, професор, *І. П. Гончар*, кандидат економічних наук.

Рецензенти:

О. Добржанський, доктор історичних наук, професор
(Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича)

О. Завальнюк, доктор історичних наук, професор
(Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка)

Друга Мурованокуриловецька науково-краєзнавча конференція / Матеріали конференції, 22 – 23 вересня 2017 р., смт Муровані Курилівці – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2017. – 470 с.

*Рекомендовано до друку вченою радою Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка
(протокол № 7 від 5 вересня 2017 р.)*

ISBN 978-611-530-007-6

© ПП Балюк І. Б., 2017.
© Автори статей, 2017.

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ ДРУГОЇ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОЇ НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

22 – 23 вересня 2017 р.

Голова організаційного комітету

Ладан Сергій Вікторович – голова Мурованокуріловецької райдержадміністрації Вінницької області.

Співголови оргкомітету:

Гальчак Сергій Дмитрович – голова правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, член-кореспондент УАН, доктор історичних наук, професор, заслужений працівник культури України, Почесний краєзнавець України;

Зінько Юрій Анатолійович – декан факультету історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, кандидат історичних наук, професор.

Легун Юрій Вікторович – директор Державного архіву Вінницької області, доктор історичних наук, професор.

Члени організаційного комітету:

Войтович Валерій Васильович – відповідальний секретар оргкомітету, член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України;

- Войнаровський Анатолій Володимирович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та культури України, заступник декана факультету історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського;
- Веклюк Валентина Миколаївна** – начальник відділу культури і туризму Мурованокуриловецької райдержадміністрації;
- Гончар Іван Петрович** – перший заступник голови Мурованокуриловецької райдержадміністрації, кандидат економічних наук;
- Крохмалюк Роман Володимирович** – учитель історії Вербовецької ЗОШ І – III ст., краєзнавець;
- Морозова Наталія Іванівна** – директор Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. К. А. Тімірязєва, член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, заслужений працівник культури України;
- Нікітчук Андрій Миколайович** – заступник голови Мурованокуриловецької районної ради;
- Петравчук Зінаїда Михайлівна** – бібліограф-краєзнавець комунального закладу «Мурованокуриловецька централізована бібліотечна система»;
- Тарановська Тетяна Василівна** – директор комунального закладу «Мурованокуриловецька централізована бібліотечна система»;
- Тучинський Віталій Анатолійович** – доцент кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, кандидат історичних наук.

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА СЬОГОДЕННЯ РАЙОНУ

Мурованокуриловецький район Вінницької області засновано 7 березня 1923 року згідно постанови Президії ВУЦВК № 311 «Про адміністративно-територіальний поділ Подільської губернії».

В процесі свого формування у сучасних межах район акумулював населені пункти Мурованокуриловецького, Яришівського, Лучинецького та Копайгородського районів. Найбільші перетворення в районі сталися 10 вересня 1959 року, коли було ліквідовано Копайгородський район і населені пункти Лучинецької зони відійшли до Мурованокуриловецького району. Проте, 30 грудня 1962 року, район було ліквідовано та приєднано більшу частину населених пунктів до Барського, а декілька – до Могилів-Подільського районів. 8 грудня 1966 року район відтворено в сучасних межах.

Територія району складає 886,5 кв. км., що становить 3,4 % від території області. Географічно район розташований в південно-західній частині Вінницької області і відноситься до Лісостепової зони України.

Район межує з Барським, Могилів-Подільським, Шаргородським районами Вінницької області, Новоушицьким районом Хмельницької області та Сокирянським районом Чернівецької області.

На території району знаходяться селище міського типу Муровані Курилівці та 59 сільських населених пунктів, які об'єднані в одну селищну та 24 сільські ради. Чисельність наявного населення станом на 01.01.2017 року – 25347 чоловік, в тому числі: міське населення – 5918 чоловік, сільське – 19429 чоловік.

Клімат району помірно-континентальний, з м'якою зимою і теплим, відносно вологим кліматом. Середня температура січня – 4 – 6 °С, липня +18,6, +20,5 °С. Період з температурою понад +10 °С становить близько 190 – 200 днів. Опадів випадає в середньому 550 – 570 мм (по області: 590 – 600 мм), на вегетаційний період їх випадає 380 – 400 мм, що дає можливість вирощувати основні культури зони Лісостепу. Висота снігового покриву 5 – 13 см, в останні роки бувають зими із покривом 3 – 5 см.

Територія району характеризується сильно розчленованим рельєфом з глибокими балками та ярами. Значний вплив на характер рельєфу мають ліві річкові притоки р. Дністер, які протікають з півночі на південь і розчленовують територію на цілий ряд вододілів (притоки р. Батіг, Жван, Лядова, Караєць, Немія). Певний вплив на рельєф має річка Дністер на якій збудовано каскад Дністровських ГЕС та ГАЕС і створено водосховище, площа якого складає 312 га.

Ґрунти в районі представлені в основному типом сірих лісових із їх опідзоленими світло-сірими, сірими і темно-сірими. Світло-сірі і сірі опідзолені ґрунти займають площу 36,8 тис. га, або 80 %.

На території району виявлено такі види корисних копалин: пісок, в тому числі кварцовий, галька, гравій, глина, в тому числі глауконітова і бентонітова, пісковик, кварцит, крейда, доломіт, мергель, вапняк, флюорити, фосфорити, граніт та інші.

Візитною карткою району є мінеральна вода «Регіна», розлив якої розпочато 1898 року і на сьогодні вона успішно конкурує на ринках держави та за кордоном.

Площа району займає 88,6 тис. га, в т. ч. сільськогосподарські угіддя – 65,9 тис. га, з них рілля 55,2 тис. га, ліси та інші лісовкриті площі – 15,0 тис. га., земель водного фонду – 0,7 тис. га.

Через територію району проходить Південно-Західна

залізниця і розташовані залізничні станції Котюжани та Немерче.

По території району проходить два міжнародних транспортних коридори, а саме: автомобільна дорога М21 Житомир – Могилів-Подільський та автомобільна дорога Т-20-08 Гуків – Дунаївці – Могилів-Подільський, які забезпечують вантажопотоки до Молдови, Румунії, Болгарії, Туреччини, Польщі, Білорусі, Угорщини та інших країн Європейського Союзу.

В районі нараховується 6 промислових підприємств. За 2016 рік обсяг реалізованої продукції промислових підприємств у діючих цінах склав 44 млн. грн., що на 1,5 млн. грн або на 3,5 % більше проти попереднього року.

За останні три роки обсяги реалізації товарної продукції на 1 жителя зросли на 467 грн. або 37,8 % і склали 1704 грн. На підприємствах оновлено виробничі потужності, що дозволило зберегти понад 300 робочих місць. Збільшено обсяги реалізації мінеральної води «Регіна», електричних побутових приладів та мінеральних добрив. В ряді населених пунктів району працюють млини, олійні, крупорушки, пилорами, столярні цехи, що в певній мірі задовольняє потреби жителів в продуктах харчування, побутових послугах, проведенні ремонтно-будівельних робіт.

Сільськогосподарське виробництво займає головне місце в економіці району. Виробництвом сільськогосподарської продукції в районі займаються:

- 11 товариств з обмеженою відповідальністю;
- 12 приватних підприємств;
- 47 фермерських господарств;
- 6490 домогосподарств населення.

В домогосподарствах населення вирощують картоплю, овочі, баштанні культури, ягоди, фрукти, утримують ВРХ, свині, вівці і кози, птицю. Домогосподарства використовують вирощене для власних потреб, а лишки продукції мають

зможу реалізувати на районному ринку “Наш край” та торгових майданчиках населених пунктів району. Сільськогосподарські підприємства займаються вирощуванням зернових, технічних, плодово-ягідних, кормових культур, розведенням ВРХ, свиней.

Незважаючи на складні погодні умови, різкий ріст цін на паливно-мастильні матеріали, мінеральні добрива, засоби захисту, сільськогосподарські підприємства району, при тісній співпраці з спеціалістами райдержадміністрації, наукових і постачальницьких підприємств та організацій, нарощують обсяги виробництва зерна, технічних культур, молока.

Основою зростання послужили ріст урожайності сільськогосподарських культур та продуктивності тварин в сільськогосподарських підприємствах.

В поточному році валовий збір ранньої групи зернових культур склав 44,7 тис. тонн, при середній урожайності 47,3 ц/га. Найбільшу урожайність (55 – 58 ц/га) ранньої групи зернових забезпечено в господарствах: ТОВ «Агрофірма Рубанський» смт Муровані Курилівці, ФГ “Агро Віта” с. Попелюхи, СФГ “Стріла” смт. Муровані Курилівці, ФГ “ Олімп” с. Степанки та інші.

Збільшено площі посіву кукурудзи на зерно до 7495 га, що дасть змогу отримати валовий збір зернових культур по сільгосппідприємствах району 103 тис. тонн, або на 2 тис. тонн більше проти 2016 року.

Очікуваний валовий збір:

- соняшнику складе 30,6 тис. тонн, при урожайності 25,6 ц/га;

- цукрових буряків 51,1 тис. тонн, при урожайності 385,7 ц/га.

Закладено нові насадження плодових і ягідних культур в селах Снітків, Наддністрянське, Жван, Галайківці. Це послужило основою створення понад 120 нових робочих місць.

ТОВ «Тріада МК» в смт Муровані Курилівці завершило

будівництво міні-цеху з виготовлення соків прямого віджиму потужністю 500 л на годину. Вартість проекту понад 6 млн. грн., що дозволить створити 12 нових робочих місць.

В ФГ "Вищеольчедаївське" завершено роботи по будівництву приміщення під зберігання сировини і готової продукції та змонтовано комплексну лінію по виробництву брикетів BIOMASSER

MULTI вартістю понад 7 млн. грн., де буде додатково створено 8 робочих місць.

В поточному році залучено інвестицій (будівництво, реконструкція, придбання техніки і високопродуктивних корів) на суму понад 92 млн. грн. Крім того у виробництво сільськогосподарської продукції вкладено понад 605 млн. грн. обігових коштів.

Найбільше вирощуванням великої рогатої худоби, в тому числі корів молочного напрямку продуктивності, в районі займається ФГ «Велес-Віта» с. Попелюхи. На протязі останніх років тут нарощують чисельність поголів'я великої рогатої худоби, в тому числі корів і підвищують їх продуктивність. В господарстві утримується поголів'я ВРХ в кількості 2778 голів, в тому числі корів – 810. Покращення генетичного потенціалу корів та науковий підхід до ведення галузі тваринництва дало змогу отримати в 2016 році надій на 1 корову – 10007 кг.

Сільськогосподарськими підприємствами взято в оренду 30109 га земельних ділянок пайового фонду, укладено 12362 договори оренди землі, нормативна грошова оцінка землі, яких становить 831,3 млн гривень.

Аграрії району приступили до виконання договірних зобов'язань з виплати орендної плати за земельні частки (паї). В минулому році відсоток орендної плати до нормативно-грошової оцінки землі склав 6,4 %. Очікується його ріст в поточному році до 8 %. Вже виплачено орендну плату в сумі

майже 45 млн. грн. До 1 грудня поточного року орендна плата буде виплачена в повному обсязі.

Одне з головних по значимості місць в економіці району займає малий і середній бізнес. Сьогодні в цій галузі працює понад 2 тисячі чоловік або 58 % до зайнятих по району. За станом на 01.07.2017 року нараховується зареєстрованих 571 фізична особа-підприємець та 158 юридичних суб'єктів підприємницької діяльності. Ними за півріччя внесено до бюджету району 27,4 млн. грн. податків і зборів. За звітний період започаткували підприємницьку діяльність 2 юридичних особи і 113 фізичних осіб-підприємців, що в 2,2 рази більше відповідного періоду минулого року. В малому і середньому підприємництві створено 135 нових робочих місць. З кожним роком роль малого та середнього бізнесу в економіці району зростає.

В районі функціонує 194 заклади торгівлі та громадського харчування, ними реалізується товарів і продукції на суму понад 68 млн. грн.

Транспортне обслуговування пасажирів в районі здійснюють 5 фізичних осіб-перевізників, ПП «Мурованокуріловецьке АТП «Перевізник» та ПП «Мурованокуріловецький транс сервіс», ПП «АТП Кирилук» і працює автобусна станція.

Приватними перевізниками району обслуговується 17 приміських та 12 міжміських маршрутів, які охоплюють майже всі населені пункти, а також обслуговують пасажирів 8 приватних таксистів.

В районі нараховується 15 стаціонарних та 8 пересувних поштових відділень, а також працює 23 АТС, 14 веж стільникового зв'язку «Київстар», «МТС» та інших операторів.

Житлово-комунальні послуги в районі надають ТОВ «Райсількомунгосп», КП «Мурованокуріловецький водоканал» та 9 комунальних підприємств сільських рад.

На 1 січня 2017 рік у районі нараховувалося 47 багатопверхових будинків та 7465 будинків приватного сектору.

За 2014 – 2016 роки залучено і освоєно 231 млн. грн. капітальних інвестицій, а в 2017 році їх сума очікується на рівні 103 млн. грн.

Шляхова мережа включає в себе дороги з твердим покриттям – 908 км., ґрунтові дороги – 182 км. За останні два роки на ремонт доріг в районі залучено та освоєно 13,7 млн. грн. державного та місцевого бюджетів, що дозволило відремонтувати 63 кілометри місцевих доріг.

За 2016 рік введено в експлуатацію 1366 кв. метрів загальної площі житла і це найбільший показник за останні 3 роки.

За 2016 – 2017 роки в районі введено в експлуатацію ряд об'єктів, а саме:

- ринок «Наш край» смт Муровані Курилівці (приватний підприємець Бринзюк Віктор Олександрович) загальною площею 990 кв. метрів на 270 торгових місць з ветеринарною лабораторією. Тут створено 8 робочих місць з наступним їх збільшенням;

- 8-ми квартирний житловий будинок в смт Муровані Курилівці площею 554 кв. метрів, вартістю 2,4 млн. грн.;

- водогін в с. Снітків протяжністю 13 км, вартістю 1,8 млн. грн., з них кошти Швейцарського фонду DESPRO – 840 тис. грн., обласного та районного бюджету – 350 тис. грн.;

- введено водогони в селах: Лучинчик (14 кілометрів); Конищів (12 кілометрів); Котюжани (4 кілометри). Всього в районі діють централізовані водогони у 18 сільських радах протяжністю понад 144 кілометри.

- в селах Котюжани і Конищів проведено реконструкцію шкільних котелень на альтернативні види палива та введено в експлуатацію вартістю відповідно 517 і 870 тис. грн.;

- в с.Снітків товариство «Тріада МК» посадило 20 га садів і ягідників на 1,5 млн. грн., а від початку впровадження

проекту вже посаджено 130 га садів і ягідників на суму 8,5 млн. грн., що дозволяє створити понад 80 робочих місць.

Кожного року райдержадміністрація надає методичну і практичну допомогу сільським радам у написанні проектів розвитку територіальних громад. У цьому році переможцями 14-го обласного конкурсу стали Котюжанівська і Немерченська територіальні громади та Мурованокуриловецька районна рада (проект комунальної установи «Дитяча юнацько-спортивна школа»).

В районі завершено будівництво полігону твердих побутових відходів та сортувальної лінії на площі 2,2 га. На даних об'єктах освоєно 13,7 млн. грн. коштів обласного фонду охорони навколишнього природного середовища та селищного бюджету. Це перший в області комплекс по збиранню, переробці і захороненню твердих побутових відходів відповідно до вимог Закону України «Про відходи».

Виведення на повну потужність комплексу, дозволить щоденно збирати і переробляти 15 – 20 тонн твердих побутових відходів, або 4,5 – 6 тис. тонн на рік. Утримувати в екологічній чистоті 60 населених пунктів району та 88,6 тис. га земельних угідь з поступовим залученням сіл і містечок сусідніх районів та продовжити експлуатацію полігону з 16 до 30 років. При цьому буде зменшено викид у повітря щорічно 280 тонн шкідливих речовин.

Відповідно до технологічного процесу тверді побутові відходи сортуються на п'ять фракцій: метал, скло, папір, поліетилен, органічні рештки. Для роботи на полігоні створено 12 робочих місць.

За півріччя до бюджету району надійшло 26461,1 млн. грн. власних доходів. Планові завдання виконано на 117,3 %. До відповідного періоду минулого року надходження зросли на 8747,7 тис. грн або на 49,4 відсотки. Приросту досягнуто за рахунок збільшення плати податку на доходи фізичних осіб – 14295,6 тис. грн., плати за землю – 5604,4 тис. грн.,

єдиного податку – 3965,7 тис. грн., акцизного податку – 1758,5 тис. грн. та ряду інших.

В цілому громадянам району за I півріччя 2017 року надано різних видів державної допомоги, субсидій, пільг та компенсацій на загальну суму 41,0 млн. грн., що на 12,6 млн. грн. або на 44,3 % більше проти відповідного періоду минулого року.

Житлові субсидії в районі призначаються на придбання скрапленого газу, твердого палива та житлово-комунальні послуги, так як відсутнє централізоване опалення і природний газ. Житлову субсидію за січень – червень 2017 року на придбання твердого палива та скрапленого газу призначено 3004 сім'ям на суму 9196,1 тис. грн., а на електроопалення – 700 сім'ям.

На оплату житлово-комунальних послуг нараховано 5048,7 тис. грн. Виплачено, з урахуванням заборгованості за 2016 рік, 15978,5 тис. грн. Станом на 01.07.2017 року на обліку в управлінні праці та соціального захисту населення перебуває 2065 одержувачів всіх видів допомог та компенсацій.

В районі нараховується 12,4 тис. чоловік працездатного населення. Середньомісячна заробітна плата за 2016 рік складала 3247 грн., в тому числі по сільському господарству – 3398 грн.

Нараховується 8123 пенсіонери та інваліди. Середній розмір пенсії складає 1505 гривень. В 2016 році народилося 225 дітей.

Удосконалена робота Центру надання адміністративних послуг райдержадміністрації. Введено посади державних реєстраторів та створено відділ державної реєстрації. Кількість видів адміністративних послуг, що надаються жителям району, зросла до 85. За 6 місяців було надано 5716 послуг громадянам.

Освітні запити населення району забезпечують 20 ЗНЗ (заклади I – III ст. – 13, з них НВК «ЗНЗ-ДНЗ» – 9, НВК

«СЗШ I – III ст. – гімназія» – 1; заклади I – II ст. – 7, з них НВК «ЗНЗ-ДНЗ» – 6). А також функціонують дві школи-інтернати та Михайловецький аграрний ліцей.

У 2016 – 2017 навчальному році учнівський контингент складав 2019 учнів, 180 класів. В яких навчалося 224 першокласники, 186 дев'ятикласників, 89 одинадцятикласників.

Удосконалено мережу дошкільних навчальних закладів району, у результаті чого за останні роки кількість дошкільних навчальних закладів зросла до – 10 ДНЗ та 14 НВК. На території району станом на 01.01.2017 р. проживало 1550 дітей дошкільного віку, в т. ч. 229 дітей віком від 5 до 6 років. Дошкільним вихованням охоплено 782 дітей, що становить 96,5 %, а у порівнянні з минулим роком більше на 2,4 %.

Підвезення учнів у районі здійснюють 14 шкільних та орендованих автобусів.

В районі на початок 2017 року функціонувала лікарня планового лікування з поліклінікою на 150 відвідувань в зміну та стаціонар на 84 ліжка. А також комунальна установа «Мурованокуриловецький районний медичний центр первинної медико-санітарної допомоги», яка об'єднує в собі 26 ФАПів, 7 лікарських амбулаторій загальної практики сімейної медицини та денний стаціонар сімейної медицини. Крім того в районі знаходиться підстанція № 2 в селищі Муровані Курилівці та пункт в с. Лучинець Могилів-Подільської станції швидкої медичної допомоги.

В районі працює 61 заклад культури, в тому числі: районний будинок культури – 1, центральна районна бібліотека, 8 клубів-бібліотек, районна бібліотека для дітей, 22 сільські бібліотеки-філії, сільські будинки культури – 16 та 9 клубів, школа естетичного виховання, кіномережа, краєзнавчий музей, дитяча музична школа.

Спортивна галузь в районі представлена дитячо-юнацькою спортивною школою, 38 стадіонами і спортивними площадками, 12 спортивними залами та різноманітними спор-

тивними гуртками при навчальних закладах.

За 2002 - 2017 роки відповідно до районної програми лісогосподарськими підприємствами району посаджено 551,3 га лісових насаджень.

Стабільно зростає площа природно-заповідного фонду району. В 2016 році завершена робота по створенню нових заповідних об'єктів на територіях Жванської, Галайковецької, Вербовецької сільських рад. На вказаних територіях проведено обстеження земельних ділянок, на яких переважає значна кількість степової природної рослинності у водоохоронній зоні річок Жван та її притоках. Підтверджується їх статус включення до заповідного фонду прийнятими розпорядженнями облдержадміністрацією. Станом на 01.08.2017 р. під охороною в районі знаходиться 21 об'єкт природно-заповідного фонду площею 1786,67 га, що становить 2,01 відсотків від загальної площі району. Всі 23 організованих сміттєзвалища в районі паспортизовано.

Церковно-релігійне життя представлене п'ятьма конфесіями:

- Українська православна церква МП;
- Українська православна церква КП;
- Римо-католицька церква;
- Євангельські християни-баптисти;
- Адвентисти сьомого дня.

В районі діють 65 політичних партій, 12 громадських організацій.

Висвітлюють громадсько-політичне та господарське життя району офіційний веб-сайт райдержадміністрації, газета «Наше Придністров'я» та районна редакція ефірного радіомовлення.

БАЖАЮ УСПІШНОЇ РОБОТИ!

Шановні учасники та гості конференції!

Від імені Національної спілки краєзнавців України щиро вітаю вас із початком роботи Другої Мурованокуріло-ловецької науково-краєзнавчої конференції, яка знову об'єднала всіх, хто любить рідний край, долучається до вивчення його історії та сьогодення.

Поле діяльності вінничан, котрі досліджують свою малу батьківщину, надзвичайно велике і благодатне, адже Поділля славиться багатою історією, чудовою природою, талановитими людьми. У давнину цей куточок називали земним раєм, а річку Південний Буг наші далекі предки нарекли Богом. На цій благословенній землі відбувалися події, які впливали на подальший розвиток не лише краю, але й усієї держави та Європи в цілому.

Вінниччина стала колискою для багатьох відомих постатей, котрі поповнили скарбницю не тільки вітчизняної, але й світової науки, культури, мистецтва. Це – Голова Центральної Ради УНР Михайло Грушевський, композитори Микола Леонтович і Петро Ніщинський, письменники Михайло Коцюбинський, Степан Руданський, Михайло Стельмах, Петро Перебийніс, Василь Стус, архітектор Владислав Городецький, художник Василь Хмелюк, кінорежисер Ігор Савченко. Із краєм пов'язані імена видатного хірурга Миколи Пирогова, композитора Петра Чайковського, художника Тропініна, театрального діяча, актора, режисера Миколи Садовського. І цей перелік можна продовжувати, адже Вінниччина відома своїми непересічними талантами в усьому світі. Багато із них мають пряму причетність до історії Мурованокуріло-ловецького району, згадаймо хоча б його уродженців легендарну льотчицю-фронтовичку Євдокію Рачкевич, Героїв Радянського Союзу Георгія Бондаря та Феодосія Горенчука,

лауреата Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка фотопубліциста Якова Давидзона, майстрів художнього слова Ганну Чубач, Івана Губаржевського, скульптора Володимира Смаровоза, науковців В'ячеслава Рудницького, Віктора Ставнюка...

А скільки збереглося природних заповідних куточків, архітектурних та історичних пам'яток, якими пишаються вінничани, мешканці мальовничого Придністров'я та докладають зусиль щодо їх збереження і представлення інформації про них в усьому світі!

Висловлюю щиро подяку всім, хто займається благодатною справою – досліджує історію населених пунктів, свої родоводи, збирає по крупинках, систематизує та оприлюднює інформацію про видатних людей, уродженців краю, та тих, чий життя і діяльність пов'язані з Поділлям, збирає спогади, свідчення очевидців різних історичних подій.

Вивчення проблем локальної історії – вагомий внесок у розвиток краєзнавчого руху, оскільки питання, які розглядаються на конференції про комплексне дослідження краю, його конкретного регіону (сmt Мурованих Курилівців, Мурованокуриловецького району) мають важливе значення для формування національної самосвідомості та відродження історичної пам'яті нашого народу.

Обговорення актуальних проблем краєзнавства сприятиме виробленню нових науково обґрунтованих концепцій для подальшого утвердження краєзнавства у системі соціогуманітарних наук.

Від імені Національної спілки краєзнавців України бажаю учасникам конференції плідної роботи, цікавих наукових дискусій, а також щоб ваш форум став помітним кроком у розбудові сучасного українського краєзнавства.

Олександр РЕЄНТ,
голова Національної спілки краєзнавців України.

ІСТОРІЯ КРАЮ: ДЖЕРЕЛА, ПАМ'ЯТКИ, НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Святослав ТЕРСЬКИЙ

УТВЕРДЖЕННЯ КИЇВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У ПОДНІСТРОВ'І: СТАН ДЖЕРЕЛ ТА НАУКОВІ ВЕРСІЇ

Проводиться аналіз сучасного стану вивчення городищ та інших, переважно, рухомих археологічних пам'яток епохи раннього середньовіччя, які становлять джерельну базу для вивчення процесу включення території Подністров'я (насамперед сучасних районів Вінницької, Хмельницької, Чернівецької областей) до складу Київської держави. З'ясовано розбіжність у поглядах стосовно датування та інтерпретації пам'яток. Обґрунтовується висновок про необхідність ретельнішого вивчення пам'яток IX – XI ст. у Середньому Подністров'ї.

Ключові слова: раннє середньовіччя, археологічні пам'ятки, Київська держава, городища, Середнє Подністров'я.

Питання обставин входження Подністров'я до складу Київської держави досі залишається дискусійним. Цей процес неможливо реконструювати без врахування даних широкомасштабних досліджень. Адже літопис майже нічого не повідомляє про події в цьому регіоні до кінця XI ст.

Єдині згадки про активність Володимира Великого в регіоні Подністров'я відомі з джерел досить пізнього походження. Так, у Йоакимівському літописі сказано про те, що того року «Владимир ходилъ ко Днестру съ двумя Еписко-

пы много люде й научая крести» [3, с. 78]. За певним грецьким джерелом, тоді ж військо київського князя спустошило більше 10 міст і не менше 500 сіл у землях, близьких до дельти Дунаю: «Люди, ни в чем не повинные, обвиненные в нарушении клятвы, оказались во власти рук и мечей». Щоправда, в літературі утвердилась думка про фальшування цього джерела в ХІХ столітті [4, с. 291]. За Ніконовським літописом близько 1000 р. Володимир також здійснив похід на Болгарію: «Володимеру же тогда въ Переяславцѣ на Дунаю» [1, с. 68]. У зв'язку з цими повідомленнями дослідники вказують на регіон Середнього Подністров'я, як транзитний для болгарських впливів на Русь [5]. Таким чином, писемні джерела опосередковано вказують на кінець Х ст., як час остаточного підпорядкування Києву Середнього Подністров'я.

Археологічні дослідження на пам'ятках регіону ІХ–початку ХІ ст., на жаль, поки що проведені лише фрагментарно. До задовільно вивчених належать пам'ятки Північної Буковини (розкопки Б. О. Тимощука) та городище Пліснесько (розкопки М. А. Филипчука та ін.). Ще слабше вивчені пам'ятки Середнього Подністров'я. Змістовні результати досліджень на його Лівобережжі досі досягнуті лише на Глибівському городищі кам'янець-подільською вченою С. Е. Баженовою ще у 1980-і рр., де встановлено перебування військового гарнізону та спалення пам'ятки наприкінці Х ст. [13]. Однак, найцінніші датуючі знахідки з виявленого комплексу для подальшого дослідження недоступні – три арабські дирхеми до фондів Кам'янець-Подільського музею-заповідника не були передані. Натомість городища сучасної придністровської Вінничини досі практично недосліджені [13].

За даними недавніх розкопок поселення VIII – IX ст. у с. Рідківці на Буковині його дослідники припускають масове переселення на землі східнослов'янських хорватів білих (західних) хорватів після розгрому Великої Моравії угорцями в 906 р. На цьому поселенні розкриті рештки кузні й різнома-

нітний асортимент залізних виробів, що засвідчують європейський рівень розвитку місцевого ковальства, а зібрана колекція оздоб – про тісні економічні зв'язки його населення із Подунав'ям та Великою Моравією [6]. Щоправда, частина з цих предметів могла мати степове походження [11].

У Верхньому Подністров'ї та на підступах до Середнього Подністров'я досі «мовчать» потужні багатогектарні племінні укріплення, не будучи заторкнуті лопатою професійного археолога. Досить згадати хоча б досі загадкове найбільше за розмірами Стільське городище, для охорони та вивчення якого восени 2015 р. після довгих митарств нарешті було створено державний історико-культурний заповідник. На сьогодні на городищі вивчено лише долі відсотка існуючих там культурних напластувань. На городищі досі не локалізовано навіть т. зв. «елітарний квартал», немає навіть якихось знахідок, які б дозволили ідентифікувати, безумовно, присутню тут племінну еліту. Проте, за умови масштабності всього комплексу укріплень, подібні елітарні пам'ятки повинні ефектно проявлятися у результатах археологічних досліджень. І їх локація дозволить чітко вказати на етно-політичну особливість еліти регіону Подністров'я напередодні та в період включення його до складу Київської держави.

За таких умов джерельною базою для досліджень залишаються, переважно, рухомі пам'ятки.

Як відомо, процес входження території Подністров'я до складу Київської держави, як і на інших землях Русі, супроводжувався впровадженням нової еліти та будівництвом фортець [15]. Тісні зв'язки регіону з сусідніми державами – насамперед, Угорщиною та Польщею стали причиною періодичної втрати Києвом над ним контролю, так і в результаті – незавершеністю описаного процесу освоєння території. Однак, певні успіхи все ж таки було досягнуто. Вони стали запорукою того, що дана територія міцно увійшла у склад Київської держави, а великі київські князі протягом всього

ХІІ ст. постійно домагалися відновлення повного контролю над краєм.

Археологічні дослідження дають змогу з'ясувати поширення князівських фортець у регіоні племінних центрів. Виділенню їх у межах Північної Буковини приділив увагу у своїх працях відомий дослідник княжої доби Б. О. Тимошук. Щоправда, за його датуванням великокнязівська влада тут утвердилася вже наприкінці ІХ ст. Проте, за сучасними дослідженнями утвердження Києва у Подністров'ї відбувалося сто років пізніше [13]*, а процес внутрішнього освоєння території взагалі не відбувся, наслідком чого було опертя перших володарів краю – князів Ростиславовичів на місцеву племінну еліту, яка і стала відома згодом, як бунтівне галицьке боярство.

Не виключено, що перші варязькі дружини проникли у Подністров'я в процесі освоєння вісло-буго-дністровського варіанту шляху «із варяг в греки» і утвердилися там ще до приходу дружинників Київського князя. Тоді, ймовірно, сліди їх діяльності Б. О. Тимошук міг визнати, як утвердження Києва на цій території. Однак, сліди утвердження скандинавських дружин в Галичині досі відображені загалом невеликою кількістю знахідок.

Класичним доказом цього вважається кенотаф в Галичиній могилі в Галичі, який як і Чорна могила в Чернігові та Турова могила в Турові вважаються похованнями варязьких «князів» на зразок відомого з літопису Полоцького князя Рогволода – незалежними або напівзалежними від династії Рюриковичів володарями**.

Археологічні маркери київської дружини в Подністров'ї поки що слабо окреслюються за наявним матеріалом, однак узагальнення знахідок дружинного спорядження та озброєння галицько-волинських земель, проведений останнім часом [8, 9], виразно підтверджує тезу про порівняно слабку присутність київської дружини в Галичині, порівняно з сусід-

ньою Волиню, де процес внутрішнього освоєння території виразно маркується низкою скарбів місцевої еліти, датованих другою половиною XI – початком XII ст.

Порівняно невелика колекція мечів цього періоду. Характерною є знахідка з околиць Снятина, аналогії якій добре відомі від Скандинавії до Середнього Подніпров'я. Натомість є чимало знахідок деталей мечів цього періоду у Південному Побужжі. Це може бути вказівкою на спроби проникнення київських дружин на Середній Дністер зі сходу або з півдня – через печенізькі степи та улицький анклав, в обхід магістрального шляху Київ – Прип'ять – Західний Буг – Дністер.

Останнім часом, переважно, нелегальними пошуковцями виявлено певну кількість знахідок (фрагменти мечів, підвіски у формі мініатюрних сокирок тощо), належних київській дружині, в околицях Галича. На Буковині вражає кількістю знахідок типового скандинавського дружинного спорядження городище X – XI ст. в ур. Корнешти поблизу с. Рухотин [7, с. 72]. Зібране тут озброєння вважають доказом тривалого штурму хорватської племінної фортеці київською дружиною Володимира Святославовича під час подій 992 – 993 рр.

Із цим походом пов'язують масову загибель в кінці X ст. та повсюдний занепаду на території Східного Прикарпаття та сусідніх районів Подністров'я більшості слов'янських поселень і, в першу чергу, городищ-князівських фортець [10]. На всіх них простежуються сліди пожеж і фіксується знищення жител, укріплень городищ, як, наприклад, у Ревному [17, с. 67 – 68, 201]. Помічено, що в спалених господарських будівлях „підвалах”, які розташовувалися під оборонними валами центральної частини Ревнянського городища, виявлено значну кількість перегорілого зерна. Його присутність у сховищах може вказувати на час знищення укріплень, а саме на кінець літа чи осінь.

Останнім часом робляться спроби виявлення т. зв. дружинних таборів на Русі – опорних пунктів, які призначалися для тимчасової концентрації військ в процесі підкорення нових територій. Порівняно добре вони простежуються у Середньому Подніпров'ї (Гньоздово, Шестовиця та ін.), складніше обґрунтувати їх функціонування на території Подністров'я.

Так, за версією воронезького дослідника Є. Шинакова [19, с. 310] «претендентом» на роль «дружинного табору», де київські князі концентрували військові сили для опанування Прикарпаття та Волині є відоме Пліснеське городище, розташоване на перехресті двох шляхів: вододільного з басейнів Західного Бугу, Дніпра (через Прип'ять) та Дністра, що зв'язував Балтику з Причорномор'ям та сухопутного шляху з Центральної Європи до Києва (т. зв. «баварсько-хозарського» шляху). Тут, на великій укріпленій площі Пліснеська могла відбуватися тим часова концентрація військ Володимира Святославича, що призначалися для воєн за підкорення Волині, Червенської землі та Хорватів.

Натомість автором розглянуто можливість існування меншого за масштабами дружинного табору на північно-західній межі Подністров'я, у Судовій Вишні [12, с. 103]. Проте знахідки з нижніх напластунів городища містять дещо відмінний матеріал, аніж знайдений в збудованих для київських дружинників укріпленнях, що, ймовірно, вказує на присутність дещо іншого складу залоги, з помітною участю місцевих дружинників. Не виключено, що ця пам'ятка може ілюструвати початковий етап появи галицького боярства.

Натомість, недавні відкриття невідомого раніше довготривалого давньоукраїнського городища в Княжполі неподалік Кам'янця-Подільського додатково показують слабе обстеження території історичного Поділля.

Таким чином, культурні напластування укріплених поселень Подністров'я є важливим джерелом для вивчення по-

чатків української державності. Їх детальне дослідження у найближчій перспективі є нагальною необхідністю. Адже, подібні роботи у сукупності із результатами досліджень ранньосередньовічних пам'яток сусідніх регіонів Центральної Європи показують спільні європейські корені перших слов'янських держав і можуть бути вагомою ілюстрацією споконвічної присутності українців у європейському культурному просторі.

* Скарби куфічних дирхемів (892 – 943 рр.), зібрані в околицях пізнішого княжого Галича, пов'язують із літописним походом Володимира Великого на Хорватів у 992 р. Із цим же походом пов'язують припинення життя на більшості городищ Подністров'я [17, с. 79 – 80].

** Як зауважили дослідники, ім'я Галиця цілком вписується в ряд орнітоморфних імен слов'янських князів – польського Крака (легендарного засновика Кракова), чеського Крока та хорватського Будимира (тобто півня) [15, 16].

Джерела та література:

1. Полное собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению Императорскою археографическою комисією. – СПб, 1862. – Т. 9. Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью. – 256 с., 2 табл.

2. Литаврин Г. Г. Записка греческого топарха (Документ о русско-византийских отношениях в конце X века) // Из истории средневековой Европы (X – XVII вв.). Сборник статей / Под редакцией С. Д. Сказкина. – Москва, 1957. – С. 114 – 130.

3. Татищев В. Н. История государства Российского: В 7 т. – Т. 2. – М.-Л.: Наука. Ленингр. отд-ние, 1963. – 252 с.

4. Бибииков М. В. Записка готского топарха // Древняя Русь в средневековом мире. Энциклопедия / Под общей редакцией Е. А. Мельниковой и В. Я. Петрухина. – Москва, 2014. – С. 291.

5. Мицько Ігор. Личковецький богомільський надгробок // Сайт «Збруч». – Львів, 07.07.2016. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/53234>.

6. Пивоваров С. В. Рідківське поселення райковецької культури у Верхньому Попрутті / С. В. Пивоваров, М. В. Ільків // Від

венедів до Русі. Збірник наукових праць на пошану доктора історичних наук, професора Дениса Никодимовича Козака з нагоди його 70-ліття / Інститут археології НАН України. – К. – Х.: Майдан, 2014. – С. 345 – 356.

7. *Пивоваров С. В.* Нові знахідки середньовічних наконечників стріл з території Середнього Подністров'я / *С. В. Пивоваров, В. Калініченко* // Археологія та фортифікація Середнього Подністров'я. Збірник матеріалів Третьої Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Кам'янець-Подільський, 2013. – С. 66 – 72.

8. *Терський С.* Середньовічні мініатюрні сокирки з галицько-волинських земель / *С. В. Терський, В. Савицький* // *Badania archeologiczne w Polsce Środkowowschodniej, Zachodniej Białorusi i Ukrainie w roku 2012: streszczenia referatów XXIX konferencji sprawozdawczej.* – Lublin: UMCS, 2013. – S. 27.

9. *Терський С.* Кіścienie X – XIV ст. na ziemi halicko-wołyńskiej / *S. Terський, W. Sawyцький* // *Badania archeologiczne w Polsce Środkowowschodniej, Zachodniej Białorusi i Ukrainie w roku 2013: streszczenia referatów XXX konferencji sprawozdawczej.* – Lublin: UMCS, 2014. – S. 4041.

10. *Терський С. В.* Південно-Західна Русь напередодні походів Володимира Великого: археологічний коментар / *С. В. Терський* // Вісник Львівської комерційної академії. – Серія: Гуманітарні науки. – Вип. 12. – 2014. – С. 46 – 53.

11. *Терський С. В.* Ремінні трійники-розподільники VI – XIII ст. на Правобережжі України / *С. В. Терський* // Наукові записки (Рівненський краєзнавчий музей). – Вип. 13. – Ч. 1. – Рівне, 2015. – С. 176 – 179.

12. *Терський С. В.* Середньовічні археологічні пам'ятки у Судовій Вишні на Львівщині: історія та перспективи дослідження / *С. В. Терський* // *Historical and cultural studies.* – № 2. – 2015. – С. 94 – 104.

13. *Терський С. В.* Південні кордони Галицького князівства та проблема літописних тиверців: стан і перспективи дослідження / *С. В. Терський* // Військово-науковий вісник. – Вип. 26. – Львів: АСВ, 2016. – С. 189 – 199.

14. *Терський С. В.* Володимир у X ст.: стан та перспективи дослідження / *С. В. Терський* // Хроніки Ладомерії. Наук. зб. – Вип. 1: Мат-ли I Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конфе-

ренції, присвяченої 15-й річниці створення Державного історико-культурного заповідника «Стародавній Володимир». – Володимир-Волинський, 2016. – С. 24 – 27.

15. *Терський С. В.* Роль київської дружини в становленні Галицької землі: проблеми археологічної інтерпретації / *С. В. Терський* // Тези IV Міжнародної науково-практичної конференції «Історико-культурна спадщина: проблеми збереження і популяризації» (Львівська політехніка, 21 – 22 квітня 2017 р.). – Львів, 2017. – С. 119 – 121.

16. *Терський С. В.* Озброєння та фортифікації у Галицькій землі у період входження до складу Київської держави / *С. В. Терський* // Людина і техніка у визначних битвах ХХ століття (до 100-річчя події): Збірник тез доповідей міжнародної наукової конференції 15 – 16 червня 2017 р. – Львів: АСВ, 2017. – С. 51 – 52.

17. *Терський С. В.* Археологія України (середньовічна доба). Навчальний посібник / *С. В. Терський*. – Львів: Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2017. – 256 с.

18. *Тимошук Б. О.* Давньоруська Буковина (X – перша половина XIV ст.) / *Б. О. Тимошук*. – К.: Наук. думка. 1982. – 206 с.

19. *Шинаков Е. А.* «Дружинные лагерь» / *Е. А. Шинаков* // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради VIII – X ст. Зб. наук. праць. – К., 2004. – С. 307 – 311.

Ірина ВАЛІГУРА

**ФОНД ВІДДІЛУ РІДКІСНИХ І ЦІННИХ
ВИДАНЬ ВОУНБ ім. К. А. ТІМІРЯЗЄВА
ЯК ДжЕРЕЛЬНА БАЗА ДЛЯ ВИВЧЕННЯ
ІСТОРІЇ МУРОВАНИХ КУРИЛІВЦІВ
(ЗА ДОКУМЕНТАМИ ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.)**

У складі ВОУНБ ім. К. А. Тімірязєва спеціалізований відділ рідкісних і цінних видань (далі РіЦ) існує з 2000 р.

Фонд відділу становить майже 40 тис. документів, хронологічні межі яких охоплюють XV – XX ст. Його основу складають книги з відкритої у 1907 р. Гоголівської бібліотеки (нині ВОУНБ ім. К. А. Тімірязєва), націоналізованих родових та особистих бібліотек (Потоцьких, Строганових, Щербатових, Грохольських, Собанських, Гейденів, Руссановських та ін.), закритих дореволюційних навчальних закладів та органів місцевого управління, товариств, церков, монастирів, ліквідованої в 1930 р. Вінницької філії Всенародної бібліотеки України при ВАН (в Мурах) та ін. Метою нашого дослідження є вивчення тих документів, які містять відомості про Муровані Курилівці.

Найбільша кількість інформації зосереджена в довідкових виданнях – енциклопедіях, довідниках, словниках, у яких матеріал зазвичай подається в алфавітному порядку і дає змогу з найменшою витратою часу ознайомитись із запитуваною темою. Найдавнішим за часом виходу з друку є «Географическо-статистический словарь Российской империи» (т. 2, СПб., 1865), укладачем якого був російський географ, статистик та мандрівник П. Семенов-Тянь-Шанський. На с. 852 зазначені географічні координати містечка «Куриловцы мурованые», стислі історичні відомості, загальна кількість жителів та дворів (2, 549 в т. ч. 550 євреїв; 326 дв.), перелік культових та господарських споруд. Повідомляється, що володарем пивоварного та цукрового заводів є Комар. Цукровий завод власник заснував у 1842 р. і за період 1860 – 1861 рр. цукру було вироблено 18 340 пудів. Як правило, в довідкових виданнях XIX ст. подавалися відомості про місцеві ярмарки (торги). У Мурованих Курилівцях вони відбувалися кожні два тижні [1, с. 852]. Примірник походить з бібліотеки Немирівської гімназії, про що свідчать печатка закладу та топографічний бібліотечний ярлик.

Більш повним джерелом для вивчення історії та географії містечка є польськомовний «Географічний словник Коро-

лівства Польського та інших слов'янських країн» (т. 4, Варшава, 1883), виданий у 15 томах під редакцією Ф. Сулімерського, Б. Хлебовського та інших редакторів у Варшаві впродовж 1880 – 1902 рр. Крім статистичних відомостей, автори додали цікаву історичну інформацію. Наприклад, що поселення спочатку отримало назву «Чурилівці» від прізвища засновників знатного роду Чурилів, які обрали цю місцевість для проживання. Пізніше назву змінили на «Курилівці». Наприкінці XVIII ст. куриловецька володарка Катерина Коссовська втратила права на маєтності через відмову присягнути на вірність імператриці Катерині II після приєднання Подолі до Російської імперії. Конфісковане майно та землі перейшли у володіння Станіслава Комара, який побудував на зразок Лувру палац та господарські об'єкти. Його син Олександр продав маєток російському адміралові Чихачову в 1867 р. [2, с. 941 – 942].

Енциклопедичний словник Брокгауза і Ефрона під редакцією проф. І. Ю. Андрєєвського та Ф. Ф. Петрушевського (т. 17, СПб., 1896) вміщує досить стислу інформацію, але є можливість відстежити збільшення кількості населення порівняно з 1865 р. – 4010 жителів, 663 двори. Базарні дні залишилися незмінними. В історичних відомостях зазначено про збереження залишків кам'яної стіни «циклопической работы», що вказує на давність поселення [3, с.75].

У фондї віділлү зберігається «Иллюстрированный путеводитель по Юго-Западным казенным железным дорогам» (Київ, 1899), який подає вичерпну інформацію про всі станції Південно-Західної залізниці, характеристику економічного розвитку територій та матеріал з історії і культурного життя краю. Серед 160 ілюстрацій, що значно доповнюють видання, є світлина панського маєтку з Мурованих Курилівців. Про найближчу залізничну станцію Котюжани інформація в книзі відсутня взагалі, а про те, що «в 20 верстах лежить мес-

течко Мурованные Куриловцы» є невеликий нарис [4, с. 407 – 408].

Джерельною базою для вивчення історії Мурованих Курилівців є також праці польських істориків ХІХ ст. У фонді відділу є «Статистичний, топографічний і історичний опис Подільської губернії» (т. 2, Вільно, 1822) В. Марчинського – подільського історика, географа, краєзнавця, церковного діяча та педагога. У 1819 р. він вирішив опублікувати статистичні відомості Подільської губернії з висвітленням найважливіших історичних подій. Автор зумів залучити до своєї справи кам'янецького єпископа Ф. Мацкевича, ректора школи Ю. Коженювського та подільського губернатора С. Павловського, за наказом якого були надані дозволи на користування архівними джерелами. Упорядкований матеріал було надруковано в 3 томах у 1820 – 1823 рр. [5, с. 409]. До другого тому увійшли статті про освіту, євреїв, землеробство, торгівлю і описи повітів – Літинського, Могилівського, Ямпільського. В описі Могилівського повіту подана інформація про населені пункти, які були у володінні маршалка Подільської губернії, майора військ російських, мешканця Курилівців Комара Дельфіна Станіслава.

З приватної бібліотеки польського аристократа А. Русановського з с. Якушенці походить примірник «Поділля. Волинь. Україна. Картини місць і часу» (т. 1, Вільно, 1841), автором якого є А. Пшездзецький – письменник, історик, етнограф, видавець. У частині «Подорож над Дністром» автор подає історичну замальовку Курилівців та особисті враження від мешканців чудового палацу. Є згадка про містечко також у праці польського історика, публіциста, громадського діяча М. Балінського (співавтор Т. Ліпінський) «Старожитня Польща з погляду історичного, географічного та статистичного» (т. 2, Варшава, 1845). Історик та етнограф А. Яблонівський в «Історичних джерелах» (т. 22, Варшава, 1897) згадує Курилівці за часів правління Сигізмунда II Августа та його матері

– королеви Бони – у XVI ст. Цікавим є той факт, що книга містить авторський дарчий напис, адресований подільському поміщику З. Старорипінському. Особлива цінність згадуваних праць польських істориків полягає ще й у тому, що вони є прижиттєвими виданнями (в оригіналі – польською мовою).

Прижиттєвим виданням, де також згадані Муровані Курилівці, є відома історикам та краєзнавцям праця «Барское староство. Исторические очерки» М. Грушевського (Київ, 1894), з якою в травні 1894 р. він захистив магістерську дисертацію. З бібліотеки Вінницького реального училища (на тит. арк. є печатка) походить книга «Архив Юго-Западной России» (ч. 8, т. 1, Київ, 1893) – зібрання архівних документів Барського староства XV–XVI ст. (включають повідомлення про Курилівці).

Слід також звернути увагу на праці В. Гульдмана «Подольская губерния» (1889) та «Населенные места Подольской губернии» (1893), видані Подільським губернським статистичним комітетом та надруковані в Кам'янці-Подільському. Містечко прописане як «Куриловцы Мурованные», подані статистичні відомості, перелік господарських об'єктів та ін.

Маємо також фундаментальне дослідження подільського історика, археолога, культурно-громадського діяча, православного священника Ю. Сіцинського «Приходы и церкви Подольской епархии» (Кам'янець-Подільський, 1901), яке вийшло 9-м випуском серії «Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета». Відомості про містечко вирізняються новизною авторського викладу матеріалу, серйозністю дослідження, глибиною пізнань. Більша частина повідомлення, звісно, припадає на опис культових споруд у Курилівцях. У відділі рідкісних і цінних видань є також сучасне перевидання книги (Біла Церква, 2009), яке користується незмінним попитом у читачів різного фахового рівня.

Подільська єпархія теж видавала довідники. Один з таких – «Справочная книжка Подольской епархии на 1911 год» (Кам'янець-Подільський, 1911) – є у фонді бібліотеки. Він містить відомості про єпархіальне управління та духовно-освітні заклади, церкви, монастирі, школи та склад службовців. Для зручності користування у виданні подані алфавітні покажчики – географічний та іменний. З довідника маємо таку інформацію: Муровані Курилівці станом на 1911 р. входили до 5-го Благочинного округу Ушицького повіту, який очолював протоієрей Іоан Компанський. Він також був настоятелем церкви в Мурованих Курилівцях, отримував 300 крб. за рік, закінчив духовну семінарію, місце псаломщика (50 крб.) було вакантним. Є відомості про склад населення (3055, в т. ч. католиків – 240, євреїв – 1410), церковну землю. Повідомляється також про церковно-парафіяльну школу для дівчаток та однокласне училище [6, с. 195]. Останнє було підпорядковане Міністерству народної освіти, засноване в 1863 р. Докладніші відомості маємо з «Памятной книжки Киевского учебного округа на 1903 год» (Київ, 1903): училище мало власне приміщення, навчалось 64 хлопчики і 10 дівчаток. Учитель І. Зінович мав звання сільського народного вчителя, посаду обіймав з часу заснування училища. Закон Божий викладав священник І. Компанський, співів навчав псаломщик Крижанівський. Зазначалось, що «военная гимнастика преподаётся». За училищем налічувалось 1276 кв. сажнів землі, на якій був садок, город та пасіка. В закладі був хор з 18 осіб, бібліотека для дорослого населення [7, с. 26 – 27]. У доповіді голови Подільського товариства сільського господарства Д. Чихачова «О низшем сельскохозяйственном и ремесленном образовании в Подольской губернии» (Одеса, 1907) змістовно описана діяльність Мурованокуриловецької сільської ремісничої навчальної майстерні, що була підпорядкована Міністерству торгівлі і промисловості. Автор повідомляє, що майстерню заснував на власні кошти місцевий

землевласник у 1899 р. Навчали там всіх охочих хлопців з 14 років, курс навчання тривав 3 роки. Вивчали столярну, ковальську і слюсарну справи. Щорічні випуски проводились у березні. Учні були переважно з місцевого населення Ушицького та Могилівського повітів, навчалися безкоштовно. Майстерня була розрахована на 45–50 учнів, які вивчали арифметику, геометрію, креслення, малювання, а також технічні предмети – механіку, господарську техніку, електрику, обробку металів та ін. На третьому курсі знання застосовували на практиці: ремонтували техніку, виготовляли нову, приймали замовлення на виготовлення меблів, підковували коней. У 1905 р. на прохання учнів створили духовий оркестр, для якого закупили 18 інструментів та запросили капельмейстера. Автор подає також бухгалтерський звіт за 1906 – 1907 навчальний рік [8, с. 10 – 12]. Таким чином, ремісничка майстерня вирішувала проблему забезпечення власного регіону кваліфікованими кадрами. До речі, автор книги Дмитро Чихачов був сином Миколи Чихачова, який викупив палац у С. Комара.

1899 р. у м. Київ у приміщенні Університету св. Володимира проходив XI археологічний з'їзд, на якому було представлено виставку експонатів. Члени зібрання вирішили укласти «Каталог выставки XI-го археологического съезда в Киеве» (Київ, 1899), до якого в рубриці «Славянские древности» включений експонат «топорик из беловатого кремня...», знайдений поблизу Мурованих Курилівців, з приватної колекції пана Червінського [9, с. 163]. Каталог походить з бібліотеки Немирівської гімназії.

Фонд відділу РіЦ включає також величезний масив періодичних друків, серед яких особливе місце належить краєзнавчим виданням. Наприклад, «Подольские губернские ведомости» в 1845 р. надрукували «Путевые заметки о Юго-Западной России» російського вченого-статистика К. Арсеньєва, які були написані під час службових відряджень.

Автора вражали місцеві краєвиди під час переїзду від Нової Ушиці до Могилева-Подільського. Також він описав містечко Курилівці: «красивейшее имение из всех нами виденных» поміщика Комара та навколишній «сад» (парк) і «каменный мост превосходного устройства, который мог служить украшением всякому городу» [10, с. 242]. У часописі «Столица и усадьба» (СПб., 1914, № 5) вміщені три світлини палацу, зроблені з різних ракурсів, які дають можливість бачити якою була архітектурна перлина містечка понад 100 років тому. Про стан медицини в Мурованих Курилівцях за 1915 р. маємо відомості з «Врачебно-санитарной хроники Подольской губернии» (Кам'янець-Подільський, 1915, № 3).

Польськомовний варшавський часопис «Tugodnik Pustgowanu» в 1887 р. оприлюднив історичне оповідання подільського лікаря, історика та громадського діяча Ю. Ролле «Бетатріче», героїнею якого була уродженка Курилівців, старша донька С. Комара, муза польського романтизму Дельфіна Потоцька (у батьківському палаці в 1825 р. вона обвінчалася з Мечиславом Потоцьким, сином Софії Потоцької) [5, с. 510]. Твір підписаний одним із псевдонімів Ролле *Dr Antoni J.*, і зафіксована дата та місце *Kamieniec, d. 28-go listopada r. 1886-go*. Життєопис Дельфіни починається з дослідження родоводу Комарів, за яких обставин її батько оселився в Курилівцях. Для ілюстрації використано гравійований портрет Д. Потоцької, виконаний польським художником С. Віткевичем. Викладений матеріал супроводжують авторські посилання на джерела, наприклад, власний родинний архів Комарів, історичні монографії та іншу літературу.

Д. Потоцька отримала гарну домашню освіту, любила читати, мала талант до музики та малярства, сучасники поширювали славу про її красу і голос неймовірного звучання. З 1830 р. майже постійно проживала за кордоном, мала величезний успіх і вела активне світське життя. Навчалася в Шопена, згодом стала його музою, якій композитор присвя-

тив кілька творів. Була близько знайома з поетами Ю. Словацьким, А. Міцкевичем та З. Красінським, для якого вона довгі роки залишалася музою і коханою жінкою [5, с. 510 – 512]. Листування закоханих, котре вважають шедевром епістолярної творчості європейського романтизму, було частково опубліковано Р. Камінським у «Tugodnik Piustrowany» (1898, № 9 – 24) з додатками портрета Дельфіни в роки її квітучої краси та світлиною останніх років життя. Даний примірник журналу походить з бібліотеки А. Руссановського з Якушенців.

З. Красінський присвятив Д. Потоцькій численні ліричні твори, зробив її героїнею поем «Przedswit» та «Niedokonczony poemat», що увійшли до збірки «Poezje Zygmunta Krasińskiego» (т. 1, Лейпциг, 1872), яка є у фонді РіЦ.

У відділі робота над розкриттям змісту книг та періодичних видань триває і, можливо, на нас ще чекають краєзнавчі відкриття.

Джерела та література:

1. Географическо-статистический словарь Российской империи / сост. П. Семенов. – Т. 2. – СПб., 1865. – 898 с.
2. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Т. 4. – Warszawa, 1883. – 963 s.
3. Энциклопедический словарь / изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – Т. 17. – СПб., 1896. – 482 с.
4. Иллюстрированный путеводитель по Юго-Западным казенным железным дорогам. – Киев, 1899. – 512 с.
5. *Колесник Вікторія*. Відомі поляки в історії Вінниччини : біогр. сл. / Вікторія Колесник. – Вінниця, 2007. – 1007 с.
6. Справочная книжка Подольской епархии на 1911 год. – Каменец-Подольский, 1911. – С. 216; 55.
7. Памятная книжка Киевского учебного округа на 1903 год. – Ч. 2. Подольская губерния. – Киев, 1903. – 220 с.

8. *Чихачов Д. Н.* О низшем сельскохозяйственном и ремесленном образовании в Подольской губернии / Д. Н. Чихачов. – Одеса, 1907. – 20 с.

9. Каталог выставки XI-го археологического съезда в Киеве. – Киев, 1899. – 192 с.

10. [Арсеньев К.]. Путевые заметки о Западной и Юго-Западной России // Подольские губернские ведомости. № 49. Ч. 2. – С. 242 – 245.

*Віктор МОРОЗ,
Василь ЧЕРНЯК*

ПИСЕМНІ ДЖЕРЕЛА ПРО ДАВНЮ ІСТОРІЮ МУРОВАНИХ КУРИЛІВЦІВ

Муровані Курилівці – селище міського типу, центр району, розташоване на тракті Кам'янець-Подільський – Могилів-Подільський над річкою Жван з високими, крутими, скелястими берегами. Містечко має прадавню історію. На цих землях люди селились ще в доісторичні часи, про що свідчать знахідки кам'яних знарядь праці. В писемних джерелах Муровані Курилівці вперше згадуються в 1493 р. як маєність Чурилівці шляхетного роду руського походження Чурилів. Тоді тут було 9 димів [1, с. 454; 2, с. 136]. Дискусійним залишається походження засновника містечка. За переказами тут була резиденція знаменитого слов'янського роду Чурилів [3, с. 852; 4, с. 817]. Деякі інші вітчизняні джерела засновником Мурованих Курилівців вважають легендарного козака Чурила [5, с. 17], який, за переказами, на високому березі річки Жван першим збудував житло. Польські дослідницькі

джерела стверджують, що Курилівці були засновані заможною польською родиною Чурилів [6, с. 31, 32] з гміни Корчак [7, с. 168] і селище стало називатись Чурилівцями.

З 1565 року Чурилівці – володіння шляхтича Поляновського, однак зверхність над цим багатством рід Чурилів не втрачав до середини XVII ст. В часи національно-визвольної війни 1648 – 1676 рр. Курилівці знаходились по за межами бойових дій козацьких і польських військ. В 1659 р. Курилівці вважались сильно укріпленим містечком. Зазнало спустошень під час Руїни та турецької окупації Поділля в 1672 – 1699 рр.

Почало відроджуватись у XVIII ст. В 1752 р. належали Гумецькому. В 1776 р. налічували 166 димів. В 1757 р. польський король Август III дарував Курилівцям статус містечка з правом проведення двох ярмарків щомісяця [2, с. 136; 3, с. 852; 4, с. 817]. Біля половини XVII ст. дочка Миколая Чурили і Зофії Ланцкорунської – Зофія, першим шлюбом – з князем Янушем Четвертинським. Овдовіла по смерті (1648) князя Януша Четвертинського власниця Мурованих Курилівців Зофія Чурило вдруге вийшла заміж за брацлавського підсудка Казимижа Миколая Коссаківського, гміни Шляповрон і внесла Чурилівці в дім другого чоловіка [2, с. 136; 7, с. 168]. До започаткування через Казіміжа Миколая червоно-руської вітки Коссаківських, які писались на «Тверджі, Богородичанах», Курилівці належали їм до кінця XVIII ст. В кінці XVIII ст. Чурилівці змінили назву на Курилівці. Правнук Казіміжа Миколая, Станіслав Коссаківський (1721 – 1761), каштелян кам'янецький, бездітний, був одружений з Катажаною з Потоцьких (1722 – 1803), в заповіті записав їй у власність Тверджу, Топорув і Богородичани замість брацлавських і подільських багатств, у тім Курилівці тільки пожитево. Остання з того роду була Катажана з родини Потоцьких Коссаківська. То була прославлена дама з гострим розумом і словом, любителька жарту та анекдота, злостлива, громадська обиватель-

ка, займалась громадською добродійністю, Кам'янецька каштелянша, барська конфедератка. Прозвана була «мандроха», верховодила на сеймиках в Кам'янець-Подільському. По розділі Польщі не захотіла повертатись до своїх маєтків і Куриловець, бо вони підлягали конфіскації [6, с. 31, 32; 7, с. 168]. Мешкала переважно у своїх маєтках у Станіславові, Львові і Кристинополі. Однак завжди в межах анексованих австрійських територій. Глибока неприязнь до Росії і її прихильників не дозволяла їй прийняти в Петербурзі присягу на вірність Російській імператриці, а тому її маєтки на території Російської імперії підлягали конфіскації або примусовому продажу. Згодом відносини Потоцьких з царським двором на Неві поправились. По клопотанню фаворита Катерини II князя Зубова Курилівці не були забрані в роках 1793 – 1795, а були даровані Катериною II її племіннику, приближеному до Зубова, Станіславу Дельфіну Комару, гміни Корчак, сину Йозефа Бенедикта і Сусани Цішковської, пізніше по тому маршалку Подільської губернії. Станіслав Дельфін Комар був одружений з Гоноратою Орловською, гміни Лубіч, помер в 1843 р., дочкою Яна Оніфера і Анни Стажинської. Станіслав Дельфін Комар походив з не дуже для цих місць багатой шляхти і головно через родичання по жіночій лінії з Станіславом Коссаківським. Сталося так, що маєток Комара знаходився у Куриловецькому ключі. Гонориста, чесна і добра стала дружиною з добрим посагом. А в кінці попри вдалі купівлі став собі паном фортуни, обіймав 140000 моргів землі з чотирма містечками, і з 36 селами разом з 10000 підлеглих. Ніде в його багатствах не було, однак, відповідної резиденції. Призначив на неї село Курилівці, де знаходились частково збережені мури великої кріпості по Курилових з XVI ст. [7, с. 169].

Залишки існуючої тут кам'яної стіни були фундаментом великого замку, збудованому без вапняного розчину (вапна). То була будівля циклопічної роботи з великих клиноподіб-

них каменів, які зв'язувались між собою тим способом, що у верхніх каменів були заглиблення (виємки), а в нижніх – штирі (чопи). То був єдиний такий мур в тім краї [3, с. 852; 6, с. 31].

Як місце під новий класичний палац Станіслав Дельфін Комар вибрав обширний, розміщений над урвищем яру плоский внутрішній двір на залишках замку Чурилів ХVІ ст., заховуючи з нього все, що ще вдалось врятувати. Головний вхід до високого оборонного муру зі сторін північної, східної та південної з'єднувався арочними склепіннями з підземними казармами. Станіслав Дельфін Комар в 1800 – 05 рр. звів великий палац на зразок Лувру, з тесаного каменю. Колони палацу було видно здалеку, зі сторони Ушиці. Навколо палацу був великий парк, закладений шотландцем Діонісієм Міклером з каштанів, з гротами, фонтанами і оранжереями [6, с. 32]. Перед палацом розкинулись великі смуги газонів з клумбами квітів. По лівій парадній стороні лежав великий господарський дідинець із згрупованих там будівель, приземисті муровані стайні у вигляді довгих прямокутників, накритих гладким плоским двоскатним дахом. Алеї, що вели до палацу, обсажені тополями.

Фундатор резиденції з часом дочекався державних почесей, в тім, крім маршалка губернії, також куратора кременських шкіл, на утримання яких вкладав значні кошти, стояв на позиціях космополітичної республіки. Чужі звичаї проникли в нього з часом довгого перебування в Петербурзі, решту доконали французькі емігранти, котрі по революції в своїм краї поселились на польських землях. Часті виїзди Комара за кордон, головно до Парижу, справили враження як на нього, так і його двір (маєток) і він набрав вигляду кращого від французького.

Буйне життя в Курилівцях тривало, однак, недовго. В 1830 р., мимо всяких уроків в резиденції і околицях вся родина Комарів залишила Поділля і виїхала за кордон на постійне

проживання. По смерті Станіслава Дельфіна його вдова оселилась в Римі, до маєтку над Жваном приїжджали родичі. Дідівщину зайняв старший син Александр, але він у Курилівцях бував тільки наїздами. На постійне проживання за кордоном залишились найстарша сестра Алексаедра Дельфіна Мечиславова Потоцька. Подібно поступили дві молодші сестри, з котрих Наталія взяла шлюб з герцогом Медіці-Спада, а Людвіка – з князем Каролом де Бауве. Свої спадки також продали сини, що залишились, Станіслава Дельфіна: Мечислав (помер в 1880 р.), Владзімеж (помер в 1869 р.), котрі в літах 1840 – 1850 виїхали до Франції і там померли неодруженими.

Найдовше залишався в краї Александр Комар, одружений з Пелагеєю Мостовською. Мав він чотири дочки: Гонорату, за першим шлюбом Пшездецька, за другим – де Маугни, Марію, дружину Бориса Бодієско (?), Александрину, заміжно за Миколаєм Тишкевичем з Очеретної і Наталію, монахиню. Перед 1870 р. Александр Комар продав Курилівці адміралові Миколі Чихачову, оскільки власником маєтку міг бути тільки росіянин. Осівши біля сестри Дельфіни Потоцької в Ніцці, Александр Комар там же і помер в 1875 р. Курилівці залишались власністю російського адмірала аж до революції.

На початку XVII ст. в Мурованих Курилівцях стали селитись євреї. Основними сферами їх діяльності були торгово-фінансова і реміснича. Сільське населення містечка у ті часи займалось землеробством, тваринництвом, садівництвом і бджільництвом. Частина населення займалась різними промислами: ткацтвом, кравецтвом, шевством, гончарством. В Мурованих Курилівцях є великі поклади будівельного каменю та каменю для виготовлення жорен. Для отримання додаткових прибутків поміщик С. Комар розвивав та розширював своє господарство. Був збудований ним кам'яний міст через річку Жван. В 1842 р. С. Комар заснував цукровий за-

вод, на ньому в 1860 – 61 рр. вироблено 18340 пудів цукру-піску, а в 1884 р. 30 тис. пудів. Його виробляли 255 робітників. Крім цукрового заводу, на кінець XIX ст. у Мурованих Курилівцях діяли механічна та міднеплавильна майстерні, 3 водяні млини. В містечку працювало 120 ремісників [8, с. 941].

З 1861 р. Муровані Курилівці стали центром Мурилокуриловецької волості. В 1880 р. в містечку проживало до 1500 мешканців. Працювала церква, збудована в 1781 р. На полях маєтку знайдено каміну «бабу», яка стояла у панському парку та дві шліфовані скирки, згодом передані у Кам'янецьке давньосховище. В 1885 р. містечкова церква була розібрана і в 1889 р. освячена. Збудована на кошти прихожан, казни і поміщика.

16-ти томна Єврейська енциклопедія наводить такі відомості про містечко: Курилівці Муровані – містечко Подільської губернії Ушицького повіту. По ревізії 1847 р. в Курилівцях Мурованих в єврейській общині числилось 155 душі. По перепису 1897 р. там проживало 4340 жителів, із них 1410 євреїв [9, с. 851].

Муровані Курилівці були приватним містечком. В останні роки XIX та початку XX століть містечко знаходилося у власності дворянина Псковської губернії генерал-ад'ютанта адмірала Миколи Матвійовича Чихачова (православний), який проживав у м. С.-Петербурзі. Землі в маєтку було 1461 дес., в тому числі присадибної 14 дес., ріллі – 896 дес., лісу – 417 дес. і непридатної – 134 дес. Представником маєтку був Костянтин Єгорович Скачков. В 1903 р. власником маєтку залишався той же М. М. Чихачов; всієї землі у маєтку було 1475 дес., в тому числі: присадибної – 53 дес., орної – 928 дес., лісу – 340 дес. та непридатної – 153 дес. [10, с. 353; 11, с. 863]. За даними В. К. Гульдмана, в містечку в 1893 р. було 652 дворів, в них проживало 3819 жителів. Містечко було волосним центром Ушицького повіту [12, с. 247]. В 1905 р.

належало тому ж М. М. Чихачову. Дворів – 765, жителів – 3938 душ. В містечку знаходилось православна церква, 4 єврейські молитовні школи, міністерське однокласне сільське училище церковно-приходська школа, єврейська школа, сільськогосподарська реміснична школа, поштово-телеграфне відділення, волосне правління, міщанське правління, урядницький пункт, лікарня при цукровому заводі, цукровий і цегляний заводи, 4 водяних млини, аптека, аптечний склад, 7 заїзних дворів, ярмарки по четвергах [13, с. 517].

Наступило ХХ століття. Почалась нова та новітня історія Мурованих Курилівців.

Джерела та література:

1. Історія міст і сіл України. Вінницька область. – Київ: Українська Енциклопедія, 1972. – С. 454 – 462.

2. Енциклопедія історії України. – Київ: Наукова думка, том 7. – 2010. – С. 136.

3. Географическо-статистический словарь Российской империи / Составил действительный член Императорского Русского географического общества П. Семенов. – Т. II. – Санктпетербург, 1865. – 898 с.

4. Приходы и церкви Подольской епархии. Под редакцией священника Ефимия Сецинского. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2008. – XII+996 с.

5. Містечка Східного Поділля / За редакцією Григорія Денисенка. – Вінниця, 2001. – 23 с.

6. Murowane Kurylowce / Urbanski Antoni Podzwonne na zgliszczach Litwy i Rusi / Warszawa, 1928. – s. 31 – 32.

7. Kurylowce Murowane / Aftanazy Roman Dzieje rezydencie na dawnych kresach Rzeczypospolitej. W ojewodstwo podolskie. – Tom 9. – Wroclaw, 1996. – S. 167 – 178.

8. Kurylowce Murowane / Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. IV. – Warszawa, 1883. – s. 941 – 942.

9. Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и культуре в прошлом и настоящем. Под общей редакцией д-ра Л. Ка-

ценельсона и барона Л. Г. Гинцбурга. Том девятый. Издание Общества для Научных Еврейских Изданий. Издательства Брокгауз-Ефрон – С.-Петербург, 1906 –1913. – 960 с.

10 *Гульдман В. К.* Поместное землевладение Подольской губернии / В. К. Гульдман. – Каменец-Подольск: Типография Подольского губернского Правления, 1898.

11. *Гульдман В. К.* Настольно-справочная книжка для г. г. землевладельцев и арендаторов. Поместное землевладение в Подольской губернии / В. К. Гульдман / Издание 2-е, исправленное и значительно дополненное. – Каменец-Подольский: Типография С. П. Киржацкого, Николаевская площадь, д. № 5. – 1903. – 896 с.

12. *Гульдман В. К.* Населенные места Подольской губернии [Алфавитный перечень населенных пунктов губернии с указанием некоторых справочных о них сведений]. Издание Подольского губернского статистического комитета / В. К. Гульдман. – Каменец-Подольский: Типография Подольского губернского Правления – 1893. – 636 с.

13. *Крылов А.* Населенные места Подольской губернии / А. Крылов. – Каменец-Подольск: Типография Подольского Губернского Правления, 1905. – 563 с.

*Юрій ЛЕГУН,
Олександр КРАВЧУК*

ТВОРЧИЙ СПАДОК І. ГУБАРЖЕВСЬКОГО У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Науковий і релігійний діяч Ігор Володимирович Губаржевський – один з багатьох українських емігрантів, творчість яких починає сьогодні вивчатися на історичній батьківщині. Народився він 30.05.1905 р. (за старим стилем) в с. Дерешева, тоді Ново-Ушицького повіту Подільської губернії (а нині

– Мурованокуриловецького району Вінницької області) в родині православного священика. Виріс в с. Паланка Гайсинського повіту Поділля, де його батько був священиком. У 1914 – 1919 рр. навчався в Тульчинській духовній школі. Наприкінці українських визвольних змагань 1917 – 1920 рр. І. Губаржевський перебував у повстанському загоні отамана Лиха [1], але залишився в Україні, не зважаючи на небезпеку.

У 1922 – 1927 рр. вчився в Київському археологічному інституті на етнологічному відділенні. 1925 – 1930 рр. – працював лектором на Київських курсах українознавства, 1930 – 1932 рр. – науково-технічним працівником науково-дослідного Інституту мовознавства Академії наук УСРР, а в 1932 – 1941 рр. – науковим співробітником цього закладу (очолював секцію діалектології). У 1936 – 1941 рр. – доцент Київського педагогічного інституту імені М. Горького. 1939 р. захистив у Харківському університеті дисертацію кандидата філологічних наук на тему «Т. Шевченко і сучасна українська літературна мова». Автор 30 наукових праць [2], зокрема, був співукладачем «Російсько-українського словника» (К., 1937) [3].

1941 р. разом з родиною через хворобу дітей залишився в окупованому Києві, де присвятив себе церковній справі. 29 грудня 1941 р. рукоположений в сан священика УАПЦ, призначений настоятелем Св. Троїцької Церкви м. Чоповичі Чоповицької округи, згодом – благочинним Коростенської та Овруцької округ. 24 січня 1943 р. став протоієреєм. З жовтня 1943 р. – на еміграції. 1945 – 1948 рр. – настоятель парафії українських військовополонених в таборі Гайденау [4]. Весною 1948 р. виїхав до Великої Британії, очолював Генеральне Церковне Управління УАПЦ, організував видання часопису «Братський листок».

1960 р. емігрував до США, був заступником голови Малої і Великої рад УАПЦ (соборноправної), священиком у церкві в Брукліні. Був професором Інституту Східної і Цент-

ральної Європи Колумбійського університету (Нью-Йорк), викладав українську літературу, українську та російську мови, співпрацював з українським відділом радіо «Свобода». У Нью-Йорку створив видавництво, де виходив журнал «Наша Батьківщина».

Помер Ігор Володимирович Губаржевський 5 листопада 1970 р. в Брукліні. Похований у містечку Лінден, штат Нью-Джерсі, США.

У 2015 році розпочалася публікація праць Ігоря Губаржевського в Україні [5]. В першому виданні були подані спогади і листування, промови, художні твори, суспільно-політичні та наукові статті з творчої спадщини протопресвітера Ігоря Володимировича Губаржевського. В той же час недоступними для читача залишаються проповіді й релігійно-моральні публікації автора. А його життєвий шлях свідчить, що Ігор Губаржевський вважав саме релігійну, церковну діяльність своїм головним призначенням, присвячуючи їй суттєву частку власної творчості. Матеріали такого характеру зібрані у другому томі його праць «Хрест і тризуб», який якраз друкується в одному з вінницьких видавництв.

Відтак, вважаємо за доречне подати докладніші відомості про перевезені останніми роками до України архівні збірки матеріалів Ігоря Губаржевського.

Основна частина його рукописної спадщини зберігається у Києво-Могилянській академії. Бібліотечно-архівна колекція І. Губаржевського була подарована НаУКМА у 2011 році донькою Ярославою Француженко-Губаржевською. Бібліотечна колекція нараховує 2181 примірників і 997 назв книг і періодичних видань. Архівна частина колекції І. Губаржевського надійшла до НаУКМА разом з його бібліотечною збіркою. Детальна інформація про особовий фонд № 14 «Ігор Володимирович Губаржевський» розміщена на сайті Наукової бібліотеки Національного університету «Києво-Могилянська академія» [6]. У фонді справи згруповані за нас-

тупним принципом: 1. науково-творчі матеріали; 2. матеріали педагогічної діяльності І. Губаржевського у навчальних закладах; 3. листування; 4. матеріали до біографії І. Губаржевського; 5. матеріали, зібрані І. Губаржевським; 6. образотворчі матеріали; 7. матеріали інших осіб.

У листопаді 2010 р. частину документів І. Губаржевського передано до Державного архіву Вінницької області його донькою Ярославою Французенко. На основі цих документів 2012 р. створено особовий фонд «Губаржевський Ігор Володимирович – протопресвітер УАПЦ, член «Товариства Подільнян» в Нью-Йорку». Його матеріали охоплюють 1946 – 2010 рр.

Загалом фонд нараховує 222 (двісті двадцять два) документи, як біографічного, так і науково-популярного характеру.

Документи сформовано у справи за номінальною та предметно-запитальною ознаками, в межах справ – за хронологією та логічною послідовністю, у листуванні, при наявності, документи сформовані за принципом документ – запит, документ – відповідь.

Описи побудовано за розділами, перший містить документи бібліографічного характеру та хронологічно охоплює період з 1947 по 1970 роки, другий з наукової та громадської діяльності за період 1950 – 1970 років.

В межах розділів документи розміщено за хронологією та логічною послідовністю.

Документи сформовано у 8 справ.

У кожній із справ є внутрішній опис документів.

Постать Ігора Володимировича Губаржевського визначається його внеском в українознавство, мовознавство та дослідження і розповсюдження історичних матеріалів в діаспорі. Він був автором та упорядником книг по морфології та синтаксису таких, як «Робітничка книга з української мови й літератури для українських шкіл поза УРСР», «Підручник з

української мови для українських середніх шкіл» та «Підручник з української мови для середніх шкіл з неукраїнською мовою викладання».

Наукова спадщина Ігоря Володимировича нараховує кілька десятків надрукованих статей на історичну та релігійну тематику, зокрема «Відродження української автокефальної православної церкви 1921 року і церковно-національне значення цієї події», «Кам'янець-Подільський (спроба духовно-історичної характеристики)» та «Пам'ятка на дорогу: Пам'ятайте, Християни!» та ряд неопублікованих машинописів статей.

В особовому фонді Ігоря Губаржевського відклалися документи автобіографічного характеру, зокрема автобіографії (машинописного варіанту) на англійській та українській мовах, а також матеріали по увічненню пам'яті: некрологи та брошури біографічного характеру, які були видані його зятем Миколою Вірним-Француженком.

Серед ювілейно-поздоровчих документів варто виокремити особисте та офіційне листування фондоутворювача з родиною та колегами. Особливої уваги заслуговують листи родичів І. Губаржевського та Я. Француженко, які проживали на території України. Офіційне листування містить в собі цікаві відомості, щодо наукової діяльності протопресвітера в діаспорі, його наукових колах спілкування.

Рукописи праць фондоутворювача представлені рядом статей («Духовність Поділля», «Привітаємо ювіляра – Кам'янець-Подільський», «Національні риси духовності Поділля», «Бійтеся тих, що душу вбивають»), промовами («Краса України – Поділля»), зверненнями («До Земляків і Землячок з Поділля»), «Слово-наша зброя»), спогадами та проповідями.

Особисте листування фондоутворювача представлене 28-ма листами, зміст яких розкриває взаємини Ігоря Губаржевського та його родини з ріднею на Україні та близькими знайомими і колегами в діаспорі. Офіційне листування до-

силь повно висвітлює наукові знайомства фондоутворювача в колі колег в діаспорі та розкриває різноманітні наукові проекти та їхнє втілення в життя, зокрема створення та функціонування «Комітету по святкуванню 900-річчя Кам'янця-Подільського», проведення наукових засідань та зборів і зібрання матеріалів для видавництва наукового збірника.

Зображувальні документи представлені рядом світлин, як самого Ігоря Губаржевського, так і членів його родини: дружини – Ольги Нікондровни, дочки Ярослави (Губаржевської) Француженко та її чоловіка Миколи Вірного-Француженка. Найвні світлини з родинного життя сім'ї Губаржевських (фото весілля дочки Ярослави в Лондоні, фото Ігоря Володимировича та Ольги Нікондровни). Загалом в особовому фонді представлено 16 фотосвітлин.

Документи про фондоутворювача висвітлені матеріалами до увічнення пам'яті Ігоря Володимировича, серед яких варто зазначити статті знайомих та друзів: «Смерть і Життя (до першої річниці смерті протопресвітера отця Ігоря Губаржевського)», «30-та роковина смерті о. Ігоря Губаржевського», стаття Єпископа Олександра (Биковця) «Протопресвітер Ігор Губаржевський мій учитель і старший приятель».

Досить детально розкривають та характеризують життя і діяльність І. Губаржевського дві праці Миколи Вірного-Француженка, а саме: «Дещо про життя, діяльність, творчість отця протопресвітера Ігоря Губаржевського (1905 – 1970)» та «Бібліографія» (1945 – 2007).

Фондоутворювачем було зібрано масив документів, який відноситься до історичних джерел та матеріалів, що висвітлюють історичні події на теренах Поділля. Дані матеріали були зібрані Ігорем Володимировичем та колегами науковцями в діаспорі для видавництва наукового збірника, присвяченого святкуванню 900-річчю Кам'янця-Подільського (листи, повідомлення, статті О. Архімовича, М. Кравчука, В. Гарби).

Окремий масив матеріалів був зібраний фондоутворювачем внаслідок тісної співпраці з колегами по «Товариству Подолян», членом якого сам Губаржевський. Науковий доробок складається з різноманітних статей на суспільно-економічні, політичні, історичні, релігійні теми, поезики.

У першій справі містяться рукописи праць І. Губаржевського за 1947 – 1970 рр. – статті («Духовність Поділля», «Привітаємо ювіляра – Кам'янець-Подільський», «Національні риси духовності Поділля», «Бійтеся тих, що душу вбивають»), промови («Краса України – Поділля»), зверненнями («До Земляків і Землячок з Поділля», «Слово-наша зброя»), спогади та проповіді.

Друга справа фону об'єднує праці І. Губаржевського, опубліковані у 1947 – 1970 рр. Зокрема, це брошури «На нашій – не своїй землі» (1950 р.) і «Основи українського православ'я» (Відбитка з журналу «Православний Українець» (1970 р.), статті «Пам'ятка на дорогу: Пам'ятайте, Християни!» (надрукована в журналі «Братський листок», 1947 р.), «Воскресіння Христове у зміненій людині» (надрукована в газеті «Українські вісті», травень 1960 р.), «Кам'янець-Подільський (спроба духовно-історичної характеристики)» (надрукована в газеті «Українські вісті», 1969 р. та ін.

У третій справі представлено особисте листування Ігоря Губаржевського – 28 листів, зміст яких розкриває взаємини його і сім'ї з ріднею на Україні, близькими знайомими і колегами в діаспорі. Офіційне листування досить повно висвітлює наукові знайомства фондоутворювача в колі колег в діаспорі та розкриває різноманітні наукові проекти та їхнє втілення в життя, зокрема створення та функціонування «Комітету по святкуванню 900-річчя Кам'янця-Подільського», проведення наукових засідань та зборів і зібрання матеріалів для видавництва наукового збірника.

Четверта справа стосується листування І. Губаржевського з юридичними особами у питаннях створення «Това-

риства Подолян» та науковій роботі.

У п'ятій справі фонду представлено 16 світлин – родинні зображення сім'ї І. Губаржевського 1947 – 2010 рр. – Ольги Нікондровни, дочки Ярослави та її чоловіка М. Вірного-Француженка.

Документи шостої справи стосуються увічнення пам'яті І. Губаржевського. Серед них, детально розкривають життя і діяльність І. Губаржевського твори М. Вірного-Француженка. Ці праці – «Дещо про життя, діяльність, творчість отця протопресвітера Ігоря Губаржевського (1905 – 1970)» та «Бібліографія» (1945 – 2007), були підготовчими матеріалами до монографії про протоієрея.

У сьомій справі зібрано документи з історії Поділля, зібрані І. Губаржевським та іншими емігрантами-науковцями для видання наукового збірника до 900-річчя Кам'янця-Подільського.

Восьма справа стосується матеріалів, зібраних І. Губаржевським у 1966 – 1970 рр. під час співпраці з колегами по «Товариству Подолян». Зокрема, статті стосуються суспільно-політичних, економічних, історичних, релігійних тем.

Частина зазначених матеріалів опублікована [7], інша – потребує наукового опрацювання і введення у вітчизняний інформаційний простір як цінне джерело з історії суспільно-політичних і релігійних поглядів української еміграції.

Джерела та література:

1. *Вірний М.* В 30-ті роковини смерті о. Ігоря Губаржевського / *М. Вірний* // Свобода. Український щоденник. – 2000. – № 48. – 1 грудня. – С. 15.

2. Серед них: Активні дієприкметники на *-чий* в українській літературній мові // Мовознавство. 1936. № 9; Діалектологічні спостереження над мовою с. Паланки Тульчинського району Вінницької області // Там само. 1938. № 13 – 14; Про лексику творів Т. Г. Шевченка // Там само. 1940. № 15 – 16 та ін.

3. Російсько-український словник. – К., 1937. – 890 с.
4. Енциклопедія української діаспори. Том 1. Кн. 1. – Нью-Йорк – Чікаго, 2009. – С. 190.
5. «Я мовчу – душа говорить...» / І. Губаржевський / упорядкув.: Ю. В. Легун, О. М. Кравчук. – Вінниця: Т. П. Барановська, 2015.
6. <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/2347>
7. *Губаржевський І.* «Я мовчу – душа говорить...» / упорядкув.: Ю. В. Легун, О. М. Кравчук. – Вінниця: Видавець Т. П. Барановська, 2015. – 388 с. – С. 34 – 41.

*Костянтин ЗАВАЛЬНЮК,
Ігор ЖУРАВЛІВСЬКИЙ*

ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ПРО РОДИНУ ДЯДИНЮКІВ

З давніх часів Мурованокуриловеччина славилася своїми яскравими, непересічними майстрами пензля, серед яких виділяються такі неповторні постаті, як Федір Коновалюк (с. Калівка), Борис Остапович (сміт Муровані Курилівці), Петро Дерев'яно (с. Попелюхи), Ганна Рудковська (с. Жван), Володимир Трачук (с. Бахтин), Юрій Химич (с. Вищеольчедаїв), Володимир Вовк (с. Кривохижинці), Микола Бабій та Микола Козаков (с. Обухів), Оксана Городинська та Володимир Смаровоз (с. Конищів), Микола Олійниченко (с. Михайлівці), В'ячеслав Єрмаков (с. Попове), Юрій Ноговіцин (с. Вінож) та ін.

Окреме місце у цьому почесному списку займає уродженець с. Лучинець Дядинюк Василь Андрійович (01.01.1900 – 21.01.1944) – відомий український художник-

монументаліст і графік, який навчався у Львові у мистецькій школі О. Новаківського (1925 – 28) та у П. Холодного; автор серії портретів «Володарі України», виданих як комплект кольорових листівок; учасник художніх виставок у Львові, Кракові, Відні, Парижі, Празі, Філадельфії та Нью-Йорку і персональної – у Коломиї (1926); за дорученням митрополита Андрея Шептицького скопіював низку портретів греко-католицьких єпископів XVII – XVIII ст.; у 1938 році отримав 2-гу премію за кращий малярський твір на конкурсі в музеї Наукового товариства ім. Шевченка [8, с. 577 – 578].

У Державному архіві Вінницької області зберігаються архівно-слідчі справи за 1928 рік на рідних братів Василя Дядинюка – Олександра, 1882 р. н. [4, арк. 1 – 37 зв.], Івана, 1896 р. н. [3, арк. 1 – 28 зв.] та Володимира, 1897 р. н. [6, арк. 1 – 47 зв.], а також за 1927 рік на дядька, Прокопа Авакумовича Дядинюка, 1868 р. н. [7, арк. 1 – 47 зв.] та племінника, Бориса Олександровича Дядинюка [5, арк. 1 – 43].

У списку посадових осіб Могилівської міської управи за 27 липня 1918 року (фонд Могилів-Подільської міської управи) зазначено, що найстарший із братів, Олександр Дядинюк, закінчив Петроградську рисувальну школу Імператорського товариства заохочення художників і має свідоцтво на звання вчителя графічних мистецтв, видане Академією мистецтв. З 1 травня 1917 року по 24 травня 1918 року був членом Могилівської міської управи. 24 травня (6 червня) 1918 року обраний міським головою Могилева-Подільського [1, арк. 159 зв. – 160].

В листопаді 1919 року захворів на тиф, і тому у травні 1920 року написав заяву про свою відставку, яка була негайно задовільнена [4, арк. 17 зв.].

Також у фонді Могилів-Подільської міської управи є постанова № 4 за 10 січня 1918 року про делегування Олександра Дядинюка представником міської управи до козацької ради куреня ім. Гетьмана Петра Сагайдачного [1, арк. 116].

За радянських часів О. Дядинюк працював викладачем образотворчого мистецтва у Могилів-Подільському педагогічному технікумі та місцевій 7-річній школі. Заарештований 23 вересня 1928 року за звинуваченням у ст. 54-3, 54-4 і 54-10 КК УСРР [4, арк. 13, 25]. Йому, зокрема, інкримінувалося «проведення антирадянської агітації, влаштування нелегальних зібрань, поширення нелегальної літератури». Очевидно, слідчими були взяті до уваги і свідчення сина Бориса, який розповідав на допиті: «Мене батько виховував в українському дусі, тобто прагнув зробити з мене українця, який любить свою батьківщину і стоїть за її незалежність. Часто він розповідав мені історію боротьби українців за незалежність» [4, арк. 2].

Постановою Особливої Наради при Колегії ОДПУ від 11 січня 1929 року Олександр Андрійович був позбавлений права проживання у Москві, Ленінграді, Ростові-на-Дону, зазначених губерніях та округах і в УСРР, з прикріпленням до певного місця проживання, терміном на 3 роки [4, арк. 30]. Згодом, постановою аналогічного карального органу за 19 лютого 1932 року термін покарання було продовжено ще на 3 роки [4, арк. 35].

Реабілітований О. А. Дядинюк був висновком Прокуратури Вінницької області за 19 квітня 1995 року [4, арк. 37].

Ще раніше, 5 березня 1928 року, було заарештовано Володимира Дядинюка, який на той час працював завідувачем діловодства Лучинецького райвиконкому (звинувачувався за ст. 54-10 КК УСРР). На час арешту сім'я складалася з дружини, Параски Федорівни, 29 років, домогосподарки, матері, Євдокії Петрівни, 65 років, сина Володимира, 5 років та дочки Неоніли, 2 роки [6, арк. 5 – 5 зв.].

Із протоколів допиту В. Дядинюка стало відомо про його службу в Армії УНР. Зокрема, у 1919 році він служив писарем штабу 9-ї бригади, а у 1920 році – писарем штабу 27-го куреня 3-ї Залізної дивізії О. Удовиченка. Служили в

Армії УНР і його брати Петро та Василь: «Два брати мої Василь та Петро, які служили у петлюрівській армії, знаходяться за кордоном. Василь у Львові, де навчається у консерваторії, а Петро у Каліші, де працює у столярній майстерні» [6, арк. 7 – 7 зв.].

Постановою Особливої Наради при Колегії ОДПУ від 11 травня 1928 року В. А. Дядинок був засуджений до 3 років вислання у Сибір [6, арк. 29]. Покарання відбував у Наримському краї (с. Комашево), де працював рахівником [6, арк. 40 – 41].

Вже після відбуття терміну покарання Володимиру Дядинок було оголошено постанову Особливої Наради при Колегії ОДПУ за 23 січня 1931 року, за якою йому заборонялося проживання у Московській та Ленінградській областях, Україні, Північно-Кавказькому краї, Дагестані, Казані, Іркутську, Читі, Ташкенті, Тифлісі, Хабаровську, Омську, Омському районі та прикордонних округах терміном на 3 роки [6, арк. 44].

Реабілітований В. А. Дядинок висновком Прокурора Вінницької області за 4 грудня 1995 року [6, арк. 47 – 47 зв.].

Окрім Василя Дядинока, сімейну традицію малярства продовжував і його брат Іван, маляр-живописець, який також виготовляв предмети релігійного культу. Як і його брати, був заарештований безбожницькою більшовицькою владою (18 вересня 1928 року). Звинувачувався за ст. 54-4, 54-10, 54-13 КК УСРР. На час арешту сім'я складалася з дружини, Віри Хомівни, 29 р., домогосподарки, сина Миколи, 6 р., та дочки Тамари, 4 р. [3, арк. 3 – 4].

Постановою Особливої Наради при Колегії ОДПУ від 11 січня 1929 р. Іван Дядинок був позбавлений права проживання у Москві, Ленінграді, Ростові-на-Дону, зазначених губерніях та округах, і УСРР, з прикріпленням до певного місця проживання, терміном на 3 роки [3, арк. 26].

Реабілітований Іван Дядинок був висновком Прокурора

Вінницької області 9 червня 1995 року [3, арк. 27 – 27 зв.].

Особливої ваги архівно-слідчій справі на Дядинюка Івана Андрійовича надає та обставина, що у ній знаходяться надзвичайно цінні для дослідників документи: три фотографії та лист Василя Дядинюка зі Львова до рідні, датований 31 липня 1928 року [3, арк. 25].

На одній із фотографій зображений в однострої вояка Армії УНР рідний брат Василя Дядинюка Петро. На звороті фотографії рукою співробітника ДПУ зроблено підпис: «Дядинюк Петр Андреевич б. петлюровский офицер, сейчас в Польше» [3, арк. 25]. Інша фотографія показує нам Василя Дядинюка у «домашній» обстановці. На звороті рукою Василя Андрійовича зроблена помітка: «Недавня фотографія, 1 рік по залишеню гімнаст. вправ, які мусів припинити через велику працю помислову (розумову. – *Авт.*). Морда ідіотська, бо мене смішили, а сміятись не хотів» [3, арк. 25].

І, нарешті, третя фотографія, на якій зліва знаходиться відомий художник-імпресіоніст, учений-хімік, член Української Центральної Ради, міністр народної освіти УНР Петро Холодний, в центрі – його син Петро, а справа – Василь Дядинюк. Напис на звороті фотографії, зроблений рукою нашого земляка, гласить: «В лютому 1928 році, по повероті з Італії.

В роботі П. Холодного.

Валова 14, Львів» [3, арк. 25].

Надзвичайно цінним документом особового походження, про який вже згадувалося вище, є приватний лист Василя Дядинюка до своїх родичів, в якому він розкриває свої творчі і наукові задуми, звітує про творчі здобутки, ділиться із родичами своїми планами на майбутнє, розповідає про мистецько-студійні подорожі до Італії і Франції та про взаємовідносини з родиною відомого українського арт-маляра Петра Холодного – старшого та митрополитом Андреем Шептицьким, від якого разом із багатьма українськими митцями

(в т. ч. й В. Січинським) отримав батьківську допомогу й притулок [9, с. 372 – 373].

З огляду на важливу наукову та суспільну цінність цього листа, дозволимо собі навести його текст повністю із збереженням стилістики та мови автора.

«Року Божого 1928 31/VII.

Милі, дорогі і рідні!

Знову пройшов довший час, як я не писав до Вас листа та і від Вас – жадних відомостей не одержував.

За себе, прошу у Вас вибачення, але настають такі хвилини життя мого, що кожний день наступаючий приносить нові і нові розрішення ріжнього роду питань і повстають із ним щодня, то иньші перспективи. И кожний раз, збираючись написати Вам, гадаю: зобачу що вийде з того, або того, тогди напишу все разом, а кінчивши чекать кінця одного питання, як наростає не менши цікавий початок другого. И знову чекаю. Це є перша причина моїх перерв кореспонденційних.

Друга – абсолютний брак часу, навіть спокійно поїсти.

Третя – не люблю писати без змісту і потреби, а четверта, – останні три місяці, довше перебуваю на боці, як дома.

В останіх часах мені незвичайно щастить доля, хоч мушу признати, що перед тим також не відмовляла, тому не покладаючи рук – працюю, наскільки сил вистачає, бо твердо пам'ятаю приповідку російську: «Куї железю, пока горячо!».

Тому в багатьох ділянках життя, я все минаю і переслідую лише свою ідею, аби не випустити з рук долі своєї – упертої ініціативи; і коли наступають хвилі короткого відпочинку, то почуваю себе настільки змореним, що чесно говорити – не хочеться не то що писати, а і балакати.

1) Я зараз складу коротенький опис останіх подій і праць – то для Вас стане все зрозумілим.

Не знаю чи писав, що 1-го жовтня с/р. виїзжаю на студії до Парижа на 1 рік, як до академії малярської, так і до консерваторії.

Знову виїзжаю, яко степендіант Митрополита, на що вже дістав і гроші, і благословення.

Ця подія викликала багато і радості, і праці. Мусів працювати багато по музиці, щоб гаразд здати іспит, бо буду переноситись до франц. школи так робити певні підготовки і до мал. академії прибавилась мова французька, яку вже вчу і щотижня беру 3 лекції, хоч правда дається легко, бо вже знаю мову італійську, а вони обидві зближені. Крім того мушу забезпечити життя у Львові дружині, яка востається дома.

Степендію в розмірі 30 долярів = 300 зол. = 900 франків я забираю всю, а дружині на рік життя мушу підробити тут, що майже все залагодив, бо мав багато замовлень, але на те потрібно було інтензивної праці.

Щодо праць, то за час перерви нашого писання виконав слідуючі праці:

Портрети: Гр. Льва Шептицького, жінку і двох доньок. То є рідний брат Митрополита. Був запрошений до нього на 3 тижні у маєток на гостини і роботу портретів.

Адвоката Метрополітальних дібр. Гвоздецького О. Мітрлата Войнаровського, Генерального адміністр. дібр Метрополітальних.

Лісова інжінера Метрополіт. дібр. п. Кіселевського, дружину Коменданта бригади кавалерії у Львові, – барона Бістрама, і його матері.

Коли виконував портрет Войнаровського, то знову був запрошений в гостини до його в курорт Метрополітальний в Підлюте, де просидів знова 3 тижні. Ну а крім сих портретів, намалював для себе 8 великих образів, переважно студіював в глибині свого змісту «Natur morte».

Нині знова приступив до портрету «miniatur» п. Сасик.

От і посудіть самі о часі і відпочинках.

Крім того, отримав пропозицію від Митрополита прийняти по поверненні з Парижа – дирекцію школи релігійного малярства для монахів, яку би я мав сам відчинити, на що я вже дав принципову згоду. Думаю тогди забрати на роботу Петра, яко помішника інструктора – відділів: столярського, різьбар. і позолотного, але боюся, аби він не напсував мені своїм поводженням, оскільки ще досі не залишив чарки і карт.

Писав правда до мене, що вже роздав всьому кінець і хоче працювати. Може, – але не віряться! Ех якби тут ти Іване був. Хо-хо! Займав бись тут дуже добре становисько і працювали б оба. Вам певне вірити не хочеться всім моїм подіям, але незадовго, по документальним даним пересвідчитесь в правдивості всіх подій мого життя і праці.

Ще забув! До від'їзду в Париж, запросив до спільної праці коло каплиці семінара Духовного у Львові мене – Петро Холодний (арт.-маляр). Будемо малювати власні композиції технікою «tempere».

Посилаю між иньчим Вам фотографію свою разом з П. Холодним і його сином у їхній робітні. Фотографувався зарас по поверненні з Італії – в зимі.

Дуже часто сниться мені покійний батько. В неділю 5 серпня буду служити паніхиду по ньому.

Надійка видужує потроху – хвала Господу і долі твердо і непохитно товаришить мені у моїх замірах. Не мало здивувало мене, що дядько Прокіп, на старості літ змушений був залишити рідну оселю.

*Мимоволі пригадав Котляревського в «Наталці Полт.»
«Ой доле людская, чом ти є сліпая».*

Як тільки залагоджу всі справи хатні перед виїздом до Парижа, а буде в розпорядженні який гріш, вишлю, через Вас – йому. Я вже гадав зробити це давніше, але як випала справа поїздки на рік науки, то пляни трохи змінились, а

через них і мій бюджет.

Здається все про нас написав. Тепер буду лише очікувати відповіді про життя і бут всіх Вас там.

Як зі здоров'ям мамці? Яке здоров'я Вас обоїх Володимире та Іване з дітьми та друзинами.

Нетерпеливо будемо очікувати відповіді, а Ви не полініуйтеся, та напишіть ширшого листа, згадавши про кожного ріднього і близько знайомого. Де є Боря Шелест? Чи оженився також? Що є з Ганею та Миколою? Лідою і Савою? Та милою Марусею? Вона мусить бути надзвичайно вродлива, судячи з діточих літ як вона виглядала. Мабуть вже також досить велика. Що робить Надія та Василь. Одним словом про всіх і вся.

Що є з дітьми Олександра від першої дружини і чи єсть діти від другої. Хто друга жінка його? Чи не та учителька, яка мешкала у Ліді?

Що робить тепер Катерина Олександрівна, його перша дружина і де працює?

Хотів би конечно мати фотографію цілої нашої родини разом, дому і майстерні, такі фотографії мені дуже є потрібні для Митрополита. Він дуже цікавиться. Я написав йому свою біографію, але ліпше би було якби дістав якійсь документальні дані. Не знаю чи заховалася фотографія з пам'ятника Шевченка, якого тато робив та взагалі якихось фотографій иньших.

Це все лежить і в твою інтересі Іване. Може дасться мені якось і тебе притягнути тут до праці в Художньо-ремісничі школі, а тому всілякі фотографії, які лише єть доказом життя і праці нашої родини, збери і вишли рекомендованим листом.

Ну буду кінчати своє довге посланіє і працати Вас.

Обоє міцно цілуємо Вас усіх.

Василь і Надія» [3, арк. 25].

Також у ДАВіО зберігається архівно-слідча справа на

Дядинюка Прокопа Авакумовича, рідного дядька братів Дядинюків, який у часи УНР був головою Могилів-Подільської повітової народної управи (1917 – 1920), а також восени 1918 року був обраний делегатом на Трудовий Конгрес України у Києві [7, арк. 7 зв.]. У справі є також цілий ряд копій документів тієї епохи, які засвідчують подвижницьку, державотворчу працю Прокопа Дядинюка. Ось, наприклад, телефонограма усім волосним народним управам Могилівського повіту за 11 липня 1919 року за підписом П. Дядинюка: «До Могиліва прибуло з фронту 2000 тяжко хворих козаків українських. Всі оборон[н]ики трудового народу, заступники його прав, на волю і землю, положивши своє здоровля за добробут, знаходяться зараз в неможливо-тяжких умовах. Народня Управа, зруйнована комуністами, не може задовольнити всім необхідним. В самому місті Могиліві немає де купити хліба, чере що Повітова Народня Управа звертається до Волостних Народних Управ зараз з полученням цієї телефонограми улаштувати збір жертв хліба. Просити населення най допоможуть хто скільки може, хто бухан хліба, а хто яйце, а хто хвунт муки. За всі жертви зараз повідомити. Спішіть, час не жде, щоб Ваши оборонці не вмирили голодною смертю. Знайте, що за вчорашній день з голоду померло 28 ранених і слабих козаків» [7, арк. 23].

Інші розпорядження П. Дядинюка на посаді голови Могилівської повітової народної управи стосуються питань мобілізації населення до Армії УНР, боротьби з більшовицькою агітацією, налагодження мирного життя у повіті, збору пожертв на користь хворих вояків Армії УНР, обліку та охорони хлібних запасів тощо [7, арк. 23 – 24].

За радянських часів Прокіп Дядинюк вів скромне, непомітне життя: працював столяром-меблярем, виконуючи приватні замовлення. 15 червня 1927 року колишній державний службовець УНР був заарештований окружним відділом ДПУ за ст. 54-13 КК УСРР. Цікаво, що під час арешту були

вилучені такі «контрреволюційні» речі, як рукопис «Гіркий сміх», дві листівки із зображенням похорону козака, вбитого більшовиками, та дві фотографії українських старшин (на жаль, ці «докази», очевидно, були знищені під час арешту) [7, арк. 3].

На момент арешту сім'я П. Дядинюка, яка проживала з ним у Могилеві-Подільському, складалася з дружини, Маври Федорівни, 57 років, домогосподарки, сина, Коваля Максима Миколайовича (нерідний), 14 років, та дочки, Байдацької Галини, 9 років [7, арк. 4 зв.]. Також із метричної книги Свято-Миколаївської церкви с. Лісові Берлинці Могилівського повіту Подільської губернії (нині – с. Лісове Барського району Вінницької області) ми дізнаємось, що звільнений у запас армії старший військовий писар Прокіп Авакумович Дядинюк 26 січня 1896 року одружився на вдові, селянці Маковської волості Кам'янецького повіту Подільської губернії, Маврі Федорівні Книшовській, 25 років [2, арк. 18 зв. – 19].

Постановою Особливої Наради при Колегії ОДПУ від 16 вересня 1927 року Прокіп Авакумович Дядинюк був висланий до Старобільського округу терміном на 3 роки [7, арк. 1]. Реабілітований висновком Прокурора Вінницької області за 11 січня 1996 року [7, арк. 47 – 47 зв.].

Таким чином, наявні документи Державного архіву Вінницької області дозволяють уточнити та доповнити біографію визначного українського майстра пензля Василя Андрійовича Дядинюка, а також його щирої української родини на тлі загального історичного процесу.

Джерела та література:

1. Державний архів Вінницької області (далі: ДАВіО), ф. Д – 37, оп. 1, спр. 88.
2. ДАВіО, ф. Д – 904, оп. 12, спр. 56.
3. ДАВіО, ф. Р – 6023, оп. 4, спр. 12626.
4. ДАВіО, ф. Р – 6023, оп. 4, спр. 12634.

5. ДАВіО, ф. Р – 6023, оп. 4, спр. 22958.
6. ДАВіО, ф. Р – 6023, оп. 4, спр. 27339.
7. ДАВіО, ф. Р – 6023, оп. 4, спр. 27772.
8. Пеленська О. М., Мельник Л. Василь Дядинюк / О. М. Пеленська, Л. Мельник // Енциклопедія сучасної України. – Київ: Ін-т енциклопед. досліджень НАН України, 2008. – Т. 8. – С. 577 – 578.
9. Трембіцький А. М., Трембіцький А. А. З епістолярної спадщини українського художника Василя Дядинюка / Анатолій Михайлович Трембіцький, Андрій Анатолійович Трембіцький // Третя Могилів-Подільська науково-красознавча конференція. – М.-П., К. – П.: Оіюм, 2009. – С. 370 – 376.

Зінаїда ПЕТРАВЧУК

ЛЕГЕНДИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЧЧИНИ

Кожне село чи місто має свою історію, корені якої поринають глибоко в давнину і знаходять відображення в легендах. При вивченні історії Мурованоктуриловеччини значно допомагають легенди, які передаються з уст в уста, від одного покоління до іншого. Минає багато часу, першоджерело втрачається, змінюється, до нас вже доходить у декількох варіантах.

Легенда – це поєднання реального і фантастичного, фактів і вимислу, з обов'язковою установкою на вірогідність.

Виходячи з того, що дослідженням цієї актуальної, потрібної і цікавої теми раніше майже ніхто не займався, ми поставили ціль – довести легенди до людей, які побутують серед місцевого населення.

У легендах нашої місцевості яскраво відображені при-

родні багатства, а також економічні, побутові, культурні умови життя людей. Кожна назва села, річки, джерела чи струмка, лісу, урочища, долини чи яру, дає багато цікавого для допитливої, неспокійної душі людини, яка закохана у рідний край. Мурованокуриловеччина таїть у собі багато легендарних подій, які варті того, щоб їх знати і переповісти нащадкам.

Багато джерел вказують на те, що місцевість, в якій розташоване містечко Муровані Курилівці, була здавна заселена людьми, – принаймні, з часів трипільської культури.

Деякі дослідники вказували на існування у Курилівцях стін «циклопічної кладки», але це твердження необхідно вважати помилковим, оскільки натурні дослідження довели, що за таку приймали просто дуже суху кладку XVI – XVII століття [2, с. 456]. Виходячи з друкованих матеріалів, в самому містечку археологічні дослідження не проводились.

Щодо назви і виникнення села, а тепер містечка Муровані Курилівці, згідно переказів, тут було родинне гніздо Чурилів [3, с.102]. Цікаво знати, що на півдні Поділля багато назв населених пунктів, що походять від кореня «Чурило». Датою заснування містечка прийнято вважати 1493 рік. Тоді воно називалося Чурилівцями – по імені першого поселенця козака Чурило. Саме він спорудив на лівому березі річки Жван перше житло. З часом шляхом асиміляції, назва Чурилівці переросла в Курилівці [6, с. 53].

«Мурованими» вони стали в XVI ст., коли на схилі річки Жван був зведений кам'яний замок, мурований з місцевого вапняку.

Мурованокуриловецький район розташований в південно-західній частині Вінницької області. На притоках Дністра – розлогих берегах річок Лядова, Жван, Немія – розкинулись населенні пункти району [1, с. 66]. Кожна річка, кожне джерело, кожна криниця має свою історію, легенду.

В далекі часи сягають корінням легенди про річку Дніс-

тер. Про що говорить назва річки Дністер? Різні народи і племена, просуваючись у басейні річки, по-новому сприймали її назву і щоразу її видозмінювали. У працях старогрецьких учених ця річка згадується під назвою Тірас або Тіріс. Починаючи з 2 – 6 ст. нашої ери, у римлян вона була відома під назвами Данастріс, Данаструс. У турків мала назву Турла, у молдаван і румунів – Ністру, у Київській державі її називали Днестрь, а в Україні – Дністро.

Є кілька версій походження назви Дністер (Дністро). Найбільш імовірна основана на тому, що в назві сполучаються два річкових терміни. Перший староіранський, скіфсько-сарматський, пізніше осетинський (дан, дон, дун, дн), що означає «ріка». Другий – фракійський – «істрос», що означає «сильна водна течія, потік», або «швидка вода».

Українська народна етимологія пов'язує назву річки зі словосполученням «дні» і «стер». Існує легенда, згідно з якою на березі річки в сиву давнину жило плем'я тиверців. Життя біля річки було зручним: вдосталь риби, птиці, що гніздилася по берегах водойми. Щоб вести літочислення свого проживання, тиверці на піску берегового плеса позначками у формі паличок відзначали прожиті дні. Однієї ночі, коли всі заснули, почався сильний вітер, річка розлилась, затопивши береги своїми водами, і стерла надписи на піску. Прокинувшись всі були здивовані. Адже не стало їхнього календаря. «Хто дні стер? Це річка дні стерла!» – крикнув хтось з юрби. З того часу і стали називати річку «Дністер».

Згідно іншої легенди, давним-давно в Карпатах жив добрий і мудрий дідусь. Він лікував людей і давав їм добрі поради. Одного разу в горах вирвався з-під каменя струмок і потік до Чорного моря. Коли струмок став річкою, люди прийшли до дідуся порадитись, як її назвати. Той запропонував їм кинути в річку камінь. Люди так і зробили, і сильною течією камінь понесло по дну річки. Коли він дійшов до моря, то майже весь стерся. Тому річку було названо «Дні-

стер» [7].

Найбільш популярною серед місцевого населення є легенда про цілюще джерело «Регіна», яке знаходиться в діброві, що розкинулась на крутому схилі високої гори, за 3 км. на захід від села Житники. Цю легенду знає кожний місцевий житель.

В ХІХ столітті у польського дворянина Олександра Сабанського, який приїхав на відпочинок до свого маєтку, важко захворіла на виразку шлунку донька на ім'я Регіна. Під час прогулянок панську доньку побачив пастух – місцевий селянин. Його вразив хворобливий вигляд дівчинки. Переговоривши з нею, про її хворобу селянин поспівчував дівчині і сказав що знає чудодійне джерело, яке лікує саме цю хворобу. Батько й донька повірили в силу «живої» води. Деякі місяці дівчина пила тільки з цього джерела, умивалася цією водою, на ній для Регіни готували їжу... І сталося диво, дівчинка повністю одужала, стала веселою, красивою, життєрадісною як і раніше.

Розповідають, на честь такої радості джерельну воду назвали «Регіна». Почувши про цю історію, до цілющого джерела стали приходити хворі. І всім «Регіна» допомагала. Слава про чарівні властивості «живої» води з Поділля розлетілася далеко за межі України [4, с. 20 – 22].

У селах Бахтин і Жван існують легенди, пов'язані з криницями.

Так, неподалік села Бахтин, на перехресті доріг в долині знаходиться стара криничка. Її називають «Теребіж», бо й річечка, яка протікає неподалік джерела, теж носить цю назву. Через річку перекинута мурований міст, а поруч, на горі, стояв старий хрест. Тут, біля криниці спинялися в давні часи перепочити козаки. З собою вони забирали бурдюки з цілющою водою. Має та криниця чудодійну силу, розповідають старожили, часто її носили хворим, яким ставало краще від джерельної води. Бо вона чиста, прохолодна, м'яка, добра на

смак.

В долині, по обидва береги річки Жвану, за 18 км від районного центру, розкинулось село Жван, де кожне джерело та криниця мають свою назву: Шанська, Мазурова, Гапонове, Воронкове та інші. З ними пов'язано багато усних переказів. Серед них найбільш цікавий переказ про урочище «Поляни». Напали на нашу землю вороги, спалили село, отруїли криниці. Залишилась чудом одна старенька хата. В ній жила тільки мати з двома дітьми. Не знали вони, що вода отруєна. Вийшла з хати дівчинка Катруся. А була вона гарна, мала довгі коси, а на шийці носила намисто червоне. Напилася водиці і перетворилася на кущ калини з червоними кетягами. Вийшов з хати хлопчик Іванко в сірому полотняному одязі. Випив води і перетворився на журавля. Вийшла з хати мати, побачила, яке лихо сталося з дітьми завмерла з горя. Посивіла та й перетворилася на сріблясту вербу. З того часу біля криниці стоїть срібляста верба – мати коло своєї доньки – калини і синочка – журавля. В наш час існує повір'я, якщо молоде подружжя нап'ється води з цієї криниці, то журавель принесе їм в сім'ю сина – журавлика [10].

А ось криниця «Ладинська» має магічну і чудодійну силу. Ладинський був священиком у селі. Він лікував хворих водою з криниці, яку викопав власноручно. Коли в сім'ї народилось дитя, яке довго не розмовляло, його родичі пішли до Ладинського джерела, взяли води, до сходу сонця (поки ворона не взяла краплю води і не попоїла свої вороненят) і при цьому вживали такі слова «криниця, криниченько, дай води напитися, квіточки полоти, землю окропити, бо без твої водиньки, не заговорить дитинонька». І, як свідчать перекази старожилів, діти починали згодом розмовляти [10].

На лівому пагорбі, де розкинулось село Жван, знаходиться «Шанська криниця». Вода наділена чудодійною силою лікувати захворювання очей. До сходу сонця жителі умивалися нею. До цих пір приходять місцеві жителі, при-

їжджають люди здалеку, щоб набрати цілющою води. Біля криниці стоїть образ Божої Матері, хрест, тут відбуваються богослужіння.

«Мазурове» джерело теж має свою легенду. Назва «Мазурове» уже сама по собі свідчить хто її викопав. Найвідоміший на той час копач криниць в селі був чоловік на прізвище Мазур. Коли довго влітку не було дощу, сім вдів Жвану з відрами йшли до криниці і чистили її, виливаючи з неї по сім відер води кожна. Це дійство мало Божу силу: йшли дощі [10].

Зовсім недавно на дорозі з села Долинян до села Супівка з'явився вказівник, який спрямовує всіх бажаючих помилуватися незвичним дивом живої природи. Саме тут, у смузі заболочених лук невеличкої річки Караєць, на межі Барського і Мурованокуріловецького районів, знаходиться найбільша в області популяція півника болотяного. Для його охорони було створено ботанічний заказник місцевого значення «Долина ірисів». За словами жителів ця місцевість здавна відома людям, але були часи, коли жоден півник навесні не розквітав. За переказами старожилів відомо, як один із сільських невігласів розбив кам'яний хрест біля кринички Вербка з помічною водою. Бог надоумив того чоловіка під час війни поставити новий хрест, який стоїть і досі...

Іриси в «Яремова долина» своєрідно реагували на доволишні історичні події. Під час революцій та війн вони зникли, а згодом відроджувались та буяли рясно, даруючи красу подільському краю.

Відома ще така легенда. Квіти іриси присвячені грецькій богині Іриді (Ірис) – богині веселки, вісниці богів. Оскільки веселка з'єднує небо і землю, Ірида – Ірис теж з'єднує небо і землю. Ірида вважалась посередницею між богами й людьми. Ірида уявлялась чарівною дівчиною – красивою і легкою, з двома величними веселковими крилами за спиною. Веселкою вона спускалась до людей і там, де ступала, роз-

бризкувались по землі маленькі крапельки веселки, які ставали квітами, і які люди почали називати «ірисами» [8, с. 9].

А які прекрасні легенди таїть у собі село Михайлівці, яке розміщено за 20 км від райцентру. Ця місцевість має великі магічні природні сили, про які ми довідалися від односельця, а зараз жителя міста Детройта США Миколи Івановича Лісківського.

Він у свої 94 роки приїхав до рідного села і розповів про цілюще джерело з бурхливою вдачею – Ревуху. Добра, чиста вода завжди підтримувала життя переселенців. А характерною ознакою джерела є те, що навіть у самі засушливі роки вода тут ніколи не висихала. Неподалік джерела знаходиться козацька могила. Саме тут склали голови мужні козаки, боронячи рідний край від ворогів. Старожили розповідали, що кожного року до цієї могили на другий день Великодня всі люди йшли хресним ходом. Щоб у селі не було засушливих років, священик разом із людьми йшов на могилу, молився там, святив воду цього джерельця, а на другий день у селі обов'язково йшов дощ. Цей обряд продовжують здійснювати і до сьогодні. Козацький дух є оберегом донині... [9, с. 3].

Цікавою легендою поділилася жителька села Вищеольчедаїв Олена Йосипівна Романевич, яку почула від старожилів.

В північно-західній околиці села знаходиться поле «Дзвони». Стародавні перекази свідчать, що саме на цьому полі працювали сільські ковалі, що виготовляли зброю для боротьби з ворогом. То були ще ті далекі часи, коли нашу українську землю топтали полчища татаро-монголів. Ото ж мусили люди завжди бути готовими дати відсіч злим нападам. Місцеві ковалі міцність своєї виготовленої зброї завжди випробовували на звук дзвону. І котився той звук дзвону часто над полем, і розносив його вітер далеко-далеко. Отож і назвали ту місцевість «Дзвони». І дійшла та назва крізь віки

аж до нас. Тепер мало хто задумується над цією назвою. Але серед старожилів села живе й понині ще одна легенда. «Жителям села стало відомо, що на село суне численне військо татар. А в селі лише недавно стала до дії новозбудована церква. І звук її мідних дзвонів було чути на багато верств, коли вона скликала своїх прихожан. Дуже пишались своєю новозбудованою церквою і милувались звуком церковних дзвонів жителі Вищеольчедаєва. Коли ж нависла загроза нападу татарського війська, то жителі села вирішили за всяку ціну заховати на цей небезпечний період ці мідні дзвони. Було вирішено закопати їх в землю. Вночі чоловіки зняли ті дзвони з дзвіниці і волами вивезли на поле. Робилось це таємно. Виконати цю роботу було доручено кільком чоловікам, щоб не знайшовся серед людей якийсь запроданець, котрий би вказав ворогам на те місце, де закопані дзвони. Та сталось так, що всі ці чоловіки, коли вже повертались додому, потрапили до рук ворога і загинули. Коли ж настали мирні часи, то жителі села захотіли повернути дзвони. Тривалі пошуки не дали ніяких результатів. Земля навіки заховала в собі цей дорогоцінний скарб. Не знайдений він і донині, а поле стали називати «Дзвонами». А в селі й понині живе легенда, що коли вийти опівночі на Великдень на це поле, то можна почути, як з-під землі гудуть протяжним дзвоном захирані в ній мідні церковні дзвони. І знаходилось чимало сміливців, які виходили на це поле у Великодню ніч, і прислухались... Одні чули той дзвін, інші – не чули... А поле надійно береже свою таємницю, береже вже он скільки віків! Чи вдасться комусь знайти той скарб? Хто проживе, той і побачить. А поки що живе в селі ця легенда, і щоб вона не загубилась у часі, то записано її з розповіді старожительки села Параски Зацерковної [9].

Ще багато існує легенд в нашій місцевості, необхідно дослідити їх і проаналізувати та порівняти з історичними фактами, які дійшли до нашого часу.

Легенди не тільки допомагають нам краще пізнати минуле, але закликають пам'ятати про нього і передавати з покоління з покоління.

Джерела та література:

1. Малаков Д. В. По Восточному Подолью / Д. В. Малаков. – М.: Искусство, 1988. – 168 с.
2. Історія міст і сіл України, Вінницька область. – К.: Українська Енциклопедія, 1972. – 778 с.
3. Івченко А. С. Містечка України / А. С. Івченко. – К.: НВП "Картографія", 2000. – 183 с.
4. Денисик Г. І. Вінниччина – край зелених дібров і золотих нив / Г. І. Денисик. – Вінниця: Фонд культури, 1997. – 79 с.
5. Перлини Східного Поділля / За ред. Д. І. Денисика. – Вінниця: ПП «Видавництво «Тезис», 2008. – 168 с.
6. Легенда про річку Дністер: [Електронний ресурс] <http://carpathians.eu/slovo-pro-karpati/legendi/legendi-pro-vodu/legenda-pro-richku-dnister.html>
7. Зеленюк В. Цвітуть іриси в Яремковій долині: [про заказник «Долина ірисів»] / В. Зеленюк // Вінниччина. – 2014. – 30 травня. – С. 9.
8. Косаківська Н. Козацький оберіг: [про козацьку могилу в с. Михайлівці] / Н. Косаковська // Наше Придністров'я. – 2010. – 27 лип. – С. 3.
9. Запис автора 4 березня 2016 року від Романевич Олени Йосипівни, 1951 року народження, жительки села Вищеольчедаїв Мурованокуриловецького району Вінницької області.
10. Запис автора 15 червня 2014 року від Векленко Світлани Василівни, 1958 року народження, жительки села Жван Мурованокуриловецького району Вінницької області.

ЖВАН. НА РУБЕЖАХ ІСТОРІЇ

ЖВАН – найдавніше поселення у цій стороні. Розкинулось у глибокому довгому яру. Із заходу і сходу височать над селом круті гори, місцями – з гострими скелями, які тут називають «Щовби». Посеред села із півночі на південь долиною тече річка ЖВАН. Річка і дала однойменну назву селу – ЖВАН. Цю назву виводять із іллірійської мови, що означає – яма. Гідронім «жван» не має зв'язку із слов'янською лексикою. Це мовний релікт, залишений нам іллірійцями, які зупинялись у Середньому Придністров'ї ще дві тисячі років тому. Давні назви річки, які ще досі вживаються – ЗВАН, ДЗВАН – це її місцеві варіанти. Були ще отуречені назви села і річки – ІЗВАН. Жодна річка нашого Придністров'я так по-різному, як річка Жван, не називалась. У самих верхів'ях ця річка називалась ГОВІРКА і бере свій початок поблизу села Осламова, далі тече через села Говори і Жабинці (Вінковецький р-н); ЗАМІХІВКА – від с. Заміхова через села Слобідку Муровану, Слобідку Щербовецьку, Щербівці, Балабанівку (Новоушицький район), Золотогірку (Мурованокуриловецький р-н); ВЕРБОВА – від Вербівця, через Винограде (колишне – Сказинці) до гирла річки Теребежу; і нарешті – річка ЖВАН – від гирла Теребежу, через села Галайківці, Жван (Мурованокуриловецький район), де під селом Ба(е)р-нашівкою (Могилів-Подільський район) впадає до Дністра [1]. Таке розмаїття назв однієї річки, довжина якої лише близько 60 кілометрів, можна пояснити тим, що річка протікала через території, які в різні часи належали до різних держав, воєводств, князівств, повітів, волостей, які були розділені лісами, непрохідними болотами. Та і самі мешканці різних поселень, які лежали на берегах цієї річки, не завжди

знаходились у дружніх стосунках один з одним. Часто ті місця були зовсім безлюдними. Потім заселялись людьми, і часто – вже не з цих країв. Тому назву давали лише своїй частині річки, зовсім не знаючи, як вона називається вище чи нижче по течії. А ще простіше – давали їй нову назву. Річка Жван має ліву притоку ТЕРЕБІЖ, яка бере початок від Слобідки Гулівської – недалеко від села Гулів Барського району [2].

У зв'язку з цим, настав час, щоб виправити одне прикре місцеве географічне непорозуміння. Як можна пояснити, що через село Вербовець тече річка Жван і через Муровані Курилівці теж тече річка Жван? Адже це різні русла, які знаходяться на значній відстані одне від одного і навіть розділені високими горами? Починаються ті річки у різних місцях. Річка, яка тече через Вербовець, бере початок біля села Осламова Хмельницької області, а та, що тече через Муровані Курилівці, починається за селом Слобідка Гулівська – Барський район Вінницької області. Це дві різні річки. Річка, яка починається на Хмельниччині, від самих її витоків і до її гирла вже дуже-дуже давно офіційно зафіксована і називається річкою ЖВАН і є притокою Дністра. Річка, витoki якої починаються біля Слобідки Гулівської, називається ТЕРЕБІЖ і є притокою річки Жвану. Тече Терєбіж через Знаменівку (Богушівку), повз Бахтин, через Дерешову і, звичайно, через Муровані Курилівці. Отже, Муровані Курилівці лежать на берегах річки, яка називається Терєбіж, а не Жван. Трохи нижче по течії після Мурованих Куриловець і до впадіння Терєбежу у річку Жван, ця частина Терєбежу називається Дожва або Дожван. Пояснення назви таке: Дожван – річка, яка тече «до Жвану». Терєбіж слугував межею між Ушицьким і Могилівським повітами.

У 15 столітті Жван був колонізаційним центром, де завжди було багато людей, які хотіли поселитися на цих землях. У 1452 році Жван був пожалований кам'янецькому

каштеляну і Подільському генеральному старості Теодорику Бучацькому (1378 – + 1456 рр). У цьому ж році татари напали на Поділля і дуже спустошили його. Зазнав великих руйнувань, людських втрат і Жван. У королівській грамоті від 18 вересня 1549 року, яку король надав барському старості Бернарду Претвичу, і який прославився обороною кордонів від нападів татар, Михайлівці і Ольчедаїв у Бакотському повіті, Жван і Влайківці (Галайківці) – у Кам'янецькому повіті ще були показані як «пустки» [4]. Хоча невелика кількість людей в тих «пустках» чи в лісах і печерах біля них жила завжди. Проте, вже Король Зигмунд Август у Привілеї від 1553 року підтверджує давніше надання Ольчедаєва з навколишніми селами Теодорику Бучацькому від короля Казимира, де згадується те село у словах: «Zwan cum grodsisko et flumine a gurgite em rivo ad ingresum in Niestr». Переклад: «Жван з городищем і греблею біля входу в Дністер». А на початку 17 ст. знову заселеними у документах показані Жван і Погоріла. Хвиля народної колонізації знову дісталась дністровських берегів, від яких вимушено відійшла півтора століття назад.

Коли в Жвану заклали городище, невідомо. Середнє Придністров'я саме у цій частині досліджене недостатньо. В районі середньої течії Дністра найдавніші давньоруські городища датовані 8 ст. н. е. На лівому березі Дністра городища 8 ст. поки мало досліджені і найдавніші давньоруські городища датуються тут 11 ст. Цей край у 9 – 11 ст. був сплюндрований печенігами і половцями. Історію будівництва та заселення Середнього Придністров'я можна умовно розділити на 2 етапи: перший – 9 – 11 ст. – час поступової колонізації (заселення) та оборонної лінії Середнього Придністров'я в складі централізованої Київської Русі. Другий етап – 12 – 13 ст. – входження території Середнього Придністров'я до складу Галицького, а згодом – об'єднаного Галицько-Волинського князівства.

Всі городища розташовувались безпосередньо по Дністру і забезпечували охорону місцевого населення і торговельного шляху, що проходив по Дністру до Дунаю і Чорного моря. Першу згадку про торговельний дністровський шлях відносять до 1164 року. Серед таких міст, які вели жваву торгівлю, були Галич, Бакота, Стара Ущиця, Калюс, Устя, Княжпіль, ймовірно, і Жванське городище. Тому можна припустити, що ті городища входили в єдину оборонну лінію, що охороняла південно-західні рубежі Київської Русі. Жванське городище, як ніяке інше по Дністру, мало унікальні особливості.

Його захищали потужні земляні вали, високі стіни із дерева, захищали гори, швидка і глибока річка Жван. Річку ще використовували як гавань, як порт. Тут можна було сховатись від розбійників, перепочити, продати чи купити товар. Торговельні судна з Дністра заходили в гирло річки Жван, де рівень води регулювався заставками. Руслom-каналом судна підходили до самого городища, де вже і купці, і товар перебували під надійним захистом. Ні суден, ні купців, ні самого поселення не можна було виявити ні з суші, ні з води. Таку особливість Жвану високо цінували і купці, і лоцмани, і власники суден. Серед них були іллірійці (нинішні албанці), які були вмілими кораблебудівниками, моряками, лоцманами і, навіть, піратами. Нині у Республіці Македонія в општині Демир Хисар, в якій живуть македонці і албанці, є велике село, яке називається Жван [5]. У давні часи саму Албанію і Македонію населяли іллірійські племена, які мали прямий вихід в Адріатичне море і через ріки – в Егейське море. Далі – у Чорне море, а звідти у Дністер. Про це незвичайне місце на Дністрі знало не одне покоління купців, які дуже часто ним користувались і нанесли Жван на свої карти. З того часу і річка, і поселення відомі саме під такою назвою.

Тепер щодо віку села. З великою вірогідністю можна

стверджувати, що Жвану не менше тисячі років. Поки що аргументами для таких висновків є все, що вже сказано і збережені тут топоніми села. Археологічних артефактів небагато та й ті були виявлені випадково. Жодні археологічні роботи тут ніколи не проводились. Хоча у Барнашівці і понад Дністром у Березовій (Наддністрянське) виявлені трипільські поселення, які виникли тут 5000 – 2700 років до н. е. Таких поселень тут багато.

Нинішній досить великий центр Жвану, як і тисячу років тому, називають «Городом» (Город). Тут з часу його осадження було городище (град). У першій половині і середині 17 ст. Жван часто згадуваний як поселення де вже був замок-фортеця. Топонім «Запалатки», вірніше – «Запалати» вказував на місце – «за палатами», де жили люди, яким не було місця в «Городі» – ремісники, убогі. Про дуже давні – ще дохристиянські часи, нагадують топоніми «Баби» і «Капиця», інакше – «Капище». Баба – одне з найдавніших і найбільших божеств у давніх українців (палеоліт, неоліт, енеоліт, бронзовий вік). Богиня життя, родючості, здоров'я, вагітних, мисливців. Культ Баби розвинувся в часи матріархату. Капища Баби розташовувались на високих горах, понад річками. На честь Баби у жертву приносили тварин, підтримували жертвний вогонь, влаштовували ритуальні чоловічі (мисливців, воїнів) танці. Пізніше культ Баби переріс у культ Берегині. Образ Баби як Матері і Жінки, яка продовжує рід людський, трансформувалася в кам'яному скульптурному зображенні Живи на скіфських і половецьких «бабах», яких тут було немало. Збережений у Жвану інший топонім «Могила» вказує на розорану, мабуть, і пограбовану могилу посеред поля невідомо якого періоду. Є ще дві високі могили на сході села, про які археологи і науковці не знають. Дослідження цих поховань вченими, археологами могли б відкрити ще чимало цікавих сторінок дуже давньої історії Жвану.

Від Теодора Бучацького, який започаткував великий рід Язловецьких, всі багатства на Поділлі перейшли до тієї родини та її спадкоємців. Коли та родина вигасла в 1616 році, то при поділі між спадкоємцями Жван в 1626 році разом з іншими сусідніми селами перейшов до Маріанни з Горая Чурилівни Станіславської. Її чоловік Міхал Станіславський, пізніше каштелян камянецький, київський воєвода Великого Князівства Литовського отримав від короля Владислава IV Привілей від 20 квітня 1638 року такого змісту: « Прагнути, аби новозакладене місто Жвангород в Летичівському повіті, яке належить нашому ротмістру Міхалу Станіславському, більше набрало сили, встановити ярмарки на Святого Юрія і Святого Михайла за православним календарем» [6]. Через брак документальних підтверджень дуже важко було з'ясувати, чи йдеться саме про поселення над Дністром чи про якийсь інше. В Атласі Речі Посполитою (16 – 17 ст.) є лише село Жван біля гирла річки Жвану при вході до річки Дністер. На польських картах Річчі Заноні від 1665 і 1767 років вже показані два поселення: перше – село Жван біля Дністра на річці Жван, друге – містечко Жвангород трохи вище того місця, де зливаються річка Тереміж і її ліва притока Жванок. Жвангород у першій половині і середині XVII ст. досить часто згадуваний у джерелах як містечко. Саме у той же період – перша половина 17 ст. – село Жван над річкою Жван теж активно заселялося. Недалеко від Жвангорода проходив шлях Мурафа – Копайгород – Бирлинці – Снітків – Літнівці – Марківці – Вербка і Кам'янець-Подільський. Село Жван над Дністром у 16 ст. входило до складу Кам'янецького повіту, а новозакладене містечко Жвангород, як сказано в Привілеї, у 17 ст. лежало саме на землях Летичівського повіту. Отже, село Жван і містечко Жвангород – це два різні поселення з різною історією і долею. Але власник у них в ті часи міг був один. Повітове ділення Подільського воєводства у той час не було сталим. Тому навіть у знайдених джерелах є чимало

неточностей і різночитань. Встановити істину інколи буває неможливо. Був навіть час, коли від гирла річки Калюса до гирла річки Мурафи вздовж Дністра всі землі і поселення були віднесені до Зіньківського, згодом до Барського повітів. У 1680 році за переписом, проведеним турецькими урядниками, Жванська нахія входила до складу Камянецького сажака.

Могло статись, що село Жван біля Дністра внаслідок постійних спустошливих нападів татар, волохів, турків зазнало великих руйнувань і загибелі значної частини населення. Рятуючись від неминучої смерті, неволі, частина вцілілих мешканців піднялася до верхів'я притоки річки Жвану – Теребежу, де і поселились. А ще якась частина його мешканців залишилась на місці. Міхал Станіславський, отримавши привілей, заклав містечко вже на новому місці, яке було названо Жвангородом, а зовсім невеличку безіменну притоку Теребежу назвали Жванком, щоб хоч щось нагадувало про покинуті місця [7].

У зв'язку з багаторічними війнами, які тут постійно велися, і з розрухою чи, можливо, і повним знищенням, містечко Жвангород загубилося в цьому історичному вирі, зникло з лиця землі, з карт та з історії. Місце, де був Жвангород, слід шукати саме десь у межиріччі Теребежу і Жванка. З настанням миру люди, які жили у Жвангороді, зберігши у пам'яті розповіді прадідів про своє коріння, напевне, повернулись до свого Жвану, до своїх гір, до Дністра. І знову почали все спочатку, з надією щоб уже більше ніколи не покидати рідного гнізда.

Під час чергового поділу, коли містечко Жвангород вже було розбудовано, в 1651 році княжна Єфросина (зі Станіславських) Чарторийська з однієї і брати з Чурилів – з другої сторони передали свою власність – села Жван і Барнашівку на Дністрі у власність ксьондзу Станіславу з Горая Чурилу і ясновельможному Миколаю з Горая Чурилу – рідним братам.

Горай – це тоді і нині село в Польщі. Але користування тими багатствами було лише номінальним: спочатку через козацькі війни, а пізніше через турецьке панування на Поділлі (1672 – 1699 рр). У період Визвольної боротьби під проводом Богдана Хмельницького у 1648 році створено Подільський полк – званий у джерелах ще Могилівським [8]. Правда, у 1649 році згідно умов Зборівської угоди був ліквідований. Відновлено цей полк у 1654 році відданим соратником Богдана Хмельницького Остапом Гоголем, який вороже оцінював зближення козаків з Московською державою. Відзначився у Конотопській битві в 1659 році на боці Івана Виговського проти московського війська, в якій козаки здобули перемогу. У цьому ж 1659 році проведено Перепис Подільського полку, до складу якого увійшли шість сотень – Могилівська, Ярузька, Яри(о)шевська, Березівська, Куриловецька, Вільховецька. Села, які були поблизу кордону із волохами, теж увійшли до складу сотень Подільського полку: до Барської сотні – Конищів; до Бароцької сотні – Котюжани і Снітків; до Вільховецької сотні – Вербовець; до Яри(о)шевської сотні – Нишівці; до Куриловецької сотні – Бахтин, Бахтинок, Вищеольчедаїв, Воронівці, Житники, Курашівці, Перекоринці, Попелюхи, Посухів; до Березівської сотні – Галайківці і Жван. Це села нинішнього Мурованокуріловецького району. У Жвану отаманом обрали Матвія, бурмістром – Василя, бурмістром-Трифона, козаки – Івашко Жиленко, Гриць Кирея, Гриць Котелків, Семен, Прокіп, Сава Заворонків, Яків, Андрій, Юрій Завленків, Стефан, Григорій, Петро, Стехван, Ілля, Гнат, Гордій, Василь, Кулик, цюра – Деренко, Григорій Литвиць, Мойсей Лихоченків, Матвій Кальченків, Гнат Шолдоненко, Василь Буланенко, Влас. Центром Подільського (Могилівського) полку був Могилів на Дністрі (нині – Могилів-Подільський). Подільський полк діяв на цих теренах до 1671 – 1672 рр. – до захоплення цієї території польськими військами. А вже з 1672 і до кінця століття край був окупований

турками. Навіть у таких умовах розформований полк і козаки завжди були готові до боротьби, про що добре пам'ятали вороги. Тому в той час ніхто навіть не намагався провокувати серйозних зіткнень. Османський державний діяч, богослов, мандрівник і письменник Евлія Челебі писав про характер бригоголового народу і бунтівних козаків ще до окупації Поділля турками: «Най помилує нас Аллах! Ті, хто не бачили цього народу, навіть великі тлумачі релігії не можуть знати, що за душа у цих ворогів громади Мухаммеда та інших народів. Вступивши в їхню країну у середині мухаремма 1068 (кінець жовтня 1657) року, ми проїжджали нею з молитвами: «О Господи, врятуй нас від їх злості! Амінь! Тому, що одного дня я, нікчемний, спізнав горя від цих лиходіїв і бачив, як вони б'ються!» [9].

Коли нарешті в краї встановився мир, чурилівські спадкоємці 13 березня 1700 року у Львові зробили перерозподіл власності на Поділлі. Жван, Іляшківці, Ретчани, Липчани, Нагоряни і половина Козлова перейшли у власність Дзедушицьким, які осіли в Яришеві. Але, не дійшовши згоди, розпочали суперечки і судові процеси між самими спадкоємцями, які тривали більше півстоліття, лише черговий розподіл у Мурафі в 1755 році остаточно поклав кінець суперечкам. Цим розподілом куриловецький ключ, а з ним і Жван перейшли у власність до кам'янецького каштеляна Станіслава Косаківського (1721 – 1761 рр). Ця власність пізніше дожиттєво перейшла до його дружини – Катажини (з Потоцьких) Косаківської (1722 – 1803 рр/), яка належала їй до 1795 року. Не склавши присягу на вірність Катерині II, Катажина Косаківська втратила всі свої маєтки на території, анексованій Росією внаслідок поділів Речі Посполитої. Усі її маєтності спочатку були під арештом, а потім роздаровані прихильним до цариці польським дворянам. Жван з навколишніми селами на деякий час перейшов у власність А. Дзержека, а у 1820 році весь куриловецький ключ, а з ним і Жван

дісталися Станіславу-Дельфіну Комару, маршалку шляхти Подільської губернії, який жив у палаці в Мурованих Курилівцях. Після нього всі багатства перейшли у спадщину до його сина – Александра Комара. Новий власник, який постійно мешкав за кордоном, близько 1860 року продав Жван і Барнашівку Леопольду Сулятицькому. Після нього дідичем Жвану став Ян Маньковський із відомого роду Маньковських, який осів в Борівці, Моївці, Саїнцях тодішнього Ямпільського повіту. Ян Маньковський (1860 – 1919 рр.) – випускник Дрезденської політехніки, інженер, власник Саїнки, член Подільського Товариства сільського господарства, розстріляний більшовиками у Києві в 1919 році.

Ця місцевість дуже сприятлива для здоров'я. Ґрунти переважно чорноземи, місцями піщані, глинисті і кам'яністі. Селяни, які мали землю, працювали на своїх наділах і на землях поміщика за частину врожаю, а також в сусідніх селах. Займалися тут і різними ремеслами – столярним, ткацтвом і особливо – шевством. Взуття жванських шевців славилось на всю округу своєю якістю, зручністю у носінні і гарним виглядом. Жванським шевцям робили замовлення заможні люди цього краю. Чоловіки замовляли собі чоботи, а для своїх жінок – сап'янці – святкові чоботи з особливої шкіри – сап'яну (червоного, зеленого, жовтого кольорів) і черевики, які мали шнурівки і гудзики і прикрашались багатим орнаментом. У бідноті ж, коли й були які чоботи, то нерідко одна пара на всю родину. Повсякденно біднота ходила в постолах, які робили з одного куска шкіри, або ходили босоніж. Наприкінці 18 століття виготовлення сап'янових шкір було зосереджене у вірменських майстернях міста Могилева-Подільського, де жванські шевці брали якісну шкіру для виготовлення взуття. Жван мав ще своїх кушнірів, чоботарів. Цими промислами займалися чоловіки, які працювали переважно восени, взимку і ранньою весною.

А вже після розробки родовищ фосфоритів, які були в

басейні Дністра, багато місцевих селян були зайняті на видобутку і особливо транспортуванні добутих фосфоритів – цінного матеріалу для добрив. Хоча самі селяни не використовували фосфорити в якості добрив. Ці промисли давали селянам впродовж багатьох років додаткові можливості заробити непогані гроші. У Жвану було одне з найбагатших і найцінніших родовищ фосфоритів в Російській імперії. Подільські фосфорити як сланці з кулями сферосидеритів відомі давно. Перші спроби їх видобутку були зроблені в 1876 році в помісті відомого тоді залізничного діяча Фон-Мекка біля Жмеринки. У 1881 році англієць Маркс – фірма «Маркс» із Лондона уклала контракт із графом Дунін-Вонсовичем на десятирічну поставку фосфоритів у кількості 600 тисяч пудів (1 пуд – 16 кг) щорічно. З 1881 року почали вивозити фосфорити за кордон. У 1885 році родовища фосфоритів розроблялись в басейні лівих приток Дністра – Ушиці, Калюса, Жвану, Лядової. Усе це нагадувало часи «золотої лихоманки» в Америці. Сюди прибували люди, які уявили, що тут матимуть мільйонні прибутки. Скуповували землю, ціна на яку зразу піднялася у кілька разів. Орендували землю, не знаючи, чи є в ній фосфорити, а потім не знали, що з нею робити, банкрутували. Місцеві власники робили копальні на своїй землі. Щорічно у штольнях добували 1500000 пудів фосфоритів, які вивозили до Англії, Німеччини. Вздовж лівого берега Дністра – від Барнашівки до Калюса – було 144 штольні.

Придністровські фосфорити утворилися з органічних залишків, а саме: з кісток, зубів рептилій, риб, ссавців, молюсків. Це навіть неможливо уявити, які природні катаклізми тут відбувалися, і скільки колись живих істот утворили поклади фосфоритів до 1 метра завтовшки на десятки, а місцями, на сотню кілометрів. У 1883 році фахівці визначили, що запаси подільських фосфоритів складають 1 мільярд 762 мільйони пудів! Все це лежало на дні доісторичного Сармат-

ського моря, яке 15 – 20 мільйонів років ганяло тут хвилі від Карпат до сучасного Аральського моря. Відступало море повільно – протягом кількох мільйонів років і набрало обрисів сучасних Чорного, Азовського і Каспійського морів.

З відходом Сарматського моря поступово утворились глибочезні яри і русла рік, що нині впадають у Чорне і Азовське моря. Саме так утворився Дністер, який донині тече руслом, яке він розробляв понад мільйон років [10].

Фосфоритів у Жвану не добувають вже давно. Багато хто про них і про той період ніколи навіть не чув і не знає. Про ці часи нагадує у Жвану лише топонім «Завалини», який вказує на місця, де були штольні, які час від часу провалюються, на це ще вказували великі завали породи із тих штолень.

У 15 столітті Жван входив до складу Кам'янецького повіту, з 1795 року – до Вербовецького повіту Подільського намісництва, де знаходився до 1797 року. У зв'язку із утворенням Могилівського повіту, Жван з 1797 року перебував у його складі аж до 1966 року. Цього ж року увійшов до складу Мурованокуриловецького району, де і перебуває досі.

Станом на 1885 рік Жван входив до Березівської волості разом з Барнашівкою, Галайківцями, Березовою, Козловом, Липчанами, Нагорянами, Нишівцями, Хоньківцями. На початку 1890 років волосне правління із Березової було перенесено до Хоньковець. Тоді волость отримала назву Хоньковецької. У 1897 році в Жвану проживало 2359 українців і 59 євреїв. В селі з 1865 року на повну свою потужність працював винокурний завод, два водяні млини, кузня, заїжджий двір. У селі збудована Свято-Успенська православна церква. Як було видно із вирізаного на церковних дверях напису, церкву збудовано в 1740 році. Церква дерев'яна, трибанна, збудована у вигляді корабля (ковчега). Новий іконостас з 1882 року, чотиририбусний. Церкву, як тут кажуть, комсомольці «розкидали» у 1934 році. Недалеко від церкви була

дерев'яна дзвіниця. Із священників відомим своїми трудами на користь церкви і парафії був Олександр Янковський (з 1853 по 1871 рр). Церковної землі – 79 десятин: садиба – 7 десятин, орної – 64 десятини, сінокоси, ліс, хутори – 8 десятин. Церковно-парафіяльна школа діяла в селі з 1863 року. У 1885 році перенесена у власне новозбудоване приміщення [11].

Жван – село на кордоні. Дністру судилося бути рубежем між слов'янами і тюркськими народами, між християнським світом і мусульманським. Ні таке сусідство, ні стосунки між ними не завжди були дружніми. Наш придністровський край особливо страждав від нападів ворогів, які знаходились одразу за Дністром. Майже щороку вторгалися з півдня на Поділля татари і турки, які найбільше допікали тим, що забирали у полон людей. Українські невольники були головною підвалиною економічного життя татарської і частково турецької держав. Невільничі торги в Криму, Малій Азії, Італії, на островах Середземного моря були переповнені невольниками з України.

Наш край крім татар і турків мав ще інших ворогів, що теж часто непокоїли подільські поселення і спустошували їх. Це були волохи – предки нинішніх румун і молдован, що займали задністрянські простори і теж були під зверхністю турецьких султанів. Від тих ворожих нападів наші люди не мали доброго захисту від своєї державної влади. Литовська, а пізніше Польська держави, до складу яких входила Україна, не мали достатньо військової сили, щоб не допускати сюди ворогів. Найстрашніші і найспустошливіші напади татар, турків і волохів на наші придністровські землі були у 1468, 1478, 1552, 1672 роках.

Дністер завжди був і досі залишається кордоном. У нашому краю кордон тепер лише територіальний, адміністративний. А у 5 – 9 ст. Дністер розділяв уличів і тиверців, які не зразу увійшли до складу Київської держави. У 10 – 13 ст. був межею між волохами і печенігами з половцями. А з 1119

до 1340 р. по Дністру проходив державний кордон між Галицько-Волинською державою і Золотою Ордою. З 1362 по 1402 р. і з 1411 по 1430 – державний кордон між Князівством Молдавія і Великим Князівством Литовським. У 17 ст. – це державний кордон між Князівством Молдавія і Річчю Посполитою, Українською козацькою державою. З 1918 до 1921 року – державний кордон між Бессарабією і Українською Народною Республікою. Від 1921 до 1939 р. Дністер служив державним кордоном між СРСР і Румунією. Села Жван і Березова (нині – Наддністрянське) у ті роки були крайніми, а можна сказати, що і першими поселеннями на західному кордоні СРСР. З них починався Радянський Союз. Тут були застави, прикордонники, введено спеціальний прикордонний режим. Приміщення казарм донині збереглися у Вербівці, Петриманах, Житниках, Галайківцях.

У 1989 році в Жвану студією Укртелефільм знято документальний фільм «До давнього села, до баби Сірихи» про це село і його жителів. У короткій анотації до фільму сказано про унікальний забутий спів, єдиним носієм якого у Жвану тоді ще була Ганна Яківна Мовчан, яку в селі називали Сірихою. Через дівоче прізвище – Сіра. Такого виконання пісень не доводилось чути ніколи. Вперше реально виникає відчуття, що в цій оповіді – голос предків цієї землі, що жінка справді співає не голосом, а душею українського народу – зраненою, збленою, але не скореною. Дуже шкода, що вже дуже пізно до аналізу і вивчення такого співу долучилися фахівці. Студентка з Індії, яка слухала те сумне, тужливе одноголосся і ті пісні, які співала баба Сіриха, була просто шокована – це індійська манера співу їхнього епосу, якій в Індії довго навчають у вищих школах співу. Звідки це у нас? Коли з'явилось тут? Скільки віків пісням і тому співу? Від кого перейняла той спів селянка із Жвану? Мусимо отримати відповіді на ці та багато інших питань. Анатолій Авдієвський – керівник прославленого хору імені Григорія Верьовки про її

спів казав: «Генна пам'ять. Це тільки так пояснюється». Про самі ж українські народні пісні, які співали в Жвану у давнину і зберегли до цього часу, хочеться сказати словами німецького перекладача українських народних пісень Фрідріха Боденштедта: «Запашні українські пісні оповідають, як діти України колись любили і боролись. Який захопливий подих туги, які глибокі, людяні почуття в піснях, що їх співає козак... Яка ніжність вкупі з чоловічою силою пронизує його любовні пісні. Важливу роль в українців всюди грає жінка з її м'яким, ніжним почуттям. Створити такі всебічно досконалі народні пісні міг лише народ надзвичайно високої культури. Українська пісенна поезія є найвища не тільки серед слов'ян, а й у світі» [12]. Все це створив, зберіг і проніс через віки наш народ. І все це в умовах вічної боротьби за право жити на своїй землі, за право співати і спілкуватись материнською мовою, розвивати і плекати свою культуру, берегти звичаї і традиції народу. Це врятували жінки нашого роду. Бо чоловіки орали землю і боронили її від ворога. Однією із таких берегинь нашої національної культурної спадщини була Ганна Яківна Мовчан із Жвану.

Жван і досі залишається унікальним поселенням, де тісно переплелися всі віки – давнина і сучасність. За кілька кілометрів від Жвану трудяться на Дністрі потужні Новодністровська ГЕС, Новодністровська ГЕС-2, Новодністровська ГАЕС. Жванчани користуються всіма благами цивілізації і самі є людьми сучасними. Водночас у збережених давніх домашніх печах народжуються сонячні короваї і запашний хліб, жінки тчуть на прадавніх верстатах килими і веретки, вишивають неповторні рушники і узорять казкові писанки. А коли в село приходять свято, ідуть вони до храму, бо є людьми набожними. У клубі у власних вишиванках молоді і старші мешканці співають сучасних і давніх пісень свого Жвану [13]. Тут по-справжньому і щиро, як уже мало де, шанують і бережуть звичаї і традиції предків. Люблять жванчан

за працьовитість, доброту, щирість і людяність.

А ще Жван живе своїм сьгоднішнім життям і своїми нинішніми проблемами, чим мало відрізняється від інших сіл краю. У пошуках роботи і кращого життя, як дуже-дуже давно, покидають рідне село молоді жванчани. Несуть з собою у чужину лише теплі як, літня вода Жвану, спогади, материнську молитву і благословіння в далеку дорогу і в пам'яті бережуть слова пісні баби Сірихи:

«Не цурайся мене, роде,
Я тебе – не буду.
За рік, за два, за чотири
Я в гості прибуду!».

Будемо чекати. Адже колись дочекались...

Джерела та література:

1. Słownik geograficzny... – Warszawa, 1895. – Т. 14. – S. 870 – 871.
2. Słownik geograficzny... – Warszawa, 1895. – Т. 12. – S. 302.
3. Архив Юго-Западной России. – Т. 1. – Ч. 2. – С. 5.
4. Архив Юго-Западной России. – Т. 1. – Ч. 8. – С. 135.
5. Інтернет. Республіка Македонія, село Жван, Општина Демир Хисар.
6. *Pobog Gorski*. Powiat Mohylowski w gubernii Podolski / *Pobog Gorski*. – Krakow, 1902. – S. 340.
7. Słownik geograficzny... – Warszawa, 1895. – Т. 14. – S. 871.
8. *Микола Крикун*. Між війною і радіою / Микола Крикун. – Київ, 2006. – С. 20 – 21.
9. Иностранцы об Украине, ч.1, *Historical Rehab of Ukraine – Ruthenia*.
10. Мала гірнича енциклопедія у 3 томах / За ред. В. С. Білецького. – Київ, 2004 – 2013 рр.
11. *Сецинский Е.* Приходы и церкви Подольской губернии / *Е. Сецинский*. – Біла Церква, 2009. – С. 611.
12. Иностранцы об Украине, ч.1, *Historical Rehab of Ukraine – Ruthenia*.

13. Студія Укртелефільм, документальний фільм «До давнього села до баби Сірихи», Київ, 1989.

Володимир РЕВУЦЬКИЙ

КОТЮЖАНИ. ПРО ЩО ШУМИТЬ ЛЯДОВА

Село Котюжани відоме з 16 століття. Розкинулось вздовж обох берегів річки Лядови. Перші поселенці вибрали місце саме там, де Лядова, звиваючись, творить півострівець. З оборонної точки зору – це найбільш вдале місце для захисту від ворогів і для того, щоб там жити. Від тих пір навіки поєднали свої долі річка і люди, які горнутья до неї. Лядова напувала, годувала, оберігала. Не можна вже навіть уявити собі Котюжани без Лядови, а Лядову без Котюжан. Вони вже стали нероздільною частинкою цього світу і самого життя.

За дуже давніми переказами і з незапам'ятних часів село Котюжани виникло з укріпленого поселення, знищеного ворогами, яке називалось Котюга, що лежало на північ від села – вище по річці Лядовій в урочищі Завальна і в лісі Вусатинь. Там довгий час були видні пагорби, які утворились від зруйнованих укріплень і жител. Фрагменти посуду на тому місці можна знайти і зараз.

Існує версія, що село Котюжани на новому – нинішньому місці, могло бути поселенням колоністів волохів (молдован, румунів), як на це ніби вказує його назва. Село Котюжани справді є в Молдові (Бричанський район). Більше сіл із схожою назвою в Молдові немає. Від 1940 до 1956 року в Молдавській РСР навіть був Котюжанський район.

Можна подивитись на це дещо з іншої точки зору. У

Молдові із півтора тисячі молдовських сіл – 300 сіл українські. Переселення українців в Молдову на вільні землі відбувалось у 12 – 14 ст. У 17 ст. молдовани і українці вели спільну боротьбу проти турків. Переселялись українці і після війни 1939 – 1945 рр. Місцями компактного проживання українців є північ Молдови: Бричани, Окниця, Єдинці, Дондюшани. То чи не саме українські переселенці із Котюжан заснували в Молдові біля Бричан село, яке назвали ім'ям покинутого українського села над річкою Лядовою?

Назва села українська. В Україні, у різних її куточках, далеких від Молдови, є села з подібною-однокореневою назвою: КОТЮЖИНИ – в Тернопільській області, КОТЮЖИНЦІ – у Вінницькій області (Калинівський район), КАТЮЖАНКА (у 19 ст. – КОТЮЖАНКА) – у Київській області та ін. В 11-томному академічному словнику української мови зроблено тлумачення слова котюга: КОТЮГА означає ВЕЛИКИЙ КІТ, КОТИЩЕ і вживається в збільшеному значенні. Друге значення слова КОТЮГА – це СОБАКА. Для прикладу таке прислів'я: «Старий, як котюга, а бреше, як щеня» [1]. Найвірогідніше, що у цьому конкретному випадку КОТЮГА – це прізвище чи прізвисько того, хто заснував те перше знищене поселення. Є чимало людей, які носили і носять прізвище КОТЮГА.

Зафіксоване це прізвище в документах ще у 14 –15 ст. Вцілілих мешканців КОТЮГИ, які оселились на новому місці, стали називати «КОТЮЖАНАМИ». Це слово в називному відмінку звучить і пишеться просто і звично – КОТЮЖАНИ. І звертатись до жителів Котюжан варто так: шановні котюжани (це до чоловіків) і милі котюжанки (це до жінок). Якихось інших обґрунтованих тлумачень назви села і цього слова нема.

Перша відома письмова згадка про Котюжани є в документах за 1622 рік, у ті часи, коли по вигаслій родині Язловецьких спадкоємці ділилися величезними багатствами як у

Руському воєводстві, так і на Поділлі. Котюжани разом з іншими селами віддано у спадщину Адаму Вольському, уродженому з Язловецьких, але коли той скоро помер бездітним, тоді Котюжани разом з іншими селами перейшли до Чурилів, які також походили від Язловецьких. Анна Язловецька – дочка подільського воєводи внесла ці землі у посазі своєму чоловіку – Марціну Чурилу, герб Корчак, видатному військовому і королівському придворному. Власністю його сина Анджея, галицького підчашого, на території Подільського воєводства були два містечка – Бирлинці і Лучинець та декілька сіл – Вищий Ольчедаїв, Попелюхи, Котюжани, Романки, Степанки, Обухів, Хрінівка [2]. У тогочасних документах те поселення ще називалось Котюжани – Слобода. Слово «слобода» у цьому випадку означало маєтково-юридичний стан вільної особи. Згодом цей термін поширився і на поселення, які виникали після домовленостей із землевласником про надання нових пілг («слобод»), привілеїв їхнім мешканцям. Він того ж значення, що і «свобода». Зустрічається ще в давньоруських писемних пам'ятках.

У 1736 році дідичем Котюжан був військовий з Вінниці Станіслав Шидловський. Згідно родинної угоди, підписаної у Варшаві 1770 року Вінценти Потоцький (помер у 1825 р.) з братами Пьотром, Францішком, Юзефом поділили багатомільйонний батьківський спадок. Вінценту Потоцькому дісталися у львівській землі Броди – містечко з палацом і 18 фільварками, Львівські юридики – личаківська і сикстуська з палацом, на Волині – Збараж з палацом та 35 фільварками і селами, на Поділлі – Вищий Ольчедаїв з Попелюхами і Котюжанами та ін. Загальна його частка оцінювалась у 10 343 000 злотих, проте, борги за цими землями сягали 2 034 520 злотих. У 1780 році Котюжани посів граф Дзедушицький, королівський підкоморій.

У кінці 18 століття Котюжани переходять у власність до Дзержків. Біля 1800 року Августин Дзержек – голова межо-

вого (інакше – підкоморного) суду Могилівського повіту закладає в Котюжанах свою резиденцію. Котюжани стають центром всього котюжанського ключа. До нього належали Вищий Ольчедаїв, Попелюхи, Біляни, Бирлинці Польові і Обухів [3]. У 1835 році третя частина Котюжан за старі борги була продана в Києві на контрактах з публічних торгів. Придбав цю частину Котюжан граф Пьотр Стадницький, після смерті якого власницею стала його дочка Зузанна з графів Стадницьких – Гурська – дружина Владислава Гурського. Як посаг успадкована частина котюжанського маєтку перейшла до дочки Зузанни і Владислава – Октавії, одруженій з Романом Падлевським.

У 1889 році на пагорбі серед лісу оподалік від села Роман Падлевський – чоловік Октавії збудував дім, заклав фруктовий сад, який відтоді був окрасою тієї місцевості і надавав гарного вигляду всьому селу.

Поблизу будівлі фільварку, який належав Падлевським, і який знаходився у самому селі на правому березі Лядови був (зберігся і використовується донині) обширний склепінний мурований погріб. Місцевий переказ стверджує, що це старовинна пам'ятка ще з часів Чурилів – 15 – 16 ст.

Драматично склалися в Котюжанах справи у Держків. Після смерті дідача Котюжан – Августина Держка, його син Генрик 1850 року успадкував частину Котюжан, Вищого Ольчедаєва, Біляни, частину Попелюх – 6000 моргів двірських земель. У Котюжанах у Генрика Держка в 1861 році народилася дочка – майбутня поетеса, прозаїк, перекладач, художниця – Наталія Генरिकівна Держек (1861 – 1931 рр). На її долю випало бути останньою власницею неподілених Котюжан з родини Держків, де вона проживала з батьками до 1877 року. У 1877 році Генрик Держек помер. За величезні борги, які ще були зроблені дідом, все майно було конфісковано і продано на відкритому аукціоні. З величезних колись маєтків прадідів останні нащадки Держків – Наталія

і Альфред не отримали нічого. Наталія разом з матір'ю замешкала в Одесі, де обидві утримувались уроками музики й іноземних мов. Власником куплених маєтностей Держжків став професор Київського університету К. Тричиль, який господарював тут до 1896 року.

Крім всього іншого, вже у 1879 році поміщик К. Тричиль разом з київським купцем 1-ї гільдії Т. Михайловським, поміщиком В. Левандовським і швейцарським підданим Ю. Кронгельманом заснували Товариство Вищеольчедаївського буряко-цукрового заводу, зареєстрували його статут. З невідомих причин і невідомо за які заслуги у 1896 році маєтності професора Тричиля – дві частини села – перейшли у власність до дійсного статського радника у відставці – Івана Ценіна. Цей цивільний чин давав право на спадкове дворянство, відповідав чину генерал-майора в армії і контр-адмірала на флоті.

Генерал Ценін прожив у придбаній садибі в Котюжанах недовго. Одноповерховий палац – резиденцію Августина Держжа в якому оселився генерал Ценін, у 1910 році під час селянських заворушень бунтівники спалили. У 1912 році вже вдова генерала – Євгенія Миколаївна Ценін з роду Крупінських (православна) збудувала новий палац в стилі неоренесансу на основі згорілого палацу. Поміщиця ще за життя генерала встигла за ніч переписати все його майно на себе, яке генерал напередодні примудрився програти в карти. Господарський хист і вміння організувати непросте виробництво забезпечувало поміщиці Ценін непоганий дохід. У її власності в 1914 тільки землі було 3244 десятини. Це і стало причиною того, що вороже налаштовані селяни перед подіями 1917 року і в умовах першої світової війни вбили керуючого маєтком і розграбували садибу. Після тих подій Євгенія Ценін назавжди покинула Котюжани.

Палац в Котюжанах знаходиться на північній окраїні села посеред частково збереженого пейзажного парку з фрук-

товим садом, багатьма джерелами і водопадом, який називається Шум. Проект нового палацу на основі залишків попереднього за невідомими джерелами нібито створений відомим петербурзьким архітектором Оскаром Рудольфовичем Мунцом (1871 – 1942 рр). Проте, в Переліку реалізованих і нереалізованих проектів Оскара Мунца про палац в Котюжанах немає жодної згадки.

Збудований у 1912 році палац двоповерховий, з цегли, яку випалювала Євгенія Ценін на власному цегельному заводі з глини місцевого кар'єру. На кожній цеглині був іменний знак – клеймо із двома літерами ЕЦ – першими літерами імені і прізвища Євгенії Ценін. Ця цегла ручного формування і досі вражає надзвичайною якістю. Палац симетричний в композиції, п-подібний в плані, з аттиком і ризалітом, з 3-х арочною лоджією на другому поверсі, з якої на мансарду ведуть вузькі чавунні гвинтові сходи. У п-подібну частину будівлі досить гармонійно вписується невеликий курдонер, в центрі якого був діючий фонтан, від якого залишилась тільки чаша. Атик декорований вазами по краях. Вази фіксують кути і виступи палацу. У простінках – спарені лопатки, які перебиті міжповерховим пояском. Вікна обрамлені наличниками з прямими мандриками з ліпними гірляндами під ними і балясинами в підвіконній частині на першому поверсі і ще більш вишукані з псевдобалкончиками – на другому. На фасаді розміщено і барельєфи з тематичними античними сценками і рослинними мотивами. Барельєфи прямокутні і тондо (круглі). Настінні розписи інтер'єру палацу, каміни та оздоблені мармуром панелі не збереглися.

Планування палацу коридорне з двостороннім розміщенням приміщень. За чиїмись дуже амбітними порівняннями палац у Котюжанах стилістично подібний до резиденції російських імператорів в Криму – Лівадійського палацу, який збудований у той же час. Таку аналогію хтось теж провів у ті часи. Навіть неважко здогадатись, хто це зробив для

надання ще більшого піднесення престижу свого імені серед подільських і місцевих поміщиків. Бо, щоб побачити таку схожість, треба мати або дуже багату уяву, або дуже цього хотіти.

Хоча котюжанський палац справді красивий і досі справляє гарне враження. До нашого часу в поміщицькій садибі Держжків – Ценіних частково зберігся пейзажний парк, який уже втратив дуже багато дендрологічного матеріалу, але все ще справляє приємне враження. Ще ростуть в парку 300-літні липи, вікові сосни, клени, кущі калини, жасмину і бузку. Дмитро Малахов у своєму путівнику «По Восточному Подолью» про котюжанський парк захоплено написав:

«Старий фруктовий сад й обширний парк спускаються до Лядови. Місцевість цілковито казкова, неначе й призначена для пейзажного парку. М'який скат переходить в байрак – крутий, урвищний, одягнений камінням й густим чагарником. Всюди б'ють джерела з дивної чистоти смачною водою. Над шумним водограєм височіє, спираючись на скелю, романтичний трьохарочний міст – віадук, з котрого видно каньйон, куди спадають води річки – притоки Лядови, здається ще глибшим, таємничішим – весь в зелені, цівках потічків, в невгамовному пташиному щебетанні».

Згаданий міст-віадук, особливістю якого є високі опори, збудований на початку 20 ст. за Ценіних, прокладений через глибокий яр. Міст-віадук – один із дуже небагатьох збережених творів декоративно-паркової архітектури малих форм. Міст збудовано із місцевого сірого граніту. Дорога в садибу в ті часи вела саме по тому мосту.

Недалеко від нього – другий, одноарковий міст, споруджений у той час і з того ж матеріалу.

У садибі зберегли камінний столик, стільниця якого зроблена із цільного грубо обробленого куска каменя. Найвірогідніше, що цей столик дійшов до нинішнього дня ще з

часів Держжків і який є дуже органічним композиційним елементом усього парку і садиби.

Ім'я паркобудівника невідоме. Від дуже старої частини парку залишилось кілька лип, кленів і сосон. Вдалося лише встановити, що садівником у поміщицькій садибі на початку 20 ст. був німець К. Кумстал. Тоді це не було дивиною. Кілька німців у Котюжанах і в селах по річці Лядовій мали свої водяні млини – займались борошномельним виробництвом. З-поміж них найбільш відомими були німці Лангери. У Мурованих Курилівцях німець В. Геде теж був власником млина, а німець Ф. Бресер там же наприкінці 19 ст. мав механічний і мідноливарний заводи.

Котюжани у складі Могилівського повіту були від часу його створення (1796 р). У останній чверті 19 ст. (1885 р.) у Котюжанську волость, в якій Котюжани були адміністративним центром, входило 8 сільських громад з 15 поселень. Населення волості – 8799 осіб, землі – 14919 десятин, із них – орної 10786 десятин. До складу Котюжанської волості входили Котюжани, Вінож, Вищий Ольчедаїв, Котюжанські Біляни, Курашівці, Попелюхи, Посухів, Татариськи. За державним переписом 1897 року у самих Котюжанах проживало 2109 осіб. Із них – 471 римо-католик. Відповідно – решта мешканців села були православними – 1630 осіб, було кілька родин євреїв. Ці дані трохи відрізняються від тих, які подає В. Гурський – 1898 рік: православних – 1107 осіб, католиків – 514 осіб.

Після адміністративно-територіальних змін 1923 року Котюжанська сільська рада вже увійшла до складу Копайгородського району. А після його ліквідації у 1959 році – у складі Барського і нарешті – з 1966 року у складі Муровано-Куриловецького району.

Ці митарства по різних районах Котюжанам не дали нічого, крім спотвореної назви сільради, назву якої відтоді вже пишуть не «Котюжанська сільська рада», а невідомо з якого

дива і за яким правописом – «Котюжанівська сільська рада».

Даних про утворення парафії в Котюжанах небагато. До останніх років 18 століття парафіяни церкви Святого Миколая були греко-католиками. Як було видно із напису, вирізаного на одвірку над входними дверима, церкву збудовано у 1701 році невідомою Маріанною. Закладено її за Атанасія Шептицького – львівського біскупа. Цією невідомою меценаткою могла бути Маріанна Пжеребська – дружина тодішнього власника Котюжан Анджея Чурила або їхня родичка Маріанна Богуш – тодішня дідичка Богушівки і навколишніх сіл. У 1736 році на церкву в Котюжанах дідичем Станіславом Шидловським була видана ерекція – основний привілей церкви періоду унії і основний правовий документ, який видавався землевласником. Ерекцією за церквою на довічні часи закріплювались земельні угіддя та інші права. Церковні орні угіддя були від Сніткова, Обухова, Бирлинців Польових, сіножаті – від Лучинця на Скороходовій долині, ставок і пасіка – на Реверовій долині. Церква мала у власності 35 десятин земельних угідь. За цим привілеєм ще дозволялось молоти у млинах без черги і без мірки, тобто без плати.

Був ще один привілей, яким всім подобався: 4 рази на рік: на Великдень – 1 раз, на Різдво – 1 раз і на Свято Миколая (Празник) – 2 рази (!) у спеціально відведеному місці, але під контролем, дозволялось курити, пити горілку і варити пиво у розумній кількості. Хто і як встановлював ту «розумну» міру і як її дотримувались – історія про це мовчить.

Храм дерев'яний, з дуба, трибанний, з «опасанням», критий дерев'яною черепицею – гонтою, обшальований. Збудований на місці старого. Великі церковні двері дубові. Висіли на металевих пасах, зачинялися на французький замок. Підлога дерев'яна, дубова. У церкві був триярусний вівтар простої роботи, встановлений на початку 19 ст. і від того часу більше не оновлювався. Всі десять ікон вівтаря розпи-

сані сріблом на дереві і полотні – вівтар і ікони старосвітської роботи. На постаменті – фігура святої Євдокії, на стінах – сцени із життя святого Іоанна і Страсті Господні – на полотні.

У 19 ст. церкву двічі піднімали, оскільки вона дуже просідала. У 1895 році церковний погост обнесено кам'яним муром. Біля церкви встановлено два дерев'яні ліхтарі зі свічками. На обгородженому кладовищі стояла дзвіничка із п'ятьма дзвонами [4]. Свято-Миколаївську церкву спалили в безбожні часи – у 1983 році. Згоріло все. Паліїв особливо не шукали. Винним за підпал церкви «призначили» людину, яка цього ніяк не могла зробити. Людину образили на все життя, а вибачитись забули.

Нову церкву в ім'я Святого Миколая котюжани збудували у 1997 році. Біля церкви стоїть 300-річна камінна дзвіниця, збудована у класичному стилі з арковими вікнами і високою баштою з хрестом на верхівці. Дзвін від неї було чути на десятки кілометрів. Дзвіниця впродовж усіх років була найвищою спорудою у Котюжанах. Такою вона залишається донині.

У кінці 18 ст. в Котюжанах проживало близько 500 римо-католиків. Костелу в Котюжанах не було. Католики Котюжан проводили Служби Божі в парафіяльному костелі у Сніткові. У Котюжанах навпроти церкви – через дорогу, була плебанія – службовий будинок парафіяльного католицького священика, який тут жив. Будівлю зберегли. Нині у ній сільський будинок культури. Добудована в радянські часи частина будинку культури дуже відрізняється від старої частини, яка зазнала лише незначних змін, де навіть збереглися різьблені з піщанику листи аканту і чотири глибокі ніші – дві внизу на фасаді, дві вгорі – у фронтоні, де були фігури святих. Недалеко від плебанії знаходились господарський двір і будівлі, конюшня, погріб, сад ксьондза.

Важко було дослідити життя родини поміщика Романа

Падлевського в Котюжанах. Історію цієї родини подав польський історик Зенон Дилевський у книзі «Генерал Зигмунд Падлевський» (2007 р.), в якій є цікаві факти з родинного життя Падлевських у Котюжанах. Генерал Зигмунд Падлевський – це рідний брат поміщика Котюжан Романа Падлевського [5].

У 2002 році у Вроцлаві вийшли посмертні спогади мемуариста Яна Лазовського (1886 – 1980 рр.) «Триваюче сяйво», написані в Ченстохові ще в 1941 – 1942 рр. Вони розповідають про канікули, проведені в його родичів Падлевських у Котюжанах. Містять опис котюжанського маєтку та його власників і мешканців. Книга вийшла коштом родини автора накладом у кілька примірників [6].

Після страти батька Владислава Падлевського (1814 – 1863 рр.) і брата – Зигмунда Падлевського в 1863 році за участь у Січневому повстанні, Роман Падлевський змушений залишити кадетський корпус, де навчався, і разом з матір'ю переїхав до найстаршої своєї сестри Людвіки, тому, що все їхнє майно було конфісковано. Дякуючи підтримці швагра – Октавіана Подгорського, зміг виїхати до Мюнхена на навчання на малярських і архітектурних студіях. У Житомирі познайомився з майбутньою дружиною Октавією Гурською. Після закінчення навчання одружився. Молоді оселились у Варшаві. Роман працював на будівництві Івангородської залізниці. З тих часів залишився йому на згадку золотий жетон. Що дозволяв йому безкоштовно подорожувати залізницею все життя. Цим привілеєм ніколи не скористався. У Варшаві в них народився син Владислав-Вацлав, але наступного року помер. З горя Падлевські вирішили переїхати в Котюжани до маєтку дружини, який в той час був відданий у найм. Коли термін умови про найм закінчився, подружжя переїхало в Котюжани, село Могилівського повіту Подільської губернії.

Роман, будучи інженером, самостійно виконав проект та керував будівництвом дому. Янові Лазовському котюжан-

ський маєток Падлевського з 1892 року запам'ятовувався таким чином: за проектом Романа Падлевського вирубали лише стільки лісу, скільки було потрібно для будови. Усе господарство займало близько 400 гектарів. Господарство давало 6000 рублів чистого щорічного прибутку. Новий поміщик – шляхтич, землевласник з діда-прадіда був у душі митцем. До його кабінету заходили нечасто. Над каміном висів портрет банкіра і промисловця Прота Потоцького. У кутку висіло сідло і зброя, здобуті під Віднем у боях з турками. У салоні висіли картини відомих польських художників Юліуша Коссака, Олександра Геримського, Януарія Суходольського. На підлозі лежав автентичний перський килим.

Господар займався кіннями і квітами. Його дружина Октавія, навпаки, займалась городництвом. Власноруч сапала в полі. Октавія отримала ґрунтовну домашню освіту. Була полум'яною патріоткою. Схожа на свого батька Владислава Гурського. Мала світле волосся, трохи повнувата. Роман Падлевський, 1839 року народження, мав високе і широке чоло, правильної форми підборіддя, волосся ледь сиве, зачесане на праву сторону, прості і виразні лінії брів, сірі, ледь змружені очі. Губи його мали суворий вираз. Ніс простий, з невеликою горбинкою. Вуса густі, широкі. Руки довгі, з довгими мистецькими пальцями. Носив масивний перстень з родинним гербом – Слеповрон. А замість окулярів – пенсне. Голос в нього був низький. Одежу носив у сірих тонах, переважно мисливські фасони. При повному параді поставав у класичному фракі або у віденських костюмах, що додавало йому шику. Роман Падлевський був худим і на голову вищим від усіх чоловіків. Завжди мусив схилитися в дверях. Мав слабке здоров'я. Через паління постійно кашляв. Був час, коли у нього підозрювали навіть туберкульоз. Поки не захворів астмою, взимку їздив в Італію або у Австрію. З приводу частих простуд, навіть влітку увечері вдягав на плечі плед і шапку.

Дружина Октавія читала йому газети вголос. Вони виписували «Край» та «Дзеннік кійовські». Родина Романа Падлевського у своїй боротьбі за незалежність Польщі принесла в жертву дуже багато: батька, дядька – одного з батькових братів, брата, які віддали своє життя у повстаннях. Сам Роман через роки життя під владою Росії політикою цікавився мало. Більше уваги приділяв розвитку господарства [7].

До цих пір зберігся в Котюжанах топонім «Парня», який раніше мав назву «Парня Падлевська» і свідчив про один із напрямів господарювання пана Романа. Парня або парильня – це місце і приміщення без вікон, де для пом'якшення парили дерево і гнули обіддя для коліс, полоззя для саней, клепки для бочок та ін. Тому найбільш поширеними виробами тут були сани, вози, колеса і ободи до них, сільськогосподарські інструменти і знаряддя, а також бондарські вироби – діжки та дерев'яний посуд. Тут і виробляли вулики, корита, жолоби, віконні рами, табуретки, лавки, шафи, скрині, ліжка та ще дуже багато різних і потрібних для роботи і господарства речей. На той час це було досить прибуткове і дуже необхідне для населення виробництво. Пан виписував фахові журнали. Його господарство було взірцем для місцевих селян.

Батька Октавії – Владислава Гурського небезпідставно вважали знавцем геральдики серед тутешньої шляхти. Мав міцну статуру, високе лисіюче чоло та орлиний ніс. Очі ясні, кмітливі. Голос – глибокий. У результаті багатолітньої праці зібрав розпорошені рештки кількох великих місцевих архівів – більшу частину архіву Барського староства, велику кількість документів Ржевуцьких, Чурилів, Держжків, Уруських. Зібрав цінну бібліотеку, а також колекції монет, гравюр та автографів.

Народився 3.07.1822 року в Немиринцях Вінницького повіту, навчався у Вінницькій гімназії, яку закінчив 1841

році. Студіював право в Харківському університеті до 1845 року. Потім осів у Слідах Могилівського повіту, куплених батьком. Одружився з графинею Зузанною Стадницькою, донькою графа Пьотра Стадницького, спадкоємицею (за роздільним актом 1856 року) частини Котюжан. Після смерті батька отримав зі спадку половину родинного маєтку в Слідах. У 1858 році як делегат від Могилівського повіту засідав у Подільському губернському дворянському комітеті для поліпшення побуту поміщицьких селян. Після скасування кріпосного права Гурський протягом трьох років працював у Подільській губернській комісії в селянських справах. У 1872 – 1878 рр. мешкав у Житомирі, потім переїхав до Варшави, а звідти 1887 року – до котюжанського маєтку. У Котюжанах мешкав до кінця життя.

Від початку 70-х років підтримував тісний контакт з відомим істориком, літератором, науковцем, краєзнавцем Юзефом Ролле, під науковим керівництвом якого шукав краєзнавчі матеріали і в якого дуже часто бував у Кам'янці-Подільському.

На зламі 19 – 20 ст. у Котюжанах побував відомий краєзнавець Поділля, історик Юхим Сіцінський, який тоді зробив кілька світлин котюжанської Свято-Миколаївської церкви. Ці світлини збереглися.

На основі зібраних матеріалів Гурський вирішив створити географічно-історичний опис Могилівського повіту, у чому його підтримав Ролле. У кінці 1892 року приступив до написання монографії, доповнюючи її знайденими архівними матеріалами, недавні події описуючи з пам'яті. У 1902 році коштом А. Четвертинського у Кракові вийшла написана польською мовою праця Владислава Гурського (Побуг-Гурський, Gorski, Pobog-Gorski) під назвою «Могилівський повіт в Подільській губернії». Вона містить опис більшості населених пунктів Могилівського повіту і досі залишається цінним краєзнавчим джерелом [9].

У 1885р. подарував Національному музею в Кракові колекцію гравюр (2 тисячі штук), Ягеллонській бібліотеці близько тисячі документів, багато із 16 ст. Книжкові зібрання записав одній з варшавських бібліотек.

Друзями Гурського були такі відомі історики і краєзнавці – Ю. Ролле, К. Пуласький, А. Яблоновський, етнограф З. Глогер. Дружили Падлевські-Гурські із сусідами: Стефаном Бущинським з Немерче, Конрадом Коженювським із Лучинця, Орловськими з Лучинчика, Клоновськими – з Берлинець Лісових. Поміщики Сумовські із Сніткова були найближче, проте зустрічались рідше.

Про стосунки Падлевських із Ценіними невідомо нічого. Відомо лише, що Падлевські і Ценіни – це люди з різними цінностями, світоглядом, ментальністю, статками. Важко навіть уявити, що могло б бути точкою дотику, щоб ті стосунки між ними хоча б якось зав'язались.

Помер Владислав Гурський 11 серпня 1902 року в Котюжанах. За різними джерелами, похований 14 серпня в родинному склепі в Озаринцях [10] або в Яришеві, про що йдеться в книзі Яна Лазовського «Триваюче сяйво» [11]. Ян Лазовський був на похороні Гурського. Цій події присвячений цілий розділ у «Триваючому сяйві». Дочка Владислава Гурського – Октавія по смерті батька переказала решту колекційних матеріалів – 14 томів (тек) бібліотеці Ягеллонського університету в Кракові. Доступ до тих документів обмежений.

Роман Падлевський помер 1913 року в Котюжанах, спочиває на католицькому цвинтарі, який він заклав у Котюжанах і першим був на ньому похований. Октавія володіла котюжанським маєтком до російського заволодіння 1917 року і залишила його, передчуваючи близький розгром родинного гнізда. Так воно і сталося. Померла Октавія Гурська у 1925 році невідомо де. Також невідоме місце, де вона похована.

Дідич Котюжан – Пьотр Стадницький (1777 –

+06.06.1852), його дружина Ігнація з князів Воронєцьких (1798 – +25.06.1868), син – Вінценти Стадницький (1835 – + 28.02.1869 рр.), хімік (відкрив піретринову кислоту), доктор філософії – поховані в Сніткові на католицькому цвинтарі. Склеп і надгробок Стадницьких збереглися. Ймовірно, що і Октавію Гурську (Падлевську) могли поховати у родинному склепі в Сніткові чи в Котюжанах.

Генерала Ценіна поховали в Котюжанах біля церкви. Таємницею залишається причина смерті генерала.

Котюжани підійшли до нового етапу своєї історії. Над горизонтом піднімалось багряне сонце 20 століття, віщуючи тривожний день. А одвічний спокійний плин Лядови нагадував про швидкоминучість і суєтність людського життя, про марноту людських пристрастей і нікчемність багатств, ніби даючи зрозуміти, що нічого під цим небом і на цій землі не є новим і вічним. Все минає, все стирається з пам'яті, а потім все повториться знову. І так триватиме вічно. Щоб це зрозуміти, часто одного людського життя для цього буває замало.

Джерела та література:

1. Словник української мови. – В 11 томах. – К.: Наукова думка, 1973. – Т. 4. – С. 312.

2. *Aftanazi Roman*. Materiały do dziejów rezydencji... / Roman Aftanazi. – Warszawa, 1996. – т. 9. – S. 47.

3. *X. M. Marcynski*. Statystyczne, topograficzne I historyczne opisanie gubernii Podolskiej z rycinami I mapkami / X. M. Marcynski. – Wilno, 1822. – т. 2. – S. 251.

4. *Pobog Gorski*. Powiat Mohylowski w gubernii Podolski / Pobog Gorski. – Krakow, 1902. – S. 153.

5. *Zenon Dylewski*. General Zygmunt Padlewski naczelnik wojskowy woj. Plockiego w powstaniu styczniowym 1863r. / Zenon Dylewski. – Plock, 2007. – S. 30.

6. *Jan Lazowski*. Trwające blaski / Jan Lazowski. – Wrocław, 2002. – 91 s.

7. Там само. – С. 28.

8. Polski Słownik biograficzny, t. 28. – Warszawa, 1959–1960. – S. 445 – 456.
9. *Pobog Gorski*. Powiat Mohylowski w gubernii Podolski / Pobog Gorski. – Krakow, 1902.
10. *Вікторія Колесник*. Відомі поляки в історії Вінниччини / Вікторія Колесник. – Вінниця, 2007. – С. 755.
11. *Jan Lazowski*. Trwające blaski / Jan Lazowski. – Wrocław, 2002. – S. 77.

Анатолій КУШНІР

З ІСТОРІЇ СЕЛА КРИВОХИЖИНЦІ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ

Моє рідне село Кривохижинці виникло у другій половині XVII століття, можливо, і раніше [1, s. 161 – 162].

Спочатку це був хутір або декілька поселень, протяжністю 8 – 9 кілометрів. Саме природний ландшафт був вдало вибраний нашими пращурами для осілого життя. Як писав дослідник М. Артамонов, «...прагнення завжди бути під захистом природи та закладати свої оселі на низьких місцях, по спадах горбів або по глибоких річкових долинах існує взагалі для хліборобського народу» [2, с. 50]. Так, на лісових полянах по берегах швидкоплинної річки Жван і схилах глибоких ярів з джерелами цілющої води виникло село Кривохижинці. За переказами, землі, які належали польському магнату, об'їжджала власниця із своїм управителем. І перше, що побачила вона при в'їзді в село, була дуже старенька, присадкувата хата. «Ах, какая кривая хижина!» – вигукнула вона, не знаючи, що саме її слова стануть пізніше назвою села.

Підтвердженням часу виникнення села знаходимо в документах польського історика В. Побуг-Гурського: «Село

Кривохижинці над річкою Жван, розміщене недалеко від міста Снітків, належало разом із Сніткіським ключем Богушам, а пізніше спадкоємцям Чурилів. В 1714 році внаслідок поділу між Держжками, Косаськими і Дзедушицькими на частку останніх припав Снітківський ключ, разом з Кривохижинцями» [1, s. 161 – 162].

Як бачимо, вже в 1714 році Кривохижинці були селом, а не хутором. В. Побуг-Гурський приводить дані про чисельність населення, віросповідання жителів тощо. Так, в селі проживало православних 825 осіб, католиків – 25, землі двірської було 570 десятин, у селян 589 десятин, церковної землі – 36 десятин [1, s. 161 – 162].

На початку ХІХ століття Кривохижинці належали Держжкам, бо «...дідичем Кривохиженець був Теодор Держжек, полковник королівських військ, кавалер ордена Св. Станіслава, а після нього в 1830 році – його син Адам Держжек, маршалок шляхти Могилівського повіту. Той приблизно в 1840 продав Кривохиженці графові Пабло де Костро Лакердо, внукові іспанського гранда, адмірала російського флоту» [1, s. 161 – 162]. Після смерті графа «...Кривохижинці були поділені на частини і перейшли в чужі руки. Тільки одна невелика частина знаходиться у володінні сина графа Пабло де Костро Лакердо...» [1, s. 161 – 162].

Інші землі належали вже російським і українським поміщикам. Так, Євгенія Пилипівна Афанасьєва (православна) володіла 290 десятинами, а Георг Кирилович Стопкевич – 114 десятинами [1, s. 161 – 162].

Євфимій Сіцінський вказує, що до Кривохижинецької парафії у 1831 році була приписана парафія села Долиняни і в селі Кривохижинці «народонаселение состоит из крестьян православного исповедания (мужчин 1141 и женщин 1018) и католиков (мужчин 81, женщин 75)» [3, с. 757 – 758].

Чим займалися наші земляки? В основному хліборобством і скотарством, в селі були ремісники – ковалі, ткачі,

столяри, кушніри, боднарі, шорники, чоботарі тощо. Були спроби започаткувати гончарне виробництво. Із глини виробляли черепицю, цеглу. Не набуло поширення випалювання вапна.

Згідно положень реформи 1861 року, звільнення селян від кріпосної залежності мало наступати не відразу, а поступово. Після польського повстання 1863 року російський уряд конфіскував маєтки у польських поміщиків – учасників повстання і передав їх російським поміщикам. Одночасно масово закривалися польські школи, колегіуми. Ця політика сприяла зросійщенню краю. Штучно насаджувалися не тільки російське шкільництво, російська освіта, але й російська ментальність.

Найбільшим власником землі села Кривохижинці був генерал-адмірал Микола Чіхачов (Чихачов): орної землі було у нього 405 десятин, лісу – 45, вигону – 18, садибної землі та неугідь – 8 десятин. Управління панським двором здійснював німець Фердинад Ульман. Частиною земель села також володіли Емануїла Ягелович (40 десятин), Гаврило Головатюк (32 десятини), лісом і землею володіли родини Панчуків, Савчуків, Поздішевських [4, с. 42].

По мірі розвитку капіталістичних відносин на селі зростала майнова нерівність. Виходячи із наявності землі різної якості, різної кількості робочої худоби та наявності робочих рук, відбулося розшарування сільської громади. Одні швидко збагачувались, інші втрачали останній клаптик землі і змушені були йти в наймити. Так, наприкінці XIX ст. у Кривохижинцях біля 50 селянських сімей були безземельними, частина господарств обробляли від 1/4 десятини до 2 десятин [4, с. 43].

У кращому стані були ті селянські родини, які також займалися торгівлею та промислами. Власники водяних млинів також вели жваву торгівлю. Зокрема, Ісак Тарасович Гетьманчук мав млин VII розряду, де щорічний оборот

складав більше 2000 карбованців (прибуток 250 – 300 карбованців). Прибутково працювали млини Івана Мельника, Якова Безпальчука, Івана Дубини. В селі бакалійними лавками володіли євреї Моть Гуральник, Шльома Бондер та Дувнор Коренман і ін. [4, с. 44].

Початок ХІХ століття був напруженим і складним: економічна криза, неврожай 1901 року і голод 1902 року ще більше поглибили бідність та злиденність на селі. 1901 року поряд з неврожаєм зернових частково загинули городні культури, зокрема картопля і буряк. Вже на початку 1902 року селяни у своїй більшості залишилися без продовольства, а їхня худоба – без кормів. До цього долучилися жертви війн: російсько-японської (1904 – 1905 рр.) та Першої світової (1914 – 1918 рр.). Учасником російсько-японської війни був колишній житель села Кривохижинці Євмен Панчук, матрос крейсера «Варяг». Шляхами Першої світової війни пройшли Степан Таран, Артем Панчук та інші односельці. Чимало з наших земляків залишилися навечно у Мазурських болотах, в гірських провалах Карпат, на польській і литовській землях [4, с. 44].

Не принесли добра і злагоди революція 1917 року та громадянська війна 1917 – 1920 років.

Революційні події в Кривохижинцях активізувалися в 1918 році у зв'язку з розподілом землі. У цьому році почав активно працювати новостворений більшовицький комітет на чолі з Кифором Ласійчуком та Максимом Панчуком. Пізніше до них приєднався молодіжний осередок на чолі з Василем Пополюхом, якого згодом було вбито [4, с. 45].

Як слід було чекати, селяни особливо біднота, розгромили і спалили маєток пана Рудніцького, забрали реманент, худобу, почали ділити поміщицьку землю. Така ж доля спіткала фільварок (економію) поміщика Чихачова. Було конфісковано декілька млинів, бакалійна лавка.

У 1920-х рр. радянська держава заохочувала коопера-

тивний рух на селі. Першим у Кривохижинцях виникло товариство спільного обробітку землі (ТСОЗ), у якому нараховувалось 34 членів (головою був обраний Яків Швець). Головою сільської ради було призначено Антона Кушніра [4, с. 47].

Колгосп утворено в 1930 році. Головою призначено Павла Петровича Барабана, а членами правління обрано Максима Панчука, Григіра Кухарика, Івана Мосендза, Онуфрія Ковригу, Івана Боднара та інших [4, с. 49]. Хотілося б згадати добрим словом Павла Барабана, який здійснив героїчний вчинок: в голодні 1932 – 1933 рр. знаходив можливість підтримати харчами багатодітні сім'ї [5].

У передвоєнні роки в Кривохиженцях проживали біля 1450 осіб [4, с. 55].

Під час Другої світової війни в село не повернулося 109 чоловік, які загинули в боях, а багато ще колишніх воїнів в молодому віці померло від поранень і хвороб у повоєнний час. Вони могли стати цвітом і живлячим корінням сільської громади, проте не судилося... [4, с. 56].

У повоєнний час важко, поступово село відроджувалося. Колишній бригадир колгоспу імені Чапаєва Йосип Мосендз згадував, що на той час у колгоспі нараховувалося 7 корів, 7 волів, 13 телят, 55 овець; на свинофермі – 12 свиней; на птахофермі – 200 курчат; ...тракторів – жодного! Основними працюючими були жінки і діти. Весняну сівбу провели вручну, землю орали коровами, часто впрягали на допомогу худобі і себе. На обробіток власних присадибних ділянок не залишалось часу. Працювали від зорі до зорі, але хліба зовсім не отримали. Держава встановила високі плани здачі зерна, «вимела» всі до останнього зернятка і, як наслідок, виник голод 1947 року [4, с. 65].

Знову в силу вступив закон «про п'ять колосків», відновилися репресії, моральне приниження. На кожную селянську садибу було встановлено сільськогосподарський податок:

щороку селянин повинен здати державі 44 кг м'яса, 200 шт. яєць, 200 літрів молока. Навіть були оподатковані фруктові дерева та виноградники [4, с. 66]. Були випадки, коли за несплату податків забирали хатні речі.

Великим тягарем для селян стала обов'язкова грошова позичка державі, яка прирікала колгоспників на безгрошів'я та примушувала жити лише з доходів власної садиби. Щороку, на початку травня, виходив Указ Президії Верховної Ради СРСР про нову позичку, розміри якої досягали 200 – 300 карбованців, які потрібно було внести готівкою одноразово. Де взяти такі гроші колгоспнику, коли він одержував за свою працю мізерну платню? Крім того, збереглися встановлені ще до війни обмеження у пересуванні колгоспників: вони були позбавлені можливості мати паспорти, на них не поширювалося пенсійне забезпечення та виплати за тимчасову непрацездатність. Ось вам соціальна справедливість та захист прав громадянина...

Розповідає наш земляк Дмитро Москалюк: «Ми розуміли, що колгосп нас не врятує, статків нам не бачити, як і нашим дітям. По-друге, що тільки по «труднабору» можна було вирватись із села, тож багато молоді цим шансом скористались. Разом зі мною на шахти Донбасу поїхали Василь Лозан, Василь Білан, Володимир Канюка, Докія Таран та інші. Жаль було батьків, сестру, яка бідувала в селі, та всіх земляків, які крім кирзових чобіт і фуфайки іншого одягу не мали» [4, с. 67].

Лише після смерті Сталіна, ставлення партійно-державного керівництва до села та його життя стали поступово змінюватися. Були підвищені закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію, у 2,5 рази зменшилась сума натурального податку, ліквідовані деякі ненависні селянину податки, а заборгованість колгоспів за попередні роки скасовувалася. Життя колгоспників села Кривохижинці покращилось: збільшилась оплата за трудовень, будувались виробни-

чі об'єкти, почалася розбудова сфери побутового обслуговування.

У 1953 році в селі Кривохижинці вже нараховувалось 260 селянських садиб, в яких проживало 785 жителів. Близько 40 осіб працювали в МТС (с. Котюжани) та в райцентрі. У самому колгоспі було працездатних (від 16 до 60 років) – чоловіків 156, жінок – 292, старших 60 років – 128, підлітків (від 12 до 16 років) – 60. За колгоспом було закріплено землі 1652 га, з них: орної 1214 га, під садом 17 га, природних сіножатей 28 га, пасовиськ 114 га, під колгоспним лісом 46 га. Колгосп мав багато коней, волів. Працювали млини, крупорушка, кузня, лісопилка [6]. Хотілося б привести нашим сучасним аграрним «псевдореформаторам» приклад: тільки ВРХ було в колгоспі 295 голів! Там же, на колгоспних зборах, голова колгоспу Йосип Андрійович Мосендз говорив: «З плану затрат трудоднів 139650 фактично затрачено 116801, або план виконаний на 83 %; зернових з плану – 18,4 одержано 12,5 цент. з га.; цукрових буряків – з плану 190 цент. одержано 113 цент. Надій на корову складає 1453 літри з плану 1500 літрів» [6]. Всього одержано грошових прибутків в сумі 471212 крб. Відповідно до цього, належить до видачі кожному колгоспникові на один трудовдень: зернових – по 2 кг., грішми – 1 крб. 20 коп., соломою – 400 грам. По структурних підрозділах: трактористам – зерна по 2,40 кг, грішми – 1 крб. 40 коп.; причіплювачам – зерна по 2 кг., грішми по 1 крб. 20 коп.; комбайнерам – по 3 кг, грішми – 4 крб. [4, с. 70]. А тепер підрахуємо скільки одержували мої односельчани за свою щоденну працю? Вироблені 116801 трудовні ділимо (в середньому) на 448 колгоспників і одержуємо число 260. Якщо врахувати, що сезонно в колгоспі працювали люди похилого віку і підлітки, то за календарний рік на кожного колгоспника припадало по 225 – 230 трудовнів. Колгоспник села Кривохиженці за свою працю в середньому отримали зерна – 450 кг, грошима – 270 крб, а тракто-

рист Котюжанської МТС – 520 кг. зерна і 315 крб. грошима. Втім, враховуючи, що в кожній селянській сім'ї від 4 до 7 членів родини, робота в колгоспі часто була сезонною – прогосподувати сім'ю було дуже важко [4, с. 70].

В 1959 році, не питаючи згоди колгоспників, передове господарство (тобто колгосп імені Чапаєва с. Кривохижинці) приєднала до колгоспу сусіднього села Долиняни. Кривохижинці були позбавлені статусу центру сільської ради. З того часу село стало «бригадним», потрапивши у список «неперспективних». І наслідки не забарились. Спочатку було закрито поштове відділення, згодом – школу-семирічку, швейну майстерню. Скоротили медичних працівників на фельдшерському пункті, культпрацівників тощо. В селі припинилося будівництво господарських і громадських споруд, ремонт доріг, скоротились побутові послуги, а нова техніка в основному «осідала» на центральній садибі колгоспу. Спеціалісти стали непотрібними, молодь втрачала перспективи залишитись працювати у селі. Для того, щоб здобути повноцінну освіту, необхідно було долати щоденно відстань до школи по 5 – 7 км, або навчатися в школах-інтернатах. Ось і ще одна причина обезлюднення малих сіл Вінниччини у минулому, а сьогодні – і великих сіл області.

Ще один етап «розвитку» – чи «знищення» села мушу назвати. В 1983 році у бригадному селі Кривохижинці (керуючий відділком Степан Іванович Білан) було 225 дворів, проживало 413 чоловік, з них працездатних було 170 осіб. На одного колгоспника припадало по 5,8 га плантації цукрових буряків, які потрібно було обробити сапою [4, с. 82].

Завдяки активній роботі ініціативної групи та наполегливості нашого земляка Володимира Васильовича Вовка, в селі було утворено колгосп як окреме господарство [4, с. 83 – 86]. Проте, вже на початку 1990-х років почалося реформування аграрної галузі господарства України. Непродуманість, непослідовність дій, а інколи злочинні дії можновлад-

ців, призвели до знищення тих матеріальних цінностей, на які працювало не одне покоління селян. Нині у селі Кривохижинці мешкає менше 100 осіб. А чи дочекаються вони світлого майбутнього? Чи не зникне село з мапи України взагалі?

Джерела та література:

1. Pobog Gorski Wladyslaw. Powiat Mohylowski w gubernii Podolskiej: Opis geograficzno-historyczny ... z dodaniem odpowiednich dokumentów. – Kraków, 1909.

2. *Артамонов М. І.* Науковий звіт Південно-Подільської археологічної експедиції. 1946 р. / М. І. Артамонов. – Київ, 1949.

3. *Сіцінський Є.* Приходи і церкви / Є. Сіцінський. – Випуск 9. – Кам.-Подільський, 1901.

4. *Кушнір А. Г.* Кривохиженці – колыска наших душ / А. Г. Кушнір. – Вінниця: Континент-Прим, 2007. – 128 с.: іл.

5. *Барабан Л.* Трагічний 1933 рік / Л. Барабан. – Слово Придністров'я. – 1995. – Жовтень.

6. Звітна доповідь правління колгоспу імені Чапаєва за 1953 рік.

*Володимир ХАЛАЙЦАН,
Наталія СТРЕЛЬБИЦЬКА,
Сергій ШПАКОВСЬКИЙ*

ІСТОРИЧНІ САДИБИ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ: ІСТОРІЯ, СТАН ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ

Шляхетські маєтки (палацово-паркові комплекси) як складова вітчизняної культури, до останнього часу мало вив-

чені і недостатньо оцінені. Вони представлені значним різноманіттям щодо своїх розмірів, стилів – від кінця XVIII до поч. XX ст., характеру забудови.

На сьогодні однією з головних проблем маєтків (палацово-паркових комплексів), садиб Мурованокуриловеччини (як і всієї території України) є те, що маєтки та садиби, особливо в радянську добу досліджувались дуже мало. Тому цей пласт культурної спадщини як з точки зору архітектурно-мистецької та історичної цінності, так і стану збереження й перспектив їх використання, ще чекає своїх дослідників та поціновувачів.

Це призвело до того, що сьогодні велика більшість з них не має пам'яткоохоронного статусу (не занесена до Державного реєстру нерухомих пам'яток), тобто не перебуває під охороною держави. Як наслідок під впливом різних факторів – часу, людської діяльності, в тому числі масової “прихватизації” тощо, деякі маєтки (різних форм власності – державна, комунальна, приватна) опинилися під загрозою повного руйнування та знищення. Величезною проблемою залишається збереження й використання садиб. Однією з проблем є те, що садиби, як правило, ставилися на державний облік не як комплекси (або хоча б неповні комплекси), а окремо виділялися архітектурні споруди і паркова складова. Причому досить часто садово-паркова складова перебуває на природоохоронному обліку, а архітектурна – на пам'яткоохоронному.

Садиба в Мурованих Курилівцях була закладена у XVI ст. Засновниками її була заможна подільська родина Чурилів. Тому початково поселення мало назву Чурилівці. Історія садиби починається зі спорудження тут замку, який частково зберігся до наших днів, утворюючи підмурки більш пізнього палацу. В кін. XVIII ст. Курилівці належали Косаківським; останньою власницею з цього роду була Катерина з Потоцьких Косаківська, відома своєю освітою, високими мо-

ральними якостями та чудовим почуттям гумору. Після розділів Польщі палка патріотка не захотіла повернутися до своїх маєтків і вони були конфісковані. За покровительством П. Зубова Катерина II віддала Курилівці Комарам, які значно розбудували садибу. У середині ХІХ ст. вони продали її адміралу Чихачову, учаснику російсько-турецької війни на Балканах, директору Російського товариства пароплавства і торгівлі на Чорному та Азовському морях. У 1805 р. (за Комарів) на підмурках старого замку був збудований палац, також арсенал (стайня), міст через р. Жван – одна з небагатьох інженерно-архітектурних споруд свого часу, що збереглися. Дещо згодом, в першій чверті ХІХ ст., було споруджено три флігелі, один з яких зберігся.

Після революції садиба стає державною власністю. 8 січня 1921 р. місцеві жителі звернулися з доповідною запискою до Подільського губземвідділу про організацію у колишньому поміщицькому палаці технікуму з сільськогосподарським і ремісничим відділами, і про передачу йому для організації виробничої бази 200 га землі і майна. Влітку 1924 р. проводиться набір учнів і з жовтня того ж року школа розпочала роботу. Пізніше у приміщенні маєтку були розташовані військова частина, військкомат. У 1958 р. *тут* відкрито школу-інтернат. З 1964 р. школа перепрофільована в загальноосвітню санаторну школу-інтернат для дітей із захворюваннями серцево-судинної системи. У 1999 р. реорганізована в загальноосвітню санаторну школу-інтернат І-ІІІ ступенів для дітей із захворюванням серцево-судинної системи.

Палац розташований на крутому перепаді рельєфу, має на головному фасаді два, а на парковому три поверхи (включаючи цокольний). Фасади симетричні. Центральний ризаліт по головному фасаді акцентований чотириколонним портиком іонічного ордену. А парковий, відповідно, чотириколонним приставним портиком. На рівні першого поверху цього фасаду вздовж будівлі проходить галерея на стовбцях,

над якою на ризалітах розміщені балкони на кам'яних фігурних консолях. Перед парковим фасадом – велика тераса, влаштована над склепінчастим перекриттям оранжереї, яка ніби утворює нижній поверх палацу.

Арсенал уявляє собою кам'яну одноповерхову будівлю, у плані витягнутий прямокутник. Вікна головного фасаду прикрашені мандриками простого малюнка з консолями у вигляді жіночих голівок, висічених з каменя. Відноситься до рідкісного типу господарських споруд, що збереглися до нашого часу.

Окрім того, з історичних будівель садиби, які не поставлені на державний облік, збереглися: будинок для прислуги, стайні, мечеть. Площа садиби – близько 3,5 га. За палацом розкинувся ландшафтний парк, заснований у XVIII ст., пізніше був значно перебудований під керівництвом архітектора-паркобудівника Д. Міклера. З малих архітектурних форм збереглися парковий арковий місток-шлюз, дві кам'яні лави – компоненти художньої скельної композиції. У 60-ті рр. XX ст. палац було значно перебудовано (зокрема вестибюль, змінено розміри і рівні вікон другого поверху) та пристосовано для використання як школи-інтернату.

Садиба є пам'яткою архітектури і містобудування національного значення, парк є пам'яткою садово-паркового мистецтва місцевого значення.

Садиба в с. Немерче. Найбільш ранніми відомими власниками Немерча були Язловецькі, після вигасання чоловічої лінії цього роду село перейшло до Чурилів (20-ті рр. XVII ст.), а у 40-і рр. XIX ст. як посаг до Джержків. У середині XVII ст. шляхом посагу Немерче стали власністю Жевуських. Садиба була закладена в кін. XVIII ст., коли був збудований панський будиночок. Сер. XIX ст. належала Бущинським. В кін. XIX ст. в ньому розмістилася дослідно-селекційна станція. У 1886 р. з ініціативи працівників станції К. Бущинського, М. Лонжинського, І. Орловського на основі

природного лісового масиву, що розкинувся на схилах балки було розплановано ландшафтний парк. В долині балки, де з-під землі били численні джерела, спорудили три ставки з греблями, якими регулювався спад води до протікаючої поблизу річки Лядової – притоки Дністра. Посередині верхнього ставу було створено невеликий штучний острів з бесідкою під ялинками. Каскад ставків добре вписувався в оточуючі насадження і давав плавну перспективу на парк. У радянські часи науково-дослідна станція стала насінневим радгоспом ім. Жданова. 1957 – 1958 рр. перед фасадом старовинного будинку була розпланована нова частина парку.

На цей час палац є повністю зруйнований, як і інші будівлі садиби. Всі існуючі нині на території парку будівлі мали відношення до науково-дослідної станції або насінневого радгоспу і збудовані у міжвоєнний час, а більшість з них у повоєнний. На цей час більшість з них перебуває у напівзруйнованому стані. Історичне розпланування садиби також не збереглося, було значно змінено численною більш пізньою забудовою. Парк займає територію площею 30 га і є пам'яткою садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення.

Садиба в с. Рівне закладена у другій половині XIX ст. і належала Розцишевським. У радянську добу тут розмістилася школа, тому територія садиби забудована підсобними шкільними будівлями. Збереглися житловий будинок садиби і льох, розташовані у невеликому парку. На цей час садиба не використовується, стан її задовільний, частина лівого крила була прибудована після другої світової війни. Навпроти парадного входу зростає вікова липа. Житловий будинок садиби є пам'яткою архітектури та містобудування місцевого значення.

Садиба у с. Вищеольчедаїв. У XVI – на поч. XVII ст. Ольчедаїв належав заможній і уславленій князівській родині Язловецьких. Після вигасання цього роду по чоловічій лінії у

1616 р. їх маєтки були поділені і Ольчедаїв потрапляє до подільської родини Чурилів, у другій половині XVII ст. як посаг переходить у власність родини Джержків, де і знаходився близько двох століть. У останній третині XIX ст. маєтки Джержків були продані за борги з публічних торгів.

В другій половині XIX ст. в селі було побудовано цукровий завод, а на протилежному березі мальовничої і стрімкої річки Лядова – садибу власника заводу Когана. Житловий будинок родини цукрозаводчика знаходився серед пейзажного парку, на підвищеному березі річки. В радянську добу в садибі розмістився дитячий садок, який знаходиться там до цього часу. Особняк цукрозаводчика перебуває на державному обліку як пам'ятка архітектури та містобудування місцевого значення.

Садиба в с. Котюжани. Село Котюжани розташоване вздовж глибокої лощини, по обох берегах р. Лядови. Найбільш давніми відомими власниками земель, на яких у майбутньому буде заснована садиба, були Чурили, від яких по жіночій лінії їх отримали Джержки, в останній чверті XIX ст. половина села належала доктору Тричлю (професору Київського університету), а друга половина – Гурським. Владислав Гурський (1822 – 1902) був відомим громадським діячем, колекціонером, істориком-аматором, мешкав в Котюжанах, де, напевно, вже в цей період був маєток, досить значні періоди свого життя, в тому числі останні роки, тут і помер. Маєток отримала у спадок його єдина донька – Октавія з Гурських Падлевська – і володіла ним до революції.

Існуюча нині садиба заснована у XIX ст. Будинок палацу початково був одноповерховим (1885 р.) На початку XX століття маєток купив відставний генерал Ценін. У 1910 р. під час селянських виступів будинок згорів і на його місці 1912 р. було збудовано існуючий нині (арх. О. Р. Мунц). План будинку залишився таким, яким і був, але палац набув зовсім іншого вигляду. Цегляний, двоповерховий, симетрич-

ний в композиції, П-подібний у плані з аттиком і центральним ризалітом, новий палац збудовано у стилі неоренесансу. На фасаді розміщені барельєфи з тематичними (античними) і рослинними мотивами. Оздоблення інтер'єрів (настінний розпис, мармурові панелі) не збереглися.

Палац розташований у пейзажному парку та фруктовому саду, які спускаються до р. Лядви. М'який схил переходить у яр – крутий, обривчастий, вкритий каменем та густою рослинністю. Всюди б'ють джерела з чистою водою. У композицію парку включено два аркових містки (поч. ХХ ст.), перекинуті через джерело та яр.

Перед II світовою війною у будівлі палацу розмістилася школа-інтернат. Під час фашистської окупації жителі села врятували життя 120 її вихованцям. І до сьогоднішнього дня у Котюжанській садибі розташовується Будинок притулку для дітей-сиріт.

Садиба є пам'яткою архітектури і містобудування національного значення, парк (площею 11 га) є пам'яткою садово-паркового мистецтва місцевого значення.

Садиба в с. Михайлівці. Вважається, що засновником села був виходець з Болгарії Михайло, від імені якого і походить назва села. Стародавнє поселення виникло на берегах трьох річок – Жван, Теребіж і Коритна, що протікали між суцільними лісами. Перша письмова згадка про поселення відноситься до 1403 р., коли польський король Ягайло дав грамоту Яну Пудло на право володіння селом та навколишніми угіддями. 1452 р. Михайловецький маєток перейшов до рук М. Бучацького, а з другої половини ХVІ ст. належав до старостинських земель Барського староства, а потім до заможного подільського роду Джержків.

Садиба була закладена у кін. ХVІІІ ст., коли було розплановано парк на основі природного масиву, а у 1805 р. було споруджено двоповерховий палац на місці більш раннього, влаштовано три ставки з греблями і містками, кам'яний

мур з глибоким ровом, висаджено фруктовий сад. Саме у Михайлівцях, в будинку Рафаїла Джержки, який в той час володів садибою, 29 лютого 1768 р. був підписаний акт Барської конфедерації, спрямованої проти втручання Росії у внутрішні справи Польщі. В останній чверті XIX ст. половина села належала Собанському, друга половина – Мілевській.

У радянський період у садибі розташувалося сільськогосподарське профтехучилище, зараз – аграрний ліцей. Двоповерховий палац у 1930-ті рр. був надбудований (тепер він має 3 поверхи). Інші будівлі садиби, окрім палацу, не збереглися. Парк зберігся, але ставки обмілілі і заболочені. Територія садиби займає площу 22 га і значно забудована будинками навчального та житлового призначення, зведеними на потреби ліцею.

За фасадом палацу відкривається вид на фруктовий сад та декоративні насадження на двох протилежних схилах балки. Вдалині – гостроверхі силуети ялинкової алеї, що поступово піднімається з балки. Садиба має статус пам'ятки архітектури та містобудування місцевого значення. Парк є пам'яткою садово-паркового *мистецтва місцевого значення*.

Наведені приклади дають змогу хоча б поверхньо скласти уявлення про різноманітність, оригінальність, надзвичайне місце в історії і культурі садибних комплексів Мурованокуриловеччини. Більш дбайливе до них ставлення, подальше вивчення й розумне використання надзвичайно збагатить нашу культуру і поновить призабуті сторінки нашої історії. Окрім того, першочерговим сьогодні є вирішення низки проблем, пов'язаних з їх збереженням (в окремих випадках – вже відродженням) та використанням.

На наш погляд, на сьогодні необхідно провести моніторинг архітектурної спадщини області, та за його результатами регіональні заходи по Вінницькій області (щодо вирішення цієї актуальної проблеми) включити до Державної програми охорони культурної спадщини.

Джерела та література:

1. Гульдман В. К. Поместное землевладение в Подольской губернии / В. К. Гульдман // Настольная справочная книга для землевладельцев и арендаторов. – Каменец-Подольский, 1902.
2. Ігнаткін І. Палаці і парки України / І. Ігнаткін. – К., 1966.
3. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини. Біографічний словник / Вікторія Колесник. – Вінниця, ВМГО "Розвиток", 2007.
4. Литвиненко А. Ю. Парки Вінниччини / А. Ю. Литвиненко. – Одеса, 1972.
5. Малаков Д. В. По Восточному Подолию / Д. В. Малаков. – М., Искусство, 1988.
6. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – К., Будівельник, 1985. – Т.2.
7. Родічкін І. Д., Родічкіна О. І. Старовинні маєтки України: книга-альбом / І.Д. Родічкін, О. І. Родічкіна. – К.: Мистецтво, 2005.
8. Aftanazy R. Materialy do dziejów rezydencji / R. Aftanazy. Pod red. A. Baranowskiego. – Warszawa, 1991. – Т. X a, Xb.
9. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1883. – Т. IV.
10. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1885. – Т. VI.
11. Słownik k Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1886. – Т. VII.
12. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1888. – Т. IX.
13. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1892. – Т. XII.
14. Томілович Л. Історичні садиби Вінницької області. - Чернігів: ВАТ «Редакційно-видавничий комплекс Деснянська правда», 2011. - 220 с.
15. Томілович Л. В. Історичні садиби Вінниччини / Л. В. Томілович // Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень. Випуск 5. – К., 2010.
16. Шпаковський С. М. Роди Собанських і Патонів в історії села Хребтіїв Новоушицького району, на Поділлі / С. М. Шпаков-

ський // Науковий вісник «Межибіж»: Матеріали Третьої науково-краєзнавчої конференції “Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України” / Під ред. О. Г. Погорільця та ін. Меджибіж-Хмельницький, 2010. – Ч. 1.

*Тамара МОДЛІНСЬКА,
Роман КРОХМАЛЮК*

ПАЛАЦОВО-ПАРКОВІ КОМПЛЕКСИ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЧЧИНИ XIX – ПОЧ. XX СТОЛІТЬ: ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ

У статті висвітлюються проблематика збереження маєтків та палацо-паркових комплексів на території Мурованокुरиловецького району Вінницької області.

Доба шляхетного панства давно минула, залишивши свій слід в історії нашого краю. Багато з того часу змінилося, але навіть на сьогоднішній день на Мурованокуриловеччині можна поринути у давнину. У межах району збереглися унікальні ландшафтно-паркові комплекси, об’єкти з рідкісними видами флори, з цікавими елементами малих архітектурних форм. В наш час під охороною держави на території району знаходиться 9 пам’яток садово-паркового мистецтва, з яких 2 державного і 7 – місцевого значення. Парки будувались, як правило, при панських маєтках у наймальовничіших місцевостях. На жаль, переважна більшість будівель і паркових ансамблів не збереглися. Багато з них вимагає реставрації.

З усіх старовинних парків Мурованокуриловецького району, які збереглися, найбільшу цінність представляють парково-палацові комплекси Станіслава Комара в Мурова-

них Курилівцях, Владислава Гурського в с. Коюжани, Броніслава Собанського в с. Михайлівці, а також парки в селах Вищеольчедаїв, Вінож, Рівне, Немерче.

У статті, підготовленій авторами, використані історичні матеріали, дослідження місцевих краєзнавців, інформація з відкритих інтернет-джерел.

До найбільш відомих відноситься палац-садиба Станіслава Комара. В зв'язку з тим, що попередня власниця маєтку Катерина Косаківська відмовилась присягнути на вірність російській імператриці Катерині II, маєток у 1793 році було конфісковано і передано графу Станіславу Комару. У 1805 році новий власник на місці старого замку звів палац на взірць Лувру Паризького у стилі класицизму, а також спорудив кам'яний міст через річку Жван. В 1814 році відомий паркобудівничий Д. Макклер заклав поряд з палацом розкішний пейзажний парк. Палацовий комплекс споруджений на фундаменті замку, збудованого з місцевого вапняку великого розміру, причому при спорудженні замку будівельники місцями обходились без розчину, для міцного зв'язку укладали каміння виступами верхнього в поглиблення нижнього. Подібна конструкція мурів ніде в краї більше не зустрічається. Можливо, звідси походить і назва містечка – Муровані Курилівці.

В 1849 р. у Мурованих Курилівцях випав надзвичайно сильний град, який завдав великої шкоди фруктовим деревам маєтку [1, арк. 15]. Очевидно, постраждали і насадження парку, хоча прямих згадок про це в документі не має. У 1855 році парк і палац прикрашали чотири гармати [2, арк. 2]. До оздоби парку належала і так звана «кам'яна баба», яку було знайдено неподалік маєтку і встановлено в парку за наказом нового власника Н. М. Чихачова, який придбав маєток в 1867 році [3, с.293].

В 1927 році в колишньому палаці Станіслава Комара було відкрито агрономічну школу, що дало можливість збе-

регти сад та виноградник, де проводили практичні навчання майбутні агрономи. З 1933-го по 1941-й рік на території садиби перебував гарнізон прикордонників. Після війни в палаці деякий час розміщувалась місцева середня школа, а з 1958 року тут відкрито школу-інтернат, яка існує і до сьогоднішнього дня. Палац входить в число пам'яток архітектури національного значення, він неодноразово ремонтувався.

Окрасою села Вінож є садиба Колосовських. За переказами старожилів, на місці сучасного села Вінож було містечко Віножаті або Віногради, яке було зруйноване татарами.

Наприкінці ХІХ століття частину своїх володінь у Віножі поміщика Колосовська змушена була продати на аукціоні. Цю землю придбали переселенці із Кам'янця-Подільського, тому нове поселення почали називати Кам'янецькі Хутори. В 30-х роках ХХ століття його перейменовано на Ленінську Слободу.

Садиба Колосовських складається з житлового будинку (збудований приблизно в середині ХІХ ст.) з чотирма «римськими колонами» біля центрального входу, а також парку з плодовими деревами та алеєю ялин віком приблизно до ста років. Сільська рада використовувала садибу як приміщення для початкової школи. Зараз будівля садиби перебуває в аварійному стані та потребує реконструкції [4, с. 31].

Виключну цінність має також садиба і парк в с. Вищеольчедаєві. У ХVІ – на поч. ХVІІ ст. Ольчедаїв належав князям Язловецьким. Після вигасання цього роду по чоловічій лінії, у 1616 р. їх маєтки були поділені і Ольчедаїв переходить у власність Чурилів, у другій половині ХVІІ ст. (як посаг) переходить у власність родини Джержків. У останній третині ХІХ ст. маєтки Джержків були продані за борги з публічних торгів.

В другій половині ХІХ ст. в селі Вищий Ольчедаїв було побудовано цукровий завод, а на протилежному березі мальовничої і стрімкої річки Лядова – садибу власника заводу

Когана. На сьогодні в селі збереглися споруди цукрового заводу, а також садиба власника заводу Нафтула Когана. Житловий будинок родини цукрозаводчика знаходився серед пейзажного парку, на підвищеному березі річки. У будинку збериглися елементи ліпнини та навіть картини, які були намальовані ще у XIX ст. Для зведення будинку Коган запрошував архітекторів з Європи. В ньому величезна мішанина стилів, присутні «осіння кімната», «зимова кімната». Збереглися інтер'єри покоїв у мавритансько-єврейських мотивах, в українському еклектичному стилі.

До 2011 року тут містився дитячий садок. Пожежа знищила покрівлю, дитячий садок перевели в інше приміщення. Будинок Когана потребує реставрації і поступово руйнується [5, с. 34].

Село Михайлівці знаходиться за 20 км від районного центру та за 18 км від залізничної станції Копай. Михайловецькій сільській Раді підпорядковані населені пункти Красне і Яр. Населення 987 осіб. Історичні документи засвідчують, що село Михайлівці засноване 1403 року.

Михайлівський парк є пам'яткою садово-паркового мистецтва місцевого значення, розміщений на площі у 12 га, віднесений до переліку об'єктів заповідно-природного фонду.

Після ряду подій XVIII ст. Михайлівці дісталися шляхтичам Чернілевським. У 1805 році власники завершили будівництво палацу в античному стилі: з чотирма іонічними колонами при вході, міцним фундаментом, добрим підвалом, невеликими вікнами.

До маєтку вели дві липові алеї, висаджені очевидно ще за часів Катерини II. Перед палацом алеї завершувалися площадкою діаметром близько 50 метрів. Широкі сходи піднімалися до будинку. В середині палацу було 22 кімнати з дерев'яним паркетом. На першому поверсі – 10 приміщень: середню частину займала простора прихожа з вестибюлем,

стіни якої були облицьовані дубовими панелями, а інтер'єр був оформлений в мисливському стилі. На другому поверсі знаходилося 8 кімнат із меблями у стилі періоду правління Людовиків XV і XVI. Стіни прикрашали картини, зі стелі висали бронзові та кришталеві люстри. Особливо виділявся так званий «білий зал» із багатою декоративною ліпщиною на стінах та класичним каміном у мармуровій оправі з невеликими колонами по боках. А ще були «мозаїчний салон», більярдна кімната, приміщення домашнього архіву і бібліотеки.

За палацом рельєф поступово знижувався і зверху відкривався прекрасний краєвид на каскад із чотирьох ставків та споруджених між ними гребелями, фруктовий сад, в якому росли більше ста різних фруктових дерев. У парку була прекрасна, розкішна оранжерея, з великою колекціями троянд, гор-тензій, камелій, тропічних рослин. Після таргічної смерті сина Чернілевська переписала своє майно на хрещеника Броніслава Собанського [6, с. 39]. Сьогодні у приміщенні палацу знаходиться Михайловецький професійно-аграрний ліцей.

В селі Немерче Муровано-Куриловецького району є будівля контори насінневого радгоспу. В цьому старовинному будинку, спорудженому у кінці XVIII ст., колись знаходилася дослідно-селекційна станція. В 1886 р. з ініціативи працівників станції К. Бушинського, М. Лонжинського та І. Орловського, на основі природного лісового масиву, що розкинувся по схилах балки, було розбито ландшафтний парк. Площа його займала 20 гектарів. В долині балки, де били з-під землі численні джерела, спорудили три ставки з греблями для регулювання спаду води у річку Лядову, що протікає поблизу і є притокою Дністра. Посередині верхнього ставу було створено невеликий штучний острів з бесідкою під ялинками. На жаль, цей острів не зберігся. Цей каскад ставків добре вписався в оточуючий ландшафт і дає плавну перспективу на

парк. Галявини гармонійно зливаються з групами дерев, серед яких виділяються кремезні 150-річні дуби, ясени і берести. В цьому парку зростає більше 60 видів дерев та чагарників. В 1957 – 1958 рр. перед фасадом старовинного будинку була розбита нова частина парку. Між мережами прогулянкових доріжок висаджено невеликі ділянки ялини звичайної, дуба червоного і пірамідального, верби вавілонської, горобини, бузку, клена і липи. Алеї обрамлені густими зеленими рядами живоплоту із самшиту, бирючини та свидини. Завдяки майстерно виконаній композиції і великій різноманітності цінних деревних порід Немерчанський ландшафтний парк вважається одним з кращих в Україні [7, с. 85].

У селі Котюжани в колишньому палаці зараз розміщено дитячий інтернат. Спочатку це була одноповерхова садиба (1885 р.). На початку ХХ століття садибу придбав відставний царський генерал Ценін, але прожив в ній він не довго. В 1910 році, під час селянських заворушень садиба була спалена. Вже вдова генерала, Е. Ценіна, в 1912 році відбудовує палац (в реєстрах архітектурних пам'яток вона фігурує під назвою «садиба Ценіної»). Автором проекту був відомий петербурзький архітектор О. Мунц [7, с. 75].

В селі Рівне Мурованокуриловецького району збереглися залишки будинку садиби поміщиків Росцишевських (друга пол. ХVІІІ ст.). У свій час власниками маєтку були поміщики Косаківський, Станіслав Дофін Комар, Вільгельм Залеський, Карл Ростішевський. Останнім власником маєтку була дочка Карла Ростішевського – Ванда Ростішевська. Після реконструкції у 1924 році будинок пристосований під школу. У 2007 році школу перевели у новозбудоване приміщення [7, с. 153]. Зараз будинок садиби знаходиться у запус-тінні та потребує реставрації.

Автори даною статтею намагаються привернути увагу громадськості та державних органів влади до проблем збереження пам'ятників архітектури та ландшафтно-паркових

комплексів не тільки Мурованокуриловеччини, але і всієї Вінниччини.

Джерела та література:

1. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі: ДІАУ), ф. 442, оп. 33, спр. 15.
2. ЦДІАУ, ф. 442, оп. 805, спр. 44.
3. *Гульдман В. К.* Памятники старины в Подолии / В. К. гульдман. – Кам.-Подольский, 1901. – 293 с.
4. *Томілич Л.* Історичні садиби Вінницької області / Л. Томілич. – Чернігів: ВАТ «Редакційно-видавничий комплекс «Деснянська правда», 2011. – 220 с.
5. *Міхайлова М.* Поклик рідної землі / М. Міхайлова. – Видавничо-поліграфічний центр «Візаві». – Умань, 2017. – 389 с
6. *Шведун В.* Мистецтво з історії Вінниці / В. Шведун. – Вінниця, 2009. – 232 с.
7. *Томілич Л.* Історичні садиби Вінницької області. – Чернігів: ВАТ «редакційно-видавничий комплекс «Деснянська правда», 2011. – 220 с.

*Ігор БАСІСТИЙ,
Тетяна ЯКИМЦЕВА*

ПАМ'ЯТКА АРХІТЕКТУРИ У ЛУЧИНЦІ

Село Лучинець Мурованокуриловецького району Вінницької області знаходиться на річці Немія (притока Дністра), за 101 км від обласного центру, за 30 км від райцентру та за 7 км від залізничної станції Немерче. На 1 січня 2016 року населення села складала 620 осіб, переважно українців [1].

Заснування села Лучинець датується 1500 роком, а пер-

ший (дерев'яний) римсько-католицький храм тут спорудили 1764 року коштом подільського воєводи Михайла Жевуського, проте 1840 року святиню знищила пожежа. Мурований неоготичний костел, який постав у селі завдяки шляхтичам Уруським. Його у 1860 року освятив отець-прелат Павловський. У 1910 році храм розширили зусиллями Аполлінарія Ковальського та знову освятили. У 1919 – 1966 роках святиня була закрита. Нині костелом послуговується близько 300 римо-католиків з Лучинця та навколишніх сіл, а обслуговують парафію дієцезіальні священики [3].

У бібліотеці села Лучинець зберігаються копії документів польською мовою, які свідчать, що активну участь у будівництві першого римо-католицького храму брала участь Меланія Собанська – за переказами «розумна та творча особистість» [2].

У період становлення радянської влади в Україні костел хотіли зруйнувати, так як зробили це з православною церквою, яка стояла неподалік від нього. Але католицька громада, не дивлячись на переслідування, посилала своїх представників у Київ та Москву, щоб його зберегти. І костел, хоч і закрили, але не зруйнували. У 1930-х р. його переобладнали під зерновий склад. В часи Другої світової війни румунська окупаційна влада дозволила прихожанам використовувати храм за призначенням [4].

По закінченню війни храм знов закрили на цілих десять років, а згодом облаштували в його приміщенні сільський клуб. Католицька громада постійно домагалася від влади дозволити проводити службу в костелі, за можливість відвідувати костел кожної неділі на Святу Літургію, або ж Святу Месу.

Старожили розповідають, що від костелу тягнуться підземні ходи аж за межі села. Скільки їх і куди вони ведуть, достеменно не відомо [5].

З 1970 року в костелі служив отець Кучинський Йосип,

який проживав на той час в селі Вербовець. Найдовше у костелі служив отець Юрій Савелійович Нагорний (1980 – 1996 рр.), родом з Вінниці. Він проживав в будиночку, який знаходиться позаду костелу. Під час перебування на парафії йому допомагали сестри-вербістки. Вони навчали дітей, проводили катехези, готували дітей до святого причастя. У 1996 році в костелі почав служити Ян Сніжинський, а після нього – отець Броніслав Харитон. У 2004 р. на парафії перебував отець Богуслав Чуприна, потім – отець Віктор Шклярчук. В останні роки у костелі править отець Стефаній Маєвський, родом з Польщі. Коли отець Стефаній відсутній у справах, службу проводить отець Віктор. Тож католицька громада має змогу щотижня відвідувати Святу Літургію [6].

Всередині костел дуже гарний. На стінах і стелі є багато розписів, скульптурні зображення Ісуса Христа, Пречистої Діви Марії, святого Антонія, святої Анни, святої Терези, Ісуса Милосердного, святого Франциска. В Лучинецькому костелі є орган, єдиний на весь район. На органі грає пан Станіслав [7, с. 4].

Служба проводиться в костелі українською мовою. За слова отця Стефанія Маєвського, в XVII столітті римо-католицькою церквою прийнято канон, щоб молитва до людей доносилась на їхній рідній мові. Сама служба проводиться за європейським обрядом. В хорі співають прихожани костьолу Валентина Іванівна Гуріна, Марія Іванівна Лісовська, Надія Іванівна Останіна, Валентина Іванівна Войцехівська, Марія Іванівна Анкевич, Світлана Іванівна Бурей. Обов'язки секретаря в костелі виконує Ніна Іванівна Войцехівська [8].

В 2010 році широко відзначали 150-річчя з дня освячення костелу. Відомо, що костел до 2012 році освячений як костел Успіння Пресвятої Діви Марії Внебовзяття. В 2012 році костел у с. Лучинець перейменовано на костел Успіння Пресвятої Діви Марії Кам'янець-Подільської дієцезії римо-католицької церкви [9].

Джерела та література:

1. Енциклопедія сучасної України. Лучинець [електронний ресурс] / Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=57114;

2. Неоготичний костел у селі Лучинець будувала жінка [електронний ресурс] / Режим доступу: <http://vlasno.info/spetsproekti/2/tourism/item/9433-neohotychnyi-kostel-u-seli-luchynets-pobuduvala-zhinka>;

3. Костели і каплиці України. Костел села Лучинець [електронний ресурс] / Режим доступу: <http://rkc.in.ua/index.php?l=u&m=k&f=ocvnmk&p=vnmklud&b=s17>;

4. Запис автора 10 березня червня 2010 року від Гурін Єфросинії Григорівни, 1955 р. н., жительки села Лучинець Мурованокуриловецького району Вінницької області

5. Запис автора 3 липня 2017 року від Лісовської Марії Іванівни, 1953 р. н., жительки села Лучинець Мурованокуриловецького району Вінницької області.

6. Запис автора 17 липня 2017 року від Ворон Людмили Іванівни, 1955 р. н., жительки села Лучинець Мурованокуриловецького району Вінницької області.

7. *Вавшко В.* Історична краса у селі Лучинець / В. Вавшко // Наше Придністров'я. – 2017. – 31 березня. – С. 4.

8. Запис автора 26 червня 2017 року від Гурін Валентини Іванівни, 1980 р. н., жительки с. Лучинець Мурованокуриловецького району Вінницької області.

9. Костели і каплиці України костел села Лучинець [електронний ресурс] / Режим доступу: <http://rkc.in.ua/index.php?l=u&m=k&f=ocvnmk&p=vnmklud&b=s17>.

УВІКОВІЧЕННЯ ПАМ'ЯТІ ПРО ХМЕЛЬНИЧЧИНУ ТА ЇЇ ЛІДЕРА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО НА ТЕРИТОРІЇ ПОДІЛЛЯ

У пропонованій статті розглянуто історію та сучасний стан увіковічення пам'яті про Хмельниччину та її лідера Б. Хмельницького на території Вінницької та Хмельницької областей. Закцентовано на ролі образу Б. Хмельницького у національно-патріотичному вихованні населення.

Ключові слова: *Б. Хмельницький, гетьман, Українська революція, пам'ятні знаки, Поділля, Вінницька область, Хмельницька область.*

Багато героїчних і трагічних подій Української революції середини XVII ст. під проводом Б. Хмельницького відбулися на території сучасних Вінницької та Хмельницької областей. Тривалий час в історичній пам'яті нашого народу суть та значущість цих подій передавалася через народні пісні, думи, легенди, місцеві гідроніми та топоніми. Наприклад, здавна одну із околиць с. Олексіївки поблизу поля Пилявецької битви, де є два кургани, мешканці називають «Ганжіївкою». Один курган насипаний там, де за переказами поранено соратника Б. Хмельницького полковника І. Ганжу, другий – де він упав з коня [1, с. 58].

Як стверджують О. П. Григоренко та С. М. Єсюнін, найдавнішим в Україні пам'ятником, приуроченому подіям Хмельниччини, є скульптура «Скорботний Ісус», що знаходиться в Сатанові (Хмельницька область) на території селищної лікарні. У січні 1651 р. Сатанів потрапив до рук козацьких загонів Д. Нечая, якому допомогли оволодіти містом міс-

цеві мешканці. Але упродовж місяця польське військо М. Кашиновського завдало поразки Нечаю, захопило Сатанів та за допомогу козакам знищило близько 4 тис. мешканців міста. На знак цієї трагедії там, де стратили непокірних, у 1653 році встановлено колону із фігурою Ісуса, що плаче [1, с. 57].

Перше монументальне увічнення пам'яті Б. Хмельницького на державному рівні відбулося у 1888 році, коли в Києві було споруджено однойменний пам'ятник. Царський уряд дав дозвіл на встановлення монумента через надзвичайну популярність наукових праць з історії козацтва М. Максимовича, М. Костомарова, В. Антоновича, П. Куліша, Д. Яворницького та ін.

Посилене увічнення пам'яті про Хмельниччину, Б. Хмельницького, його соратників почалося в радянську епоху післясталінського періоду, що пояснюють виключно радянськими ідеологічними чинниками. Тоді всю діяльність Б. Хмельницького інтерпретували лише як його стремління від'єднати Україну від Польщі та приєднати її до Росії. Власне, у 1954 році, коли в СРСР відбулося помпезне святкування 300-літнього ювілею Переяславської ради – головного пропагандистського міфу про «возз'єднання» українського та російського народів – тема Хмельниччини стала сюжетною в монументальному та образотворчому мистецтвах. Відносно багато скульптурних зображень гетьмана та пам'ятних знаків, присвячених подіям середини XVII ст. з'явилося на території населених пунктів, на околицях яких відбувалися військові дії між козацькими та польськими військами.

Однією із територій активного військового протистояння в середині XVII ст. було Поділля, де неодноразово перебував Б. Хмельницький. Л. В. Баженов відзначив, що гетьман одночасно перебував у Південно-Східній Волині й на Поділлі понад шість місяців, з-поміж яких тричі (1648, 1649, 1651 рр.) упродовж місяця – на своїй ставці в Пилявцях [2, с. 149]. І. І. Заєць теж акцентував на хронології перебування Б.

Хмельницького на території Поділля, зокрема, Вінниччини. Так, у середині червня 1649 року Б. Хмельницький з військами пройшов Пиків та Хмільник, а в листопаді, повертаючись з-під Зборова, гетьман перебував у Вінниці. 22 серпня та 22 вересня 1650 року під час походу на Молдову гетьман побував у Ямполі. 20 – 25 вересня 1650 року Б. Хмельницький знаходився в Брацлаві. Ще раз гетьман відвідав Брацлавщину в 1652 року, коли українська армія під його командуванням у битві під Батогом ущент розбила польські війська. У травні 1653 року гетьман розташував свою резиденцію в м. Бар. 7 жовтня 1653 року в с. Степанівка Б. Хмельницький довідався про смерть сина Тимоша. З 20 жовтня по 10 листопада 1653 року гетьман знову перебував у Барі, потім – у Літині, а в грудні – удруге у Вінниці. Востаннє Б. Хмельницький побував на Брацлавщині та Барі в липні 1655 року [3, с. 18]. Отож, гетьман велике значення надавав Поділлю, зокрема, Брацлавщині як невід'ємній адміністративно-територіальній одиниці молодій козацькій державі, що утворилася за умовами Зборівського миру.

Детальну географію місць перебування Б. Хмельницького на території Поділля з 1648 по 1657 роки надають О. І. Роговий, М. М. Іванюк, В. Х. Шпак-Мельник. Автори вперше систематизували відомості про походи Б. Хмельницького через Поділля, створили відповідну таблицю, подали детальну картографію населених пунктів на Чорному та Кучманському шляхах [4, с. 79].

Перша хвиля увіковічення пам'яті про Хмельниччину та її лідера Б. Хмельницького прокотилася Україною в 50 – 60-х рр. ХХ ст., коли в рамках партійної директивності та вищезазначеного ідеологічного міфу, на території Поділля встановлювали пам'ятники, пам'ятні знаки, створювали музейні діорами, перейменовували вулиці, площі, сквери, населені пункти. У результаті цього процесу територія Вінниччини побіля багатющої комуністичної символіки стрімко по-

повнилася новими символами козацьких часів та козацької слави. Так, у 1954 році на честь героїчної оборони Вінниці від польських військ у березні 1651 року, яку очолював І. Богун, було встановлено пам'ятник, що й до сьогодні залишається однією із візитівок Вінниці. Згодом одну із вулиць міста перейменували на честь І. Богуна, а в обласному краєзнавчому музеї з'явилася вражаюча діорама бою козаків з польськими гусарами під мурами Вінниці.

Окрім обласного центру, поблизу села Черемошне Тиврівського району на могилі полковника Д. Нечая, що загинув у бою під Красним у лютому 1651 року, з'явилася меморіальна стела. У с. Красному видатному полковнику було встановлено погруддя. Також у Вінниці з'явилася вулиця, названа іменем славного полковника [5, с. 395].

Із середини 1950-х років була увіковічена й Батозька перемога козацького війська над польськими військами, що відбулася в травні 1652 року. Для прикладу, пам'ятні знаки з'явилися на місці переправи військ Б. Хмельницького через р. Південний Буг поблизу села Четвертинівка та на полі Батозької битви. Також у 1654 році пам'ятники Б. Хмельницькому було побудовано в с. Кукавка Могилів-Подільського району, у 1966 році – у м. Хмільник, у 1970 році – у с. Гостинне Немирівського району та с. Неменка Іллінецького району Вінницької області [6].

Особливо приголомшливими стали зміни для жителів м. Проскурів, яке Указом Верховної Ради Української РСР від 16 січня 1954 р. було перейменоване на м. Хмельницький. Положення Указу ілюструють ідеологічну концепцію возз'єднання двох «братніх народів», де головним ініціатором був Б. Хмельницький. В Указі, зокрема, йшлося: «На ознаменування історичної події – 300-річчя возз'єднання України з Росією й відзначаючи заслуги перед українським і російським народами видатного державного діяча й полководця Богдана Хмельницького, Президія Верховної Ради Україн-

ської РСР постановляє: перейменувати місто Проскурів у місто Хмельницький, а Кам'янець-Подільську область – у Хмельницьку». Хоча гетьман, як доводять науковці, жодного разу не ходив вулицями цього міста [7, с. 5].

Перший пам'ятник гетьманові на території міста Хмельницький було встановлено на Привокзальній площі у 1955 році. Нині місто має найбільшу в Україні та світі кількість пам'ятників (5), приурочених пам'яті гетьмана. Про п'ятий, менш відомий, йдеться у регіональній місцевій газеті "Марічка NEWS". Монумент знаходиться на території дислокації 8-го окремого полку спеціального призначення Збройних Сил України, який було встановлено ще у 2004 році [8].

На Хмельниччині упродовж 1960-х років пам'ятники гетьманові поставали в с. Драчі (Старокостянтинівський район), с. Залісці (Дунаєвецький район), смт. Білогір'я, а на місці смерті згаданого вище полковника І. Ганжі, поблизу поля Пилявецької битви у 1967 році було встановлено кам'яний обеліск [1, с. 58].

Отож, незважаючи на ідейну заангажованість образу Б. Хмельницького, кон'юнктурне спотворення причин повстання та його наслідків, ушанування подій Хмельниччини в період «хрущовської відлиги» та «періоду застою» дало можливість жителям Поділля більше дізнатися про козацтво, його видатних ватажків, сприяло відродженню почуття національної ідентичності, поваги за своїх пращурів та допомогло зміцненню історичної пам'яті в окремому регіоні України.

За розпаду СРСР та його комуністичної ідеології розпочався якісно новий етап увіковічення подій Національної революції та її лідера Б. Хмельницького. Історики України довели, що Б. Хмельницький був виразником ідеї національного державотворення, талановитим організатором та воєначальником, визнаним у Європі політиком, який до останнього свого дня боровся за незалежність козацької України [9]. Нового смислу та інтерпретації набула й пам'ятна сим-

воліка, присвячена гетьманові та Хмельниччині, яка стрімко поширилася територією України, зокрема й Поділля.

Так, за роки незалежності на території Вінницької області на місці Батозької битви було створено величний меморіал, а в с. Четвертинівка у 2015 році відкрили музей Батозької битви [6]. Також у смт. Брацлав з'явилося погруддя Д. Нечая, у смт. Іллінці та с. Кальник – пам'ятні бюсти на честь І. Богуна. Зазначимо, що в Кальнику у 1648 – 1653 роках стояв знаменитий Кальницький полк. Місцеві краєзнавці стверджують, що в селищі збереглася хата, яка має метрові кам'яні стіни й у якій проживав І. Богун [10].

Характерним прикладом для сучасного краєзнавства є подвижницька діяльність дослідника із Липовця О. І. Рогового. Він доводить, що перемога козацьких військ, яку очолювали полковники Глух та Пушкар під Липовцем у березні 1651 р., змусила польського гетьмана М. Калиновського зняти облогу Вінниці й відступити. На думку краєзнавця, саме в Липівці стався перелом усієї зимово-весняної кампанії 1651 року. Завдяки публікаціям про бій під Липовцем та громадянській наполегливості О. І. Рогового, полковника Йосипа Глуха, творця «конфузії, гірше Пилявецької», оголошено почесним громадянином Липовця всіх часів і народів, а на місці битви у 2007 році було відкрито пам'ятний знак [11, с. 9].

За останні декілька десятиліть на Хмельниччині теж з'явилася низка пам'ятних об'єктів, пов'язаних із постаттю Б. Хмельницького. Для прикладу, у м. Хмельницький було відкрито чотири пам'ятники на честь гетьмана та ще один у центрі с. Пилява Старосинявського району. Також на околиці цього села було насипано Курган козацької слави, увінчаний кам'яним хрестом [12]. У Старій Синяві функціонує музей-діорама «Пилявецька битва», який створено в 1995 році [1, с. 58].

На сьогодні в населених пунктах України Б. Хмельницькому встановлено понад сто пам'ятників. Держава

сприяє популяризації та формуванню національного образу гетьмана в суспільній свідомості українців. Окрім пам'ятників, його іменем названі вулиці й площі в багатьох містах і селах України. Ім'я гетьмана носить академія Державної прикордонної служби України в місті Хмельницький та національний університет у Черкасах. Портрет Б. Хмельницького зображено на банкноті номіналом 5 гривень. Також Національний банк України випустив до обігу пам'ятні монети номіналом 200000 карбованців та номіналом 1000000 карбованців. У сучасній Україні існує Орден Богдана Хмельницького для нагородження громадян України за особливі заслуги щодо захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, у зміцненні обороноздатності та безпеки України [13].

Також з 2009 року за пропозицією Міністерства оборони Кабінет Міністрів України встановив Премію імені Богдана Хмельницького за краще висвітлення військової тематики у творах літератури та мистецтва [6]. Варто відмітити, що в м. Хмельницькому започаткована міська премія імені Богдана Хмельницького, яку присуджують жителям міста, а також трудовим і творчим колективам, громадським організаціям у шести номінаціях [14].

Упродовж травня 2012 року в Україні проводилося соціологічне дослідження «Видатні українці всіх часів». Лідерами визнали Тараса Шевченко, Лесю Українку та Богдана Хмельницького. Безсумнівно, образ Богдана Хмельницького – це частка сучасної національної свідомості та історичної пам'яті українців, він консолідує націю перед наявністю зовнішнього ворога, надихає на подальший захист державної незалежності.

Джерела та література:

1. Григоренко О. П. Визвольна війна 1648 – 1657 рр. в історії Хмельницької області: події та пам'ятки / О. П. Григоренко, С. М. Єсюнін // Збірник матеріалів XXIV Всеукраїнської наукової

історико-краєзнавчої конференції «Козацтво в історії України (до 360-річчя битви під Батогом)». – Вінниця, 2012. – С. 53 – 58.

2. *Баженов Л. В.* Поділля і Південно-Східна Волинь у планах, реляціях і діях Богдана Хмельницького / Л. В. Баженов // Пилявецька битва 1648 р. в історії України. Матеріали науково-практичної конференції «Пилявецька битва в історії України», присвяченої 360-річчю битви під Пилявцями. – Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2008. – С. 138 – 147.

3. *Заєць І. І.* Про деякі особливості Національно-визвольної війни на Вінниччині. Історія національно-державного будівництва в Україні (До 400-річчя з дня народження Б. Хмельницького) / І. І. Заєць // Матеріали наукової конференції викладачів та студентів історичного факультету 16 листопада 1995 р. – Вінниця, 1995. – С. 18 – 20.

4. *Роговий О. І.* Подільськими шляхами Богдана Хмельницького / О. І. Роговий, М. М. Іванюк, В. Х. Шпак-Мельник. – Вінниця, ПП Балюк, 2012. – 120 с.

5. Пам'ятки історії та культури Вінницької області: словникова частина / Упорядники: Ю. А. Зінько, М. Р. Мудраченко та ін. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. – 400 с.

6. <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

7. *Єсюнін С.* Хмельницьким могли стати Тернопіль і Черкаси, але для перейменування обрали Проскурів / Сергій Єсюнін // Місто. – 2004. – № 2 – 3. – 22 січня. – С. 5.

8. Журналісти “Марічка NEWS” виявили хибність загальноприйнятого факту про Хмельницький [Електронний ресурс] // МарічкаNews: [офіц. сайт]. Режим доступу: <http://www.marichkanews.com>

9. *Степанчук Ю. С.* Роль Богдана Хмельницького у формуванні української національної ідеї у наукових дослідженнях О. І. Гуржія, В. С. Смолія та В. С. Степанкова на початку 1990-х рр. / Ю. С. Степанчук // Вісник Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького. Серія: Історичні науки. – 2017. – Вип. 1. – С. 5 – 13.

10. <http://vlasno.info/spetsproekti/>

11. *Роговий О. І.* Битва під Липовцем 18 – 20 березня 1651 року / О. І. Роговий. – Вінниця, ФОП Марущак А. І. – 2011. – 12 с.

12. <http://www.starasinyava-rda.gov.ua/>

13. <https://sites.google.com/site/siniplash/home/>

14. <http://www.khmelnysky.com/index>

Тамара ЛЕВІНЧУК

ГАЛАЙКОВЕЦЬКИЙ СПАСО- ПРЕОБРАЖЕНСЬКИЙ ЧОЛОВІЧИЙ МОНАСТИР – ДУХОВНИЙ ОБЕРІГ І СВЯТИНЯ РІДНОГО КРАЮ

Кожна людська спільнота має свою культурно-ментальну візитівку, яка виділяє її серед інших. Для Муровано-куриловеччини це є Галайковецький Спасо-Преображенський чоловічий монастир. Він розташований у живописному куточку Східного Поділля, має свою непросту історію.

Прагнучи уникнути суєтності світу і присвятити своє життя служінню Богу, люди з давніх-давен селились у відлюдних місцях, переважно поодинокі, звідси і назва «монах» (в перекладі з грецької «самотній»).

Колись був на монастирській горі і жіночий монастир, де жили одинадцять монашок з ігуменею Софією Рачинською. Монашки закритого радянською владою у 1929 році Барського монастиря прийшли у Галайківці і поселилися на монастирській горі. Черниця Софія все своє життя присвятила служінню Богу. Ігуменя складала духовні псалми, акафісти і навіть служби. В 1921 році нею був складений Акафіст Пресвятій Богородиці на честь святої ікони, яку називали «Монастирська». Так склалось, що обителі засновували особистості, серед них: Серафим Соровський, Амвросій Оптинський, Іоанн Кронштадський та багато інших [3].

В цей перелік сміливо можна вписати ім'я ієромонаха Агафодора. В 1930-ті рр., коли радянською владою проводи-

лись репресії проти церкви, він звершив духовний подвиг, який полягав в молитовному і матеріальному відродженні монастиря. Ієромонах Агафодор взявся своїми руками та руками прихожан та жителів села відбудовувати монастир. Та, на превеликий жаль, через супротив радянської влади, все відроджене було знищене.

Ієромонах Агафодор, в миру Андрій Єрмолайович Шумянський, народився в селі Яришів (нині Могилів-Подільського району Вінницької області). Йому поталанило у молоді роки побувати у Єрусалимі та на Афоні. У 18 років на Афонській горі прийняв постриг. З Афону він приніс ікони, які донині зберігаються в монастирі. Одна з них, образ Богородиці, є копією ікони «Умиленіє». 26 січня 1962 Агафодор пішов з життя. Агафодор мав велике народне визнання. До його могили і нині йдуть люди, щоб знайти духовне опертя [4].

Після його смерті в монастирі ніхто не служив. Тільки в 1999 році сюди прийшли монахи, Сергій і Феодосій. До цього вони перебували в Хрещатовському монастирі на Буковині, де вони прийняли постриг. Тоді почалось відродження обителі, передбачене ще ієромонахом Агафодором.

Сьогодні монахи і послушники трудяться над відновленням монастиря, настоятелем якого є архімандрит Феодосій.

Історія цього «святого» місця сягає своїми коренями сивої давнини. З розповідді нинішнього настоятеля Галайковецького монастиря Феодосія, перші згадки про нього з'явилися в XI столітті. Перекази свідчать, що тоді на «святій» горі були природні печери, в яких оселялися монахи; їх монголо-татари замурували живцем в печерах. Також існують легенди про підземні храми, сховані монастирські цінності і майно. Свідченням існування підземних лабіринтів може бути цілюще джерело на честь святих Косьми і Даміана, яке знаходиться в Черничому яру.

Взагалі достовірних історичних відомостей про монастир збереглося небагато.

Було знайдено камінь, який був у фундаменті церкви, на ньому викарбувана дата «1248 рік». Можливо, у той час був закладений перший надземний монастирський храм.

Спочатку монастир був заснований на піднесеності, під якою протікали річка Жван. Місцеві жителі цю гору називають «монастирем», а монастир – «горою». На жаль, історія монастирів Східного Поділля ще вивчена не достатньо [2, с. 62]. Деякі дослідники вважають, що через близькість до Греції християнство тут вкорінилось раніше, ніж в Києві, або, можливо, одночасно. Перші згадки про монахів були знайдені в литовських літописах, там, де йдеться про князів Коріатовичів.

Виходячи з архівних документів, відомо, що під владою Речі Посполитої в першій половині XVIII століття православний Галайковецький монастир став базиліанським [1, с. 62]. Матеріально його ніхто не забезпечував. Неможливо було утримувати навіть двох-трьох ченців. Щоб поправити важке становище монахів, Папа Бенедикт IV в 1744 році розпорядився з'єднати всі занепалі монастирі з більш спроможними: майно таких монастирів передавалося Малієвецькому монастирю (нині Дунаєвецький район Хмельницької області).

Таким чином, припинив своє існування і Галайковецький базиліканський монастир. Це сталося в 1745 році.

Місцевість, де знаходився Галайковецький монастир і тепер називають «монастирем». Донині там знаходиться багато кам'яних хрестів, каміння, яке свідчить, що колись тут були будівлі.

Монастир зараз в процесі активного будівництва: збудована і розписана церква Святого великомученика Пантелеймона-цілителя, проводиться благоустрій території монастиря, йде підготовка до будівництва храму Преображення Господнього (поблизу могили ієромонаха Агафодора), а та-

кож храму на честь безсрібників чудотворців Косьми і Даміана.

В монастирі служать Богу п'ять монахів і кілька послушників. Кожен з них має свої обов'язки .

У монастирях сьогодні люди шукають мудрості, відкривають для себе сенс життя.

Джерела та література:

1. Праці Подільського Єпархіального історико-статистичного комітету / Під редакцією Н. І. Яворовського. – Вип. 5. – 1890 – 1891. – 753 с.

2. Приходы и церкви Подольской епархии / Под редакцией священника Евфимия Сецинского. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2008. – 996 с.

3. *Гавришук Я.* Галайківське диво / Я. Гавришук // Свобода слова. – 2011. – 6 квітня. – С. 4.

4. Запис автора 5 липня 2017 року від настоятеля Галайковецького Спасо-Преображенського чоловічого монастиря ієромонаха Феодосія.

У ДОБУ НОВОГО ТА НОВІТНЬОГО ЧАСУ

Анатолій ТРЕМБИЦЬКИЙ

МУРОВАНІ КУРИЛІВЦІ В РОКИ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917 – 1921 рр. ЗА СПОГАДАМИ ВОЛОДИМИРА ЛЕВИЦЬКОГО: ХРОНІКА ПОДІЙ

Для вивчення доби національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр., коли в огні збройної боротьби український народ відроджував і відстоював свою державність, значну актуальність мають спогади їх безпосередніх учасників. Вони дають можливість «дивитись на описані події з певної перспективи, охопити більший відрізок часу та аналізувати події з точки зору його ідейної концепції», адже розповідають «про те, як жили і боролись старші за визволення нашої батьківщини – України» [1, с. 375]. Адже, це «наша боротьба, наша історія, наші змагання і наші глибокі переживання» [2].

З-поміж великої кількості опублікованих спогадів, які розкривають перебіг бойових дій в 1919 – 1920 рр. на теренах Мурованокуриловецького району, надзвичайно цінними є маловідомі спогади безпосереднього учасника Визвольних змагань 1917 – 1921 рр., коменданта чети УГА – начальника зв'язку 15 куріня 3-ї Залізної дивізії Армії УНР Володимира Левицького.

Так, він у своїх споминах «Останній акт трагедії Української Галицької Армії (УГА)» (*Джерзи Ситі*, 1932) [3 –7]

згадує події, що відбувалися після залишення УГА Києва. Він пише, що «день 30/31 серпня 1919 р. був вершом слави й подвигів для УГА, бо завершився здобуттям Золотоверхого Київа». Однак, «безмежна розкіш радості, яка огорнула була галицьке військо цим славним подвигом, швидко перемінилася в чорну годину для нього. Чорна зрада московських відділів ген. Денікіна, що вдарив несподівано на зади галицьких частин у Київ – замість кинутися на большевиків – була для III корпусу таким важким ударом, що його він не вспів вже більше загоїти». Більшість вояків потрапило в полон, а залишки, «покинувши невдячну матір українських городів, Київ, відтягнулися в район міста Козятина» [3].

Про перебування вояків УГА (*у спілці з більшовиками* – А. Т.) на теренах Мурованокуріловецького району, після їх відступу з Києва, В. Левицький пише, що 10 квітня вони через містечко Вендичани, села Старий Стругів і Немирів прийшли «до **Верхнього Ольчадаєва** (нині – село Вищеольчадаїв Мурованокуріловецького р-ну) (15 в[ерст]*). Тут є велика цукрівня в долині, а до неї веде залізниця з Віндичан. Згідно з донесеннями, фронт є за містечком (*містечко* – А. Т.) **Вербівець** (нині – село Вербовець Мурованокуріловецького р-ну)».

11/IV. Великдень. Ледве вчора лягли звечера спати, щоб виспатися після цілоденного походу, коли нагло вибух у селі вогонь. Горіла стодола одного господаря, яку через неосторожність запалили стрільці. Треба було енергійно гасити, бо недалеко були селянські забудування. Звідсіля йду до церкви, де правиться ціле Великодне богослуження – строго по східньому обряді. Є деяка ріжниця від нашої відправи. Після Євангелія говорить священник проповідь по-українськи. Свячення пасок, як у нас, тільки що обходять церкву з образами, а кожний господар держить біля своєї паски малі ікони, як рівночасно священник посвячує. На фронті від ранку сильна канонада. Це поляки справляють червоним Великдень. Міс-

цевий народ до нас ввічливий та досита гостить святочним. В 2-гій годині з-полудня зробився алярм (*штурм – А. Т.*). Червоні в дикій паніці втікають з фронту, без шапок, рушниць, а деякі навіть босі. Боками дороги на фаєтонах чмихають товариші комісарчуки в товаристві гарних товаришок-комісарок. Все це виглядає на добру банду, що не така відважна на фронті, як у запіллях супроти безборонної людности в підозрінні контрреволюції. Комісарі поспускали та ховають свої голови, а салдатня з перестрашу кляне по-московському звичаю. Питаємо, що сталося, однак годі що-небудь і путнього довідатися, тільки все кричить, що «палякі фронт прарвалі». Довідуємося вкінці, що це польська кіннота зробила червоним велику несподіванку біля міста **Вербівця**, об'їхавши фронт та наближаючися ззаду до міста **Курилівців Мурованих**. Заки прийшов наказ з бригади, утворив пор. Тарнавський курінь з добровольців з 15 скорострілами. Хоч жаль покидати село та не досвяткувати між добрими людьми, то однак мусимо йти на фронт. Виходимо за село та боєвим порядком розглядаємося по полях, чи не стрінемо де ворога. Доходимо осторожно під село Татариська, перед яким є гарна громадська лічниця. Тут завертаємо ліворуч та лісками і ярами доходимо до села **Перекоринців** (*Мурованокуриловецького р-ну*), де відпочиваємо, бо форсовно маширували. Доходимо до села **Попової** (*нині – село Роздóлівка Мурованокуриловецького р-ну*) (19 в.) і за селом займає наш збірний курінь свою позицію. Сотня, до якої і я належу, обезпечує правий бік цього села. Розводимо чотири полеві сторожі. Друга сотня ходила на розвідку до **Курилівців Мурованих** і знайшла там 4.000 нових крісів, які червоні в поспіху оставили. Гаразд, що місцеві не забрали, бо вони нам тепер особливо припадуться.

12/IV. Другий день свят. Раненько ліворуч нас чуємо сильну рушничну стрілянину. Стійка заобсервувала перед собою рух якихось кіннотників. Це польська кінна стежа пока-

залася з **Курилівців Мурованих**. У год. 10 прийшов наказ нашого відвороту. Мене оставлено з 15 стрільцями і вістуном як задню сторожу. Кіннота, побачивши відворотний рух нашої піхоти, почала поволі зближатися до наших позицій, не запримічуючи нас. Сидим тихонько, щоби їх ближче припустити та добре вкropити. Вже видно докладна роги на головах та ясні мундири. Втім упав один стріл з нашої сторони зашвидко і вони всі скочили в бік чвалом назад. Стріляємо за ними та це шкода, бо вони, розсипавши лаву, швидко втікли. Згідно з наказом ми мали в год. 12 опустити давню позицію. Хочу зачинати наш відворот, коли бачу, що наші вертаються. Прийшов наказ з бригади зайняти та держати далі ці позиції, бо поляки ладнаються наступу. Поляки показуються з **Курилівців Мурованих**, однак ми відбили їх скорострілами та ручним вогнем. Тим часом на лівому крилі вчинилася близька стрілянина і нагло замовкла. Посилаємо зв'язок, що сталося; тимчасом зв'язок там нікого не застав, тільки вбитого четаря Фодчука, який дістав кулю в праве лице, а вийшла головою. Маємо вражіння, що ми окружені. Дивимося на карту та рішаємося на відворот ярами, де не надіємося стрінути ворожої кінноти. І дійсно, вдається відійти на право села **Попової** під село **Перекоринці**. Тут стрінули ми наш збірний курінь [4].

Оповідано пригоду і вияснюється, що небіщик четар Фодчук вертався з двома стрільцями зі стежі, а якісь наші необережні прийняли їх за поляків; коли стежа бігла до своїх і кричала «не стріляйте», наша лінія дала сальву (*залп* – А. Т.) та втікла, але Фодчук був убитий, а два стрільці важко ранені. Тут приїхав до нас сотник Шмідт та промовляв до стрільців, щоби не боялися на фронті, але для більшої відваги хай зажадають комісарів на фронт. Та де їх тепер знайдеш, коли вони добре заховались. Ми займаємо новий фронт на полях ліворуч за селом **Перекоринцями**. Вночі пішло нас кількох та принесли вбитого. Лежав бідняга на тому місці, бо поляків

там не було. Його поховали на цвинтарі в **Перекоринцях**.

13/4. Великодний Вівторок. Наш курінь стає на позиції, а 2 в запасі. В годині 11 рано йду з 15 стрільцями на стежу до села Білян, а звідсіля до села Погорілого (10 в.), де мала бути польська стежа, однак, як говорять місцеві – тут її не було. Вернувшись назад, я не застав своїх у **Перекоринцях**. Довідуюся від селян, що курінь пішов вперед до **Курилівців Мурованих** з 1 курінем, а 3 заняв запасні позиції за **Поповою**. Доганяю своїх у **Курилівцях** та займаємо позицію праворуч місточка під лісом, де розложили сторожі. Праворуч маємо лучбу (*стик – А. Т.*) з сотнею 11 полка, що стоїть від нас у віддалі 4 км, бо тут годі густіше обсадити фронт і по-перше, нема чим, а по-друге, такий спосіб громадянської війни – обсаджування важніших горбків, переходів, доріг тощо. Спимо у лісі й добре померзли, ніч дуже холодна, а тут нема що підстелити під себе, бо ж село далеко й годі принести соломи.

14/4. В год. 9 ранку йдемо з чет. Стефюком як сильна стежа, до хуторів села **Дорошева** та **Посухова** (*Мурованокуріловецького р-ну*) (3-5 в.). Тут була, – як подають місцеві, – вчора польська сильна розвідка. Жовніри балакали з людьми по-українськи та переконували дідьків, що вони «англічани», себто галичани – як нас на Україні селяни назвали. Однак – як говорить нам дядько – «ми лише покивували головами та мовчали, бо бачили в них «роги» на головах, а на рогах ворону». Лягаємо зі сміху, чуючи таке оповідання. На нас польська стежа нарікала, мовляв, ми відлучилися від них, бо не хочемо вдома робити на полі і т. п. Дальше оповідали, що вони воюють проти комуни, яку хочуть прогнати та поставити «батька Петлюру» гетьманом України. Коли ми запитали, – «а що ви, дядьку, на це», – тоді він відповів: «Наша молодь смотріла, чи хорошо вони одіті та чи мають вони нагани», значить, при нагоді були би їх розброїли, коли би були слабші. Стежа мала також ручні скоростріли, які дядькам дуже подобалися. Пополудні йде друга наша стежа до **Вербівця**.

Звідсіля принесла звідомлення, що поляки справили большевикам добру паску, впавши під селом Малою Стругою (*нині – село Мала Стружка*) на їхні зади. При тому попало й місцевим селянам, бо зникло все свячене, печене та варене, так, що свята треба було відбути при звичайному хлібі. Вечером стягаємо наші стежі та йдемо в напрямі містечка **Курилівців Мурованих**. В ньому п'яні червоні, панічно втікаючи, оставили багацько майна, з якого і дещо ми захопили, як зброю, збіже, а все інше «захватило населення в плін». Шість тижнів звозили червоні всього подостатком на фронт і щодня і йшов «полк» червоних по 200 людей, а за кілька годин не стало нікого на фронті. В паніці забігли деякі босі червоноармійці аж під Могилів...

15/4. По полудні йдемо дещо вперед до села **Курашівців** (*Мурованокуриловецького р-ну*) (8 в.), де маємо завдання як запас крити большевицький наступ на місто Ялтушків. Село це в гарному положенні. Жию ... в місцевого священика Данилькевича, який гостить нас дуже ввічливо та вже з поведення видно, що це тип молодих інтелігентних священиків. Большевики не мали охоти наступати, тож ми осталися в селі по кватирах. Пополудні пішов я оглядіти, як селяни ділили двірське поле поміж себе, бо досі управляли, хто де заповав. Тепер спровадили своїх сільських «геометрів», що ходять по полі та міряють великими цирклями для кожного, мовляв: це для Пахома, а це для Хвеодосія, а це для Софії і т. д. При тому відбуваються різні сварні, бо кождий хотів би найгарніше та найближче дістати. Питалися нас, чи ми вже поділили в себе поле, а ми відповідаємо, незадовго поляки і їм поділять, але щось інше [5].

15/4. Стягаємо полеві сторожі та йдемо вперед до села **Кривохижинців** (*Мурованокуриловецького р-ну*) (5 в.). Третього дня Великодних Свят була тут польська стежа та роздавала селянам протибольшевицькі відозви, писані мішаниною української, російської та польської мови. Село це поло-

жене в ярі, тож мусимо, держати стежі за селом на горбках, а дорога туди й назад дуже мучить хлопців. Через село пливе річка Жван, на якій є кілька млинів. На краю села під горбом знаходиться монастир, який, кажуть, збудувала місцева дідичка французенка 1760 р. Наша церква побудована наче латинський костел в готицьком стилі. Це перший раз таке стрічаю. Побудувала її, як кажуть, на приказ дідички одна місцева селянка-кріпачка, що після одного сну знайшла велику суму закопаних грошей у землі, мабуть перед турецькими набігами. Сам дідич, як місцеві повідають, за симпатії до Наполеона 1812 р. втратив своє майно та став кріпаком. Монастир винаймали були жиди на магазин збіжа. Щойно перед війною заходами одного монаха викуплено монастир від жидів, а околичні люди його багато прикрасили. Стрічаю дорогою біля монастиря цього монаха, який у балачці робить вражіння простенького та добродушного чоловіка [5]. Висилаємо стежі до сіл **Бахтина** (*Мурованокуриловецького р-ну*) й **Бахтинка** (*нині – село Бахтинок Мурованокуриловецького р-ну*). Наші приходять там рано, або ввечір, а поляки вполудне, або в ночі, одні за других питають, однак ще досі не стрічалися. Згідно з донесеннями наших звідунів поляки окопуються біля села Щербівців. Всі ці села, якими ми переходили від вашого вивагонування (*вивантаження з потягу – А. Т.*), настроєні ворожо до комуністів та очікують приходу Петлюри. Однак, бояться, що з ним ідуть поляки й це підриває в масах довір'я до головного отамана, мовляв, веде поляків на наші землі.

21/4. Курінь пересувається направо, а наші позиції займає 2 Коломийський полк. Ідемо через села **Долиняни** (*Мурованокуриловецького р-ну*), Супівку, ліворуч нас м. **Снітків** (*колишнє містечко, нині – село Мурованокуриловецького р-ну*), попри село Маріянівку, через село Верхівку до села Прошаниці (23 в.) [6].

22/4. Стався переворот. Наші фронтові частини, значить

ціла, 3 бригада перейшла в ряди ворогів червоних і звернула фронт проти них ... Ми прочистили та відкрили великий фронт для поляків, а в кожному разі наша судьба між двома боєвими лініями буде незавидна. Перед полуднем виставлено жовто-блакитні прапори, а червоні прапори і відзнаки знято, які декотрі сотні спалили прилюдно. При вивішуванні жовто-блакитного прапору співаємо гімн: «Ще не вмерла». Арештовано комісарів...

23/4. ... червоні проклинають нас за «зраду» та відгрозуються кровавою пімстою всім галичанам... [6].

26/4. Ми ще рухаємося як узброєне військо... Стоїмо на поготівлі та їмо обід; втім надлетів верховий з бригади та доносить, що прийшов наказ Начального доводзтва (*Начальної команди – А. Т.*) до 1 години зложити зброю. Позаду нас жде польська розстрільна на випадок нашої відмови... Сталося те, що було до передвидження. Клянемо зі всіх сил ініціаторів цієї останньої орієнтації. Гірка була біда блукати по широких ланах України та зносити всі терпіння і страхіття часу, але ми вже звиклі, з цим горем, воно нашим рідним зробилося, бо дорогий був нам наш ідеал, який мерехтів нам на шляху змагання до волі. ... А тепер приходить остання хвилинка нашого існування – холодний смертний піт огортає нас. Ми завидуємо нашим товаришам-героям, що лягли за волю України і не бачать цієї ганьби, яка нам нині в уділі припала... Тут біля містечка Ялтушкова перестав існувати III галицький корпус... Тут зрадив галицький стрілець свого друга не по добрій волі, але силою накинених обставин. Хай історія судить тих, які привели нас до сьогоднішнього соромного дня. Хай інші скажуть, чому з нами зроблено цей крок, який став останній віддихом нашої Самостійности». Роззброєних вояків УГА «запровадили до містечка Ялтушкова»... [7], а далі перевели у табір у Проскурів.

У своїх спогадах «В рядах армії Української Народньої Республіки (УНР)» (*Джерзи Ситі*, 1933) [8 – 16] В. Левиць-

кий описує події, що відбувалися в травні – листопаді 1920 року, тобто після того, як він утік із табору військовополонених і вступив до Армії УНР. Він, залишивши табір, разом із кількома вояками добрався до Могилева, де вони «зголошилися в команді» 2-ої стрілецької дивізії полк. О. Удовиченка, що «приділила» їх до 5-ої стрілецької бригади в містечку Яришеві.

11.5. Після десятидневої примусової «голодівки» в таборах полонених в Проскурові довелося сьогодні вперше одержати ситний український обід у своїх рідних частинах. Пополудні йде нас кілька ... до ... нашої нової частини в Яришеві ... Мене призначено начальником зв'язку 15 курія [8], командиром якого є «особливо інтелігентний чоловік» підполковник С. Єфремів [9].

26.5. Хоч куріні ще не зовсім доповнені й не вишколені як слід, то однак відходимо сьогодні із Яришева в села під фронтом.

27.5. Виходимо далі й минаємо село Дерло, в якому селяни мають добре уряджений власний млин, і село Шкулю (9 в.). Тут народ дуже брудний та лінивий. Видко це по внутрішньому уладженні хат та по одінню селян... Через с. Серби (8 в.), краще від попереднього, йдемо до с. Березівки (10 в.), де ночуємо [10].

29.6. Згідно з наказом оставляємо в год. 2 ранку свої позиції... Відходимо через містечко **Лучинень** (нині – село *Мурованокуриловецького р-ну*) (7 в.), що його весною ограбили до тла денікінці, попри село Громівку, ст. **Котюжани**, минаємо села **Обухів** (*Мурованокуриловецького р-ну*), Берлинці Лісові (нині – село *Лісове*) до села Володівців (25 в.). В **Обухові**, – де є гарні вишневі сади, виходять проти нас селяни й питають за своїми синами, що служать тепер в українській армії...

30.6. Рано минаємо села Маріянівку (гарне, чисте), Прошаницю, в якому повертаю до знайомих селян з часів пе-

реходу галицьких частин – попри млин, що стоїть серед поля, до села Кузьминців (15 в.). Все це відомі та пам'ятні місця. Ідеш тими самими полями й селами, де перед двома місяцями доживала останніх хвиль самостійного існування 3 галицька бригада ... Дивишся і пізнаєш ті місця, на яких переживав ти момент розпуки, коли два наїзники – московський і польський – наближувалися до себе, стискаючи між собою колишніх героїв Київа. Який бундючний, невмолимий був тоді наїзник, що йшов з наших задів на нас. Нині – він наш «союзник» (часово) – слабкий, розбитий, лагідний, мов те покірне ягня – схилив голову та в страшній паніці втікає з української землі. Два протилежні моменти боряться нині в твоїй великоукраїнській душі. – Холодний жах та кровавий біль – на вид нової руїни любої України з боку московського наїзника, – але разом десь в глибині, у скритці твого серця, – радість пімсти, що її сама Немезіс зсилає сьогодні на другого – польського наїзника [11].

13.7. Рано опускаємо фронт, хоч червоні зовсім спокійно поводяться. Однак загальний приказ звучить: відступити за Збруч [12]. Однак, вже через декілька місяців, після поразки більшовиків під Варшавою, Армія УНР знову повернулася на терени Поділля, встановивши перемир'я з більшовиками.

10.10. Неділя. На фронті гарматня та скорострільна стрілянина. Ворог збирає сили для протинаступу; одержав він підкріплення із м. Бару...

13.10. Від ранку б'ють наші гармати барабаним вогнем по московських позиціях. Наша дивізія також наступає...

14.10. Доносять, що кінні дивізія рушила двома кольонами вперед на м. **Курилівці Муровані** та м. Ялтушків. Фролов пішов через Заміхів на с. **Бахтин**. Большевики втікають панічно назад. В наші руки попало велике число полонених. Курінь іде на м. **Снітків**.

15.10. Рушаємо через села **Воронівці** (7 в.), **Новосілку** (4 в.), **Бахтин** (3 в.) до **Кривохижинців** (6 в.), значного з боїв

галицьких частин з поляками. Тут ночуємо. Знайшов давних знайомих, у яких якраз застав весілля...

16.10. Рано минаємо нужденне, чорно-брудне, жидівське місточко **Снітків** (5 в.), де жиди витали наших, бо бояться кари за інтереси з червоними. Жидівський рабін мав промову, яку закінчив доволі комічно словами: «Ми все целкой присоєдиняємось к вам і подчиняємось вашої власті», – так начеб вони цим робили нам велику ласку. Жиди на Україні говорять переважно ломаною московською мовою. Приходимо до с. **Котюжанів** і я повертаю до батьків одного з найкращих моїх хлопців. Курінь захопив швидко стацію, де було кільканацять червоних кіннотчиків, і пішов на нічліг до с. Хрінівки. Наша кіннота пігнула вперед далі за втікаючим ворогом. В **Котюжанах** говорив учора большевицький комбригади, бувший царський полковник ген. Штабу, що їх жене не петлюрівська сила, але страшна паніка, якої не годні вони позбутися від Варшави. Ворожа піхота, побачивши нашу кінноту, яка рубає безцеремонно, кидає рушниці та втікає, куди попало. Отже видно, що крім паніки б'є червоних і наше завзяття.

17.10. Пополудні виходимо через с. Нижній Ольчадаїв (4 в.) до с. **Старого Лучинця** (10 в.) (*нині – село Лучинець Мурованокуриловецького р-ну*), де ночуємо [13].

18.10. Робимо тут «сход» селян, на якому подаємо до відома зарядження про мобілізацію. Забрано всіх, які осталися по селах в часі нашого попереднього відвороту. Тут захопила наша кіннота перед вчора біля 200 червоних полонених, з яких пощадила тільки наших мобілізованих.

19.10. Минаємо м. **Лучинець** (3 в.), с. Івашківці (8 в.), де ночуємо. Доносять селяни, що вчора було тут кількох польських кіннотників, які заповіли, що прийде їхня дивізія сюди. Та це ледви можливе. Одно правдиве, що наше запілля майже нічого не працює. Робиться так поволи, без енергії, начеб було доволі часу до організації.

21.10. Згідно з наказом куріня їду з кількома хлопцями як карна експедиція до сіл Степанків (10 в.), **Горай** (*Муrowанокуриловецького р-ну*) (5 в.) і Хренівки (3 в.), де збираю усіх дезертирів з минулого відвороту. Вдалося захопити 30 втікачів, а за решту прийшли батьки та браття в застав, доки не являться сини. Годі жартувати далі з цею голотою та бавитися цюцюбабки... На фронті заключено перемир'я з большевиками на 124 години... На якій нужди нам цього перемир'я! Обіцяють, що поляки будуть далі помагати; якщо не прийде до заключення мира. Але чи не ліпше самим швидко організуватися та гнати комуну... Тут мабуть щось інше є причиною, а саме: червоні тепер утікають у паніці, й хочуть часу на віддишку, та заставили поляків у переговорах жадати від нас перемир'я. Фронтіві частини обурені за це перемир'я на наші політичні верхи [13].

24.10. На фронті дальше перемир'я. Одержавши дарунки та попавши в район цукрово-горівчаних заводів – деякі наші частини в безділлі зачинають пити. Не тільки по дивізіях і бригадах, але також по курінях справляється тепер на свій лад забави з питтям. Противники алькоголю (автор – цих стрічок – член «Відродження» у Львові з 1912 р.) виступили гостро проти такого безглуздя. Силою обставин довелося мені в старшинській харчівні безпощадно скритикувати тих командирів, які дозволяють на такі шкідні в теперішній час «забави»... Дай Боже, щоби ті «забави» не вийшли на лихо нашим фронтівим та іншим частинам! ... Ідемо (нас 5) через с. Конатківці й заночовуємо в с. **Старому Лучинці** (8 в.) [13].

25.10. ідемо через м. **Лучинець**, с. **Струсів** (*нині – село Струсове Муrowанокуриловецького р-ну*) до с. Виндичанів.

5.11. На фронті далі спокій...

8.11. Сіра буденщина дня. Зате завтра кінчиться перемир'я з большевиками, а наші заповіли наступ, однак того не роблять. Яка причина цього того не знаємо, але задовгий спо-

кій на фронті віщує звичайно бурю. З нашого боку не робиться ніяких підготовань – ні до наступу, ні до оборони проти ворожого наступу.

9.11. В ночі кінчиться перемир'я. З запертим віддихом ждемо, що станеться на фронті. А він небезпечний, бо хоч на ньому стоять наші славні хлопці – то однак те все заслабе. Резерви ще нема... [14].

10.11. В ночі скінчилося перемир'я. Та вже в полудне побачили ми майбутний запас бригади, віддалений від вчорашнього фронту 22 верстви, – на узгір'ях Виндичанів (*нині – містечко Вендичани*) большевицьку кінноту, що з витягненими шаблями, з московською осоружною лайкою, у великій скількості гнала сказано на нас. Після короткої перестрілки наборзі зібраних хлопців, які ще не втікли (бо більшість їх зараз зникла по клунях та стрихах виндичанських дядьків) – відступаємо з тим, що вдалося в останню хвилину врятувати, – поспішно через с. Кукавку (6 в.) до с. Жеребилівки (5 в.). Тут задержалися $\frac{1}{2}$ години. Розбитки нашого фронту – кілька кіннотчиків, що ледви встигли спастися від комуни, оповідають про пекло, яке переживав від досвітку наш фронт. Ворог дуже раненько повів сильний наступ – прорив на цілому участку нашої дивізії. І сталося страшне. Те, що було до передбачення для кожного здорово думаючого боевика саме тепер, – після мира наших «союзників» – з їх новим союзником – червоною Москвою, та супроти невідрадних обставин, що панували по нашому боці. Страшний, кровавий листопадовий ранок! Всі три наші бригади майже зникли зовсім; вони розбиті попали в полон. Перший удар комуни був звернений саме на 24 курінь, якого врятувалися ледви кілька кіннотчиків та чудом кілька піхотинців. Все інше лягло під ударами московських шабель. Пропали славні, любі хлопці, з якими стільки спільного перебуто... Нині рано перестав існувати наш фронт; не стало боєвих хлопців, що майже всі лягли чи не в останньому бою за Україну; – ось

наслідки довгого перемир'я та безділля в нашому запіллі... Обоз нашвидко гонить до с. **Рівного** ... Минаємо с. **Рівне** (6 в.), м. **Курилівці Муровані** (10 в.), м. **Степанків** (7 в.) (*Мурованокуруловецького р-ну*) ... Все втікає у різних напрямках... [15].

13.11. Правдиву мішанину представляє собою все те, що сьогодні тут зібралось. Все розбитки, рештки й останки ще перед чотирма днями таких гарних та сильних частин... Довідуємося, що червоні використали перемир'я, щоби розбити до решти ген. Врангеля на Кримі, а опісля кинулися на нас. От до чого довело те прокляте, перемир'я... [15].

14.11. Ми відступаємо далі. Нема ніякої надії здержати прориву. Знову залле московський наїзник наші села й у пожарі сіл та міст пируватиме кроваво в них. Знов поплине море сліз і крові наших братів, а насилля та грабіж – значитимуть новий наїзд монгольських орд на нашу любу Україну...» [16].

* Одна верста дорівнює 1.066,781 м

Джерела та література:

1. *Воропай О.* Мемуарна література / Олекса Воропай // *Визвольний шлях* (Лондон). – 1983. – Кн. 3. – березень. – С. 374 – 377.

2. *Приходько В.* «Пабіско» (спогад) / Віктор Приходько // *Свобода* (Джерзі Ситі). – 1952. – Ч. 321. – 2 грудня. – С. 2.

3. *Левицький В.* Останній акт трагедії Української Галицької Армії (УГА) (3 моїх споминів про 2 курінь, 8 бригади, III корпусу, після його відвороту з Києва у вересні 1919 р.) / Володимир Левицький // *Свобода* (Джерзі Ситі). – 1932. – Ч. 239. – 13 жовтня. – С. 2.

4. *Левицький В.* Останній акт трагедії Української Галицької Армії ... – Ч. 259. – 5 листопада. – С. 2.

5. *Левицький В.* Останній акт трагедії Української Галицької Армії ... – Ч. 260. – 7 листопада. – С. 2.

6. *Левицький В.* Останній акт трагедії Української Галицької Армії ... – Ч. 261. – 8 листопада. – С. 2.
7. *Левицький В.* Останній акт трагедії Української Галицької Армії ... – Ч. 262. – 9 листопада. – С. 2.
8. *Левицький В.* В рядах армії Української Народньої Республіки (УНР) / Володимир Левицький // Свобода (Джерзи Ситі). – 1933. – Ч. 105. – 8 травня. – С. 2.
9. *Левицький В.* В рядах армії Української Народньої Республіки ... – Ч. 106. – 9 травня. – С. 2.
10. *Левицький В.* В рядах армії Української Народньої Республіки ... – Ч. 107. – 10 травня. – С. 2.
11. *Левицький В.* В рядах армії Української Народньої Республіки ... – Ч. 111. – 15 травня. – С. 2.
12. *Левицький В.* В рядах армії Української Народньої Республіки ... – Ч. 113. – 17 травня. – С. 2.
13. *Левицький В.* В рядах армії Української Народньої Республіки ... – Ч. 121. – 26 травня. – С. 2.
14. *Левицький В.* В рядах армії Української Народньої Республіки ... – Ч. 122. – 27 травня. – С. 2.
15. *Левицький В.* В рядах армії Української Народньої Республіки ... – Ч. 123. – 29 травня. – С. 3.
16. *Левицький В.* В рядах армії Української Народньої Республіки ... – Ч. 124. – 31 травня. – С. 2.

**ДІЯЛЬНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОЇ НАРАДИ
ВИКОНАВЧОГО КОМІТЕТУ
МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОЇ
ВОЛОСНОЇ РАДИ
(ЖОВТЕНЬ – ГРУДЕНЬ 1921 РОКУ)**

В листопаді 1920 року більшовики силою зброї встановили в краї радянську владу, диктатуру пролетаріату. Відомий сучасний історик С. Кульчицький звернув увагу на те, що більшовики розуміли під диктатурою пролетаріату «диктатуру власної партії» [1, с. 45]. Після захоплення влади вони стали державною партією, реалізуючи принципи неподільності радянської влади. Такий статус давав право керувати всіма процесами в країні. Облаштування нового життя доводилося вирішувати в надзвичайно складних умовах. Економічне становище Подільської губернії, яка в роки Української національної революції та воєнної інтервенції стала ареною безперервних боїв, було вкрай важким. Господарство було зруйноване. Промисловість занепала, транспорт не діяв. Валовий збір зерна на Поділлі зменшився порівняно з 1913 роком майже втричі. Цукрові заводи у сезоні 1920 – 1921 рр. виробили тільки 4,5 відсотків довоєнного рівня [2, с. 6 – 7].

З кінця 1920 року Муровані Курилівці стають волосним центром Новоушицького повіту. Тоді тут було понад 4 тисячі населення, тисячу дворів. У квітні 1921 року створено комуністичний осередок [3, арк. 1 – 2]. У травні 1921 року відбулися перші вибори Мурованокуриловецької сільської ради, засновано комітет незаможних селян. У цей період почали виникати різні форми кооперації. В 1921 році організовано триє трудових товариств: сільськогосподарське та хліборобсько-тютюнові, було засновано трудову спілку вирощування

цукрових буряків [4, с. 457].

Найвищим органом радянської влади визначався відповідний з'їзд рад. У період між з'їздами вся повнота влади належала волосним, містечковим, міським, повітовим і губернським комітетам. У межах своїх повноважень вони ухвалювали певні розпорядчі документи. Вони охоплювали всю сукупність питань, які доводилося вирішувати радянським органам, насамперед економічних. Економічні та господарські питання відносилися до компетенції волосної економічної наради «під головуванням предволвиконкома» за участю з вирішальним голосом «предволкомнезама, зав. земвідділом, райпродкомісара, волналогінспектора, уповноваженого ЧЕКА, представника Ком'ячейки і з правом дорадчого голосу представника волсела» [5, с. 40 – 41].

В державному архіві Хмельницької області виявлено документ (Ф. Р – 3431 «Протоколи засідань волосної економічної наради виконкому Муровано-Куриловецької волосної ради в 1921 – 1922 роках»). В даній публікації автор поставив своєю метою проаналізувати діяльність цієї інституції в останні місяці 1921 року. За цей період відбулося п'ять засідань волосної економічної наради (26 жовтня, 24 і 30 листопада, 13 і 24 грудня). Протоколи цих засідань написані російською мовою, хоча ще в лютому 1921 року повітвиконкоми, зокрема Новоушицький, ухвалили рішення про те, що «всі накази, які виходять з Виконкому та його відділів повинні обов'язково писатися Українською мовою» [6, арк. 53 зв.]. Відразу впадає в поле зору ще один фактор. В усіх протоколах простежується певна мілітаризація формулювань. Це можна пояснити тим, що хоча X з'їзд РКП(б) ухвалив рішення про заміну продрозверстки продродатком, тобто перехід від політики воєнного комунізму до нової економічної політики, на практиці завдання з продродатку, попри задеклароване зменшення проти розмірів продрозкладки, були непосильними для мешканців краю. Не тішачи себе думкою

про підтримку продовольчої кампанії селянством і з огляду на зростання масштабів повстанського руху, ЦК КП(б)У запропонував «визнати необхідним при перших же ознаках протидії збору продподатку чи сповільнення в його внесенні негайно застосовувати самі рішучі заходи примусового характеру, вводячи в волості, які впираються, і поселення військові частини, негайно спрямовуючи туди виїзні сесії Ревтрибуналів і найстрогіше караючи тих, які чинять опір» [7, арк. 27].

На теренах краю продкампанія безпосередньо розпочалася на початку серпня 1921 року з «реалізації авансу в рахунок продподатку». Для стягнення продподатку проводилася мобілізація радянських службовців. Усім мобілізованим на час даної роботи видавали матеріальне заохочення: плату та пайок [8, арк. 6 зв.]. Разом з податковими інспекторами вони повинні були складати списки платників продподатку, готувати зсипні пункти для прийому зерна, провадити агітаційну роботу, в разі необхідності застосовувати до селян відповідні засоби примусу [9, арк. 5 – 5 зв.].

Саме питання про облаштування відділення Новоушицького зсипного пункту на Мурованокуріловецькому цукровому заводі було першочерговим на засіданні Мурованокуріловецької волосної економічної наради 26 жовтня 1921 року. Зсипні пункти облаштовувались спеціально для збору і зберігання зерна, яке влада намагалася будь-якими засобами одержати від селян для промислових центрів і багатомільйонної Червоної Армії. На ці зсипні пункти звозилось зерно в рахунок продподатку, а також конфісковане силою так званими «буксирними бригадами». Було прийнято рішення в самий короткий термін приступити до ремонту приміщення і виготовлення засіків для зсипки зерна, для чого «відразу ж направити 15 теслярів і 20 чоловік чорноробів, 4 підводи і 2 покрівельники-жерстянщики» [10, арк. 3]. Матеріал для ремонту зсипного пункту було рекомендовано взяти на місце-

вому цукровому заводі, який в буремні 1917 – 1920 роки практично був зруйнований [11, с. 35]. Для цього потрібно було розібрати на території цукроварні приміщення, які знаходилися в напівзруйнованому стані, а також використати матеріали з мосту і з-під вагонеток. Районному продовольчому комісару було доручено доставити «необхідну кількість цвяхів». Нарада звернулася з проханням до вищестоящих органів влади дати достатню кількість солдатів для охорони зсипного пункту. Поки така охорона буде надана, охорону зсипного пункту було доручено місцевій цивільній владі [12, арк. 3 зв.].

На економічній нараді 24 листопада розглядалося питання про вироблення порядку товарообміну [13, арк. 5 зв.]). Це свідчило про те, що в життя почали впроваджуватися елементи нової економічної політики. Було вирішено приступити до товарообміну з особами, які виконали продподаток. Виключення складали скупщики і спекулянти. А вже на наступному засіданні економічної наради 30 листопада вияснили, які товари населенню краю потрібні в саму першу чергу. Відчувалася гостра нестача предметів першої необхідності – продуктів і промислових товарів. Нарада прийняла постанову: клопотати перед вищими органами влади «про постачання населення товарами: бляхою, цвяхами, матерією, гасом, милом і сірниками» [14, арк. 7 зв.]. Гасу, наприклад, практично не було не тільки в пересічного населення, а й установах органів влади. Тому на одному із засідань економічної наради було вирішено просити вище керівництво «забезпечити гасом продовольчі органи і волосний виконком в достатній кількості, так як за відсутності освітлення зупиняються всі вечірні роботи по продподатку» [15, арк. 4 – 4 зв.].

Катастрофічно не вистачало не тільки життєво важливих товарів, а й приміщень для місцевих органів влади. Адже на них покладалося широке коло обов'язків: організація післявоєнної відбудови та налагодження економічного життя,

забезпечення стягнення податків, збирання допомоги голодуючим губерніям, культурно-освітня робота, підготовка до проведення звітно-виборних кампаній, оскільки вибори проходили практично щорічно. Відповідно до цих завдань утворювалися відділи: управління, юридичний, комунального господарства, народної освіти, фінансовий та інші, а також підвідділи – інформаційно-статистичний, ЗАГСу [16, арк. 75 – 75 зв.]; арк. 10 – 10 зв.]. Очевидно проблема з відповідними приміщеннями для органів нової влади в Мурованих Курилівцях була вкрай проблематичною, оскільки 26 жовтня було прийнято рішення: «Волосна економічна нарада вдруге зобов'язує голову волосного виконавчого комітету негайно відремонтувати будинок «Шпанова» для відділів волосного виконавчого комітету» [17, арк. 4].

З протоколів засідань волосної економічної наради чітко простежується поведінка влади у вирішенні цього питання. Виробничі і житлові приміщення, меблі, оргтехніку революційна влада просто реквізувала в осіб єврейської національності. Про це переконливо свідчать прізвища осіб, характерні для даного етносу, в яких для будівництва нового «самого справедливого в світі суспільства» відбиралася їхня власність. Так, 24 листопада економічна нарада постановила: надати для товарообмінних пунктів такі приміщення: лавки, які займають Файфман, Грінберг, Бандель, Шергман [18, арк. 5]. Але в даному випадку члени економічної наради частково прорахувались і вже на наступному засіданні їм довелося відмінити дану постанову. Справа полягала в тому, що Файфман, Бандель і Шергман оперативно набули патенти на право вільної торгівлі. Це вже давалися ознаки результати нової економічної політики. Тому було прийнято постанову, згідно з якою лавки залишити за ними, а «райпродкомісару взамін їх надати лавку і погріб колишнього торгівця Райхмана» [19, арк. 11 – 11 зв.].

Взагалі з євреями, як з «нетрудовим елементом», розмо-

ва була короткою. Треба було надати квартиру лікарю. Вирішили: «надати одне приміщення і ще одну кімнату по сусідству у громадянина Перельмутера» [20, арк. 6]. Розглядалося питання про надання шафи, яку реквізували у «гр. Бланк». Постановили одногосно: «Предоставить таковой» [21, арк. 6 зв.].

Посмішку викликає формулювання порядку денного деяких із засідань економічної наради. На порядок денний засідання від 13 грудня було винесено четверо питань. Двоє із них в протоколі записано в такій редакції: «1. Улучшение быта скота при райпродкоме. 2. Улучшение быта картофеля при райпродкоме» [22, арк. 9 зв.]. Намагаючись забезпечити продуктами харчування міське населення і голодуючі губернії влада нестримно викачувала їх з селянства, часто навіть не дотримуючись елементарних норм для їх зберігання для доставки до споживачів. Очевидно, що картопля, яка знаходилася в райпродкомі, була в дуже поганому стані. Було прийнято рішення «принять решительные меры к улучшению быта картофеля, а именно от волосттруда ежедневно получать нужное количество рабочих для пересортировки картофеля. Подыскать погреб для перегруженных погребов картошкой и с наступлением удобного момента таковую перевести в подысканный погреб» [23, арк. 10 зв.].

Останнє засідання економічної наради в 1921 році датується 24 груднем. Розглядалося двоє питань, одне із яких «проведення тижня достатку червоноармійців». Усвідомлюючи те, що нова влада трималася виключно завдяки силі зброї, яку більшовики застосовували проти свого власного народу, влада і в центрі і на місцях намагалася оточити увагою армію як надійну умову свого існування. З перших же днів утвердження радянської влади збройні сили стали об'єктом посиленої пропагандистської уваги. Населенню намагалися нав'язати думку, що до воїнів Червоної Армії треба ставитися з вдячністю, як до своїх визволителів. Наприклад,

Вінницька селянська повітова нарада, що відбулася в лютому 1921 року, в постанові висловила подяку «робітникам і селянам Росії і кращим синам України, які зі зброєю в руках поливали своєю кров'ю поля України і очистили їх від найманців світової контрреволюції – царського генерала Денікіна, Петлюри та інших банд» [24].

Мурованокуриловецький волосний військовий комісар Кабанов пояснив, що означає тиждень достатку червоноармійців. Було прийнято рішення з метою покращення харчування червоноармійців «обкласти необхідною кількістю продуктів (сала, м'яса, крупів тощо) продавців на ринках і торговців» [25, арк. 12 зв.].

На засіданнях економічної наради розглядалося і багато інших питань, що стосувалися життєдіяльності Мурованокуриловецької волості. Подальші виявлення архівних документів стосовно цього драматичного періоду вітчизняної історії і їх всебічне дослідження сприятиме об'єктивному становленню сторінок історії Мурованокуриловеччини і Поділля в цілому.

Джерела та література:

1. *Кульчицький С. В.* Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919 – 1928) / С. В. Кульчицький. – К., 1996. – С. 45.
2. Хозяйство Подолии. – 1922. – № 1. – С. 6 – 7.
3. Державний архів Вінницької області (далі: ДАВО), ф. П – 62, оп. 1, спр. 8, арк. 1 – 2.
4. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – К., 1972. – С. 457.
5. *Олійник М.* Трансформаційні процеси на Поділлі в добу непу (1921 – 1928) / М. Олійник. – Хмельницький, 2015. – С. 40 – 41.
6. Державний архів Хмельницької області (далі: ДАХО), ф. Р – 1010, оп. 1, спр. 112, арк. 53 зв.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 20, спр. 397, арк. 27.

8. ДАХО, ф. Р – 336, оп. 1, спр. 3, арк. 6 зв.
  9. ДАВО, ф. Р – 925, оп. 2, спр. 49, арк. 5 – 5 зв.
  10. ДАХО, ф. Р – 3431, оп. 1, од. зб. 1, арк. 3.
  11. *Гончар І.* Особливості розвитку Мурованокуриловецького району в умовах Вінницького Придністров'я / І. Гончар // Перша Мурованокуриловецька науково-краєзнавча конференція. 21 – 22 жовтня 2016 р. – Муровані Курилівці – Вінниця, 2016. – С. 35.
  12. ДАХО, ф. Р – 3431, оп. 1, од. зб. 1, арк. 3 зв.
  13. Там само. – Арк. 5 зв.
  14. Там само. – Арк. 7 зв.
  15. Там само. – Арк. 4 – 4 зв.
  16. Там само. – Ф. Р – 1010, оп. 1, спр. 112, арк. 75 – 75 зв.;
- Спр. 351, арк. 10 – 1 – 10 зв.
17. Там само. – Ф. Р – 3431, оп. 1, од. зб. 1, арк. 4.
  18. Там само. – Арк. 5.
  19. Там само. – Арк. 11 – 11 зв.
  20. Там само. – Арк. 6.
  21. Там само. – Арк. 6 зв.
  22. Там само. – Арк. 9 зв.
  23. Там само. – Арк. 10 зв.
  24. Газета «Вісті» (Вінниця). – 1921. – 20 лютого.
  25. ДАХО, ф. Р – 3431, оп. 1, од. зб. 1, арк. 12 зв.

Валерій РЕКРУТ

ЗАРОДЖЕННЯ КООПЕРАТИВНОГО РУХУ НА ТЕРЕНАХ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЧЧИНИ

Сторінки багатогранної історії кооперації, особливо у дорадянський період, підтверджують, що кооперативи були невід'ємною частиною суспільного життя, зуміли на той час

відчутно поліпшити економічний стан членів товариств, створили потужний сектор власної економіки та брали активну участь у боротьбі за незалежність України. В умовах поширення приватних форм торгівлі та жорстокої експлуатації найманої праці, громадяни, об'єднуючись в економічні товариства, зуміли зменшити економічні негаразди і відчутно поліпшувати добробут повсякденного життя.

Разом з тим, не полишає впевненості, що в незалежній Україні кооперація з часом займе гідне місце у розвитку сучасної економіки, зможе на багатому історичному досвіді відродити найкращі традиції в царині забезпечення потреб членів товариств і відчутно впливатиме на поліпшення добробуту, особливо сільського населення. Тут доречними і пізнавальними можуть стати основні віхи становлення та розвиток кооперативного руху на Мурованокуріловеччині (в межах сучасного адміністративного поділу), історія якого налічує понад 100 років діяльності в галузях споживчої, кредитної та сільськогосподарської кооперації.

Зазначимо, що на теренах підросійської України перший кооператив у сфері задоволення споживчих потреб (споживче товариство, далі: СТ) виникло в 1866 р. у Харкові. Утім у наступних роках масового утворення об'єднань споживачів серед громадян українських губерній, особливо на селі, не відбулося.

Розглядаючи стан поширення кооперативної ідеї на Поділлі, зазначимо, що на теренах краю сприятливих умов для розвитку кооперативного руху тут не існувало. Віддаленість від основних центрів кооперації (Москва, Санкт-Петербург, Київ, Харків), переважна заселеність територій сільськими мешканцями та низка інших стримуючих факторів призводили до ситуації, коли добровільні об'єднання споживачів з метою задоволення економічних та соціально-культурних потреб розглядалися як щось зайве і непотрібне в усталеному житті сільської громади.

Перше СТ на теренах Подільської губернії під назвою “Вигода” виникло 1869 р. в м. Балті, де тамтешні підприємливі міщани спробували для задоволення власних економічних і соціальних потреб реалізувати ідею спільної праці і капіталу. Однак діяльність кооперативу не відрізнялась від Харківського товариства [1]. Балтські кооператори допустили подібні помилки і швидко згорнули розпочату справу. Як зазначав П. Височанський “...під стук “аукціонного молотка” товариство припинило своє існування, фактично, не залишивши за собою послідовників та кооперативного досвіду [2, с. 24]. На жаль, відомостей про засновників та господарсько-фінансову діяльність товариства знайти не вдалося

Варто зазначити, що мешканці подільських сіл, міст і містечок також не проявляли реального ентузіазму щодо масового кооперування. Значна частина з них, займаючись різними ремеслами, ледь-ледь зводила кінці з кінцями. У звіті губернатора про соціально-економічний стан краю в 1870 р., зазначалося, що більшість міщан погрузли у пияцтві, знаходяться в залежності від євреїв, які відпускають їм матеріали і товари в борг та отримують з цього неабияку власну користь.

Про єврейську експансію в торгівлі можна пересвідчитись із тексту чергового звіту подільського губернатора. Аналіз повідомлення надає всі підстави для твердження, що чиновник не виявляв великої любові до цієї частини населення. Більше того, він переконував імператора в тому, що “внутрішня торгівля знаходиться в руках євреїв і вони застосовують будь-які засоби та хитрощі..., щоб втримати її за собою і тому перешкоджають російським промисловцям розвивати торгівлю на правильних підставах” [3, арк. 25 зв.].

Зазначимо, що в другій половині XIX ст. населені пункти сучасного Мурованокуріловецького району адміністративно входили до складу Могилів-Подільського та Ушицького повітів Подільської губернії. Зокрема, містечко Муровані Кирилівці було центром відповідної волості Ушицького пові-

ту, мало власне волосне правління, міщанську (єврейську) управу та поштово-телеграфне відділення. Ще одне містечко Лучинець вже відносилося до Могилів-Подільського повіту, володіло аналогічним статусом центру відповідної волості, але значно переважало Муровані Кирилівці за кількістю мешканців та вирізнялося потужним розвитком єврейської торгівлі. Переважна більшість сільського населення Мурованокуриловеччини знаходилася в міцних обіймах крамарів і лихварів, неймовірно визискувалася підприємливими торговцями та, як територія з мало розвинутою економікою, перебувала у стані глибокої кризи соціального сектору.

Разом з тим у 90-х роках ХІХ ст. місцеві чиновники намагалися поліпшити повсякденне життя сільських мешканців. Відчутна активність з їхнього боку проявилася після жахливого голоду, який відбувся в Російській імперії у 1891 році. Вбачаючи природу виникнення продовольчих проблем у непокірливості українського селянства, влада посилила роль кругової поруки, обмежила, а з грудня 1893 р. заборонила вихід селян із общини. Уряд використовував будь-які можливості для обмеження самодіяльності селян, зокрема запровадив інститут земських урядників, різних мирових посередників.

Для відторгнення коштів селян з-під впливу місцевих євреїв-лихварів, а, фактично, з метою залучення до обігу наявних грошових ресурсів селянських господарств, були запроваджені громадські установи на кшталт мирових кас, поземельних банків та інших об'єднань капіталів селян. Кооперативна ідея також потрапила у поле зору підприємливих урядовців, які під виглядом залучення інституту кооперативів до покращення соціальних потреб селянства, намагалися використати їх для збільшення особистих матеріальних статків. Саме з такою метою на Поділлі чергову "...спробу насадження споживчої кооперації "зверху" під опікою начальства..." здійснили мирові посередники першої дільниці Лі-

тинського повіту І. Шильднер-Щульднер та П. Окулов – його колега з другої ділянки Могилів-Подільського повіту. З їхньої ініціативи сільські общини почали відкривати громадські торгові заклади – “компанейські крамниці” (так їх назвав історик української кооперації П. Височанський) [4, с. 21]. Кожна крамниця засновувалась “по приговору” (за ухвалою) сільської громади (сходу) на кошти, які належали всій громаді. Керував закладом сільський староста. До обігового капіталу зараховувались доходи від оренди громадської власності: корчми, ставків, млинів і т. п. Прикажчик обирався на сході і привселюдно присягав на вірність службі. Окрім нього, обирались уповноважені, які разом з сільським старостою облаштовували крамницю, закуповували товари і вели нагляд за діяльністю прикажчика. Чистий дохід розподілявся на громадські потреби за вказівкою мирового посередника.

У Могилів-Подільському повіті 5 січня 1894 р. при посередництві П. Окулова було відкрито 5 крамниць: в селах Підлісному-Ялтушкові, Вольських-Черемисах, Кацмазові, Котюжанах і Михайлівцях. Згодом, кількість таких крамниць дійшла до 22-х. П. Окулов мріяв про організацію на аналогічних засадах гуртових складів при волостях, написав і видав особливу книжечку під назвою “Общественные крестьянские потребительские лавки”. Вона мала прислужитися уповноваженим, старостам і прикажчикам для організації практичної діяльності крамниць [5, с. 16].

Однак у 1895 р. помер П. Окулов, а з його кончиною зазмерли і відкриті ним крамниці. За короткий термін діяльності “компанейських крамниць” всі вони перейшли до приватної власності прикажчиків або інших осіб, які на сільських сходах за допомогою кількох “крикунів” домовились з громадою про викуп, внаслідок чого крамниці стали їхньою власністю. Згодом при виникненні споживчих товариств по Нормальному статуту в селі не було лютішого ворога, ніж колишній громадський “присяжний” продавець [5, с. 18].

Короткотермінова діяльність “компанейських крамниць” закономірна. Вони за природою не відповідали кооперативним принципам і не мали ознак добровільного об’єднання споживачів. Зокрема, відсутність зареєстрованих статутів, порушення принципів добровільного членства та недемократичне обрання органів управління і контролю, нехтування основоположними засадами кооперації, тобто інституту персоніфікованих пайових внесків, виплат дивідендів на пай та забір товарів і справедливого розподілу отриманих заощаджень – не надають жодних підстав для того, щоб поставити “потребітельні лавки” в рівень споживчим товариствам. Це був витвір владних чиновників “згори” і намагання під прикриттям турботи про громаду використати кооперативну ідею для отримання особистих зисків.

Псевдокооператизм “компанейських крамниць” переконливо довів В. Галевич – один із відомих кооператорів того часу. Наведемо короткий витяг із його публікації: “...І крамниці ті були кілька років. Скоро прикажчики взяли на себе їх, начальники стали інші і взялися до другого. А ревізійні функції громади виявлялися в тому, що раз-два на рік староста та інші власті випивали добре на кошт прикажчика-крамаря. Так кінчилася начальницька “кооперація”, ця дорога рослина встромлена в каменистий ґрунт без ораня і праці. Тепер після “общественных” крамниць, як після камня, що падає в воду, ніякого сліду не лишилося, бо робилось це зверху, а ...не тими способами, якими повинна починатися кооперація” [6, с. 8].

Діяльність “наказних лавок” негативно оцінив Й. Волошиновський. Він відносив їх до закладів, які “...нічого спільного з кооперацією не мають”. За його думкою, вони закономірно швидко закрилися “внаслідок безконтрольності і крадіжок”. До того ж, за словами Й. Волошиновського, вони завдали шкоди кооперативному руху і “в тих селах, де існували ці приговорні лавки, там населення надто важко

схилилося до кооперативної організації, навіть у вигляді її найпростішої форми” [7, с. 6]. Як показало подальше дослідження, темпи кооперування населення Могилів-Подільського, Літинського й Ушицького повітів були найнижчими в губернії. Зокрема станом на початок 1911 р. на теренах Ямпільського повіту налічувалося 38 товариств, а на сусідній Могилівщині діяло лише 20 подібних кооперативів. Ще гірше розвивалася споживча кооперація в Ушицькому повіті, де на згадану вище дату налічувалося лише 21 кооператив. Водночас мешканців Кам’яниччини обслуговували 47 товариств [8, с. 13]. Не важко підрахувати, що внаслідок негативного впливу так званих “компанейських крамниць” кооперування населення Мурованокуріловеччини відбувалося значно гірше, тобто у 2 рази повільніше, ніж в інших регіонах.

Із прийняттям в Російській імперії “Нормального” (зразкового) статуту споживчих товариств (1897 р.) розпочався новий період поширення кооперативних установ. Також на початку ХХ ст. була розроблена й запроваджена нормативна база для розвитку кредитної та сільськогосподарської кооперації.

Зазначимо, що перше споживче товариство на Поділлі виникло 13 травня 1897 р. (тут і далі за ст. ст.) в місті Гайсині. Протягом декількох років подібні кооперативи заснували мешканці міст і містечок: Козятинське – 01.10. 1897 р., Ямпільське – 13.12. 1898 р., Жмеринське – 23.05. 1899 р., Брацлавське – 12.11. 1899 р., Бершадське – 21.01. 1900 р., Немирівське – 12.01. 1901 р., Томашпільське – 20.03. 1901 р. Теплицьке – 23.03. 1901 р., Вінницьке 1-е – 20.04. 1901 р. – Могилів-Подільське – 26.04. 1902 р. [9, с. 57].

Однак у 1897-1904 роках в межах сучасного Мурованокуріловського району жодних галузевих кооперативів не виникло. Разом з тим, завдяки наполегливій праці подвижника кооперації Й. Волошиновського та його однодумців, кооперативна ідея поступово проникала на село і знаходила

серед хліборобів та робітників своїх прихильників. “Жива мова і щире знання селянської психології дали І. А. Волошиновському можливість зворушити селянство до кооперативної організації,” – так характеризував його подвижницьку працю Е. Бржосніовський – відомий подільський земський діяч [10, с. 3]. Зокрема, на теренах сучасної Мурованокуриловеччини піонерами в сфері споживчої кооперації стали громадяни Котюжан і Ольчедаїва, які 28 січня 1905 р. отримали дозвіл на відкриття Котюжано-Ольчедаївського кооперативу [11, с. 36].

Поштовхом до активізації кооперативного руху стала діяльність часопису “Світова Зірниця” під керівництвом його засновника Й. Волошиновського. Вихід у світ 23 лютого 1906 р. першого числа тижневика, на шпальтах якого почали друкуватися статті і роз’яснення щодо організації та реєстрації кооперативних товариств, позитивно вплинув на поширення кооперативної ідеї на теренах краю. Крім того, важливе значення для розвитку кооперації мали “Відділ поліпшення дрібних господарств”, а згодом в Могилів-Подільському закупівельне товарне бюро, засновані Й. Волошиновським у 1907 р. Установи опікувалися питаннями кооперування населення, організовували читання лекцій та різних просвітницьких заходів. Однак вищезазначені пропагандистські заходи не активізували громадян Мурованокуриловеччини й вони не поспішали утворювати споживчі товариства.

Характерною особливістю цього періоду стало те, що кооперативи почали виникати в поселеннях, де торгівля здавна перебувала в руках місцевих євреїв. Так, протягом 1907 – 1913 рр. на теренах краю відкрилися такі споживчі товариства: Мурованокуриловецьке – 13.07. 1907 р.; Лучинецьке – 21.01. 1908 р.; Жванське – 08.02. 1908 р.; Бахтинське – 20.11. 1908 р.; Петриманське – 04.02. 1909 р.; Михайливецьке – 06.02. 1909 р.; Рівненське – 03.11. 1909 р.; Мурованокуриловецьке – 20.02. 1910 р.; Попелюське – 22.08. 1911 р.;

Морозівське – 02.01. 1912 р.; Немерченське – 12. 11 1913 р.; Нишівське – 03.09. 1913 р.; Посухівське – 16.08. 1913 р. та ще одне Мурованокуриловецьке – 10.04. 1913 р. [9, с. 412 – 436].

Аналіз умов щодо утворення споживчих товариств переконливо свідчить, що засновники цих установ йшли на певний ризик, вступаючи на шлях непримиренної конкурентної боротьби з приватними підприємцями. Так, декілька тисяч громадян Мурованих Курилівців обслуговували 25 підприємців, які поділили між собою торгівлю головними продуктами споживання. Зокрема бакалійними товарами успішно торгували П. Меджибіжський, Д. Рапопорт, П. Фурер, С. Шор та ін.; мануфактуру продавали Х. Бихдрікер, Р. Марець і Ш. Шор; борошно в асортименті можна було придбати у крамницях Ш. Брикмана, Н. Зільбермана, Х. Ельгурта; шкіряними виробами торгували П. Грінберг М. Ельгурт, а потреби у господарських матеріалах можна було задовольнити у закладах С. Райхмана, Ш. Боровського і П. Гонікбергера [12, с. 1068].

Аналогічні несприятливі умови конкуренції з приватним капіталом випали засновникам Лучинецького товариства. Містечкову торгівлю з присілками Громовою, Юзиною і Витранкою забезпечували понад 30 місцевих євреїв, які доправляли тамтешнім мешканцям товари на будь-який смак, але, як правило, за досить високими цінами [12, с. 1024]. Разом з тим, за неписаними законами єврейської общини, торговці притримувалися єдиної цінової політики і не створювали конкурентного середовища між собою. Тому поява споживчого товариства стала для них неабияким викликом і сигналом до створення перешкод щодо розвитку кооперативної торгівлі.

Перший позитивний досвід діяльності споживчих товариств показав, що колективними зусиллями можна успішно боротися проти визиску приватних торговельників, а також

мати від цього певні заощадження. Про це та про шляхи подальшого розвитку системи споживчої кооперації губернії йшлося на I-му з'їзді представників товариств, який відбувся 17 – 18 серпня 1909 р. в Жмеринці. Від Мурованокуріло-веччини участь у роботі зібрання брали делегат від Лучинського СТ П. Дядинюк, з Петриманів прибув священик Гордзіський і вчитель Д. Д'ячина, а також представники від громад. Зокрема з Лучинця прибув учитель Марчук, із Житників – його колега з С. Кукурудза та благочинні місцевих відділень Російської православної церкви [13, с. 1 – 10].

Учасники зібрання враховували відсутність необхідних коштів і погодились із пропозицією Й. Волошиновського тимчасово утриматись від утворення губернської спілки товариств, а обмежитись розвитком регіональних об'єднань кооперативів на зразок уже існуючих Пенківського (Й. Волошиновський), Яланецького (І. Зборовський) та Вороновицького (П. Северенчук), “районів”. На жаль, ці об'єднання місцевих СТ внаслідок помилок в організації гуртових закупівель товарів та їх розподілення між замовниками через певний час занепали і припинили діяльність [5, с. 21].

Разом з тим, економічні перспективи діяльності кооперації викликали зацікавленість з боку керівництва земських установ і спонукали їх до активних дій щодо підтримки кооперативного руху. Важливим кроком з боку влади стало започаткування власного друкованого органу (восени 1909 р.) під назвою “Кооперативний листок”. На шпальтах видання друкувалася інформація щодо діяльності існуючих кооперативних товариств та надавалися відповідні консультації щодо утворення кооперативів та ведення звітності про роботу. Відчутні зрушення відбулися після запровадження інституту земських інструкторів з питань кооперації, які утримувалися на земські кошти й займалися популяризацією кооперативної ідеї та надавали допомогу у створенні кооперативів. Крім того, в наступному 1910 р. була започаткована Губернська

каса дрібного кредиту, діяльність якої була спрямована на економічну підтримку кооперативних установ. З метою підготовки кадрів губернське земство за власні кошти влаштувало перші кооперативні курси для навчання управлінського персоналу товариств [8, с. 13]. Ясна річ, що дієва підтримка з боку влади, поєднана із зусиллями кооператорів-ентузуастів, призвела до подальшої консолідації споживчих товариств. “Щоб товариства споживачів змогли витримати конкуренцію з дрібними “лавачниками”, – зазначав священник Михайло Ковальчук на одній із нарад кооператорів, – потрібно об’єднати закупівельні сили в “райони”, контори, спілки і т. п. та купувати товари не в дрібних “оптовиків-лавочників”, а з перших рук в Одесі, Києві, Варшаві, Москві та інших торгових центрів [14, с. 28]. Зазначену вище проблему остаточно вирішили 8 – 10 червня 1911 р. у Вінниці на II з’їзді представників споживчих кооперативів. Делегати зібрання одноставно визначили шлях подальшого розвитку через утворення системи регіональних спілок під назвою “Товариств гуртових закупівель” (далі: ТГЗ). Тут же у палких дебатах проукраїнськи налаштовані оратори відкинули ідею вступу подільських кооперативів до членів Московської спілки споживчих товариств (МССТ) і тим набути права отримувати товари з гуртових складів цієї спілки. Квінтесенцією суперечок може стати влучна репліка відомого кооператора про те, що “...Мачуха-Москва з далекої півночі замість води живої неодмінно дасть соску з шеретовим хлібом” [15, с. 6]. На диво діячів губернської влади більшість керівників подільських СТ відмовилось від співпраці з московськими кооператорами, що стало певним шоком для провідників МССТ [9, с. 89].

Слід зазначити, що на теренах Подільської губернії ідея створення порайонних кооперативних об’єднань знайшла перших своїх прихильників саме в Мурованих Курилівцях. Як завжди, у таких випадках потрібен був ентузіаст, який

глибоко зрозумів сутність цього задуму і зміг провести відповідні організаційні заходи. Таким фундатором став відомий мурованокуриловецький земський лікар Михайло Миколайович Орловський. Перебуваючи головою правління існуючого в містечку СТ, він 16 січня 1911 р. скликав приватну нараду представників від 6-х місцевих кооперативів (Курилівського, Бахтинського, Петриманського, Новосілківського, Песецького та Рівненського) і запропонував утворити товариство для спільної закупівлі товарів. На переконання ініціатора, об'єднання фінансових ресурсів зменшить ціни на товарну масу, що, своєю чергою, надасть можливість успішно конкурувати з приватними торговельниками. Через місяць учасники підписали відповідну угоду, в якій визначалося, що вони спільно визначають асортимент потрібних товарів та колегіально встановлюють роздрібні ціни на них. Також вирішили компенсувати витрати за транспортування і зберігання товарів Мурованокуриловецькому СТ шляхом відрахувань у розмірі 1 % від вартості товарів. Підписантами стали М. Орловський, А. Соколовський, Ф. Монастирський, Підлісний, П. Білінський та ін. [8, с. 54]. ТГЗ розпочало діяльність, хоча його статут влада затвердила лише через 2,5 роки, тобто 10 квітня 1913 р. [8, с. 24].

Про позитивний вплив ТГЗ на розвиток місцевих споживчих товариств яскраво свідчать матеріали про діяльність Мурованокуриловецького СТ, яке розпочало свою роботу у 1910 р. Зокрема, ріст кількості членів СТ – від 65 ч. у 1910 р. до 116 ч. у 1912 р. – підтверджує популярність кооперативу серед місцевих мешканців. Про його позитивне реноме свідчить кількість споживачів, які відвідали кооперативну крамницю у Мурованих Курилівцях, а з 1912 р. ще й її відділення у с. Попова. Так, у 1910 р. товари придбали 19,9 тис. чоловік; у 1911 р. – 26, 5 тис. покупців, а в 1912 р. торговельні заклади відвідали понад 47 тис. споживачів. Переконливим аргументом для відвідувачів стала цінова політика товариства,

яка вигідно відрізнялася від цін на товари повсякденного попиту в інших населених пунктах. Так, 1 фунт крупи гречки у кооперативній крамниці можна було придбати за 4,5 коп., в той же час у Вербовці та Сніткові – 5 коп, а у Миньківцях вона коштувала 6 коп. Гас у кооперативі пропонували по 5,5 коп. за фунт, а в сусідніх селах споживачі змушені були платити по 6 – 8 коп. за таку ж кількість. Популярний товар дріжджі мурованокуриловецькі кооператори продавали по 60 коп. за фунт. У той же час у Вербовці за них потрібно було викласти 96 коп., а в Озаринцях заплатити дві ціни – 1,2 крб. Неабияким попитом у кооперативній крамниці користувався тютюн (махорка), адже пачка вагою пів фунта коштувала лише 1,5 коп., коли в сусідніх крупних населених пунктах за неї потрібно було викласти у 1,5 – 2 рази дорожче [16, с. 9]. Таким чином, у 1910 р. через крамницю було реалізовано споживачам товарів на 13,4 тис. крб., а у 1912 р. – на 47 тис. крб., тобто товарообіг зріс майже у 3 рази [16, с. 7 – 9].

Діяльність Мурованокуриловецького ТГЗ позитивно впливала на розвиток інших товариств, які входили до цієї спілки. Зокрема, лише за 2 роки співпраці між ТГЗ і Бахтинським споживчим товариством економічні здобутки останнього значно покращилися. Якщо за попередні декілька років кооператив отримав чистого доходу 500 крб., то вже за 1912 рік результат став значно кращий: дохід склав 366 крб. Бахтинські кооператори збудували власний будинок із приміщеннями під магазин та залом для засідань. Вони одними з перших в губернії запровадили марочну систему обліку реалізації товарів членам товариств і стороннім покупцям. Власне, цей захід дозволив встановити справедливую систему розподілу дивідендів між пайовиками та пересічними покупцями, спонукаючи останніх до вступу у товариство. До речі, загальні збори членів у січні 1913 р. постановили всі винагороди зарахувати на збільшення персоніфікованого пайового фонду, що значно покращило купівельну спроможність

кооперативу. Крім того, кооператори спрямовували частину доходів на культурно-просвітницькі заходи. Зокрема, у 1912 році члени товариства та інші бажаючі могли почерпнути цікаву інформацію з часописів “Світова Зірниця”, “Засів”, а в 1913 р. ще й почитати “Ріллю” і газету “Рада” [17, с. 26 – 27].

Правління ТГЗ проявляло неабияку активність у налагодженні комерційних зв’язків з різними регіонами Росії та, навіть, зарубіжжя. Зокрема, встановили контакт із кооператорами Лондона й спробували через Британське товариство гуртових закупівель придбати крупну партію ярмутських оселедців. Однак вдалося здійснити цю закупівлю в порту Лібава (Латвія), звідки ще в 1912 р. на адресу товариства надійшов вагон цього гостродефіцитного товару. Операція пройшла настільки успішно, що вже у 1913 р. напередодні “пилипівського посту” М. Орловський ініціював скликання губерської наради, де представники 8-х ТГЗ (Вінницького, Бершадського, Немирівського, Тульчинського та ін.) домовились провести спільну закупівлю 8 вагонів цього товару. Фінансову сторону забезпечувала Губерська каса дрібного кредиту, а вагони надійшли на найближчі до учасників операції залізничні станції. У підсумку оселедці найвищого гатунку дуже швидко розійшлися серед селянської маси – найбільш ревливих шанувальників закону Божого. Всіх влаштувала висока якість і доступна ціна товару, а досвід мурованокуриловецьких кооператорів знайшов прихильників серед товариств Київської та Полтавської губерній [18, с. 19 – 20].

Вагомі здобутки Мурованокуриловецького товариства споживачів і місцевого ТГЗ були представлені на 10-х діаграмах і таблицях, які демонструвалися на виставці Всеросійського кооперативного з’їзду, що відбувся 1 – 7 серпня 1913 р. в Києві. Організатори форуму відмітили високу ефективність кооперативної торгівлі та дотримання кооперативних принципів, зокрема нарахування премій стороннім по-

купцям в розмірі 1 % від закупленого товару. Також варто уваги те, що для потреб пайовиків кооператив отримував 4 кооперативних журнали, але всі російською мовою. На жаль, це обмежувало можливість користування ними більшої частини селянства. На думку оглядачів, матеріали, представлені кооператорами з Мурованих Курилівців, принесли велику користь при вивченні ринку і, своєю чергою, закликали інших колег значно свідоміше йти до союзного будівництва [19, с. 19 – 20].

Підбиваючи підсумки розвитку кооперації на теренах сучасної Мурованокуриловеччини, зазначимо, що напередодні Першої світової війни тут діяли дві спілки споживчих товариств – Мурованокуриловецьке і Лучинецьке ТГЗ (засноване у 1914 р.). На території краю діяли близько 20 СТ, які тісно співпрацювали із вказаними вище спілками [10, 24, 31 – 32].

Разом з тим, на теренах краю процес об'єднання населення в інших сферах кооперативного руху розвивався надто повільно. Так, станом до кінця 1914 р. у галузі кредитної кооперації були утворено лише 5 товариств: 2 кредитних кооперативи – в Лучинчику (1908 р.) та Мурованих Курилівцях (1913 р.); 3 ощадно-позичкових товариства – Мурованокуриловецьке (1911 р.), Бахтинське (1913 р.) та Немерчинське (1914 р.) [10, с. 47, 48].

Не краще розвивалася сільськогосподарська кооперація. В межах сучасного району перше об'єднання щодо надання послуг у сфері аграрного виробництва виникло в 1911 р. в с. Петримани, а у 1914 р. подібні товариства заснували хлібороби с. Горай і Немерче [10, с. 38].

Отже, протягом другої половини XIX – початку XX ст. розвиток кооперації на теренах сучасного Мурованокуриловецького району мав свої особливості й вирізнявся двома періодами. Перший відбувся у кінці XIX ст., коли за ініціативи представників влади насаджувалися “кооперативні товариств-

ва” у вигляді так званих “компанійських крамниць”. Їх короткий вік переконливо підтвердив їх псевдокооперативізм. На жаль, спроби насадження кооперації “зверху” завдали відчутної шкоди поширенню справжніх кооперативів на засадах ідеології “Рочдельського товариства справедливих піонерів”.

Протягом наступних буремних років Першої світової війни та Української національно-визвольної революції 1917 – 1920 рр. кооперативний рух на Мурованокуріловеччині набув динамічного розвитку. Внаслідок того майже у кожному населеному пункті працювало споживче товариство та більшість населення краю брало участь у діяльності різних кооперативних об’єднаннях. Тому бачиться доцільним зауважити, що в умовах розвитку ринкової економіки сучасної України досвід діяльності тогочасних мурованокуріловецьких кооператорів не втратив своєї актуальності. Варто лише усвідомити, що засобами кооперування населення в різних сферах його життєдіяльності можна зняти багато гострих питань соціально-економічного характеру, які з певних причин державні органи неспроможні належним чином виконати, або виконують погано. Варто відродити тісну співпрацю між кооперацією та органами місцевого самоврядування у розвитку економічних можливостей так званих “депресивних територій”, де шляхом залучення населення цілком можливо створити широку інфраструктуру заготівельно-переробних і соціально-побутових кооперативних закладів, тим значно поліпшити проблему зайнятості й підвищити рівень життя тамтешніх мешканців.

Залишається актуальним нагромаджений неабиякий досвід тогочасних кооператорів у пропаганді кооперативної ідеї через засоби масової інформації, всебічній підтримці національної культури та освіти тощо. Доречно було б поширити ці надбання серед широких верств населення, особливо серед молоді, яка практично нічого не знає про кооперацію,

або дивиться на неї як на рудимент радянського суспільства.

Варто було б відродити традиції подільських кооперативів щодо створення студентських і учнівських кооперативів, які б певною мірою створювали систему грошових заощаджень, сприяли вирішенню проблеми якісного харчування і водночас слугували школою демократичних форм самоврядування.

Вочевидь, що плідна й багатогранна діяльність подільської кооперації та накопичений нею історичний досвід розв'язання ключових проблем у дорадянській період не тільки можна, а й потрібно використати для вітчизняного кооперативного будівництва, застосувати в розбудові гармонійних суспільних відносин у сучасній незалежній Українській державі.

Джерела та література:

1. *Пожарський П.* Нариси з історії української кооперації / Петро Пожарський // Українська кооперація, 1918. – № 4, 5 – 6.

2. *Височанський П.* Начерк розвитку Української споживчої кооперації / Дорадянська доба. Ч 1. / П. Височанський. – Книгоспілка, 1925 р. – 124 с.

3. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф. 442, оп. 87, спр. 64.

4. *Височанський П.* Коротка історія кооперативного руху на Україні / Павло Височанський. – Червоний шлях, 1925 р. – 112 с.

5. *Ворников В.* Потребительская кооперация в Подольской губернии / Венниамин Ворников // Экономическая жизнь Подолии, 1913. – № 1, с. 13 – 41.

6. *Галевич В.* Кооперація в Могилівському повіті Подільської губернії / Валентин Галевич // Наше дело, 1910. – № 6.

7. Справочный Листокъ Под. общ. с. х. и с.-х. пром., 1909. – № 9.

8. *Бржосніовський Е. А.* Споживчі товариства на Поділлі / Е.А. Бржосніовський. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 68 с.

9. *Подольян В. В.* Йоахим Волошиновський у становленні українського кооперативного руху (1897 – 1939 рр.) / В. В. Подольян, В. П. Рекрут. – Вінниця, 2005. – 462 с.

10. Список кооперативних установ Поділля на 1 січня 1918 р. (Споживчі, кредитові, сільськогосподарські). – Кам'янець на Поділля: Подільська губернська друкарня, 1918. – 84 с.

11. Список кооперативних учреждений на 1 октября 1910 года // Кооперативный листок, 1910. – № 23.

12. «Весь Юго-Западный край». Справочная книга торговых и фабрично-заводских предприятий, административных, и крупных земледельцев в губерниях: Киевской, Волынской и Подольской / Под редакцией Н. П. Струца. – Киев: Электро-Паровая Типо-Литография А. О. Штерензона. М. Житомирская 4, 1906 г. – 1342 с.

13. Первый съезд представителей потребительных обществ Подольской губернии в г. Жмеринке 17 – 18 августа 1909 года. – Каменец-Подольск: Типография Кенинсберга и Фитермана, 1909. – 96 с.

14. Доклад священника с. Пасынок Ямпольского уезда Михаила Ковальчука об организации союзов Подольских потребительных обществ // Экономический листок, 1911. – № 14.

15. *Чумак.* Вічна пам'ять... / Чумак // Наша кооперація, 1913. – № 20 – 21.

16. Кооперация на Всероссийской выставке 1913 года в г. Киеве. – Киев: Издание Бюро кооперативной секции выставки, 1913. – 402 с.

17. Бахтин Ушицького повіту // Наша кооперація, 1913. – № 2.

18. *О. М.* Дописи. Гуртова закупка оселедців / О. М. // Наша кооперація, 1913. – № 24.

19. *Вал. Г.* Всеросійська виставка 1913 р. в Києві. Муровано-Куриловецьке т-во / Вал. Г. // Наша кооперація, 1913. – № 20 – 21.

*Іван ГОНЧАР,
Валерій ВОЙТОВИЧ*

З ІСТОРІЇ ВИЩЕОЛЬЧЕДАЇВСЬКОГО ЦУКРОВОГО ЗАВОДУ

Починаючи із 40-х років XIX ст., Україна стає основним районом Російської імперії з виробництва цукру. Початок будівництва цукрових заводів на території сучасної Вінниччини відноситься до початку 40-х років XIX ст.: у 1840 – 1866 р. р. тут вже працювали 22 цукрових заводи. У 1860 році цукровим буряками було засіяно 5788 десятин землі, а цукрові заводи виробили 530644 пудів цукру [1, с. 33].

Мурованокуриловецький цукровий завод було введено в дію у 1842 році. Вже у 1861 році завод виробив 18 тис. пудів цукру-піску, а у 1884 році – 30 тис. пудів. Його виробляли 255 робітників [2, с. 455]. У 1860 році в селі Вищеольчедаїв став до роботи цукровий завод, власником якого був Нафтан Коган. У 1861 році він щоденно переробляв 30 підвід цукрових буряків і виробляв за добу 2,5 тонни цукру. У 1910 році він переробляв за добу 600 тонн коренів, а в 1914 р. – 800 тонн. У 1905 році від станції Котюжани до Вищеольчедаївського цукрового заводу була прокладена залізнична колія протяжністю 12,2 км., що покращило умови підвезення цукрових буряків на підприємство. У 1873 році був збудований та почав працювати цукровий завод в селі Хренівка (нині Привітне Мурованокуриловецького району) [1, с. 33].

В 1880 році було створено «Товарищество Вищеольчедаївського сахарного заводу» із заводуправлінням у селі Вищеольчедаїв. До складу товариства входили Вищеольчедаївський, Мурованокуриловецький, Хренівський та Вендичанський заводи.

В селі Немерче були закладені дослідні поля по виро-

щуванню насіння цукрових буряків та зернових культур. В 1886 році за участі директора Вищеольчедаївського заводу М. Лонжинського та інженера-хіміка цього ж заводу Орловського була заснована Немерченська дослідно-селекційна станція: вже у 1908 році селекційні сорти цієї станції перевищили за якістю іноземні сорти [1, с. 34].

Перед Першою світовою війною 79 % посівів цукрових буряків було зосереджено в господарствах поміщиків та цукрозаводчиків [3, с. 7]. В 1914 році посіви цукрових буряків на Поділлі досягли 160 тис. га., валовий збір коренів склав 2,2 млн. тонн, а на 58 цукрових заводах виробили 386,4 тис. тонн цукру. Поділля стало найбільшим виробником цукру в Європі [4, с. 14].

В роки революції та громадянської війни 1917 – 1921 рр. багато цукрових заводів припинили виробництво, частина виробничих потужностей була зруйнована, в тому числі Мурованокуриловецький і Хренівський заводи. Зберігся лише Вищеольчедаївський завод.

Щорічно Вищеольчедаївський цукровий завод (цукроварня) працював, навіть у громадянську війну. Такі роки як 1918 і 1922 негативно вплинули на стан цукроварні: відсутність коштів, матеріалів, неможливість придбати необхідне устаткування, погана якість матеріалів та палива, падіння дисципліни праці – ось умови, в яких завод жив у ті роки. Після закінчення громадянської війни стан цукроварні почав покращуватися [5, с. 5].

У 1923 році Мурованокуриловеччина увійшла до складу Могилів-Подільської округи. Економічна структура округи визначалася сільськогосподарським характером з досить розвиненою цукровою промисловістю. У межах впливу цукрової промисловості знаходились 92 % території округи. На той час із 11 цукрових заводів діяло 9 і 2 вважалися законсервовані [8, с. 23].

Цукрова промисловість була головною галуззю промис-

ловості округу. У 1926 р. було відремонтовано 3 цукроварні. Залишались недієвими Борівська і Хренівська цукроварні, яким не вистачало сировини – цукрового буряка, хоча ця культура в селянському господарстві невпинно збільшувалася: в 1923 р. – 1241 га., 1924 р. – 5542 га., 1925 р. – 11170 га., 1926 р. – 15945 га. Окрім того цукрові заводи на своїх землях (6304 га.) теж вирощували цукровий буряк. Відсутність достатньої сировинної бази привела до того, що в 1926 році заводи працювали менше потрібних 75 днів (так, Вищеольчедаївський завод працював лише 42 дні) [6, с. 9]. Продуктивність всіх працюючих заводів у порівнянні з показниками 1913 року становила 78 % [6, с. 23].

1926 рік був роком продовження відбудови Вищеольчедаївського цукрового заводу. Згідно звітної відомості по Вищеольчедаївській цукроварні за 1926 – 1927 виробничий рік по капітальному ремонту заводу в 1926 р. зроблені: ремонт газової печі, перефутеровка всієї шахти цієї печі, що коштувало 6185 крб.; ремонт головного корпусу заводу та електричної станції, що коштувало 4770 крб. Крім того, була відремонтована установка ф-преса. Виготовлені і встановлені пастки каміння на гідравлічному транспорті (вартість робіт 495 крб.). Також було здійснено ремонт шлюзового моста (947 крб.) та ремонт насипу залізничної лінії – 4449 крб. Одночасно здійснено поточний ремонт машин, насосів, апаратів, механічних приладів. Капітальний та поточний ремонти коштували 52345 крб. [5, с. 5].

Цукроварня здійснювала житлове будівництво. Так, вона витратила понад 10 тисяч крб. на зведення нового житлового будинку з двома кам'яними хлівами, двома новими погребами та опорною стіною для цього будинку, на що додатково витрачено 2811 крб. Було проведено капітальний ремонт 6 квартир, а також хлівів, погребів та інших будівель на суму 922 крб.

Оскільки місцевість поблизу заводу була заболоченою, то довелось відремонтувати шосейну дорогу, на ній – 5 мостів. Також було полагоджено ґрунтові дороги в село Котюжани, Ольчедаїв, Попелюхи, Вінож, Обухів, Снітків, Житники та інші села; відремонтовано 6 мостів і збудовано новий. Все це коштувало 1775 крб.

Виробництво на цукроварні почалося 9 жовтня 1926 року, тривало 51 добу і 4 години.

Навантаження сировиною досягло 209971 берківців цукрового буряка, з яких 87556 берківців належало власним плантаціям цукроварні і 128415 берківців – селянським господарствам. Цікаві і такі статистичні дані: у 1913 році завод працював 85,5 дня з навантаженням сировиною 352503 берківців, у 1923 році – 41 день із навантаженням 99000 берківців, у 1924 році – 21 день із навантаженням 73705 берківців, у 1925 році працював 62 дні із навантаженням 250300 берківців та в 1926 році – 51 день із навантаженням сировиною 209971 берківців. Пересічна добова переробка цукрового буряка склала 4056 берківців з коливанням від 3560 до 4430 берківців за добу. Якщо порівняти добову переробку з попередніми роками, то вийде: у 1913 р. – 4100 берківців, у 1923 р. – 3143, у 1924 р. – 3205, у 1925 р. – 4017, у 1926 р. – 4058 берківців.

З одного берківця цукрового буряка у 1926 р. вихід склав у середньому 71,48 фунт. цукру та 13,31 фунт. патоки.

Порівняння пересічного виходу цукру і патоки
(у фунтах) наведено у таблиці.

1923 р.		1924 р.		1925 р.		1926 р.	
Цукор	патока	цукор	патока	Цукор	патока	цукор	Патока
64,67	15,07	68,66	15,49	65,81	14,16	71,48	13,31

Вищеольчедаївським цукровим заводом у 1926 році було вироблено і прийнято на облік білого цукру 374814 пудів, патоки 68857 пудів та жовтого цукру 5067 пудів.

Наводимо порівняльну таблицю виробленої продукції (у пудах).

	1913 р.	1923 р.	1924 р.	1925 р.	1926 р.
Білий цукор	512005	155466	124435	411811	374814
Патока кормова	-	35735	28560	88636	68857
Жовтий цукор	-	7681	10913	10083	5067

Статистика тих років включала дані і про кількість витраченої робочої сили з розрахунку на 1000 берківець переробленого цукрового буряка. Якщо у 1913 році витрачалося 177 людино-дня, то у 1923 р. – 262, у 1924 р. – 225, у 1925 р. – 164,5, то у 1926 р. – 132 людино-дня.

Витрати палива на 1 берківець буряка (в переведенні па мінеральне) досягли 33,12 фунта, а витрати вапняку – 25,73 фунта (у 1925 році – 39,03 і 25,39 фунта відповідно).

Якщо у 1913 році збитки склали 4,5 % до ваги цукрового буряка, у 1925 році – 2,95 %, то у 1926 р. вони склали 2,55 %.

Під час виробництва у 1913 році – 144 години, у 1923 р. – 51 година, у 1924 р. – 72 години, у 1925 р. – 102 години, то в 1926 р. простоїв було 14 год.

У 1913 році (довоєнний період) собівартість цукру рівнялася 1 крб. 95 коп., в 1923 р. – 3 крб. 70 коп. в 1924 р. – 5 крб. 20 коп., а в 1925 р. – 3 крб. 15 коп., то в 1926 р. – 3 крб. 38 коп.

Якість продукції відповідала встановленим Цукротрестом нормам.

3 374814 пудів виробленого цукру Вищеольчедаївським цукровим заводом було відвантажено по нарядам Цукротресту 211000 пудів. Решта залишилася на цукровому заводі. Досить цікаві свідчення про умови зберігання цукру на заводі, адже потрібно було витримати постійну температуру, вогкість та вентиляцію. «В наших склепах цього немає, за відсутністю місця в час виробництва завантажувалися склади штабелями цукру з шкідливою височиною ярусів (18 мішків замість 12). Хочень зараз таких ярусів не має, але все-ж необхідно склади хоронення цукру розвантажити» [5, с. 6].

Вироблений сухий жом відвантажувався по нарядам Подільської філії Цукротресту (25470 пудів). Частина сухого жому залишалась на заводі [5, с. 7].

Статистика зберегла дані про калькуляцію по виробництві цукру. Витрати поділялися на виробничі і накладні. Виробничі витрати складаються з вартості сировини та вартості технічної переробки, а накладні витрати включають ремонти, зарплати, податки, соц. витрати, страхування, амортизацію тощо. Так, у 1926 році загальна сума всіх витрат склала 1311466 крб. 58 коп.

В період НЕПу велика увага приділялась режиму економії. При виробництві цукру у сезоні 1925/26 року затрати робочої сили (в перерахунку на 1 тис. центнерів цукрового буряка) склала 85,3 % людино-днів, а у виробництві 1926/27 року – 76,34 % людино-днів, тобто було зекономлено 8,96 % людино-днів на 1 тис. центнерів або 12 % по відношенню до 1925 року. В цілому економія затрат на робочу силу склала 2 % або 3788 крб. Відбулася певна економія палива, полотна, змащувальних матеріалів та знизилися накладні витрати [5, с. 7].

Таким чином, на Поділлі в цілому і на Мурованокуріловеччині відбувається відродження цукрової промисловості.

Про це свідчать не тільки досягнення таких підприємств як Вищеольчедаївський цукровий завод але й Гонорівського, Моївського, Джуринського, Вендичанського, Деревчинського, Ялтушківського, Барського та Сосновецького заводів. Були плани Могилів-Подільського Окрвиконкому зберегти і запустити в дію Борівську і Хрінівську цукроварні, які за планами Цукротресту мали бути розібрані і ліквідовані [6, с. 9] (зберегти не вдалося).

Окрвиконкомом був розроблений 3-х річний план господарчого розвитку Могилів-Подільської округи. Згідно його в 1927 році площа селянського бурякосіяння мала становити 15993 десятини проти 14400 десятин у 1926 році та передбачалося переробити 3870021 центнера буряка [7, с. 31]. Урожайність цукрового буряку мала зрости з 713 пудів на десятину у 1913 – 1917 рр. та з 710 пудів на десятину у 1926 р. – до 712 пудів у 1927 році [7, с. 19]. Передбачалося 100 % кооперація селянського бурякосіяння [7, с. 31].

У 1930-х роках на Мурованокуріловеччині діяв лише Вищеольчедаївський цукровий завод, який у 1936 році в середньому за добу переробляв 1120 тон цукрових буряків. У 1985 році площу посіву у Мурованокуріловецькому районі склали 4975 га., а закупівлі посіву цукрових буряків досягли 92.5 тис. тон. У 1990 році Вищеольчедаївський цукровий завод виробив 14374 тони цукру. Крім Немерченської дослідної станції в 1923 році був створений Вищеольчедаївський радгосп по вирощуванню насіння цукрових буряків, насінневі площі якого в 1960 – 1980 рр. становили – 300 – 320 га. Вищеольчедаївський цукровий завод призупинив свою діяльність в 2000 році. Спроба консервації заводу успіху не мала і він розділив участь багатьох цукрових заводів Вінницької області (в 2015 році працювало лише 6 із колишніх наявних в області 39 цукрових заводів) [1, с. 35 – 36].

Джерела та література:

1. *Гончар І.* Особливості розвитку Мурованокуриловецького району в умовах Вінницького Придністров'я / *І. Гончар* // Перша Мурованокуриловецька наукова краєзнавча конференція / Матеріали конференції, 21 – 22 жовтня 2016 р., смт Муровані Курилівці – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2015. – 468 с.

2. Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область. – Київ, 1972. – 778 с.

3. *Петров В. А., Зубенко В. Ф.* Свекловодство / *В. А. Петров, В. Ф. Зубенко.* – М.: Колос, 1981. – 302 с., ил.

4. *Таратута В. Н.* Ямпольский почин / *В. Н. Таратута.* – М.: Колос, 1979. – 95 с., ил.

5. Бюлетень Округового виконавчого комітету Могилівщини. – Березень 1927 року. – № 7. – Видання Оргвиконкому. – Могилів-Под. державна друкарня. – 1927.

6. Бюлетень Округового виконавчого комітету Могилівщини. – Січень 1927 року. – № 3. – Видання Оргвиконкому. – Могилів-Под. державна друкарня. – 1926.

7. Бюлетень Округового виконавчого комітету Могилівщини. – Листопад 1927 року. – № 18. – Видання Оргвиконкому. – Могилів-Под. державна друкарня. – 1927.

8. Бюлетень Округового виконавчого комітету Могилівщини. – Травень 1927 року. – № 10 – 11. – Видання Оргвиконкому. – Могилів-Под. державна друкарня. – 1927.

Віктор БОГУШИНСЬКИЙ

СЕЛО І КОЛГОСПНА СИСТЕМА МУРОВАНОКУРИЛОВЕЧЧИНИ В 1950 РОЦІ

Завершувався останній рік четвертої «відбудовчої» п'ятирічки, часи якої пізніше назвуть подвигом «відродження». Відродженням же слід назвати відновлення сталінської тоталітаризму.

літарної моделі суспільного розвитку в усіх сферах буття, в тому числі і сільського. Український селянин гинув на фронтах, помирав від третього голодомору, вирощував хліб для відновлення важкої промисловості СРСР та допомоги «братом за кордоном», славословив «вождя народів». І запитував, коли ж відмінять кріпацтво, дадуть можливість просто нормально поїсти? На це надіялись і наші земляки – мурованокурилівчани.

Яким же були село і колгоспна система Мурованокуріловецького району в 1950 році? При підготовці статті автор здебільшого використовував матеріали, розміщені в друкованому органі Муровано-Куриловецького райкому КП(б)У та районної Ради депутатів трудящих Вінницької області за 1950 р.

На жовтень 1950 року за статистичними даними про стан виконання сільгоспробіт в районі функціонувало 37 колгоспів:

Бахтин – ім. Сталіна;
Бахтинок – ім. 12-річчя Жовтня;
Березова – ім. XVIII партз'їзду;
Біляни – ім. Ворошилова;
Богушівка – «Шлях Леніна»;
Вербовець – ім. 14-річчя Жовтня;
Вербовець – «Червоний шлях»;
В.Ольчедаїв – ім. 1 Травня;
Воронівці – «Оборона»;
Галайківці – «Наша перемога»;
Деренова – ім. Шевченка;
Волиняни – ім. Леніна;
Жван – ім. Кірова;
Жван – «Червоний прапор»;
Житники – «Трудовик»;
Калівка – «Зірка»;
Конищів – ім. Ворошилова;

Котюжани – ім. Кірова;
Кривохиженці – ім. Чапаєва;
Курашівці – «Іскра»;
Михайлівці – «Новий господар»;
Михайлівці – «Комунар»;
Михайлівці – «Червоний Жовтень»;
Морозівка – ім. ДПУ;
Муровані Курилівці – ім. Ворошилова;
Муровані Курилівці – ім. Тимошенка;
Новосілка – ім. Петровського;
Перекоринці – ім. Калініна;
Петримани – ім. Петровського;
Погоріла – «Більшовик»;
Попелюхи – ім. Кагановича;
Попова – ім. Сталіна;
Посухів – «Червоний фронтовик»;
Сказинці – ім. Будьонного;
Сказинці – ім. Молотова;
Сказинці – ім. Сталіна;
Снітків – «Іскра комунізму» [1].

За аналогічним звітом станом на 22 березня 1950 р. у районі було 43 колгоспи, що свідчить про початок процесу їх укрупнення.

Кожен колгосп мав своє усупільнене майно: інвентар, господарські будівлі, поголів'я худоби та ін. За Статутом сільськогосподарської артілі, який був затверджений в 1935 році, а потім доповнений, земля закріплювалась за господарством у довічне користування. Проте, в умовах тотального контролю партійних і державних органів, насправді селяни не могли бути повноправними господарями на своїй землі. Кожен колгосп району мав графік обслуговування та розрахунки з Мурованокуриловецькою та Кривохиженецькою МТС (машинно-тракторні станції). Наскільки слабкою була технічна база цих станцій, свідчить наступне: лише 2 % робіт

при збиранні цукрового буряка були механізованими. Все решта – ручна праця селян та колгоспного тягла. До речі, майже третина урожаю колгоспів йшла на розрахунки за обслуговування МТС. Оплата праці для працівників МТС була гарантованою. Окрім того, практикувалися доплати. Так працівники тракторних бригад, що працювали на оранці зябу, за виконання протягом п'ятиденки не менше п'яти змінних норм виробітку, мали отримувати надбавку в розмірі 40 – 45 % до трудоднів, зароблених за цю п'ятиденку. Такі рекомендації існували згідно наказу Міністерства сільського господарства СРСР від 28.07.1948 [3]. Звичайно все це було за рахунок колгоспів, які за нараховані трудодні мали видавати трактористам, бригадирам щодакдний аванс в рахунок гарантійного мінімуму не менше 1 кг зерна на трудодень.

Рівень технічного обслуговування колгоспів був кількісно і якісно невисокий. Так, директор Кривохижинецької МТС Брижанюк 31 грудня 1949 року надіслав в область телеграму, в якій звітував про 16 відремонтованих тракторів. Насправді відремонтували 9 при плані 59 [4]. Виникають деякі питання: 1) чи були в підприємства запасні частини? 2) чи понесли відповідальність за завідомий обман керівник і секретар парторганізації підприємства Колодзей, які доповідали про цей факт в райкомі КП(б)У [5]?

Вже на початку січня секретар райкому КП(б)У Данильченко на пленумі заявив про те, що район перевиконав завдання 1949 року, а посівні площі досягли довоєнного рівня. Поставлено завдання перед колгоспниками на 1950 рік: виростити по 20 ц зернових з гектара, по 250 ц цукрового буряка, по 12 ц тютюну та ін. [5].

У доповіді відсутні посилання на конкретні цифри чи факти щодо інтенсифікації виробництва, впровадження нових технологій, поліпшення матеріально-технічної бази господарств та МТС. Зате безальтернативною запорукою високих врожаїв став гній. Читаємо: в поточному році на поля

слід вивезти 65 000 тонн гною, 647 тонн пташиного посліду і (порівняєм) 3 150 тонн мінеральних добрив. Це передова стаття в першому номері «Нашої перемоги» [6].

А далі – щоденні зведення.

Рубрика «Весні – більшовицьку зустріч!», а під нею рапорт: «Вивезли 450 тонн гною». І приклад: бригада Ф. Лебедюка в минулому році збрала по 15 ц (!) зернових з 1 га, в той час, як на сусідніх ділянках урожай склав по 8 –10 ц з 1 га.

Звітує ланкова артiлі ім. Будионного з тих же Сказинців І. Онофрійчук: «Ми заготовили 16 ц попелу, 8 ц пташиного посліду, на кожен гектар ріллі вивезли 16 тонн гною» [7].

Подібні зведення з колгоспу ім. Ворошилова від ланкової Г. Веклюк: заготовлено 20 ц попелу, 10 ц пташиного посліду. Зобов'язуємось зібрати по 600 ц цукрового буряка з 1 га [8]. Невже гній зможе так перевершити середньорайонний показник у 170 ц з 1 га? А поруч тривожний сигнал: в артiлі ім. Тимошенка ще не вивезли жодної тонни гною, а в артiлі ім. 12-річчя Жовтня при плані 600 тонн вивезено лише 5 т.

Важливу роль надавали снігозатриманню, яке, нібито, дає підвищення врожаю озимих на 5 – 6 ц з 1 га. Газета пропонує детальну технологію виготовлення і застосування щитів. На 1 га встановлюється 75 – 90 щитів. Щит виготовляється з жердин, хмизу, очерету, стебел кукурудзи, соняшника. Висота – 1 м, довжина – 1,5 – 2 м. Розташовують їх рядами по 4 – 6 шт. впоперек до напрямку панівних вітрів. Протягом зими їх потрібно 3 – 4 рази переставляти [9].

А от при великих снігових заметах кучугури під весну бажано посипати попелом, меленим ґрунтом. Скільки непосильної праці селянина вкладено в такі рекомендації, які негайно ставали райкомівськими інструкціями.

Ось ще приклад. Ланкова Г.Сандалюк із Сказинців ділиться «технологією» вирощування кукурудзи на площі 5 га, з якої зібрано по 36 ц з 1 га. Відібрані качани 5 разів пере-

бирали, перевіряли на схожість, сіяли квадратно-гніздовим способом, 3 рази сапали, 2 рази пололи вручну [10]. А потім ще ламали качани, везли на тік, очищали. Носили на вагову, вантажили. Знову все на людських плечах, до річі, частіше жіночих, ніж чоловічих (наслідки війни). Постійно залучали і дітей.

Були спроби впровадження агроосвіти. В 1950 році в районі запровадили агрозоотехнічне навчання під гаслом «Озброїти колгоспників мічурінською наукою». Якщо згадати вищеописані «технології», це був просто лікнеп. При успішному завершенні курсів слухачі отримували звання «майстер сільського господарства I і II розрядів» та атестат про набуту «спеціальність» [11].

Читаємо загальносоюзне гасло. Газета друкує «Заклики ЦК ВКП(б) до 33 роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції», серед яких таке: «Колгоспники і колгоспниці! Множте громадське багатство колгоспів, зміцнюйте дисципліну праці! Свято додержуйте Статуту сільськогосподарської артїлі – основного закону колгоспного життя!». Цей заклик – швидше застереження: не порушуйте, бо буде вам. Злісних порушників викрили, наприклад, в колгоспі ім. 1 Травня, де понад 90 чол. не брали ніякої участі в колгоспному житті. Їх сім'ї не виробили мінімуму трудоднів, зате користувались пільгами, правами колгоспників, зокрема отримали по 0,6 – 0,7 га землі в підсобне господарювання тощо.

Факти «порушень» статутів в газетах траплялись часто. Але якщо колгоспник, тракторист, бригадир – член ВКП(б)? Яке покарання? «Гостра» стаття, критика на пленумі райкому, догана. Не хотіли в райкомі червоніти за свої недогляди перед обласним керівництвом.

Зате охоче керівництво району «проштовхувало» ініціативи з підтримки загальнодержавних кампаній. У жовтні 1950 року з'явилося нове гасло: «Трудящі району палко схвалюють постанову Ради Міністрів СРСР «Про будівництво

Каховської гідроелектростанції». Не просто схвалюють. Відбуваються збори на підтримку всесоюзних будов. На зборах колгоспу «Наша перемога» першим в обговоренні слово бере їздовий Чайковський: «Я беру на себе зобов'язання працювати з подвоєною енергією. Стахановською працею внесемо свій вклад у всенародні будови комунізму!» [12].

Гарні слова, підготовлені інструктором райкому партії.

Стахановщина і передові методи потрібні були, здавалося б, в дрібницях. Ось інформація з агітсторінки.

«Великі втрати врожаю допускають в артілі ім. ДПУ с. Морозівки. При очистці коренів обрізають до 20 грамів білої маси. Це значить, що при густоті насадження 80 тис. коренів на 1 га колгосп втрачає по 16 ц буряків, а це 16 пудів цукру. В артілі 173 га буряків, а це значить, що державі недодано 2778 пудів цукру». І як завжди – гасло: «Колгоспники і колгоспниці! Пам'ятайте: боротьба з втратами – головне завдання при бурякозбиранні!» [13].

А далі – технологія обрізання за методом Ярошенка. Чим не суспільство «високих технологій»?

Декому із жителів району вдавалось вирватись із таких «технологій» завдяки трудовим мобілізаціям на промислове будівництво, зокрема на шахти Донбасу. Колишні земляки похвалились таким: колишні учні гірничо-промислової школи № 34 м. Чистяково Сталінської області, нині шахтарі Станіслав Вихованець, Іван Яворський, Митрофан Лотоцький, Микола Савуляк з Мурованокуриловецького району завоювали почесні звання майстрів вугілля. Їх імена занесені на Дошку пошани. Живуть вони в пристойних гуртожитках, а їх місячний заробіток становить від 2500 до 4500 карбованців [14]. Не все тут правда, але яку заздрість це викликало у колгоспників-кріпаків та нелюбов до колгоспу.

А наступне джерело віддає цинізмом і глумленням. У вересні у с. Сказинці відбулись загальні збори колгоспників, на яких прийняли резолюцію: «Достроково розрахуємось з

любимою Батьківщиною по сільськогосподарському податку!» Звернення трудящих с. Сказинець до всіх колгоспників, колгоспниць, голів сільських Рад, фінансових працівників Мурованокуриловецького району. У тексті поряд із штапованими тезами про геніальне керівництво більшовицької партії та щоденне наближення до «завітної мрії людства – комунізму» вражає прелюдія: «В дні, коли по всій нашій країні проходить збір підписів під Стокгольмською відозвою про заборону атомної зброї, всі трудящі нашого села, однотайно підписавшись під Відозвою, стали на стахановську вахту миру і цим самим ще раз продемонстрували свою волю і відданість більшовицькій партії, Радянському уряду, великому вождю народів товаришеві Станіну.» А далі виявляється, що для забезпечення миру, здійснення програми комуністичного будівництва державі потрібно багато коштів. Тому колгоспники с. Сказинців достроково виконали річний план сільгосподатку і закликали: «Ми колгоспники і колгоспниці, фінансові працівники с. Сказинець звертаємось до всіх трудящих нашого району із закликом наслідувати наш приклад і достроково – до 25 вересня 1950 року повністю розрахуватись з державою по податках».

Звернення підписами: Андрушко – голова сільської ради, Мельник – секретар парторганізації, Зелінський – голова колгоспу ім. Молотова, Цибуляк – фінансист та ін. [15]. Дуже боляче, принизливо, що люди підписувались під ще одним документом, у якому визнавали свої кріпацькі повинності перед державою. Одні голосували, інші підписували, а хтось уміло смикав мотузочки в маріонетковому театрі абсурду.

Сталінське керівництво та його посіпаки на місцях добре розуміли, що колгоспник із доходами від вироблених трудоднів не виживе, тому дозволило мати присадибні особисті ділянки, які ще й обрізали при Хрущові до 0,25 га. Знали вони і те, що селянин набагато краще працює в особистому гос-

подарстві. Саме тому з 1946 року було введено продовольчий податок у вигляді зобов'язання на поставку державі м'яса, молока, сиру, яєць та інших продуктів. Контрольні цифри доводились наприкінці грудня попереднього року. І агентів та уповноважених мало цікавило, чи виробляєш ти вказані продукти цього року. У моєму архіві зберігається таке зобов'язання на ім'я Маркітан Ксенії Федорівни по колгоспу «Червоний фронтовик» с. Посухів на 1950 рік. Згідно документу гр. Маркітан зобов'язана протягом року здати на приймальні пункти: м'яса – 44 кг., молока – 115,5 літрів, яєць – 200 шт. Наступного року ще записали до зобов'язання і свинячу шкіру. У випадках, коли селянин не міг виконати зобов'язання з власного двору, йому пропонували докупити нестачу і, все-таки, здати! Саме так потрібно демонструвати відданість великому вождю народів.

Місцеве керівництво пробувало стимулювати високі результати колгоспів, виходячи з московських інструкцій. На початку квітня «Наша перемога» опублікувала постанову Ради Міністрів СРСР «Про додаткову оплату праці колгоспників за перевиконання завдань по вирощуванню молодняка, збереженню дорослої худоби і підвищенню продуктивності тваринництва в колгоспах Української РСР».

Через кілька тижнів з'явилося звернення до буряководів за підписами голови райради депутатів трудящих П. Муравіцького та секретаря райкому КП(б)У Б. Кривошея. Поряд з агротехнічними «рекомендаціями» знаходимо і обіцянки стимулювання. «Якщо Ви своєчасно виконаєте всі заходи по обробітку і доглядові за цукровими буряками і виростите на площі 3 гектари по 300 центнерів буряків, то одержите таку грошову оплату: 778 кг цукру і 65800 крб. грішми. Додатково вам будуть нараховані 563 трудодні. При врожаї 400 центнерів Вам видадуть 1354 кг цукру, 9600 крб. грішми і додатково нарахують 907 трудоднів» [16; 17]. Така щедра винагорода обіцяна за врожай, який на той час на землях Мурова-

нокуриловеччини був неможливий.

Що ж насправді мали отримати колгоспники? Знову повертаємось доагітматеріалів. За планом артіль ім. Тимошенка має зібрати по 170 центнерів буряків з кожного гектара на площі 66 га. Що одержить артіль за вирощений урожай? Groшей: за 80 ц – по 5 крб., ще 20 ц – по 10 крб., ще 20 ц – по 15 крб., ще 50 ц – по 20 крб. Тобто 1950 крб. за урожай з 1 гектара, а з площі 66 га – 128700 крб. За патоку буде додано 2244 крб., ще артіль отримає 449 тонн жому.

А далі конкретний приклад. У ланці Веліни Козловської 8 душ. Вони на ділянці площею 4,7 га виростять по 240 ц буряків з 1 га і здадуть на Вищеольчедаївський цукрозавод 1128 ц сировини, за що отримають 3971 крб. грішми і 760 кг цукру. Тобто кожна колгоспниця ланки відповідно до кількості вироблених трудоднів отримає по 500 крб. та по 95 кг. цукру [13]. Цифри вражають, але це заробіток за сезон. У цій ланці працювала моя бабуся Богушинська Ганна Францівна. До цього часу в пам'яті її спогади про те, як зносили з людських подвір'їв курячий послід, попіл, потім сапали, проривали, вручну копали, чистили, вантажили... До речі, Ганна Францівна влітку 1947 року чекала вироку у Вінницькому відділенні ГПУ за винесену в рукаві фуфайки торбину гороху з колгоспного поля. Врятувало те, що один син тяжко хворів, а інший служив у лавах Червоної армії. Ну і гідна оцінка кар'єри: на поч. 60-х років (після грошової реформи 1961 р.) пенсія такої колгоспниці складала 8 крб.

Статистика розповідає наступне. Середня заробітна плата в 1950 р. була такою: робітники промисловості – 709 крб., на будівництві – 562 крб, в МТС – 402 крб. По Україні середньомісячна зарплата в промисловості становила 620 – 630 крб. Після грошової реформи 1947 р. ціни на Вінниччині були такими: 1 л молока – 7 крб., 1 кг масла – 100 крб., 1 кг цукру – 15 крб., 1 кг пшона – 15 крб., десяток яєць – 30 крб., 1 кг м'яса – 35 крб. [19, с. 145]. На 1950 рік завдяки «турботі»

батька Сталіна ціни на споживчі товари знизились втретє, але. На поч. 50-х макарони продавали по 3,90 – 6,45 крб. за 1 кг., ковбаса із свинини – 17 крб/кг., сирокочена – 39 крб/кг., годинник – 900 – 1000 крб., жіноче пальто – до 1500 крб., повсякденне взуття – 300 – 350 крб. [20, с. 573 – 574]. Такими були ціни в місті. А який асортимент товарів? В народі його оцінили так:

«Спасибо Сталину-грузину,
За то, что выдумал резину!»

А що мали українські колгоспи за такий достаток продуктів на столі? До 1952 року пшениця колгоспами здавалась по 9,7 коп/кг., картопля – по 4,7 коп/кг., яловичина – по 20,3 коп/кг., свинина – по 67,2 коп./кг., молоко – 25,2 коп/л, яйця – по 20 коп/100 шт. [18, с. 408]. До 1/3 урожаю йшла на розрахунки з МТС. Собівартість 1 центнера картоплі колгоспові обходилась в середньому до 40 крб/ц. А закупівельна ціна від держави – аж 3 крб. за 1 центнер. Що ж можна ще сказати тим, що сумує за розвалом колгоспної системи в незалежній Україні?

Закінчувався той рік. Маємо трохи вибіркової статистики з районної газети в рубриці «Досягнуто в 1950 році».

Колгосп ім. Молотова с. Сказинці зібрав з кожного гектара по 25 ц озимої пшениці.

Ланка Зої Сімйонові (того ж колгоспу) виростила на кожному гектарі по 15 центнерів тютюну.

Колгосп ім. Тимошенка с. Мурованих Курилівці зібрав і здав на цукрозавод по 170 центнерів цукрового буряка з гектара. А ланка Веліни Козловської зібрала по 260 ц/га.

Бригадир садово-городної долинянської артїлі ім. Леніна В. Волошук виростив по 410 центнерів капусти сорту «Брауншвейгська».

Бригада В. Круковського з артїлі «Трудовик» с. Житники зібрала по 32,5 центнерів пшениці з 1 га.

Чабан артїлі ім. Молотова М. Войтко добився по 2 ягнят

від вівцематки і настиг по 3,5 кг вовни.

Що ж отримало село?

Збудовано нове двоповерхове приміщення школи в Мурованих Курилівцях. Але рапорт про ліквідацію двозмінного навчання був поспішним.

Закінчено телефонізацію сіл району. А в с. Сказинці телефонні апарати встановлено в квартирах бригадирів. Тобто телефонізація сіл не означала телефонізацію пересічного жителя району.

В районі відкрито 4 сільмаги. Про асортимент вже говорили.

За 10 місяців 1950 року трудящим району продано 122 радіоприймачі, 7 мотоциклів, 30 велосипедів, інші товари, всього на суму 400 тис. крб. [17]. Проста арифметика підказує, що в середньому 1 мотоцикл припадав на мешканців 6 колгоспів, 1 велосипед – на 1000 населення. Житель району за рік здійснив покупок на 15 – 16 крб. Кращої агітки за процвітаючий колгоспний лад, ніж офіційна статистика, не придумати. Лиш трішечки аналітики.

Закінчувався 1950 рік. До хрущовської «відлиги» в колгоспах Мурованокуріловеччини ще потрібно було дожити.

Джерела та література:

1. Зведення районного відділу сільського господарства про хід оранки на зяб станом на 17 жовтня 1950 року // Наша перемога. – 1950. – 18 жовтня. – № 84. – С. 2

2. Зведення районного відділу сільського господарства про хід сівби ярих ранніх культур станом на 22 березня 1950 року // Наша перемога. – 1950. – 23 березня. – № 24. – С. 1.

3. Оплата праці на оранці зябу // Наша перемога. – 1950. – 1 жовтня. – № 79. – С. 1.

4. Поверхове керівництво на ремонті тракторів і причіпного інвентаря триває // Наша перемога. – 1950. – 5 січня. – № 2. – С. 2.

5. На черговому пленумі райкому КП(б)У // Наша перемога. – 1950. – 8 січня. – № 3. – С. 2.
6. Підсумки славних перемог // Наша перемога. – 1950. – 1 січня. – № 1. – С. 1.
7. Весні – більшовицьку зустріч / Наша перемога. – 1950. – 12 січня. – № 4. – С. 1.
8. Зразково підготуватись до весняної сівби / Наша перемога. – 1950. – 8 січня. – № 3. – С. 1.
9. Шаповал А. Провести снігозатримання в ранні строки / А. Шаповал // Наша перемога. – 1950. – 12 січня. – № 4. – С. 2.
10. За ще вищі врожаї / Наша перемога. – 1950. – № 1. – 1 січня. – С. 2.
11. Озброїти колгоспників мічурінською наукою // Наша перемога. – 1950. – 26 листопада. – № 96. – С. 1.
12. Колгоспне спасибі // Наша перемога. – 1950. – 24 вересня. – № 77. – С. 1.
13. Один центнер буряків – один пуд цукру // Наша перемога. – 1950. – 10 вересня. – № 77. – С. 2.
14. Добро пожалувати // Наша перемога. – 1950. – 28 вересня. – № 78. – С. 2.
15. Звернення трудящих села Сказинець до всіх колгоспників, колгоспниць, голів сільських Рад, фінансових працівників Мур.-Куриловецького району // Наша перемога. – 1950. – 7 вересня. – № 72. – С. 2.
16. За високий урожай цукрових буряків у 1950 році // Наша перемога. – 1950. – 20 квітня. – № 32. – С. 2.
17. Вперед, до нових перемог комунізму // Наша перемога. – 1950. – 7 листопада. – № 91. – С. 1.
18. История социалистической экономики СССР : В 7-ми т. / Редкол.: И. А. Гладков (отв. ред.) и др. – М.: Наука. – Т. 6. Восстановление народного хозяйства СССР. Создание экономики развитого социализма, 1946 – нач. 1960-х годов / [Принимали участие И. А. Гладков, А. Д. Курский, А. И. Коссои и др.]. – М. : Наука, 1980. – 589 с.
19. Кононенко В. Проведення грошової реформи 1947 р. на Вінниччині / В. Кононенко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинсь-

кого. Вип. 4. Серія: Історія: Збірник наукових праць. / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2002. – 264 с.

20. Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: колективна монографія / відп. ред. В. М. Даниленко; ред.-упоряд. Н. О. Лаас. – К. : Інститут історії України НАН України, 2015. – 698 с.

*Михайло ЛОЗОВИК,
Іван РОМАНЮК*

СТОРІНКИ СПОРТИВНОГО ЖИТТЯ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ В ПОВОЄННІ РОКИ

У другій половині ХХ століття в СРСР особливо гостро постала проблема поліпшення життя в сільській місцевості. Численні заходи керівництва країни в цьому напрямку передбачали, окрім інших, не менш важливим завдання розвитку сільського фізкультурно-спортивного руху. Після повоєнного відновлення чергове пожвавлення спортивно-масової роботи на селі відбулося внаслідок прийняття ЦК ВКП(б) 27 грудня 1948 р. постанови «Про подальше піднесення фізичної культури та спорту». Головними причинами такого кроку влади були: по-перше, суттєве відставання організаційної структури, якості діяльності сільських осередків фізкультури та спорту від аналогічних міських і відомчих, попри прийняття оновленого «Положення про колектив фізичної культури в колгоспах» у листопаді 1948 р. [1, с. 331].

Фізкультурно-спортивні організації Вінницької області працювали в руслі радянської системи фізичного виховання, вчасно і дієво відгукуючись на постанови влади. Але сама по собі постанова не може змінити життя країни. Надзвичайно

велике значення для реалізації постанов уряду мали дії їх безпосередніх виконавців, у першу чергу, вищих керівників регіонів. У цьому Вінниччині, безперечно, пощастило. В 1945 році область очолив бойовий генерал, людина суцього прагматична та з високими моральними якостями, М. Стахурський, який вважав розвиток фізкультурно-спортивного руху в області надзвичайно важливою державною справою [2, арк. 12]. Беручи безпосередню участь в усіх фізкультурно-спортивних заходах, які організовувались в області, він вивів Вінниччину в лідери вітчизняного масового фізкультурно-спортивного руху, про що свідчать урядові нагороди, кількість побудованих в області за часи його керівництва спортивних споруд, та головне те, що займатися спортом на Вінниччині в ті часи стало престижною і почесною справою. Вперше на теренах Радянського Союзу на Вінниччині було створене сільське спортивне товариство, а кількість фізкультурників в області досягла 500 тисяч.

Програмною і нормативною основою радянської системи фізичного виховання був Всесоюзний фізкультурний комплекс «Готовий до праці та оборони СРСР» (ГПО) для учнів і населення старше 16 років (три ступені) і «Будь готовий до праці і оброни» (БГПО) для учнів 1 – 8-х класів (чотири вікових ступені), які відбивали рівень фізичної підготовленості різноманітних груп населення країни, визначаючи нормативи в галузі підготовки спортсменів. Зміни його прикладного змісту були обумовлені специфікою того чи іншого історичного етапу розвитку держави. Так, наприкінці 1939 р. в умовах складної міжнародної ситуації та реальної загрози війни Постановою РНК СРСР були затверджені Положення і норми нового фізкультурного комплексу, а Наказом Всесоюзного комітету у справах фізкультури і спорту при РНК СРСР ввівся новий фізкультурний комплекс «ГПО». Зокрема, в наказі зазначалось, що «перехід фізкультурного руху на новий, більш досконалий комплекс ГПО є великою подією для усіх

фізкультурних організацій СРСР. З введенням нового комплексу ГПО покращується система навчально-спортивної роботи, відкриваються широкі можливості поєднання занять будь-яким видом гімнастики і спорту з усебічною фізичною підготовкою до соціалістичної праці та оборони.

Одним з основних завдань фізкультурно-спортивних організацій Вінниччини в ті часи було підготовка значкістів комплексу ГПО. З року в рік зростала кількість значкістів, підготованих Вінницьким сільським спортивним товариством. Не пас задніх в цьому відношенні і Мурованокуріловецький район. В 1948 році в районі був створена навчально-методична рада, яка розробляла плани підготовки значкістів ГПО, проведення спортивних змагань. Тоді ж була проведена районна спартакіада сільської молоді. Всього серед учасників районних спартакіад області, які представляли 90 тисяч сільських фізкультурників, було більше 6 тисяч значкістів ГПО і БГПО [3, с. 16].

На першій повоєнній спартакіаді сільської молоді Вінниччини змагался 28 представників району [4, арк. 23]. В 1949 році в кожному селі району були створені низові колективи першого в країні сільського спортивного товариства «Колгоспна нива». В 1950 році відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР від 19 серпня в країні було створене ДССТ «Колгоспник», справа, розпочата в нашій області два роки тому, найшла своє продовження по всій Україні. Створення всеукраїнського сільського спортивного товариства призвело до нового великого піднесення фізкультурного руху в селах Вінниччини. В районних центрах та селах області методом народної будівлі силами населення і з метою забезпечення матеріально-спортивної бази для занять колективів фізкультури, було споруджено 339 гімнастичних майданчиків, 117 стрілецьких тирів, 668 майданчиків для гри в кахлі [5, арк. 67]. Але, не зважаючи на державну підтримку, масовий фізкультурно-спортивний рух розвивався на Вінниччині

далеко не просто. Гостро стояла проблема в кваліфікованих кадрах, спортивні споруди, не зважаючи на їх кількість, через їх примітивність не забезпечували якісного проведення навчально-тренувальних занять, найбільше в області спортивне товариство «Колгоспник» не мало сталої фінансової бази.

Виступаючи на обласній нараді фізкультурного активу, завідуючий відділом обкому партії А. Олійник відмітив низький рівень рекордів, які були встановлені спортсменами області в 1953 році, наявність приписок та фальсифікацій виконання спортивних розрядів. Голова Тульчинської районної ради ДССТ «Колгоспник» О. Селіванов виніс на розгляд питання: «хто повинен відповідати в районі за експлуатацію спортивних споруд». Через відсутність фінансування на утримання навіть таких чудових спортивних споруд, як Бершадський стадіон, Ялтушківська водна станція, побудованих в 40 роках, не стало [6, с. 4].

В 1954 році в Мурованих Курилівцях було заплановано спорудження стадіону. А вже в 1956 році стадіон із зручними секторами та непоганими умовами для підготовки спортсменів був відкритий. Чимало радісних хвилин приніс фізкультурникам Мурованих Куриловець цей стадіон, де жителі району могли займатися спортом та покращувати своє здоров'я.

Але час не стоїть на місці і в 1969 році в «Спортивній газеті» з'явився матеріал під назвою «Фотообвинувачення», де ми побачили стадіон в дуже занедбаному стані. За свідченням автора статті Л. Власова, в такому ж стані знаходилися підпорядковані райраді ДССТ «Колос» спортивні споруди сіл Копищів, Роздолівка, Немерче [7, с. 3].

Місцева влада дуже швидко відреагувала на публікацію в центральній пресі. Терміново була зібрана нарада за участю голів колгоспів, керівників спортивних організацій. Спортивні споруди району було приведено до ладу. Розпочалися пошуки коштів на реконструкцію центрального районного ста-

діону. Саме в цей непростий час на роботу в Муровані Курилівці прибув випускник Київського інституту фізичної культури В. Мороз. Напружену роботу в районній раді ДССТ «Колос» молодий спеціаліст поєднував із власними тренуваннями. Покращувався стан фізкультурно-масової роботи, росли результати спортсменів району. А в 1976 році була відкрита одна з найяскравіших сторінок Вінницького сільського спорту: інструктор районної ради товариства «Колос» В. Мороз став переможцем республіканських змагань із багатоборства ГПО. Довгі роки талановитий спортсмен захищав честь України в складі її збірної на найпрестижніших змаганнях. У 1979 році в м. Тулі він став кращим у СРСР сільським багатоборцем ГПО. Восени 1981 року йому підкорився норматив майстра спорту. Вінцем спортивної кар'єри спортсмена став виступ на 1-му чемпіонаті світу з поліатлону в м. Чернігові, де подолянин, змагаючись з 324 представниками 11 країн світу, став чемпіоном.

Сьогодні заслужений ветеран продовжує роботу, яку він розпочав майже півстоліття тому, коли прийшов працювати в Мурованокуриловецьку районну раду сільського спортивного товариства інструктором. Під його керівництвом в районі зростають молоді таланти, які в майбутньому, можливо, перевершать спортивні здобутки свого наставника. В районі він користується беззаперечним авторитетом та повагою, не дарма є депутатом районної ради, що дає йому можливість більш ефективно вирішувати питання розвитку фізичної культури та спорту.

Джерела та література:

1. Хотієнко С. Розгортання масового фізкультурного руху в українському селі наприкінці 40-х – на початку 50-х рр. ХХ століття / С. Хотієнко. – 28 березня 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

2. Державний архів Вінницької області (далі: ДАВО), ф. 136,

оп. 13, спр. 7.

3. *Гвоздѣв Б.* 500.000 физкультурников в одной области / Б. Гвоздѣв, Н. Зарудный, Б. Виноградов. – М.: «ФИС», 1949. – 70 с.

4. ДАВО, ф. 4877, оп. 1, спр. 5.

5. ДАВО, ф. 4877, оп. 2, спр. 3.

6. Вінницька правда. – 1953. – 3 квітня.

7. Спортивна газета. – 1969. – 30 вересня.

ВІДОМІ ПОСТАТІ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЧЧИНИ

*Ігор ЖУРАВЛІВСЬКИЙ,
Костянтин ЗАВАЛЬНЮК*

РІД КОМАРІВ ІЗ КУРИЛІВЦІВ-МУРОВАНИХ ТА ГРАФ МЕЧИСЛАВ ПОТОЦЬКИЙ

На берегах тихоплинної річки Жван розкинулись круті схили лісів, поля і долини. Мальовничі розкішні краєвиди. Це Мурованокуріловецька щедра земля.

Архітектурні пам'ятки свідчать про раннє заселення краю. На околицях сіл Дерешової, Котюжан, Попелюх, Перекоринець, Дружби, Обухова, Привітного виявлено залишки поселень трипільської та черняхівської культур, скіфського періоду, ранніх слов'ян.

В період княжої доби ці землі входили до складу Галицько-Волинського князівства.

Перші відомості про Мурованокуріловеччину містяться в літописах, записах мандрівників, послів, які проїздили територією Середнього Придністров'я та Поділля, в церковних відомостях і хроніках. Згадки про цю місцину відносять до XII – XIV ст. В писемних історичних джерелах Чурилівці (такою була первісна назва селища) згадуються в реєстрі димів (податкових одиниць) 1493 року. В невеликому поселенні нараховувалось «9 димів». Це ж стверджує відомий історик, краєзнавець, церковний діяч Євфимій Сіцінський. У своїй праці «Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета» він пише про наше містечко Курилівці-Муровані (саме так раніше воно називалося), яке

«...расположено по склонам оврага, служащего руслом речки Звана, через которую здесь перекинут прочный каменный мост. Значительный наклон местности и песчано-каменный грунт ее способствует опрятности местечка, которое отличается своим красивым местоположением и здоровым климатом... С 1842 г. есть сахарный завод, почтово-телеграфное отделение, народное училище... Украшением местечка служит дворец, построенный бывшим помещиком Комаром в стиле Луврского дворца с прекрасным парком, оранжереями и красивыми каскадами».

Сторінки історії розповідають нам, що заснування селища належить, за переказами, магнату Чурилу. Саме він спорудив на лівому березі річки Жван перше житло. З часом шляхом асиміляції назва Чурилівці переросла в Курилівці. Мурованими вони стали у XVI ст., коли на схилі річки Жван був зведений кам'яний замок – мурований (від латинського *murus* – стіна) з місцевого вапняку. Цікаво, що будівельники місцями обійшлися без розчину, укладаючи каміння для кращої зв'язки виступом верхнього в заглиблення нижнього.

Поселення з усіх боків було захищене стрімкими берегами річки та густим лісом. Населення, крім лісових промислів, займалося землеробством, садівництвом та скотарством. У 1565 році мешканці Курилівців потрапляють в залежність від феодала Поляновського, який починає зводити навколо поселення оборонні споруди. Уже у 1659 році Муровані Курилівці вважалися сильно укріпленим, відповідно до вимог часу, населеним пунктом. З 1752 р. належать Гулецькому. З 1757 року Муровані Курилівці є містечком з правом влаштування двох ярмарків на місяць.

В кінці XVIII ст. Курилівцями володіли польські магнати Коссаковські. Катаріна Коссаковська, уроджена Потоцька (проживала у Священній Римській імперії), добродісна, гостра на язик, відома опозиціонерка політиці короля Польщі Станіслава Августа, одна із субсиденток Барської конфеде-

рації, не захотіла після приєднання Поділля до Росії (1793 р.) присягнути своїй тезці – російській імператриці, тому її маєток конфіскували. Катерина II, за сприянням свого фаворита П. Зубова, віддала Муровані Курилівці графам Комарам.

У 1793 році після приєднання Поділля до Російської імперії територія цього району входить до складу Подільської губернії з центром у м. Кам'янець-Подільський. З 1798 року, після поділу губернії на повіти, Муровані Курилівці та більшість сіл входять до складу Ушицького повіту.

У 1861 році повіти були поділені на волості і Муровані Курилівці стають центром Мурованокуриловецької волості Ушицького повіту.

Видатна українська дослідниця Наталія Яковенко подає список панських родів, які у 1569 році володіли маєтками на Брацлавщині. Серед родин, які вона називає, Комарі ще відсутні, оскільки у «Ревізії волинських замків» 1545 року цей рід було названо «нижчим», тому пам'ять про їх «вище» походження, напевне, стерлася. Проте, надзвичайно великим маєтковим комплексом володіли на Брацлавщині Кошки. Юхно Семенович зосередив у своїх руках чималі, хоча й слабо освоєні маєтності. Вони склалися з волостей, центральним пунктом яких виступали Дзозів (Зозів), Ошитків (Очитків), Плисків, Тетіїв, Шпиків і Красне. Сини Юхна Андрій і, особливо, Іван, були поважними людьми у місцевій спільноті. Іван – брацлавський земський суддя, якого тричі обирали послом на сейм. Обидва брати, мати яких походила з Комарів, були пов'язані з іншими панськими родами через тіток М. Ф. Зяловську і М. І. Жабокрицьку.

В кінці XVIII – на початку XIX ст. у Мурованих Курилівцях на місці старого замку поміщик Комар зводить новий розкішний палац у стилі «українського бароко», так званий «Подільський Лувр». Ансамбль складався з палацу, побудованого з використанням фрагментів його попередника, замку, стайні (арсенал, 1805) – нечастий тип господарської будівлі,

що дожила до ХХІ ст. (нині реконструйована), трьох флігелів і фрагментів фортечних стін ХVІ ст., підземних казематів і повністю збереженого ескарпу ХVІ ст. Зали палацу декорують пілястрами, дорогою ліпниною, розкішними розетками, різноманітними стилістичними уподобаннями. Побудований палац велично домінує над парком і глибокою долиною річки Жван, запрудженої зовсім недавно у велике озеро. Розкішний пейзажний парк, закладений ще у ХVІІІ ст., з побудовою палацу переробляється під керівництвом відомого в Україні архітектора ландшафтних парків Д. Макклера (Міклера) у 1814 році. Паркобудівник і садівник уміло використав унікальні природні дані Мурованокуриловецького ландшафту, проклавши доріжки-алеї на горі, згрупував насадження з врахуванням природних скель, відкриваючи з доріжок перспективні види на світлу будову палацу, дальні пагорби і поля. Тут були оригінальні оранжереї і каскади ставків.

Дотепер у парку збереглися арковий однопрогінний міст-шлюз і дві кам'яні лави. Цікава особливість палацу обумовлена крутим рельєфом: з боку головного фасаду будинок двоповерховий, а з боку парку має три поверхи. На жаль, під час реконструкції в 1960-х роках палац втратив багато своїх артефактів. Міст з трьома прогонами через річку Жван було побудовано у 1805 році, використовується дотепер. Відомо також, що парк прикрашали 4 гармати з часів наполеонівських війн. За спогадами місцевого мешканця С. Снірка, наприкінці 50-х рр. ХХ ст. під час ремонтних робіт у теперішньому приміщенні гаража одну з цих гармат було знайдено під підлогою і перевезено до Бару.

До оздоби парку належала і так звана кам'яна баба, яку було знайдено недалеко від містечка і встановлено у парку (що свідчить про те, що ця місцевість була заселена у давні часи) за наказом пізнішого власника з 1867 року, М. М. Чихачова – відомого російського військового, громадського діяча, контр-адмірала, учасника російсько-турецької війни на

Балканах, директора російського товариства пароплавства і торгівлі на Чорному й Азовському морях. Як на той час, це була освічена людина. Він сприяв розвитку містечка. Ще у 1863 р. в Мурованих Курилівцях відкривають школу – міністерське однокласне народне училище. На навчання сюди зараховують лише хлопчиків. Трохи пізніше, у 1898 р., відкрито церковно-парафіяльну школу грамоти для дівчаток. Для підготовки фахівців нижчої кваліфікації в галузі сільського господарства та промислово-кустарного виробництва у 1899 р. відкрито трирічну сільську ремісничу навчальну майстерню.

Церква, яка передувала сьогоднішньому храму, була дерев'яна, трикупольна, з окремою дзвіницею. Рік її побудови – 1781, зазначався написом над дверима, але закладена вона набагато раніше і будувалась довго.

У 1885 р. церква була розібрана, а її матеріал використано на побудову нової. Будівництво нової церкви закінчено у 1889 р. на кошти парафіян, казни і поміщиків Комара та Чихачова. Як і дзвіниця, вона була кам'яна, п'ятикупольна, з великою кількістю зовнішніх архітектурних прикрас. Вартість будівництва тоді становила 26000 крб. Церква освячена на честь Різдва Св. Богородиці. Іконостас одноярусний, позолочений, з іконами візантійського мистецтва. Тут знаходилася цінна ікона Тихвінської Божої Матері, пожегрована поміщицею Чихачовою.

На початку ХХ ст. в Мурованих Курилівцях мешкало 4730 жителів. Більшість займалася хліборобством, ремісництвом. Чимало жителів працювало на промислових підприємствах, з них 510 – на цукровому заводі. У містечку діяв православний собор, 8 єврейських молитовних будинків, 16 крамничок, ринки гуділи раз на два тижні. Муровані Курилівці поступово відбудовувались, охайнішали.

Колишні заїжджі двори ХІХ ст. нагадують про ті часи, коли проїздили поруч і зупинялись в них багато цікавих лю-

дей, серед яких був не лише граф Морков, який часто гостював у Комарів, а й його кріпосний, пізніше відомий художник А. Тропінін з Кукавки, багато разів тут бував і син Щенного Потоцького – Мечислав, тоді, коли засилав сватів до старшої доньки Комара – Дельфіни, і який домагався прихильного ставлення до нього з боку її батьків та самої дівчини, а також для проведення урочистого обряду заручин з нею в цьому ошатному палаці. Потоцький, судячи з усього, вже тоді був закоханий у Дельфіну, хоча дівчині було лише 15 років.

Потоцьку Дельфіну з Комарів, гербу Корчак (1807 – 1877), що була першою дружиною Мечислава Потоцького, в колах інтелігенції називали музою польського романтизму. Батько Дельфіни Станіслав Дельфін походив родом із не дуже заможної сім'ї Юзефа Бенедикта та Зузани із Цешковських Комарів. Службу проходив у національній кавалерії, де став улюбленцем генерала С. Любовідзького, з яким у 1793 році прибув до Петербурга. Завдяки прихильності, яку здобув при дворі, зокрема в П. Зубова, в 1793 – 95 рр. отримав маєтки К. Коссаковської (як родич по материнській лінії її чоловіка), між іншим, Куриловецький ключ на Поділлі. Поміщик збільшував свої володіння посаговими маєтками дружини – Гонорати з Орловських. Врешті він став власником понад 140 тис. моргів землі з 4 містечками та 36 селами (більше 10 тис. «чоловічих душ» кріпаків), служив у російській армії, а 1799 року як майор гвардії вийшов у відставку. Оселився в Мурованих Курилівцях. Як стверджує дослідник-краєзнавець Кароєва Т. Р., Комари ввійшли до списку одних з найбагатших власників родової бібліотеки Подільської губернії другої половини XIX ст.

Станіслав Дельфін Комар був маршалком шляхти Ущицького повіту, а в 1816 – 19 рр. – Подільської губернії.

Його дочка Дельфіна виховувалася під опікою бон і французьких учителів і вже тоді поширилася слава про її

красу і голос рідкісної частоти та краси звучання. Мечислав Потоцький почав добиватися її руки і в 1825 році вони обвінчалися в Куриловецькому палаці Комарів, де в одному з салонів ксьондз із сусіднього Вербовця з цією метою встановив вітвар. Дельфіна, отримавши 1 млн. злотих посагу, переїхала в Тульчин. Та сімейне життя не було щасливим: дались взнаки несумісність характерів, запальність, зростаюче розчарування – кілька їхніх дітей померли немовлятами, що і призвело до розпаду шлюбу.

В 30-х роках XIX ст. вона з батьками переїздить до Західної Європи, де проводить активне світське життя, знайомлячись з Ф. Шопеном, Ю. Словацьким, З. Красінським, відомими політичними і військовими діячами європейських країн. В 1836 р. ще раз, на посилене прохання свого чоловіка, повертається до Тульчина; в Петербурзі допомагає Мечиславу врегулювати майнові справи. Її роман з молодим братом царя великим князем Михайлом Павловичем спричинив остаточний розрив шлюбу. Дельфіна, отримавши від Мечислава Потоцького 10 тис. франків річної ренти, переїжджає в Париж, в якому її завжди оточував натовп шанувальників, захоплених її вродою, витонченістю та непересічним талантом до музики й малярства. До героїв її романів того часу належали герцог Орлеанський, син французького короля Луї - Філіппа та племінник Наполеона I Бонапарта принц Монфорський. Мечислав робив кілька спроб примирення, але марно. В житті Дельфіни з'являлися все нові і нові прихильники – Є. Любомирський, граф Орлов, князь Яблонівський. Вона стає музою поета Красінського, піаніста і композитора Ф. Шопена, маляра і скульптора П. Делароша, паризький салон Дельфіни Потоцької стає у кінці 40-х років місцем зустрічі польської еміграції, де бував А. Міцкевич. Багато хто з її прихильників присвячував їй музичні п'єси, пісні, поезії та художні твори. Останні роки життя вона проводить у Парижі та Німці, де займається добродійною ді-

яльність, також засновує виховний заклад для молодих панянок.

За спогадами сучасників, Дельфіна у першій молодості була надзвичайно гарна і розумна, зі складним експресивним характером, у зрілому віці її краса тільки розцвіла, набрала рис щедрої осені.

Помирає Дельфіна Потоцька в 1877 році у Парижі, її поховали на цвинтарі в Монморансі. Її образ увічнений на сторінках багатьох біографічних творів, присвячених Красінському і Шопену, а в белетризованій формі в оповіданні «Бетріче» змалював Ю. Ролле.

Джерела та література:

1. *Кароєва Т. Р.* Провінція у галактиці Гутенберга: книжкова культура подолян другої половини ХІХ – початку ХХ ст. : монографія / Тетяна Робертівна Кароєва; М-во освіти і науки України, Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. – Вінниця: Нілан-ЛТД, 2014. – 472 с. : іл.

2. *Колесник В.* Відомі поляки в історії Вінниччини: біограф. словник / Вікторія Колесник; Вінниц. обл. краєзнав. музей, Вінниц. обл. універ. наук. б-ка ім. К. А. Тімірязєва, Краєзнавче т-во «Поділля». – Вінниця : Розвиток, 2007. – 1008 с. : іл.

3. *Літвін Г.* З народу руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569 – 1648) / Генрик Літвін; пер. з пол. Лесі Лисенко. – Київ: Дух і Літера, 2016. – 616 с.

4. *Малаков Д. В.* По восточному Подолью (от Жмеринки до Могилева-Подольского) / Д. В. Малаков. – Москва: Искусство, 1988. – 168 с.

5. Труды Подольского Епархиального историко-статистического комитета. Вып. 9. Приходы и церкви Подольской Епархии / под ред. свящ. Евфимия Сецинского. – Каменец-Подольск: Тип. С. П. Киржацкого, 1901. – 1064 с.

6. *Чубіна Т. Д.* Рід Потоцьких в Україні (Тульчинська лінія): суспільно-політичні та культурологічні аспекти. На правах рукопису.

7. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна / Наталя Миколаївна Яковенко. – Київ: Наук. думка, 1993. – 416 с. : іл.

Олександр ПЕТРЕНКО

ГЕНЕРАЛ ВАЛЕНТИН ЕСТЕРГАЗІ ТА ЙОГО РОДИНА – ВЛАСНИКИ СЕЛА НИШІВЦІ НА ПОДІЛЛІ

На рубежі 80-х – 90-х років XVIII ст. у Європі вирували бурхливі політичні події, які мали вплив на здавалося б забуту Богом і людьми Правобережну Україну. У 1793 р. Правобережжя було інкорпоровано до складу Російської імперії. Відбувся так званий другий поділ Польщі. Здійснивши анексію території, царський уряд зберіг за польською шляхтою станові привілеї та поземельну власність. Однак після вибуху Варшавського повстання 1794 р. під керівництвом Тадеуша Костюшка його учасників було покарано, в т. ч. секвестровано їх маєтки, а потім подаровано російським дворянам та іноземним, які перебували на службі у Катерини II. Серед іноземців при дворі імператриці у той час було чимало французьких дворян, які утекли від жахів якобінської диктатури, рятуючи своє і своїх родин життя. Указом мінському, брацлавському й ізяславському генерал-губернатору Т. І. Тутолміну від 18 травня 1795 р. Катерина II подарувала маєтки в Брацлавській губернії генерал-майору французьких військ Валентину Ладиславу (Валентію-Владиславу) Естергазі, зокрема секвестровані за втечу за кордон маєтки полковника Юзефа-Валентія Загурського села Лука-Мелешківська, Маянів і частину села Витави у Вінницькому повіті, також село

Загірці й частину села Михайлівки у Крем'янецькому повіті, конфісковане в учасниці Варшавського повстання графині Катерини (Катажини) Косаковської село Нишівці у Вербо-вцькому повіті й секвестроване за неприбуття у межі Росії до 1 січня 1795 р. у Павла Цирина Таборівське староство у Сквирському повіті (всього 966 душ чол. статі) [3, арк. 955 зв. – 956; 5, арк. 47 – 50].

В. Естергазі належав до дуже впливового старого угорського князівського роду. Його дід Антоній з Галанти і Фракно граф Естергазі, одружений з Маріанною Єлизаветою графинею Нігет, брав участь у боротьбі угорців за незалежність від панування Габсбургів під керівництвом трансільванського князя Ференца II Ракоці й змушений був разом з ним емігрувати на острів Родос. Батько Валентина Валентин Йосиф, одружений з Філіпіною де ла Нонгареде де ла Гарде (de la Nongarede de la Garde), переїхав у Францію, де й народився 1740 р. Валентин Ладислав [8, с. 614 – 651]. Молодий Естергазі вступив у 17-річному віці на військову службу й зробив швидко кар'єру, одержавши в 21 рік звання полковника. З 1764 р. упродовж 26 років він командував новоствореним гусарським полком. Полк розквартирувався у м. Рокруа, а Естергазі був його губернатором, а також адміністратором провінції Ено. Кавалер орденів Святого Духу і Святого Людовіка. Валентин Естергазі був близьким з французькою королевою Марією-Антуанеттою і мав вплив при дворі. У 1791 році він одержав доручення від принців-емігрантів, братів короля, відправитися в Санкт-Петербург і вести від їх імені переговори з імператрицею Катериною II про допомогу щодо відновлення у Франції монархічного ладу. Неодноразово зустрічався з Катериною, графами Зубовим і Безбородьком. Після одержання звістки про страту королівського подружжя вирішив більше не повертатися до Франції [8, с. 614 – 651]. На початку 1796 р. Естергазі переїжджає на Поділля й поселяється в Луці-Мелешківській. Тут же він через деякий

час одержав звістку про смерть Катерини II [7, с. 353]. Новий імператор Павло I частину раніше конфіскованих і секвестрованих маєтків повернув власникам, які зуміли довести свою лояльність царському трону. Подаровані Естергазі села Лука-Мелешківська, Маянів і частина села Витави повернуто нащадкам полковника Загурського (30.11.1796) [6, арк. 1742 – 1742 зв.; 10, с. 282]. Зиму 1796 – 1797 р.р. В. Естергазі разом з сім'єю провів на запрошення графині Александри Браницької, з якою познайомився у Петербурзі, у її маєтку Білій Церкві. Там же у нього народився син Владислав (Ладислав), а син Георгій помер [7, с. 353]. На заміну відібраним маєткам царський уряд подарував графу Естергазі т. зв. позуїтське село Городок та ще два села (*у своїх мемуарах Естергазі називає їх Сурнофф I Кнеаріффка* [7, с. 354]. **О. П.**) під Рівним [9, с. 818]. У ньому Естергазі мешкав з родиною аж до своєї смерті 4 серпня 1805 р. у віці 64 років 9 місяців 1 дня. Похований на католицькому парафіяльному цвинтарі у Рівному [3, арк. 587, 588 – 589 зв.].

1 серпня 1800 р. в Городку Валентин Естергазі склав заповіт, яким розпоряджався, щоб його тіло поховали без будь-яких особливих церемоній на найближчому цвинтарі від того місця, де він помре. Усі маєтки в Російській імперії заповів довічним правом своїй дружині Марії-Францишці-Урсулі. Також просив покласти йому в могилу портрет дружини, котра була «щастям моїм упродовж спільного з нею життя», а дружині заповідав належно винагородити слуг, які віддано служили йому. Ксьондза Марана просив прослідкувати щоб заповіт в усьому був виконаним і аби надалі здійснював навчання його сина, «виховав з нього чоловіка цнотливого, привив йому честь і шанобливе ставлення до матері, чуйність до брата і сестер». Благословив чотирьох своїх дітей, щоб вони були гідними любові і милосердя своєї матері [3, арк. 956 – 957].

25 квітня 1802 р. у Нишівцях граф Валентин Естергазі

підписав контракт про передачу зазначеного села в трирічну оренду майору Войцеху Козловському. Документ дуже ретельно описує прибуткові статті маєтку, регламентує обсяги ренти з них. З нього дізнаємося, що селяни-господарі поділялися на такі економічні розряди: парові (12 шнурів поля), поєдинкові (6 шнурів) й піші (3 шнури). Кожен господар, крім панщини, про розміри якої в документі не йдеться, відбував по 12 днів шарварків, 2 сухих і 2 мокрих толоки, а власник пасіки давав ще й бджільну десятину. Згідно звичаю селяни також виробляли крупи з панського збіжжя, садили і поливали капусту з панської розсади, вимочували і виминали панське прядиво. У селі згадується фільварок і резиденція для посесора. Останньому передавалося право монополії на продаж алкогольних напоїв (оренда корчми) й млива збіжжя у млинах разом з усіма будівлями, належними до корчми і млинів [1, арк. 1467 – 1470].

По смерті Валентина Естергазі його овдовілу дружину було введено у володіння селом Нишівцями 16 вересня 1805 р. [2, арк. 852 – 852 зв.]. На той час її інтереси у присутніх місцях Могилівського повіту представляв Августин Кшижановський [2, арк. 588 – 588 зв.].

Марія-Францишка-Урсуля з графів Гальвіль (Halweill) померла 22 листопада 1814 р. на 48 році життя у будинку № 75 на Гейфальтській вулиці у Відні. Після відспівування у Шолтському костелі м. Відня її тіло було перевезено для поховання у м. Папу в Угорщину [3, арк. 587, 589 зв. – 591 зв.].

17 липня 1820 р. у володіння селом Нишівцями введено синів В. Естергазі – Валентія і Владислава (так їх названо в польськомовному документі) як природних спадкоємців [3, арк. 957].

5 березня 1824 р. син В. Естергазі Ладислав від себе і за дорученням другого сина Валентина, єдиних нащадків покійних батьків, у Могилеві продав село Нишівці «з усіма

підданими обох статей, ... усіма повинностями, прибутками, відробітками, чиншами, данями, данинами, осипами, будівлями двірськими, фільварковими, шляхетськими і селянськими, млинами, броварнями, винницями, корчмами орендованими і корчемними (*тобто такими, що не здаються в оренду. О. П.*), з усіма і різного гатунку ґрунтами, орними і не орними, засіяними і не засіяними, обширами, полями, ріллями, перелогами, горбами, городами, садами, сіножатями, пасовиськами, садибами, хуторами, пасіками, лісами, запустатами, луками, ріками, річками, криничками, криницями і озерами й з усіма тими границями, межами і обходами, як здавна до того села належали і належати повинні» майору російських військ Петру Черецю за 25800 срібних рублів [4, арк. 711 – 713 зв.]. Маєтки на Волині і в Сквирському повіті Київської губернії надалі залишалися у власності братів. Естергазі здебільшого мешкали у Відні, а селами розпоряджались найняті управителі.

Джерела та література:

1. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВіО), ф. 479, оп. 1, спр. 8. – 1492 арк.
2. ДАВіО, ф. 479, оп. 1, спр. 9. – 994 арк.
3. ДАВіО, ф. 479, оп. 1, спр. 46. – 1022 арк.
4. ДАВіО, ф. 479, оп. 1, спр. 60. – 832 арк.
5. ДАВіО, ф. 521, оп. 1, спр. 9. – 234 арк.
6. ДАВіО, ф. 895, оп. 1, спр. 2. – 2150 арк.
7. *Memoires du Comte Valentin Esterhazy (avec une introduction et des notes par Ernest Daudet)*. – Paris, 1905. – 360 p.
8. *Эстергази В. Л.* Из воспоминаний (отрывки и пересказ) / В. Л. Эстергази // Русская старина. – 1906. – № 12. – Т. 128. – С. 614 – 651.
9. *Słownik geograficzny*. – Warszawa, 1881. – Т. II. – 927 + XVI s.
10. *Słownik geograficzny*. – Warszawa, 1895. – Т. XIV. – 930 + 8 s.

ІСТОРИК МОГИЛІВ-ПОДІЛЬЩИНИ ТА МУРОВАНОКУРИЛОВЕЧЧИНИ

**(До 195-річчя від дня народження Владислава
Юліановича Гурського)**

Помітною постаттю серед краєзнавців Східного Поділля другої половини ХІХ – початку ХХ ст. був дослідник та популяризатор Могилів-Подільщини та в її складі Мурованокуриловеччини Владислав Юліанович Гурський, географ, історик, юрист, геральдик, громадський діяч Подільської губернії, землевласник [1, с. 196; 2, с. 502 – 503], якому у липні 2017 р. минуло 195 років від дня народження.

Владислав Гурський народився 3 липня 1822 року, в селі Немиринці Вінницького повіту, тепер Могилів-Подільського району, в польській родовитій шляхетській сім'ї (належала до гербу "Побуг", тобто «Побужжя», публікувався під прізвиськом «Побуг-Гурський»), яка ще у ХVІІ ст. переселилася з-під м. Гури Люблінського воєводства на Брацлавщину, а в ХІХ ст. укорінилася на землях Вінницького, Могилів-Подільського та Ямпільського повітів Подільської губернії. Його батько Юліан Гурський у 1820-х рр. володів на правах заставної оренди Немиринцями та іншими селами маєтку С. Орловського, в 1838 р. придбав у А. Ярошинського с. Следі (Сліди) Могилівського повіту [3, с. 153; 4; 6; 8; 9].

В. Ю. Гурський до 1841 р. здобув середню освіту у Вінницькій гімназії, в 1845 р. закінчив юридичний факультет Харківського університету. Поселившись у спадковому маєтку в с. Следі Могилівського повіту, де мешкав і вів господарство до 1872 року. Тут одружився з графінею Сюзанною Стадніцькою, від якої взяв у спадок частину сіл Котюжани та

Шипинки Могилівського повіту, тепер Мурованокурило-вещького району, що на Вінниччині. В с. Котюжани мешкав останні 15 років свого життя, які були плідними в його науково-краєзнавчій творчості. Ще з 1860-х років він познайомився і став співпрацювати з відомим польським письменником, істориком і краєзнавцем Ю. А. Ролле (Д-ром Юзефом А.), котрий мешкав у Кам'янці-Подільському, і під його наставництвом став збирати і вивчати матеріали з історії краю, захопився колекціонуванням старожитностей [3, с. 153; 5, с. 223; 6].

Водночас В. Гурський брав активну участь у громадському житті краю. Зокрема, у 1858 р., як делегат від Могилівського повіту, він засідав у Подільському губернському дворянському комітеті для поліпшення побуту поміщицьких селян і був призначений членом Комітету, затвердженого урядом, для складання проекту з аграрної реформи. Вирізнявся поміркованими поглядами і виступав за заміну панщини чиншем [3; 4]. Його сучасник Т. Бобровський у своїх спогадах писав про В. Гурського: «Освічений, начитаний, дуже симпатичний і зі шляхетними прагненнями, але м'який і нерішучий, коли б опинився в іншому оточенні, напевно сприяв би розкріпаченню... сам один не мав відваги за нього виступити» [7]. 1861 року був введений до складу губернського із селянських питань Присутствія, де працював три роки і брав участь у впровадженні в життя аграрної реформи 1861 року та в справах поліпшення добробуту звільнених із кріпацтва селян. Крім того, 1861 року ввійшов до складу комісії для редагування статуту Подільського сільськогосподарського товариства. Він не брав безпосередньої участі в подіях польського повстання 1863 року у Королівстві Польському і в його вогнищах у губерніях Правобережної України. Після поразки повстання допомагав удовам і сиротам, а також тим повстанцям, які, внаслідок конфіскації земель за участь у цих подіях, опинилися в скрутному матеріальному становищі [3;

8].

У подальші роки жив у Житомирі (1872 – 1878 р.), у Варшаві (до 1887 р.), де ввійшов у коло місцевої інтелігенції, в першу чергу науковців та літераторів. Після цього повернувся на Поділля і замешкав у с. Котюжани. Тут він зібрав цінну бібліотеку історичних і краєзнавчих книг, які були позначені власним екслібрисом [11], колекції гравюр, автографів відомих людей (до 500 оригінальних зразків), упорядкував родинний архів, в якому містився раритетний план міста Кам'янця-Подільського 1672 року [4]. Його зібрання та архів привабили Ю. Ролле, Ю. Крашевського, К. Підвисоцького та інших науковців і літераторів, які черпали тут важливий фактичний матеріал для створення своїх праць [5]. У 1885 р. він подарував Національному музею в Кракові із своїх зібрань колекцію гравюр у кількості 2 тис. штук, Ягеллонській бібліотеці – тисячу документів XVI – XVIII ст., які стосувалися історії Бара, Могилева-Подільського, Мурованих Курилівців, Вербовець, родин Володийовських, Виговських та ін. [3; 8].

Займаючись пошуками раритетів старовини (речі, давні акти, рукописи) та упорядкуванням архіву, В. Гурський поступово став на шлях написання власних творів. З цього приводу у переддень своєї смерті він писав: "Для кожної майже місцевості в зібраних мною джерелах я знаходив відповідний матеріал від стародавніх часів, починаючи з XVI ст., нові часи, тобто XIX ст., я писав по пам'яті. Спочатку, при моїй пам'яті, все йшло добре, пізніше стало важче, тому що з роками я втратив пам'ять. І нарешті – два останні роки тяжко хворів, втратив змогу володіти вказівним пальцем правої руки, так що з великим зусиллям міг писати. Все це перешкоджало закінченню моєї роботи, нарешті, я закінчив її у серпні 1911 р., – і настав час: нещодавно розпочав 80-й рік життя, а далі працювати не міг би" [10, с. 3].

Земляк і наставник Ю. Ролле згадував, що В. Гурський підтримав його думку впорядкувати матеріали і видати пра-

цю з історії Могилівського повіту та його населених місць [6]. Над здійсненням цього задуму В. Гурський працював понад 25 років. Після довготривалого копіткого опрацювання джерел він приступив до написання книги у 1892 р. і завершив створення рукопису в серпні 1901 р. З цією метою він використав документи архіву Барського староства XVI – XVIII ст., Подільського губернського, Вінницького і Могилів-Подільського повітових архівів, приватних архівів магнатів Поділля Потоцьких, Жевуських, Держаків, Уруських, Подвисоцьких та інших. Особливо багато матеріалів В. Гурський запозичив у фамільному архіві К. Подвисоцького з с. Рихти Кам'янецького повіту, де під час їх опрацювання познайомився і заприятелював з відомим польським письменником Юзефом Ігнаци Крашевським і якому згодом надавав матеріальну допомогу для видань його творів та науково-краєзнавчого альманаху «Ateneum» [5, с. 223]. Також В. Гурський використовував опубліковані тогочасні статистичні збірники та краєзнавчу літературу, створену членами Подільського єпархіального історико-статистичного комітету (праці про Могилівщину В. Марчинського, М. Орловського, М. Яворовського, Ю. Ролле, К. Пуласького тощо).

Результатом творчої праці стала книга польською мовою "Могилівський повіт в губернії Подільській. Опис географічно-історичний міст, містечок, сіл, присілків, хуторів, словом залюднених місць в цьому повіті, з додатком документів", видана коштом княгині Амелії Четвертинської вже після смерті автора у видавництві «Січ» Кракова в 1903 р. [10]. Вона містила опоетизований опис природи (клімату, ландшафтів, лісів, річок, вибалок, флори і фауни), історичні відомості про мешканців краю, в алфавітному порядку вміщені розгорнуті довідки про 148 населених місць повіту, їх культові споруди й інші пам'ятки історії, культури та природи Могилівського повіту. Більш докладні історичні розповіді присвячені Бару, Вербовцю Могилеву-Подільському, Муро-

ваним Курилівцям, Шаргороду, та іншим історичним поселенням Наддністрянщини. На підтвердження фактичного матеріалу та висновків наводилися документи XVI – XIX ст., що відносилися до історії місцевості і населення, чимало з яких уже втрачені. Ця праця стала першим найбільш повним узагальнюючим твором з історії Могилівщини та Муровано-куриловеччини станом на початок XX ст.

Наведемо географічно-кліматичний опис цього краю за описом В. Гурського: «Весна в повіті починається 20 березня і є нетривалою, так як триває 2 місяці до травня, потому настає літо, що триває близько 3 і ½ місяці до 10 вересня. Для повіту Могилівського характерна більш висока температура, ніж для інших районів. Осінній період триває два з половиною місяці і продовжується до 25 листопада. Характерним для нього є посушливий вересень і значний спад температури близько половини жовтня. Зима – морозна, панує 4 місяці. Сума річних опадів є нижчою за інші райони не лише Поділля, але і Польщі (крім її заходу і півночі). В Могилівському повіті кількість дощів з опадами є найбільшою між інших районів. Загалом найсухіший період припадає на липень...» [11]. Сьогодні цей детальний і об'єктивний опис природних явищ активно використовується науковцями [10, s. 4 – 5] і є досить цікавим для порівняння із сучасними змінами в кліматі краю.

Сьогодні примірники книг «Могилів-Подільський повіт» В. Гурського 1903 року видання є наявні в наукових бібліотеках Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Львівського національного університету імені Івана Франка [12, с. 58], Львівській науковій бібліотеці НАН України імені Василя Стефаника, бібліотеках Кракова, Варшави у Польщі, в Нью-Йоркській публічній бібліотеці, в який у 2008 р. ця книга відцифрована для електронної мережі), у 2014 р. книга перевидана в Польщі і розпродується через Інтернет [13]. Отже, й сьогодні книга не втратила свої

пізнавальної та наукової цінності, слугує важливим джерелом для досліджень минувшини краю на далеку перспективу.

Крім своєї головної праці про Могилівський повіт, В. Гурському належать інші публікації та рукописи. Зокрема, наукову і джерелознавчу вартість складає неопублікований рукопис В. Гурського польською мовою «Королівські привілеї на різні маєтки в Подільському воєводстві від 1460 до 1774 рр.», який зберігається в Ягеллонській бібліотеці у Кракові [3].

Помер Владислав Гурський після тривалої хвороби 11 серпня 1902 року, в с. Котюжани. Похований 14 серпня в родинному склепі в с. Озаринцях Могилівського повіту.

На жаль, його бібліотека, архів, музейні колекції в роки лихоліть ХХ ст. були розпорошені і втрачені. Ця непересічна постать ще до нині ґрунтовно не досліджена, не упорядкована бібліографія його праць. До наступного ювілею – 200-річчя від дня народження В. Гурського – варто було б вшанувати його життєдіяльність і творчість окремою книгою.

Джерела та література:

1. Гурський Владислав // Баженов Л. В. Історичне краєзнавство Правобережної України ХІХ – на початку ХХ ст. – Хмельницький, 1995. – С. 196.

2. Гурський Владислав Юліанович // Гальчак С. Д. Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі. ХІХ – поч. ХХІ ст. – Вінниця, 2011. – С. 502 – 503.

3. Гурський, Побуг-Гурський Владислав // Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини: Біографічний словник. – Вінниця, 2007. – С. 153 – 155.

4. *Матвеев А. Ю.* Владислав Гурський / А. Ю. Матвеев // Духовні витоки Поділля : творці історії краю. Матеріали міжнарод. науково-практич. конф. – Хмельницький, 1994. – С. 23 – 25.

5. *Баженова С. Е.* В. Гурський, Ю. Крашевський, Ю. Ролле: перехрестя долі / С. Е. Баженова // Друга Могилів-Подільська краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський; Кам'янець-По-

дільський, 2006. – С. 222 – 224.

6. *Dr. Antoni J. (Rolle)*. Sylwetki i szkice historyczne i literackie. – Ser. 9. – Kraków, 1893. – S. 385.

7. *Bobrowski T.* Pamiętnik mojego życia / Oprac. S. Kieniewicz. – Warszawa, 1979. – Т. 1. – S. 262.

8. Pobóg-Górski Władysław // Polski Słownik Biograficzny. – Т. VIII. – S. 455.

9. Gloger Z. Zmarli 9 (Władysław Górski) // Tygodnik Ilustracyjny. – 1902. – Ser. II. – Т. 2. – № 38. – S. 758 – 759.

10. Pobóg-Górski Wł. Powiat Mohylowski w gubernii Podolskiej. Opis geograficzno-historyczny miast, miasteczek, wsi, przysiołków, futorów, słowem zaludnionych miejscowości w tym powiecie, z dodaniem odpowiednich dokumentów /zebrał i opracował Wł. Pobóg-Górski. – Kraków: Czas, 1903. – 347 s.

11. *Холковська Т. Ю.* Кліматологічні дослідження Поділля в працях польських учених / Т. Ю. Холковська // Фізична географія та геоморфологія : наук. зб. Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – К.: ВГЛ «Оберіг», 2009. – Вип. 57.

12. *Kit H.* Поляки – власники екслібрисів ХІХ ст. (На матеріалах наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка) / Наталі Кіт // Вісник Львівського нац. ун-ту імені Івана Франка. Серія: книгознавство. – 2000. – Вип. 5. – С. 52 – 64.

13. Pobóg-Górski Wł. Powiat Mohylowski w gubernii Podolskiej. Opis geograficzno-historyczny miast, miasteczek, wsi, przysiołków, futorów, słowem zaludnionych miejscowości w tym powiecie, z dodaniem odpowiednich dokumentów /zebrał i opracował Wł. Pobóg-Górski. – Primary Source Edition Polski, 2014. – 364 s.

*Галина СЕРВЕТНИК,
Олексій СЕРВЕТНИК*

ФЕДІР ЗОТИКОВИЧ КОНОВАЛЮК – ЛЕГЕНДА ПОДІЛЬСЬКОГО КРАЮ

*...Співучі ріки, пуці заповідні, –
О, як це все незмірно, я люблю!..
А вас найбільше, люди, люди рідні!
М. Рильський*

Подільська земля щедро обдарувала талантом велику кількість наших земляків. Одним із легенд подільського краю, який прославив свою домівку не лише на теренах України, але й далеко за її межами, є видатний український художник Федір Зотикович Коновалюк – він поєднав дві епохи вітчизняного мистецтва – кінець XIX ст. та більшу частину XX ст. Його вважають одним із найліричніших пейзажистів України.

Федір Зотикович народився 22 березня 1890 року в селі Калівці Подільської губернії (тепер село Ягідне Мурованоктуриловецького району Вінницької області) у бідній родині. В десятирічному віці художник втратив батька та наймитував у поміщика В. Добролюбова. Відмінно закінчивши сільську церковно-приходську школу, тринадцятилітній хлопець їде до дядька у Київ.

Через здібності до малярства юнак стає учнем лаврської іконописної майстерні. Його вчителями були І. Жакевич та В. Сонін, як здібний учень, бере участь в розписах Всіхсвятської церкви Києво-Печерської лаври, прикрашає стіни Борисоглібського храму на Подолі, а також Покровського храму на Куренівці в Києві та Спасопреображенського храму в Катеринославі (тепер м. Дніпро). До Київського художньо-

го училища вступає одразу на 4-й клас. Вперше в своєму житті в 1911 році бере участь в художній виставці в Київському університеті з картиною «Вид на Вишгород з Києва» та Першій українській артистичній виставці в Києві з картиною «Княгиня Ольга на могилі Ігоря», через яку хлопця відразу помітили фахівці та напорочили велике майбутнє [6, с. 5].

У Київському художньому училищі Федір Зотикович отримував стипендію імені академіка Х. Платонова, яка надавалась як найбільш здібному учневі з бідних селян. В 1915 році вступає до Петербурзької академії мистецтв, вчиться в майстерні В. Маковського. Одночасно навчається та викладає на педагогічних курсах при Академії. У 1925 році стає студентом живописно-педагогічного факультету Київського художнього інституту, щоб навчатися в майстерні знаменитого Ф. Кричевського. Після закінчення навчання викладає креслення і малювання у трудових школах, технікумах та інститутах.

За все своє життя він мав єдине високе звання художник. Це було його покликанням, його місією, його життям. Йому було підвладно все – і монументальний живопис, і станковий, й ілюстрація.

Однією з найважливіших тем у творчості художника стала Шевченкіана. Поклоніння генію України властиве кожному патріоту нашої землі. Лише за 1818 – 1929 роки в олійному живописі Ф. Коновалука проілюстровано 35 творів поета та написано спільно з І. Їжакевичем 97 картин. В образотворчій Шевченкіані Коновалука близько 300 замальовок та ілюстрацій. Серед творів: «Шевченко несе воду школярам», «Т. Г. Шевченко в казематі», «Зустріч Т. Г. Шевченка з М. Г. Чернишевським в 1858 році», «Садиба батьків Т. Шевченка». Для Шевченківського заповідника в Каневі Ф. З. Коновалуку написав 12 картин. Одним з найулюбленіших образів для Ф. Коновалука стала Катерина з однойменної поеми Т. Шев-

ченка. Йй художник присвятив понад 200 картин. Шевченкова Катерина асоціювалася у нього з Україною – такою загарбаною, сплюндрованою і непокірною [4, с. 121]. Він нагадував своїми картинами, що Україна – невільниця, але несе іскру надії, а Катерина, як Україна, йде і буде йти наперекір стихії. В 1921 році в картині «Перший ескіз до поеми Т. Г. Шевченка «Катерина» Коновалюк намалював себе в образі малюка Катерини, а в 1930 – «Автопортрет в образі Катерини».

Багато робіт, присвячених Катерині Т. Шевченка, Коновалюк писав разом із своїм учителем І. Їжакевичем. Український поет М. П. Стрельбицький відзначає дивовижну внутрішню спорідненість трьох подільських феноменів українського камерного поліфонізму ХХ ст. – музиканта, поета маляра, а саме: Леонтовича, Свідзинського, Коновалюка. Це духовний тріумвірат митців, що зустрілися у вічності [2, с. 17].

Митець не вишукує якихось особливо привабливих краєвидів. Для нього краса існує у кожному куточку природи, в кожній миттєвості. Перед очима Коновалюка, в пензлі його, природа ніколи не приховує своєї краси і мудрості. До мистецтва Коновалюка необхідно прийти бодай на хвилиночку, щоб залишитися з ним назавжди. У працях Федора Зотиковича вражає глибоке усвідомлення завдання, яке поставив перед собою майстер. Сам художник любив казати: «Я пишу з дитинства історію, історію природи Поділля, культури України, її колиски – Києва і навколишнього середовища [1, с. 374].

Серед пейзажних картин Федору Зотиковичу особливо вдавалися зимові пейзажі, пройняті первісною чистотою снігу, кришталевою прозорістю повітря, манливими синіми далями. Іній на деревах, замети і завірюхи, засніжені обрії й сонні хатки в снігових обіймах пройняті глибоким ліричним почуттям.

На столітньому ювілеї митця письменник Олександр

Шоколо сказав: «Кожне полотно Федора Зотиковича сприймається наче гімн життю. Це наша пісенність. А яке повітря на кожному полотні! А вода, росяна чиста вода! Я й не знаю, як це назвати: картина? класика? Ні, це шедевр! Це сумлінність, справжній вияв людської натури» [5, с. 47].

Художник відомий не тільки як автор численних краєвидів. Знаний він як майстер тематичних творів, портретів простих людей та книжкових ілюстрацій до української класики і перш за все – поезій великого Кобзаря, а також видань І. Котляревського, В. Стефаника, М. Черемшини, О. Кобилянської.

Художньою музою Ф. Коновалука була його дружина Тамара Іванівна Мороз-Коновалюк. Це подружжя могло бути прикладом відданості, взаємоповаги, душевної щедрості. Поєднувало їх не лише велике кохання, але й велике працелюбство та витончене почуття гумору. Вони були щасливі удвох.

Помер митець у 1984 році. Згідно з його заповітом, 50 полотен було передано Українському фондові миру [2, с. 25]. Численні картини Федора Зотиковича і досі експонуються на виставках. А найкращі зберігаються в музеях та приватних зібраннях України, широко представлена творчість художника у культурологічному центрі Вінницького національного технічного університету [3, с. 222]. Чимало робіт художник подарував своїм землякам, які із вдячністю та любов'ю зберігають пам'ять про митця. Нині у селі Ягідне є пам'ятний знак присвячений художнику, який знаходиться на місці його батьківської хати, до якого протоптана стежина його земляками та шанувальниками його творчості.

Завершуючи розповідь про Федора Зотиковича, хотілося б згадати слова, які часто зустрічаються в літературі про нього, сказані відомим українським художником і мистецтвознавцем М. А. Праховим: «Усе це написано просто, але в більшості робіт видно, що ця простота пов'язана з великою

художньою майстерністю і смаком тонкого колориста». Коновалюк виробив власний, неповторний, дивовижно тонкий стиль. Тональний живопис митця позначений справжньою гармонією колориту, м'якістю письма, класичним умінням компонувати. Він розвинув і збагатив живописні здобутки свого вчителя І. Їжакевича, багатством колірної палітри. Протягом усього свого життя художник досягав максимальної лаконічності і простоти.

Джерела та література:

1. Буяльська Т. Б. Талант з подільської землі : Літературно-художній та історико-краєзнавчий альманах / Т. Б. Буяльська. – Вінниця «Тезис», 2005. – 480 с.

2. Драганюк А. В. Незрівнянний художник високого мистецтва. До 120-річчя з дня народження Федора Зотиковича Коновалюка (1890 – 1984) / А. В. Драганюк, Т. О. Лівінчук, З. М. Петравчук. – Вінниця, 2010. – 33 с.

3. Зінько О. В, Зінько Ю. А. Український художник ХХ ст. Ф. З. Коновалюк. – Вінниця: Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія «Історія», № 13. – 2006. – С. 222 – 229.

4. Зінько О. В. «Як затишно в моєму серці» – сказав художник з Поділля Ф. З. Коновалюк // Вінницький край. – 2008. – № 4. – С.119 – 124.

5. Інститут гуманітарно-педагогічних проблем та виховання: Довідниково-методичний посібник. – Вінниця: «Діло», 2008. – С. 47 – 48.

6. Сауляк В. Присвячено Федору Коновалюку : [відзначили 120-у річницю з дня народження видатного художника-земляка Ф. З. Коновалюка] // Наше Придністров'я. – 2010. – 26 березня. – № 6. – С. 5.

**БІЙЦІ ПЕРЕДНЬОГО КРАЮ –
ЖУРНАЛІСТИ
МУРОВАНОКУРИЛОВЕЧЧИНИ
У ЛИХОЛІТТЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Бійці переднього краю. Саме так кажуть про журналістів – людей чесних і самовідданих, креативних і сміливих, неспокоїного серця і твердої волі, одержимих творчістю і служінням суспільству, які принципово відстоюють громадянську позицію, інтереси держави, народу, непохитно стоять на варті демократії, правди, бо ж переконані, що засоби масової інформації покликані називати героїв – героями, подвиг – подвигом, зраду – зрадою, брехню – брехнею, злочин – злочином. Це – люди нелегкої професії, котра за рівнем небезпеки поступається хіба що праці шахтаря. Трагічні події на Євромайдані, у зоні АТО зайвий раз підтверджують це.

Правдиве слово журналіста мало свою вартісність в усі часи. Без нього суспільство просто не могло б жити...

Не стали винятком й майстри пера, на долю яких випав трагізм Другої світової війни. Серед учасників бойових дій (фронтовиків, народних месників, членів патріотичного та націоналістичного підпілля), героїчних працівників тилу були десятки журналістів-вінничан. У драматичний період вітчизняної історії вони всі, як один, стали на захист рідної Батьківщини, проливали кров, жертвували життям в ім'я її цілісності, свободи й незалежності.

Зрозуміло, найбільшої поваги заслуговують мас-медійники-фронтовики, імена яких по-праву вписані в когорту слави, в тому числі й мурованокурилівчани.

Серед них **Іван Васильович Гуменюк**.

Народився у с. Кривохижинцях Мурованокуриловецько-

го району. З початком війни він, колишній секретар мурованокуриловецької газети, а згодом секретар райкому комсомолу, прибув у 15-й стрілецький полк 2-ї ударної армії ще необстріляним бійцем. Проходити школу військового мистецтва доводилось у запеклих боях під час прориву блокованого фашистами Ленінграда. Про хоробрість молодого подолянина повідують 3 ратних ордени і 20 медалей.

Це про нього так тепло і щиро писали його колеги:

«...Місто задихалося у фашистському кільці, але не здавалось. Ситуацію значно полегшували активні дії військових частин Волховського фронту, в складі яких і воював молодший лейтенант Іван Гуменюк.

Війна – то найважча робота. І винести її міг тільки той, хто мав гарт фізичний і моральний. Сільському хлопцеві з села Кривохижинців до труднощів не звикати. І в боях, де важче, де фашисти готували для радянських підрозділів саме пекло, виручали мудрість, сміливість, вміння діяти в екстремальних ситуаціях. Навіть в безвиході знаходив вихід, рятуючи своїх бійців, а ворогові наносив раптові удари. Так було в нерівному бою, коли полк оточили гітлерівці. Іван Гуменюк повів зраних і виснажених бійців в атаку на лівому фланзі і завдав удару ворогові з тилу, виручивши весь полк.

Тож полковий комісар Шавронський називав Івана Гуменюка невловимим снайпером удачі, лезом ножа для фашистів. А командир майор Барабаш посилав молодого офіцера туди, де і танк не пройде, бо добре знав, що не підведе. Як секретар партбюро підрозділу молодший лейтенант, а згодом капітан Іван Гуменюк ходив на завдання з молодими солдатами, вчив їх обережності і терпіння у розвідці.

А ось сам не вберігся. Уже коли кільце блокади було прорване, фашистів відкинуто від Ладозького озера на південь, бої ставали ще запеклішими... В одному з них 20 лютого 1943-го під Синявіним був важко поранений осколком снаряда. Думає, і світу не бачитиме, але друге око вдалося

зберегти.

Після госпіталю працював на радіостанції ім. Шевченка, згодом закінчив центральні газетні курси в Москві, здобув вищу освіту, працював з відомим гумористом Федором Макивчуком в «Молоді України». А коли постало питання, хто очолить найважчий корпункт газети в західних областях України, запропонували Івана Гуменюка.

Вже, було, й погодився. Але ж батько хворий лежав у рідних Кривохижинцях. Завітав на день-два в село. Серце щеміло у воїна: як полишити старенького? А тут секретар райкому партії нагодився – ідею подав: нам, Іване, потрібен редактор районки, підеш?..

Так Іван Гуменюк, колишній комсомольський секретар і бойовий офіцер став редактором мурованокуриловецької газети. А буквально через кілька років йому запропонували більш солідне видання – моголів-подільську «Наддністрянську правду», яку редагував упродовж 30-и років» [1].

Його гордість – не лише виховані ним майстри пера, але й син Борис – ректор дипломатичної академії...

18 вересня 2012 р. обласна організація Національної спілки журналістів України, учні Івана Васильовича за фінансової підтримки докторанта Інституту журналістики Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка Ігоря Паримського встановила на будинку в Могилеві-Подільському, де він мешкав, меморіальну дошку.

Зрозуміло, пам'ятають про Івана Васильовича й в його рідних Кривохижинцях.

Дмитро Максимович Прикордонний. Народився в с. Михайлівці Мурованокуриловецького району. В 1934 р. у Харкові закінчив курси журналістики. Працював літпрацівником районної газети в Умані, а пізніше редактором районної газети у Лисянці (Черкащина), кореспондентом Радіо-телеграфного агенства (РАТАУ) Української РСР. У травні 1941 р. очолив редакційний колектив ілюстрованого журналу

«Україна», а з липня того ж року – учасник Другої світової війни. Воював на Південному та Північно-Кавказькому фронтах. Редактор армійської газети «Вперед, за Родину!».

В 1945 р. в званні майора – редактор газети Київського військового округу «Ленинское знамя».

Після війни працював заступником, відповідальним редактором газети «Радянська Україна», з другої половини 1950-х років – відповідальним редактором Кримської обласної газети «Радянський Крим», кореспондентом журналу «Огонек».

У 1970-х роках – головний редактор сценарно-редакційної колегії Держкіно УРСР.

29 жовтня 1980 р. відійшов у Вічність [2].

Учасником бойових дій з травня 1944 року до вікопомного травня 1945-го був **Олександр Романович Зімбельман**. На фронті виконував обов'язки начальника радіостанції артилерійського полку окремого батальйону зв'язку, по завершенню війни – працював кореспондентом мурованокуріловецької райгазети [3, с. 18].

Чимало журналістів боролись у лавах народних месників. Пристрасним і таким потрібним було їхнє слово! Майже в усіх партизанських загонах передруковувались або переписувались від руки передані по радіо чи одержані з радянського тилу листівки, зокрема, «Вісті з Радянської Батьківщини», повідомлення Радянського Інформаційного Бюро, передові статті «Правды», республіканської газети «Радянська Україна» та ін. Ці документи були основними матеріалами для проведення політичної роботи в тилу ворога. Листівки та партизанські газети, які готували вчорашні працівники засобів масової інформації, розповідали населенню про небезпеку, що нависла над Вітчизною, і закликали до нещадної боротьби проти ворога, про життя Батьківщини, про те, як в далекому тилу радянські люди кували зброю для перемоги.

Розповідаючи про все це, партизанська і радянська пре-

са робили справу великої політичної ваги [4]. Вона була важливим фактором мобілізації значних сил населення України на боротьбу проти німецько-фашистських загарбників, сприяла згуртуванню людей, їх інформованості про події, піднесенню морального духу і віри в перемогу над загарбниками. Обнадійливе слово з «Великої землі» допомагало вижити, вистояти у вкрай непростій ситуації.

Уродженець Мурованих Курилівців **Яків Борисович Давидзон** у роки війни був партизанським фотокореспондентом газети «За Радянську Україну».

Із перших днів віроломного нападу гітлерівської Німеччини на СРСР воював у складі 169-ї стрілецької дивізії, а згодом зарахований кореспондентом газети «За Радянську Україну», яку редагував полковий комісар Микола Бажан, а членами редколегії були Олександр Корнійчук та Ванда Василевська.

В 1942 році перекинутий у ворожий тил. Перебував у з'єднанні Миколи Попудренка, згодом у з'єднаннях Олексія Федорова та Сидора Ковпака. Створив справжній фотолітопис партизанського руху в Україні, відобразивши у численних власноруч зроблених фотосвітлинах унікальні портрети визначних українських партизанів, побут та участь народних месників у бойових операціях.

Нагороджений орденами Червоного Прапора, Вітчизняної війни II ступеня, медаллю «Партизану Великої Вітчизняної війни» I ступеня.

Після війни майже півстоліття працював фотокореспондентом у редакції газети «Радянська Україна» (з 1991 р. – «Демократична Україна»). Працював на совість. За проявлене працелюбство і творчий талант удостоєний почесних звань «Заслужений журналіст України», «Заслужений працівник культури України», лауреат Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка [5, с. 93].

Із «Великої землі» доносив слово правди **Сергій Івано-**

вич Карпанюк.

Народився в с. Вінож Мурованоктуриловецького району. До війни закінчив чотири курси історичного факультету Вінницького педагогічного інституту. Працював редактором газети «Молодий більшовик» (1940 – 1941). Під час війни: зав. відділом партійного життя газети «Дагестанська правда» (1942 – 1943), заступник редактора цього часопису (1943). Після Перемоги: редактор газети «Зірка» (1943 – 1944), зав. сектором інформації ЦК ЛКСМУ (1944), власкор газети «Радянська Україна» у Вінницькій області (1945 – 1947), завідуючий відділом соціалістичного будівництва «Вінницької правди» [6, с. 91].

Своєю мужністю, героїзмом, безкомпромісністю на полі бою та ідеологічному фронті вони, як і багато їхніх колег, внесли особистий внесок у вікопомну Перемогу.

Джерела та література:

1. *Володимир Теклюк*. Плин часу гортає сторінки його життя / Володимир Теклюк // Сільські вісті Вінниччини. – 2002. – 28 грудня.

2. https://uk.wikipedia.org/wiki/Прикордонний_Дмитро_Максимович

3. Переможці. Учасники бойових дій Другої світової і Великої Вітчизняної воєн, які померли в повоєнний період або проживають на території області. Вінницька область. Т. 5: Мурованоктуриловецький район, Немирівський район, Оратівський район / Обл. редколегія: Спіридонова Л. М. (гол.), Нешик С. С. (заст. гол.), Харчук В. Є. (відп. секретар), Бранько Я. А., Василюк С. М., Гальчак С. Д. та ін. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. – 704 с.

4. *Горевалов С. І., Богуславський О. В., Романишин Ю. А.* Військова преса України / С. І. Горевалов, О. В. Богуславський, Ю. А. Романишин. – Запоріжжя, 2004. – С. 257.

5. *Сергій Гальчак*. Словом і багнетом: журналісти Вінниччини у Другій світовій війні / Сергій Гальчак / 3-є вид., доповн., переробл. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2016. – 136 с.

6. *Вінниччина журналістська* / Автор-упорядник В. Лисенко. – Вінниця, 2010. – 318 с.

Володимир КОЛЕСНИК

ВОЛОДИМИР ЛИСЕНКО – ЛІТОПИСЕЦЬ ЖУРНАЛІСТИКИ ВІННИЧЧИНИ

*«Скромність є матір'ю великих діянь»
(Оноре де Бальзак).*

Мабуть, не знайдеться на всій Україні другої такої книги, де про журналістів всієї області і працюючих нині, і тих, хто відійшов у вічність, було б написано так гарно, з таким теплом, сердечністю і любов'ю. Ця книга – громадсько-популярний довідник «Вінниччина журналістська» – плід багаторічної роботи Володимира Григоровича Лисенка, який майже 20 років працював відповідальним секретарем, а потім головою Вінницької обласної організації Національної спілки журналістів України.

Він народився 18 червня 1939 року в смт Муровані Курилівці, навчався у місцевій середній школі. Про його родину відомо дуже мало. Рідних братів і сестер у нього не було. Його батько служив у міліції в Чернігівській області, а перед війною переїхав у Муровані Курилівці, де й одружився на колгоспниці Ганні. Він одним з перших був призваний на фронт, звідки не повернувся, пропав безвісти на полях Вітчизняної війни. Погорювавши над страшною звісткою про

батька, мати вийшла заміж вдруге і виховувала Володю в основному бабуся Євдокія, теж колгоспниця. Про своє бідне дитинство воєнних літ Володимир Григорович не любив згадувати, лише одного разу в хвилини сумного одкровення розповів мені, що саме бабуся Євдокія врятувала малого від наглої смерті, коли п'яний фашист кинув його, трирічного малюка, до вогнища. П'яні забави окупанта не пройшли безслідно, бо відтоді під час життєвих хвилювань у Володимира, навіть у дорослому віці, тремтів або й зовсім пропадав голос. До кінця своїх днів він завжди добрими, сердечними словами згадував свого вчителя Шуткевича, який першим повірив у його здібності і підтримав його працелюбність і талант. Мудрий вчитель не помилився.

Юнак без будь-яких протекцій поступає і в 1963 році успішно закінчує факультет журналістики Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

Для передової української інтелігенції це був складний час. Будь-які прояви любові до українства прирівнювались до націоналізму і переслідувались. В цей час Василя Стуса виключили з аспірантури, по руках ходила знаменита праця Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?». Два роки Володимир Лисенко працював у редакції газети «Київський університет», був у числі молодих людей з передовими поглядами, за що й поплатився. Його, як прихильника ідей Івана Дзюби, було вислано за межі Києва і майже 15 років працівники КДБ пильно стежили, щоб жодна редакція не брала «неблагонадійного» на роботу. Саме тому в 1965 році він опиняється в Молдові, де працює коректором і літпрацівником Дондюшанської районної газети «Трибуна». В 1966 році переїхав до Вінниччини, де трудився спецкором і літпрацівником Погребищенської районної газети «Колос», інструктором Вінницького облвиконкому, контролером телерадіопрограм обласного телерадіокомітету.

В зв'язку з негласним гонінням КДБ та необхідності до-

бувати хліб насущний для сім'ї Володимиру Григоровичу довелось працювати інспектором-мистецтвознавцем у Художньому фонді України, а після скорочення штатів – уповноваженим по організації глядачів Вінницького театру ляльок. Проте, де б він не працював і куди б не кидала його доля, Лисенко не зламався від утисків, а постійно дописував у столичні та обласні газети і журнали, паралельно редагував багатотиражки, які в ті часи виходили в багатьох підприємствах та колгоспах. В цій напруженій копіткій роботі удосконалювалась його професійна майстерність, вигострювалось журналістське перо. В 1988 році Володимира Лисенка прийняли у члени Національної спілки журналістів України, а в серпні 1990 року колеги виявляють йому високе довір'я, обравши відповідальним секретарем Вінницької обласної організації НСЖУ. На цій посаді найяскравіше проявились його здібності організатора, журналіста і, щонайперше, – надійної людини і друга для більшості своїх колег. В 1991 році Володимир Григорович засновує газету обласної спілки журналістів «Південний Буг» і на громадських засадах стає її головним редактором. Як дорогу реліквію, я зберігаю один екземпляр цієї газети, подарований мені В. Г. Лисенком. Часопис був дуже цікавим, відзначався якісним бездоганним друком і піднімав важливі питання роботи не лише обласної спілки, але й журналістів багатьох куточків України. Недарма газета «Південний Буг» посіла почесне перше місце серед обласних часописів на Міжнародному фестивалі журналістики, який проходив у Ялті в 1996 році. В цьому ж році обласна спілка засновує журналістську премію ім. Олександра Гетьмана, відомого в Україні журналіста і правозахисника.

В колах журналістів-подолян Володимир Григорович мав величезний авторитет перш за все завдяки своїй скромності, порядності і постійній готовності в будь-яку годину прийти на допомогу. Він міг в скрутний для людини час поділитися останніми карбованцями, міг залишити здавалося б

невідкладні справи і добитися, щоб колегу з хворим серцем пролікували в обласній лікарні, міг віддати нужденному журналісту ключі від своєї однокімнатної квартири, а сам проживав тиждень або й місяць невідомо де. Я був неодноразовим свідком його безкорисливої допомоги людям, його чуйного серця. Недарма більшість колег, причому не тільки з числа молоді, лагідно називали його батьком.

В 2000 році Володимира Лисенка обирають головою Вінницької обласної організації Національної спілки журналістів України. На цій посаді він працював до кінця свого життя. Готуючи цей матеріал, я ознайомився з частиною численних публікацій Володимира Григоровича в обласній і центральній пресі лише за 2003 – 2008 роки. Мене здивувала і приємно вразила його обізнаність в різних сферах суспільного життя, його начитаність та вміння переконливо донести до читача прекрасні риси своїх героїв. А серед них були не лише кореспонденти і редактори районних газет, але й керівники підприємств, письменники і поети, спортсмени і артисти обласних театрів, вчені-медики і художники. З притаманним йому теплом і любов'ю він пише і про трудові колективи і про хороші книги, які тільки-що вийшли з друку і можуть стати в пригоді людям. Написав він і кілька художньо-документальних книг, зокрема про Героя України, голову ПОП «Радівське» с. Радівка Калинівського району Анатолія Пачевського. За свою активну журналістську діяльність Володимир Лисенко став лауреатом Всеукраїнського конкурсу «Золоте перо» в 2008 році, а наступного року був нагороджений Почесною грамотою Кабінету Міністрів України.

Понад десять років Володимир Григорович постійно працював над головною і найдорожчою своєю книгою – довідником-енциклопедією про журналістів Вінницької області. Цю унікальну книгу можна по праву назвати лебединою піснею його життя. Матеріали для неї він невтомно, по кру-

пинках, збирав в архівах і редакціях газет, до її творення уміло і терпеливо залучав не лише колег-журналістів, але й письменників, колишніх працівників газет, радіо і телебачення та просто небайдужих людей.

Ця книга ще багато років матиме велику енциклопедичну цінність, бо вона представляє собою цілісну картину нашого часу, в якому жили і творили понад 1200 журналістів-подолян. І не тільки вони. В останньому розділі книги «Газетним рядком: роки, події, факти» згадуються здобутки багатьох людей Вінниччини. Наведу лише один приклад. Добре пам'ятаю, як світилися щастям очі моєї вчительки Марії Федорівни Чекман, коли вона знайшла в цьому розділі коротеньку розповідь про себе, про своїх відомих учнів та внуків. Вона викупила для себе цю книгу через місцевих журналістів, а ксерокопії сторінки про неї надсилала своїм друзям, рідним та близьким. Бо хто б ще згадав у своїй книзі про скромну сільську вчительку української мови та літератури, як не Володимир Григорович Лисенко? Він щиро і безкорисливо любив людей і люди відповідали йому такою ж любов'ю.

За роки роботи Володимира Григоровича в обласній організації НСЖУ її ряди зросли майже вдвічі, щороку проводились конкурси журналістської майстерності, «круглі столи» із соціально-економічних проблем. Він був одним із ініціаторів відкриття у Вінницькому педагогічному університеті факультету журналістики. В останні дні свого життя Володимир Лисенко встиг передати частину своєї бібліотеки кафедрі журналістики ВДПУ, бо мріяв створити в університеті бібліотеку-музей вінницької журналістики.

За роки його роботи понад 50 працівників ЗМІ одержали звання «Заслуженого журналіста України», не одного з них рекомендував на присвоєння цієї високої нагороди і Володимир Григорович. На жаль, ніхто із нас, його колег і друзів, не обмовився про те, що сам він давно заслуговує на таку

відзнаку. У нашій країні посмертно присвоюють лише одне звання – «Героя України». Заслуженого журналіста, як і заслужених працівників інших сфер після смерті чомусь не присвоюють. Швидше всього ніхто навіть не задумувався про це. Проте, в свідомості всіх, хто знав Володимира Григоровича Лисенка він навічно Заслужений Журналіст і мурованокурилівчани можуть по праву гордитися своїм земляком. І дай Боже, щоб серед нас було побільше таких одержимих і чуйних людей, яким був він, тоді б і на всій Україні побільшало б тепла, добра і любові.

Несподівана звістка про відхід до вічності Володимира Лисенка 11 червня 2010 року застала мене в Київській лікарні. Зразу ж стисло серце і не заспокоїлось доти, поки в цей день не вилився вірш, яким я хочу закінчити розповідь про цю прекрасну, мужню людину.

СВІТЛІЙ ПАМ'ЯТІ ВОЛОДИМИРА ЛИСЕНКА

*Незабутній Володю, сердечний Володю,
Я не вірю, що ми вже не стрінемось знов...
Плачуть наші серця, небо, душі, природа,
Стихли всі солов'ї із подільських дібров.*

*Незабутній Володю, сердечний Володю,
Наша пам'ять про тебе – святий оберіг.
Ти про нас піклувався до чулих мелодій,
Лиш ніколи себе одного не беріг.*

*Незабутній Володю, сердечний Володю,
Як нам не вистачатиме мужніх долонь...
Ти гартований був по козацькій породі,
Бо ж малого фашисти кидали в вогонь.*

Незабутній Володю, сердечний Володю,

*Стільки ти на землі встиг зробити добра!
Не вмістити його і в мільйон світлих лодій...
Ось чого нам навчатись у тебе пора.*

*Ти з обличчям простим і селянським, Володю,
А душа ніби сонечко чи діамант.
Так підтримать, як ти вмів, і мріяти годі,
Бо ж у кожного рідкісний бачив талант.*

*Як же холодно серцю в спекотному літі!...
Так всіх друзів укупі ніхто не збирав.
Ти живий, поки боремось ми на цім світі.
Ти живий, бо ніколи добро не вмира.*

Джерела та література:

1. Лисенко Володимир Григорович (довідка) // Вінниччина журналістська. Автор-упорядник Володимир Лисенко. – Вінниця, 2010. – С. 129 – 130.

2. Лисенко Володимир Григорович (біографічна довідка) // Гальчак С. Д. Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: ХІХ – поч. ХХІ ст. / Вид. 2-е доп. – Вінниця, 2013. – С. 644.

3. Філін Олександр. «Так закінчилась епоха Лисенка» / Олександр Філін // Вінницька газета. – 2010. – 16 червня. – № 24. – С. 3.

4. Дмитрук Олександр. «Перо – це скальпель журналіста». (Інтерв'ю з головою Вінницької обласної організації Національної спілки журналістів України В. Г. Лисенком) / Олександр Дмитрук // Вінницька газета. – 2007. – 5 червня. – С. 3.

5. В. Лисенко. «Якою я бачу обласну організацію» / В. Лисенко // Південний Буг. – 1996. – Грудень. – № 133 – 136. – С. 8.

6. Олександр Михайлюта. «Ложа преси». Нариси, статті, інтерв'ю / Олександр Михайлюта. – Київ, 2002. – С. 237 – 239.

*Василь СЕРВЕТНИК,
Наталія СЕРВЕТНИК*

НАШІ ЗЕМЛЯКИ – ЗАСЛУЖЕНІ ДІЯЧІ НАУКИ, ТЕХНІКИ, ОСВІТИ, КУЛЬТУРИ ТА ГАЛУЗІ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

Мурованокуриловецька земля подарувала світу багато талановитих людей, які своєю працею зробили внесок у розвиток науки, техніки, культури.

Мета статі – розповісти про Заслужених працівників України в різних галузях господарського, освітнього та культурного життя держави. У статі подано короткі біографії та бібліографія.

Городинський Станіслав Станіславович народився 27 липня 1958 року в селі Долиняни. Він – єдина дитина у своїх батьків. Співав з малих літ, грав на баяні, при цьому не знаючи жодної ноти.

Перші сольні концерти були у Тульчинському культосвітньому училищі, де Станіслав навчався по закінченню сільськогосподарського ПТУ. Згодом навчався у Київському державному інституті культури. Працюючи заступником начальника і начальником Тульчинського відділу культури, С. Городинський створює п'ять самодіяльних колективів, кожен з яких згодом був удостоєний звання «народного». Набутий творчий досвід Станіслав Станіславович передає студентам Вінницького училища культури і мистецтв ім. М. Д. Леонтовича, яке він очолював.

Перші сольні концерти давав ще під час навчання в Тульчинському училищі.

В 1994 – 2000 роках працював начальником Тульчинського районного відділу культури, у 2000 – 2002 – першим за-

ступником начальника управління культури Вінниччини. Разом з тим, у 2002 – 2004 роках – начальник відділу мистецьких закладів управління культури Вінницької обласної державної адміністрації. З 2004 року – директор Вінницького училища культури і мистецтв ім. М. Леонтовича, одночасно викладає вокал.

Сьогодні Станіслав Станіславович очолює управління культури і мистецтв Вінницької обласної державної адміністрації.

Співак, композитор, заслужений артист України, автор більш як 100 естрадних пісень, багатьох обробок українських народних пісень для хору і ансамблів. В нашій державі Станіслав Городинський відомий піснею «Українцям» [1].

Драганюк Людмила Семенівна народилася 12 жовтня 1951 року в селі Немерче. Тут закінчила середню школу. В м. Чернівцях здобула освіту медичної сестри. Деякий час працювала в обласному будинку дитини. Та не судилося бути медиком. Незабаром стала дружиною вчителя і замінила медичний фах на педагогічний.

Закінчила філологічний факультет Чернівецького державного університету (1978 р.). Викладала в Наддністрянській середній школі українську мову і літературу. Потім працювала в Мурованокуріловецькому дитячому садку № 1, але найбільше своїх років життя віддала бібліотечній справі. З 1979 р. працювала в бібліотечній системі району і очолювала центральну районну бібліотеку. Автор багатьох творчих акцій та ідей. При її безпосередній участі центральна районна бібліотека стала переможцем програми «Бібліоміст» у 2011 році.

У 2001 році за особистий вагомий внесок в розвиток бібліотечної справи району удостоєна почесного звання «Заслужений працівник культури України».

Дудко Данило Андрійович народився 28 липня 1921 року в селі Попелюхи в учительській сім'ї.

Данило Андрійович брав активну участь у створенні новітніх технологій, понад 40 років очолював в Інституті електрозварювання імені Є. О. Патона відділ нових фізико-хімічних способів зварювання. Вчений багато зробив для розширення технічних можливостей дугового зварювання під флюсом [2]. Інженер-конструктор Д. А. Дудко з-поміж інших творців нової технології в 1950 р. був відзначений Сталінською премією.

За розробку способу дугового зварювання у вуглекислому газі, яка стала найпоширенішим способом зварювання з допомогою плавлення, вчений разом з групою інших творців був удостоєний у 1963 р. Ленінської премії.

Вагомий вклад вніс Данило Андрійович і в розвиток електрошлакових технологій. Результати наукових досліджень металургійних процесів електрошлакового зварювання покладені в основу його докторської дисертації, яку він захистив у 1964 р. Водночас Д. А. Дудко бере участь у роботах із зварювання у ракетобудуванні, електроніці, енергетиці та ряді інших галузей промисловості. За його участю вперше у світі розробляються обладнання і технології плазмового зварювання на змінному струмі (з допомогою якого виготовляються конструкції з високоміцних алюмінієвих сплавів), мікроплазмове дугове зварювання, відзначене Державною премією за 1972 р. Увінчалися вагомим результатом розпочаті у відділі, очолюваному Д. А. Дудком, дослідження із створення двох з трьох технологій, випробуваних у космосі в 1969 р. на установці «Вулкан» [3, с. 4].

У 1970 – 1990 рр. під керівництвом вченого виконуються актуальні для електроніки, приладобудування та ряду інших галузей техніки роботи щодо нанесення покриттів як на метали, так і на органічні та неорганічні матеріали. Серед них – методи детонаційного нанесення покриттів і плазмово-дугове напилювання, відзначені Державною премією УРСР, іонно-плазмова вакуумна технологія удостоєна премії Ради

Міністрів СРСР. У ті ж роки Д. А. Дудко розвиває дослідження з магнітно-імпульсного зварювання, холодного зварювання, плазмової обробки.

Все наведене вище характеризує нашого земляка як видатного вченого та інженера, організатора науки і техніки [3, с. 4]. Помер видатний вчений 2 лютого 2009 року.

Дячук Борис Іванович народився 18 березня 1963 року в селі Посухів. Після закінчення місцевої школи навчався у Михайловецькому СПТУ. Після служби в армії працював на різних посадах в Мурованокуриловецькій електромережі.

Коли в 1986 році Чорнобильська АЕС смертоносним шляхом обпалила людські долі Борис Іванович взяв активну участь в ліквідації наслідків аварії.

Нині контролер енергозбуту Мурованокуриловецьких електромереж із 33-річним стажем. Борис Дячук – заслужений енергетик Української РСР (1986 р.).

Заболотна Лариса Климентіївна народилася 19 грудня 1904 року в Мурованих Курилівцях. Батьки були малоземельні селяни-бідняки. Любов до навчання і до вчительської роботи прищепила Ларисі її перша вчителька О. І. Мончинська, яка навчала у церковно-приходській школі. З 1915 по 1920 роки вона навчалася в Новоушицькій вищій початковій школі, згодом працювала вчителькою 1 – 4 класів Мурованокуриловецької трудової школи, а з 1922 по 1930 роки завідувала школами сіл Житники та Золотогірки. З 1930 по 1941 роки працювала в школах Донбасу, після звільнення Вінниччини до 1958 року працювала у Мурованокуриловецькій середній школі. В 1958 році Ларису Климентіївну запросили у новостворену Мурованокуриловецьку школу-інтернат. В цьому ж році вона отримала звання «Заслужений учитель УРСР». За доброту і ласку школярі вважали Ларису Климентіївну своєю другою мамою. Померла у 1988 році [4, с. 461].

Кремінник Павло Петрович народився 12 липня 1931 року в селі Галайківці в сім'ї Петра Павловича і Домни Пет-

рівни Кременників. У дитячі роки мріяв стати трактористом. Після закінчення Галайковецької семирічки навчався в Кузьминецькому училищі механізації сільського господарства. Працював трактористом у колгоспі рідного села, а в 1959 році 28-річного Павла Петровича обирають бригадиром тракторної бригади, яку він очолював до виходу на пенсію в 1992 році. В 1991 році удостоєний звання «Заслужений працівник сільського господарства Української РСР». Механізований загін по рослинництву, очолюваний Петром Павловичем, був найкращим в районі.

За досягнуті успіхи П. П. Кременник був нагороджений срібною медаллю Виставки досягнень народного господарства, орденами «Знак Пошани» і Жовтневої революції. Помер 28 лютого 1995 року.

Лавриненко Петро Євдокимович народився 12 червня 1912 року в селі Писарівка на Харківщині. З 1947 по 1954 роки був директором Мурованокуріловецької середньої школи. Вищу освіту здобув у Харківському педагогічному інституті. Пізніше був завідувачим Мурованокуріловецьким райвно, директором Мурованокуріловецької школи-інтернату. Учні та колеги відзначали його добродушність, увагу і повагу до людей.

За педагогічну майстерність і громадську роботу П. Є. Лавриненку присвоєно звання «Заслужений учитель Української РСР» [4, с. 461].

Помер 18 серпня 1980 року. Похований в Мурованих Курилівцях.

Лангер Ольга Олександрівна народилася 19 червня 1932 року в місті Вінниці. У 1939 році пішла навчатись у школу при лікарні ім. Ющенка, де мати працювала санітаркою. Війна застала їх у місті. По закінченні війни Ольга навчалася в школі, яку закінчила у 1951 році. В цьому ж році вступила до Вінницького педагогічного інституту на фізико-математичний факультет, де зустріла свого майбутнього чо-

ловіка Лангера Анатолія Івановича. По закінченні інституту (1955 рік) молода сім'я їде на роботу в с. Березівка Чернівецького району. У цьому селі подружжя працює 2 роки, а пізніше (1957 рік) переїжджає у с. Котюжани. Тут Ольга Олександрівна працює учителем математики, малювання та креслення.

Ця мудра жінка протягом десяти років (із 1975-го по 1985-й роки) очолювала районне методичне об'єднання вчителів математики.

В 1980 році її фото помістили на обласній Дошці Пошани. В 1982 році ім'я цієї вчительки занесено в книгу Трудової Слави Вінниччини. За працюовитість і великий внесок у навчання та виховання підростаючого покоління у 1976 році Ольгу Олександрівну нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, а в 1979 році присвоєно звання «Заслужений учитель Української РСР».

Мельник Борис Терентійович народився в 1929 році в Мурованих Курилівцях. Розпочав свою трудову діяльність в післявоєнні роки на різних посадах в системі «Сільгосптехніка». Працював інструктором райкому партії.

В 1970 році очолив завод мінеральної води «Регіна» і був незмінним директором близько 30 років. Під його керівництвом було проведено водогін від джерела до заводу, побудовано адміністративний корпус, гаражі, гуртожиток, їдальню.

Йому присвоєно звання «Заслужений працівник харчової промисловості Української РСР», нагороджений орденом «Знак Пошани», іншими відзнаками.

Нешик Степан Степанович народився 16 травня 1956 року в селі Млинівка (нині с. Плоске) Мурованокуриловецького району Вінницької області. Після закінчення середньої школи навчався на юридичному факультеті Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка, який закінчив у 1978 році.

З 1978 року по 1984 рік працював помічником та старшим помічником прокурора Замостянського району м. Вінниці, юристконсультом заводу «Кристал», з 1998 року – у системі місцевого самоврядування. Обирався заступником голови Вінницької обласної ради 3 і 4 скликань (1998 – 2006 рр.), депутатом Вінницької обласної Ради трьох скликань.

Нагороджений Почесною Грамотою Верховної Ради України, Грамотою Кабінету Міністрів України, почесними грамотами Міністерства юстиції України та Співки юристів України.

У 2008 році йому присвоєно почесне звання «Заслужений юрист України» [7].

Олійниченко Микола Григорович народився 7 січня 1952 року в селі Михайлівці Мурованокриловецького району. У 1967 році закінчив вісім класів Михайловецької середньої школи. Під час навчання у школі відвідував гурток образотворчого мистецтва: вирізав з дерева. Першим учителем із різьби був батько, який столярував у місцевому колгоспі. Сороська художня школа – мистецький заклад, який Микола закінчив екстерном і отримав спеціальність «художник-оформлювач».

Після служби в армії з 1972 по 1976 рік навчався у Виницькому училищі прикладного мистецтва, що на Буковині. У 1976 році розпочав працювати як різьбяр у Вінницькій художній майстерні. У тому ж році він завойовує призове місце на Всесоюзній виставці народного господарства і отримує направлення у м. Могилів-Подільський, де працює в якості художника-оформлювача на машинобудівному заводі.

Створив і очолював багато років художню студію «Палітра» при Могилів-Подільському будинку культури. Йому було присвоєно звання «Заслужений працівник культури Української РСР» (1988). Нині Микола Григорович щорічно організовує власні виставки у м. Могилеві-Подільському, інших містах України та за кордоном [5, с. 316 – 319].

Паланичко Леонід Євгенович народився 24 листопада 1966 року в селі Житники. У 1986 році закінчив Могилів-Подільський монтажний технікум, за фахом – технік-механік з монтажу та ремонту промислового обладнання.

З 1986 р. по 1988 р. проходив строкову службу в Північній групі військ на території Польської Народної Республіки, у Військово-Морських силах СРСР. У листопаді 1988 року вступив на службу в органи внутрішніх справ України на посаду міліціонера батальйону міліції з охорони Київського метрополітену УВС м. Києва. У 1989 – 1991 рр. – курсант Херсонської спеціальної середньої школи міліції СРСР. Протягом 1991 – 1992 рр. обіймав посаду дільничного інспектора міліції Вишгородського РВ ГУ МВС України в Київській області. У 1994 – 1996 рр. – заступник начальника відділення дізнання Вишгородського РВ ГУ. Протягом 1997 – 2001 рр. – заступник начальника слідчого відділення Вишгородського РВ ГУ, з 2005 року – начальник Вишгородського РВ ГУМВС України в Київській області. Полковник поліції. Спортсмен, кандидат в майстри спорту з рукопашного бою, неодноразовий призер республіканських та обласних змагань зі службового триборства. У 2009 році присвоєно почесне звання «Заслужений юрист України» [6, с. 23].

Пастухов Володимир Павлович, адвокат, професор, кандидат юридичних наук, академік Академії наук вищої школи України, заслужений юрист України, лауреат нагороди Ярослава Мудрого, народився 25 листопада 1936 року в селі Немерче. У 1944 – 1954 рр. навчався в середній школі. У 1954 року вступив до Київського військового училища. Служив у Білоруському військовому окрузі, демобілізувався у 1960 р. Після демобілізації переїхав жити до Вінниці.

У 1967 – 1970 рр. В. П. Пастухов навчався в аспірантурі Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. У 1970 – 1971 рр. асистент кафедри процесуального права КДУ імені Т. Г. Шевченка. З 1987 до 1992 р. (після реорганізації)

кандидат юридичних наук, професор В. П. Пастухов очолював кафедру правознавства та методики викладання історії, згодом – кафедру правознавства НПУ ім. М. П. Драгоманова (раніше Українського державного педагогічного університету ім. М. Горького).

Завдяки залученню до кафедри кращих юристів-науковців з КДУ ім. Т. Г. Шевченка, Інституту держави і права ім. В. М. Корецького, Національної академії внутрішніх справ забезпечив уперше в Україні ґрунтовну підготовку педагогів-правників [8, с. 425]. 18 травня 2007 р. В. П. Пастухов відійшов у вічність.

Печенюк Надія Михайлівна народилась 6 липня 1902 року в селі Курашівці в бідній селянській сім'ї Печенюка Михайла Григоровича і Софії Іванівни.

В 1915 році закінчила з відзнакою Любечське 1-е земське початкове народне училище міста Городня Чернігівської губернії. В 1919 році вступила до Чернігівської школи лікарських помічників, після закінчення якої в 1923 році працювала в Мурованокуріловецькій амбулаторії і лікарні. З 1930 по 1933 рік – фельдшер лікарні Українського Червоного Хреста в місті Кам'янець-Подільському.

З 1933 по 1938 рік навчалася у Вінницькому медичному інституті, по закінченню якого працювала лікарем-ординатором Мурованокуріловецької районної лікарні.

В роки Другої світової війни Н. М. Печенюк була старшим лікарем та лікарем-ординатором медсанбатів і військових госпіталів на ряді фронтів. Їй було присвоєно військове звання капітана медичної служби. Нагороджена орденом Червоної Зірки та медалями.

Після демобілізації у 1946 році призначена завідуючою Мурованокуріловецьким районним відділом охорони здоров'я, де працювала до 1951 року. А з 1951 по 1966 рік – лікарем-терапевтом районної поліклініки. 4 січня 1958 року Надії Михайлівні присвоєно почесне звання «Заслужений

лікар Української РСР». Померла 5 жовтня 1985 року [3, с. 461 – 462].

Пилипчак Василь Григорович народився 14 серпня 1951 року у селі Петрівка (нині с. Берлядка). Навчаючись у Кацмазівській середній школі з 4-го класу почав вчитися грі на духових інструментах. З 12-ти років – вихованець (валторніст) Жмеринського військового духового оркестру.

З 1966 по 1970-й рік навчався у Київському державному музичному училищі ім. Р. М. Глієра по класу валторни у В. Бабенка і композиції у Р. Верещагіна.

З 1968 року почалася його виконавська діяльність, граючи на валторні з майбутньою народною артисткою України Марією Стеф'юк та Миколою Десновим (тепер соліст-гобоїст симфонічного оркестру Національної опери України).

У 1970 – 1974 рр. навчався у Ленінградській державній консерваторії ім. М. А. Римського-Корсакова по класу валторни. Одночасно продовжував працювати у різних оркестрах Ленінграда: оркестрі Театру юного глядача та симфонічному оркестрі оперної студії консерваторії. Здавши екзамени за 4-й і 5-й курси, у 1974 році достроково закінчив консерваторію, отримавши кваліфікацію соліста, ансамбліста і викладача за фахом валторна.

В період 1973 – 1978 років Василь Пилипчак – артист Державного (тепер Національного) заслуженого академічного симфонічного оркестру України.

Лауреат Всеукраїнського конкурсу виконавців на духових інструментах (1977 р.). Здобувши перемогу у Всесоюзному конкурсі, оголошеного Київським державним театром опери і балету УРСР, з грудня 1978 року і до теперішнього часу В. Пилипчак – соліст симфонічного оркестру Національної опери України.

В 2001 році В. Пилипчаку присвоєно звання «Заслужений артист України».

Платаш Володимир Олександрович народився в селі

Михайлівці. Батько загинув під час війни в Угорщині. Хлопчик був єдиним сином у матері. Вона від ночі до ночі працювала на колгоспних роботах, а син з раннього дитинства звалив на свої слабкі худючі плечі всю домашню, зокрема чоловічу роботу. Більше того, самотні сусідки, споглядаючи Володіну одержимість до праці, його безмежну любов до матері, намагання виконувати і традиційно жіночу функцію по дому, просили підсобити їм з нехитрою чоловічою роботою: нарубати дров, зрізати дерево, підремонтувати огорожу чи вставити скло у шибку та багато іншого. Тож хлопчик із малолітства проникся глибоким співчуттям до важкої долі сільської жінки із її побутовою невлаштованістю, соціальною незахищеністю.

Після семирічки – навчання в Браїлівському технічному училищі, потім робота в місцевому колгоспі «Комунар», служба в Радянській Армії, згодом працює майстром, потім старшим майстром виробничого навчання в Михайловецькому СПТУ. Заочно закінчив Новоушицький технікум механізації сільського господарства. Працюючи вже старшим майстром, набув великої поваги, незаперечного авторитету як наставник молодих спеціалістів, майстер вищого класу, турботливий вихователь, за що багаторазово обирався депутатом сільської та районної рад, був делегатом Всесоюзного з'їзду профспілок. Нагороджений орденом «Знак Пошани» та удостоєний почесного звання «Заслужений працівник професійно-технічної освіти Української РСР».

Однак найбільшою гордістю для сім'ї та й самого Володимира Олександровича було те, що односельці називали його механіком від Бога, адже за все життя не відмовив жодній людині при зверненні по допомогу у ремонті будь-якої техніки, у вирішення побутової проблеми. Помер у 2001 році.

Прикордонний Дмитро Максимович народився 8 листопада 1912 року в селі Михайлівці в сім'ї селян Перепелиці Максима Созоновича та Півторак Надії Семенівни. Закінчив

восьмирічну школу у селі Підлісний Ялтушків Барського району.

Рано проявив здібності до журналістської роботи. Після закінчення курсів журналістики у Харкові у 1934 році, працював літпрацівником районної газети в Умані, а пізніше редактором районної газети у Лисянці на Черкащині. У 1939 році направлений у Київ на посаду відповідального секретаря газети «Пролетарська правда». У кінці 1930-х років змінив прізвище на Прикордонний.

Воював з липня 1941 року. Був редактором газети «Вперед, за Батьківщину» Північно-Кавказького фронту. Дослужився до звання майора.

У 1950-х роках був відповідальним редактором газети «Радянська Україна».

Працюючи в Києві, став заслуженим журналістом Української РСР. Автор багатьох літературних творів. Одна з його праць була екранізована кінематографом.

Помер у Києві 29 листопада 1980 року. Похований на Байковому цвинтарі [9, с. 289 – 291].

Прілік Дмитро Мефодійович народився 15 травня 1937 року в селі Вінож. У 1953 році закінчив сім класів Вінозької школи і поступив у художнє ремісничє училище міста Чернівці. У 1957 році переїхав у місто Дніпропетровськ, де працював на будовах до виходу на пенсію в 1998 році.

У 1974 році нагороджений орденом «Знак Пошани». У 1981 році удостоєний звання «Заслужений будівельник Української РСР».

Написав дві книги: «Попіл» (2006) і «Урочище Вінож» (про історію села).

Пушкар Анатолій Володимирович народився 30 серпня 1955 року в Мурованих Курилівцях. Навчався у місцевій середній школі, потім у Вінницькому політехнічному інституті. Майже 40 років працює енергетиком.

За особистий внесок у розвиток енергетики, вагомі до-

сягнення в праці, високий професіоналізм удостоєний звання «Заслужений енергетик України» (2006 р.). Нині директор Мурованокуріловецької ЕМ ПАТ «Вінницяобленерго».

Рудницький В'ячеслав Броніславович народився 22 червня 1940 року в селі Долиняни. Закінчив механіко-математичний факультет Львівського державного університету ім. І. Я. Франка (1967). У Хмельницькому національному університеті пройшов шлях від асистента (1967), старшого викладача (1972), доцента (1976) до професора (1990), завідуючого кафедрою вищої математики та комп'ютерних застосувань (1982).

Основні наукові результати одержано в теорії контактної взаємодії деформованих твердих тіл з початковими (залишковими) напруженнями. Сформовано граничні умови, дана постановка задач, запропоновано наукову школу механіки контактної взаємодії тіл з початковими (залишковими) напруженнями.

Доктор технічних наук (1988). Заслужений працівник народної освіти України (1993), академік Академії наук вищої школи (1992), академік Міжнародної академії інформатизації (1997). Нагороджений численними грамотами і нагрудними знаками Міністерства освіти і науки України [10, с. 72].

Струсевич Петро Павлович народився 31 січня 1962 року в селі Галайківці.

Голова фермерського господарства «Велес Віта» із села Попелюхи, депутат обласної ради, визнаний «Людиною року 2016», «Заслужений працівник сільського господарства» (2016 р.).

Петро Павлович Струсевич – щиросердна і доброзичлива людина. Коли хтось до нього звертається у скрутну хвилину, не відмовляє. Він підтримує кожну селянську родину, надає кошти на благоустрій села, допомагає школі, дитячому садку, будинку культури, церковній громаді. За рахунок гос-

подарства торік асфальтували дороги до села та в самих Попелюхах. Тут створив перший приватний дитячий садок.

Суткович Микола Григорович народився в жовтні 1938 року в с. Снітків. З 1946 по 1956 рік навчався в Снітківській середній школі. В 1958 році закінчив технічне училище електрифікації, два роки працював по спеціальності в м. Могилів-Подільський.

В 1963 році поступив в Одеський технологічний інститут, який закінчив в 1968 році і направлений на роботу в м. Полтава на підприємство старшим інженером по автоматизації.

Нині голова правління закритого акціонерного товариства «Полтавпиво». Заслужений працівник промисловості України, Заслужений діяч науково-технічного товариства харчової промисловості України, дійсний член (академік) Інженерної академії України.

Торчинський Антон Пилипович народився 10 травня 1929 року в селі Вербовець в багатодітній сім'ї. Його батько Торчинський Пилип Іванович, 1885 року народження, працював в колгоспі «Червоний шлях» столяром, викладав уроки праці у Вербовецькій середній школі; у 1933 році помер.

Антон Торчинський став висококваліфікованим спеціалістом з експлуатації автотранспорту: технік-механік, майстер, інженер з безпеки руху, інженер по рацроботі та новій техніці, начальник виробництва Чернівецького автотранспортного підприємства АТП-25021 (1959 – 1978), майстер транспортного цеху Чернівецького ВО «Електронмаш» (1979 – 1993).

У 2011 році відзначений почесним званням «Заслужений раціоналізатор України» [11]. Помер 28 червня 2012 року в місті Чернівці.

Химич Юрій Іванович – заслужений діяч мистецтв України, професор Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури, член Національної спілки худож-

ників України, член Національної спілки архітекторів України. Народився в 1928 році в м. Кам'янець-Подільський на Хмельниччині. Після народження переїхав з батьками до с. Вищеольчедаїв.

Закінчив архітектурний факультет Київського політехнічного інституту. Створив серії робіт «По Україні» (акварелі, гуаші), де відобразив архітектуру Києва, Чернігова, Кам'янець-Подільського, Львова, Гуцульщини, Наддніпрянщини, Криму. Помер у 2003 році.

Цибуляк Григорій Дем'янович народився у 1930 році в селі Виноградне. Навчався в Мурованокуролицькій середній школі.

У 1982 році затверджений членом колегії Міністерства культури УРСР.

Колишній ректор Київського інституту культури України. Пізніше став радником ректора, почесним ректором Київського національного університету культури і мистецтв. Кандидат економічних наук, професор, у 1999 році присвоєно почесне звання «Заслужений працівник культури України».

Цимбалюк Леонід Тимофійович народився 2 грудня 1939 року в селі Перекоринці в сім'ї вчителів. 1949 р. – учень першого класу Дерешівської початкової школи. 1955 р. – студент Чернівецького медичного інституту, який закінчив у 1961 р. Працював у Жмеринському, Барському та Літинському районах Вінницької області [12].

З березня 1972 р. по 2007 р. – завідуючий хірургічним відділенням Хмільницької центральної районної лікарні [13, с. 68 – 69]. Спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії, автор трьох друкованих праць. Нагороджений багатьма грамотами та почесними знаками «Отличник здравоохранения СССР», «Отличник санитарной обороны СССР» медаллю ім. М. Пирогова, Почесними грамотами ЦК ЛКСМ України та Казахстану. Тричі був занесений на обласну Дошку Пошани.

Неодноразово обирався депутатом міської ради. Леонід Тимофійович був заступником голови міської організації ветеранів, любив малювати, займався спортом. Довгий час грав волейбол, пізніше став тренером волейбольної команди, яка стала володарем кубка республіканських змагань серед медиків України. Пізніше займався в тенісному клубі. В листопаді 1995 році Указом Президента України йому присвоєно високе звання «Заслужений лікар України» [14].

Життя обірвалося в лютому 2009 року.

Чепіжак Федір Філімонович народився 19 березня 1937 року. Навчався у Лядовській середній школі, згодом в сільськогосподарському інституті, працював головним агроном колгоспу в селі Рівне. Господар на землі, людина, яка дотримувалася слова. Найвищу оцінку він заслужив від людей. Його слово завжди було вагоміше і авторитетніше, ніж голови колгоспу чи секретаря парторганізації. Бо не за чином він був головним, а за ділами. Федір Філімонович на власному прикладі навчав любові до хліборобської справи молодших колег, своїм ентузіазмом запалював всіх на трудові звершення. Йому присвоєно звання «Заслужений працівник сільського господарства Українського РСР».

Помер 24 березня 2010 року. У 2012 році на фасаді сільського Будинку культури відкрито меморіальну дошку, присвячену Ф. Ф. Чепіжаку.

Чубач Ганна Танасівна народилася 6 січня 1941 року в селі Плоске в хліборобській родині, батько загинув у перші дні війни. Закінчила вечірню школу робітничої молоді, факультет журналістики Українського поліграфічного інституту та Вищі літературні курси при Літературному інституті ім. М. Горького в Москві.

Працювала в редакціях газети «Літературна Україна» та журналу «Дніпро». Авторка поетичних збірок («Журавка» (1970), «Жниця» (1974), «Ожинові береги» (1977), «Заповіті землі» (1978), «Срібна шибка» (1980), «Святкую день»

(1982), «Життя зоря» (1983), «Листя в криниці» (1984), «Літо без осені» (1986) та інших й понад 200 естрадних пісень. За назвою першої ліричної збірки друзі одразу ж стали називати її ясноокою Журавкою. Нині малята залюбки вивчають у садочках і школах літери за її «Абетками» та весело-виразні вірші [15, с. 43 – 45].

Перу Ганни Чубач, письменниці від Бога, належать також книги поезій «Веселі хтосики», «Батьківщина Україна», «У лісочку на пеньочку», «Равлики», «Два маленькі баранці», «Біла чапля», «Ласий кіт Івашко» та багато інших життєствердних і багатообразних збірок віршів, які підносять настрої і водночас змушують замислитися над тими знаками, які кожному з людей посилає світ [17].

Сьогодні веде авторську радіопередачу «Дзвінка ріка» на каналі «Культура». Заслужений діяч мистецтв України, член Національної спілки письменників України (з 1971 року), лауреат всеукраїнських літературних премій імені Павла Усенка, Марусі Чурай, С. Гулака-Артемовського, Євгена Гуцала, Анатолія Бортняка (2010) та міжнародної премії «Дружба». Продовжує свою творчу працю [16, с. 70].

Юрчишен Володимир Васильович, професор, доктор економічних наук, академік УААН, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач відділу інституту аграрної економіки, народився 9 березня 1925 року в с. Заячівка Шаргородського району Вінницької області. Після закінчення Михайловецької семирічної школи (1939) навчався (1939 – 1941, 1945 – 1947) у Михайловецькому плодоовочевому технікумі.

Працював агрономом навчального господарства, а у роки війни – на підприємствах оборонної промисловості. У 1948 – 1953 роках продовжив навчання на плодоовочевому факультеті Уманського сільськогосподарського інституту (нині – Уманський національний університет садівництва), який закінчив з відзнакою. Як науковець-економіст сформувався в Українській сільськогосподарській академії (нині –

Національний університет біоресурсів і природокористування України), пройшовши у ній у 1954 – 1976 рр. сходинки аспіранта (кафедра організації сільського господарства), асистента, доцента, старшого наукового співробітника, професора, завідувача кафедри, проректора з наукової роботи, ректора. У 1976 – 2006 рр. в Науково-дослідному інституті економіки та організації сільського господарства (нині – Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки») очолював відділи управління сільським господарством, теорії та методології відносин власності, аграрної і соціальної політики.

Яворський Василь Іванович народився 1 вересня 1936 року в селі Перекоринці. Майже півстоліття працював механізатором в місцевому колгоспі, вирощував цукрові буряки. За самовіддану працю удостоєний звання «Заслужений працівник сільського господарства Української РСР», нагороджений орденом «Знак Пошани».

Подільська земля – батьківщина багатьох яскравих, непересічних особистостей, які стали гордістю не тільки Мурованокуриловеччини, але і всієї України, усього людства.

Джерела та література:

1. https://uk.wikipedia.org/wiki/Городинський_Станіслав_Станіславович :[електронний ресурс].

2. Шланговая полуавтоматическая сварка под флюсом. – К., 1950. – 453 с.

3. Про Д. А. Дудка // Вісник НАН України. – 2001. – № 7. – С. 4.

4. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – Київ, 1972. – 778 с.

5. Валерій Войтович, Олександр Войтович. Микола Олійниченко – художник та громадський діяч. Перша Мурованокуриловецька науково-краєзнавча конференція / Валерій Войтович, Олександр Войтович // Матеріали конференції, 21 – 22 жовтня

2016 р.; смт Муровані Курилівці. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2016. – 468 с.

6. *Роман Крохмалюк*. Село Житники – наш рідний край, наша історія жива / Роман Крохмалюк. – Вінниця, 2013. – 54 с.

7. Правове регулювання праці викладачів вищої школи. – К., 1981. – 132 с.

8. Основи правознавства: навч. посібник / В. П. Пастухов, В. Ф. Пеньківський, М. Ю. Наум: за ред. В. П. Пастухова. – К.: Знання, 2000.

9. *Михайлова Н.* Поклик рідної землі / Н. Михайлова. – Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві». – 2017. – 392 с.

10. «Вища математика у вправах і задачах»: навч. посібник для студентів економічних і технологічних спеціальностей ВНЗ. – К., 2004.

11. [https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Торчинський Антон Пилипович](https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Торчинський_Антон_Пилипович): [електронний ресурс].

12. «Я був, є і залишаюсь лікарем – хірургом»: [інтерв'ю та бібліографічні дані Леоніда Тимофійовича] // Життєві обрії. – 2007. – 14 квітня.

13. *Дорош М.* Хмільницькі світовиди: бібліогр. словник / М. Дорош. – Вінниця: Велес, 2002.

14. *Комар П.* Майбутнє має бути гарним: [Інтерв'ю та бібліографічні дані Леоніда Тимофійовича] П.Комар // Життєві обрії. – 1997. – 29 березня.

15. *Антонюк Є.* Лірика Ганни Чубач / Є. Антонюк // Дивослово. – 1995. – № 7.

16. *Бакуменко О.* Ганна Чубач // О. Бакуменко // Літературний портрет // К.: Альтерпрес, 2014.

17. *Гарвасюк В.* Журавка з подільського жита / В. Гарвасюк // Наше Придністров'я. – 2000. – 15 квітня.

ПОКОРИТЕЛЬ ФРАКТАЛІВ З МУРОВАНОКУРИЛОВЕЧЧИНИ

Щедра талантами мурованоктуриловецька земля подарувала людству не тільки чудових співаків, композиторів, письменників, а й визначних математиків. Наша розповідь – про факти з життя та творчої діяльності провідного сучасного українського математика, доктора фізико-математичних наук, професора, академіка АН ВШ України, уродженця села Бахтин Мурованоктуриловецького району Миколи Вікторовича Працьовитого, наукові інтереси якого лежать в області фрактального аналізу та фрактальної геометрії.

(Фрактальний аналіз – відносно молода і швидко прогресуюча галузь сучасної математики, яка засобами теорії мір дробових порядків, метричних розмірностей, операторів дробового інтегрування та диференціювання вивчає властивості математичних об'єктів зі складною будовою. Методи фрактального аналізу і фрактальної геометрії сьогодні широко використовуються в різних галузях науки).

Ім'я подолянина-науковця сьогодні відоме широким математичним колам не лише в Україні, а й за її межами.

Народився Працьовитий Микола Вікторович 18 грудня 1959 року в сім'ї колгоспників: Працьовитого Віктора Васильовича та Працьовитої Ніни Олександрівни. Перейняв від батьків найкращі людські риси та якості. Так, ще з дитинства хлопчик дуже любив тварин. Одного разу на колгоспному полі він знайшов козулю, яка тільки народилася і косарка підкосила її. Миколка назвав її Лана, дбав про неї, лікував, годував із соски. Він зумів приручити Лану і вона жила як свійська тварина. Коли піросла, то пішла в ліс, але ще довго навідувалася до свого рятівника.

В 1975 році Микола закінчив на відмінно Долинянську восьмирічну школу, а в 1979 році – з червоним дипломом Немирівське педагогічне училище. Отримавши кваліфікацію «вчитель початкових класів», продовжив навчання в Київському педагогічному інституті на фізико-математичному факультеті, який також закінчив з відзнакою в 1983 році і був рекомендований до аспірантури.

Під час навчання в інституті захопився наукою, писав курсові роботи, вивчав фрактально-сингулярні числа, завдяки чому й потрапив, навчаючись в 1983 – 1986 рр. в аспірантурі, під опіку докторів фізико-математичних наук С. С. Лівіщенка і А. Ф. Турбіна.

5 травня 1987 р. аспірант М. Працьовитий захистив кандидатську дисертацію на тему «Сингулярні розподіли з фрактальними носіями канторівського і салемиївського типів» зі спеціальності 01.01.05 – теорія ймовірностей і математична статистика. Науковим керівником дисертаційного дослідження був доктор фізико-математичних наук професор Турбін Анатолій Федорович.

В 1993 – 1996 рр. молодий вчений перебував у докторантурі Інституту математики НАН України. Докторську дисертацію на тему «Фрактальний підхід до дослідження сингулярних розподілів ймовірностей» (зі спеціальності 01.01.05 – теорія ймовірностей і математична статистика) він захистив у квітні 1999 року.

Докторська дисертація М. В. Працьовитого присвячена вивченню класів функцій і розподілів ймовірностей зі складною (фрактальною) локальною будовою, заданих систематичними та ланцюговими дробами, знакоперемінними рядами Остроградського. В ній введено в розгляд ряд нових об'єктів: систем представлення (зображення дійсних чисел), розподілів випадкових величин, сингулярних, неперервних ніде не диференційованих функцій та розвинуто методологію їх дослідження, зокрема, вивчення їх фрактальних властиво-

стей. Вчений є автором перших в Україні монографій, присвячених фракталам.

З 1986 року М. В. Працьовитий працює на кафедрі вищої математики Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (тоді КДПУ ім. О. М. Горького). Спочатку на посаді асистента, потім доцента, а з 1997 року – професора. З 1997 року він очолює цю кафедру.

Ще в студентські роки Микола Працьовитий захопився баскетболом. Отримав також посвідчення тренера і судді з цього виду спорту. Пізніше, вже працюючи вчителем в середній школі на Київщині, саме на баскетбольному майданчику познайомився і подружився із своїм колегою Василем Олександровичем Швецем.

В 1996 році М. В. Працьовитий удостоєний Міжнародної премії Джорджа Сороса.

В 2003 році М. В. Працьовитому присвоєно вчене звання професора (атестат ПР № 002166, Міністерство освіти і науки). В 2004 році був обраний академіком Академії наук вищої освіти України (диплом № 74-2004).

М. В. Працьовитий має наступні відзнаки та нагороди: Соросівський доцент (1995), Відмінник освіти України (1998), медаль М. Остроградського (2001), нагорода Київської міської адміністрації за вагомий особистий внесок у розвиток вітчизняної науки та зміцнення науково-технічного потенціалу столиці України (2004). В 2004 році за особливі досягнення на освітянській ниві, за участь у розробці і впровадженні нових освітніх державних стандартів, творче використання новітніх педагогічних технологій, якісне оновлення змісту вищої освіти нагороджений почесною відзнакою НПУ імені М. П. Драгоманова – срібною медаллю «Михайло Петрович Драгоманов 1841 – 1895 рр.».

З 2000 по 2006 р. виконував обов'язки експерта та вченого секретаря експертної ради з математики ВАК України.

З 2000 року є членом спеціалізованої вченої ради Д

26.053.03 по захисту докторських і кандидатських дисертацій зі спеціальності 13.00.02 – теорія і методика навчання математики, фізики, інформатики. Неодноразово виступав в якості опонента по захисту дисертацій.

З 2007 року М. В. Працьовитий є членом спеціалізованої вченої ради Д 26.206.03 Інституту математики АН України по захисту докторських і кандидатських дисертацій зі спеціальностей 01.01.06 – алгебра і теорія чисел та 01.01.04 – геометрія і топологія.

В 2008 році Працьовитий Микола Вікторович був обраний директором Фізико-математичного інституту НПУ імені М. П. Драгоманова.

В січні 2006 року з ініціативи ректора НПУ імені М. П. Драгоманова академіка АПН Андрущенко Віктора Петровича та директора Інституту математики НАН України Самойленка Анатолія Михайловича було створено відділ (лабораторію) фрактального аналізу, який очолив Працьовитий Микола Вікторович.

З 1992 року М. В. Працьовитий керує семінаром з фрактального аналізу, який з 2002 по 2005 рік регулярно (двічі на місяць) проводив об'єднані засідання з семінарами відділів математичної фізики, динамічних систем та функціонального аналізу Інституту математики НАН України. З 2006 року названий семінар став семінаром відділу фрактального аналізу.

М. В. Працьовитий є заступником головного редактора та ініціатором видання збірників наукових праць: «Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 1: Фізико-математичні науки» (до 2005 року: «Наукові записки. Фізико-математичні науки»), «Фрактальний аналіз та суміжні питання», головним редактором збірника студентських наукових робіт «Студентські фізико-математичні етюди», членом редакційної колегії збірника наукових праць «Дидактика математики: проблеми і дослідження. Міжнародний збірник нау-

кових робіт».

Наукові інтереси М. В. Працьовитого лежать в області фрактального аналізу та фрактальної геометрії, метричної та ймовірнісної теорії чисел, теорії сингулярних розподілів ймовірностей, теорії неперервних нїде не диференційованих функцій, теорії динамічних систем тощо. Він є автором одних із перших в Україні фундаментальних результатів в дослідженнях тополого-метричних і фрактальних властивостей математичних об'єктів зі складною локальною будовою (сингулярних мір і розподілів ймовірностей, неперервних, в жодній точці недиференційованих функцій, динамічних систем з фрактальними атрactorами і репелерами, асимптотичних властивостей динамічних систем з конфліктною взаємодією, перетворень простору, що зберігають фрактальну розмірність тощо), які проливають нове світло на фрактальну геометрію як науку і фрактальну природу математичних моделей реальних об'єктів, процесів і явищ, що є об'єктом сучасних наукових досліджень.

М. В. Працьовитий є автором чотирьох монографій та понад 360 наукових і науково-методичних публікацій, 60 підручників і навчальних посібників для ВНЗ/школи. Його роботи добре відомі як в Україні, так і за її межами.

М. В. Працьовитий проводить велику роботу по розвитку наукових зв'язків між НПУ імені М. П. Драгоманова та іншими науковими центрами, організації та участі у спільних наукових проектах (3 проекти DFG – спільні українсько-німецькі, проект INTAS – загальноєвропейський проект, грант Державного фонду фундаментальних досліджень) та залученню творчої молоді до участі у науковій діяльності та наукових проектах.

Микола Працьовитий має звання академіка АН вищої освіти України, академіка АН вищої школи України, є заслуженим діячем науки і техніки України. Вчений підготував трьох докторів наук, 26 кандидатів наук (з них 21 кандидата

фізико-математичних наук).

Джерела та література:

1. Зі спогадів професора М. В. Працьовитого.
2. Запис автора 6 липня 2017 року від дружини вченого Наталії Миколаївни Працьовитої.
3. Запис автора 6 липня 2017 року від дочки вченого Ірини Миколаївни Працьовитої.

Ірина КРИВОНОС

ВІД ПОПЕЛЮХ ДО КОСМОСУ

Данило Андрійович Дудко – видатний вчений в галузі зварювання і матеріалознавства, заслужений діяч науки і техніки України, академік НАН України, народився 28 липня 1921р. в с. Попелюхи Мурованокуриловецького району Вінницької області в родині вчителів – Дудка Андрія Петровича та Дудко (Крюкової) Віри Олексіївни.

Майбутній вчений на відмінно навчався у Попелюхівській трудовій школі, як вона тоді називалась. Знаменно, що саме в день закінчення школи, влітку 1938 р. залишився без батька, який на той час був директором школи. Андрія Петровича заарештували як «ворога народу». Востаннє дружина з сином бачили його в райцентрі, коли його забирали з іншими репресованими. Попрощатись їм не дали, лише батько зняв з руки годинник і подарував сину на згадку про себе. З того часу ніхто про нього нічого не чув.

Дружина Віра Олексіївна залишилась у рідному селі і продовжувала вчителювати. Проте це тривало недовго. Цього ж року вона з сином переїхала до м. Рубіжне (нині Луган-

ської області), де він здобував вищу освіту у хіміко-технологічному інституті (1938 – 1941 рр.). У зв'язку з евакуацією інституту з початком війни Данило Дудко був переведений в Уральський індустріальний інститут (м. Свердловськ, нині Єкатеринбург), разом з ним поїхала і мати.

Талановитий та працелюбний юнак з відзнакою закінчив інститут в 1943 р. за спеціальністю інженер-механік.

Після закінчення війни мати разом з сином повернулись до Києва, де вона продовжувала педагогічну діяльність у вечірній школі до виходу на пенсію. Померла Віра Олексіївна Дудко у 82-річному віці.

Ще до закінчення інституту Данило Андрійович був запрошений видатним вченим в галузі зварювання й мостобудування, засновником Інституту електрозварювання АН України Євгенієм Оскаровичем Патonom на роботу в Інститут електрозварювання, який тоді підбирав спеціалістів для наукових досліджень. Відтоді ім'я Д. А. Дудка нерозривно пов'язується з розвитком науки про зварювання і впровадженням її досягнень у виробництво.

Після закінчення інституту під керівництвом Є. О. Патона у Нижньому Тагілі брав участь у виготовленні славетних зварних танків Т-34, які з кінця 1942 р. випускалися в СРСР в кількості, що перевищувала випуск танків всієї Німеччини. Перші наукові роботи присвячені дослідженню процесів зварювання під флюсом, проблемам механізації зварювального виробництва, зокрема розробці шлангового зварювання під флюсом.

Данило Андрійович брав активну участь у створенні новітніх технологій, понад 40 років очолював в ІЕЗ ім. Є. О. Патона відділ нових фізико-хімічних способів зварювання. Вчений багато зробив для розширення технічних можливостей дугового зварювання під флюсом. Невеличкий колектив, очолюваний Борисом Євгеновичем Патonom, розробив шлангове напіваавтоматичне зварювання, зручне для ро-

боти в умовах монтажу з допомогою легкої портативної апаратури. Інженер-конструктор Д. А. Дудко з-поміж інших творців нової технології в 1950 році був відзначений [Сталінською премією](#) [1].

З 1944 р. по 2009 р. ім'я Д. А. Дудка нерозривно пов'язане з розвитком науки про зварювання і втілення її досягнень у виробництво. Він працював в Інституті електрозварювання ім. Є. О. Патона НАНУ більше 60 років – завідувачем відділу нових фізико-хімічних методів зварювання, заступником директора з наукової роботи, а від 2000 р. до кінця життя – радником дирекції Інституту електрозварювання.

У 1950 р. його було удостоєно звання лауреата Державної (Сталінської) премії третього ступеня за розробку нового способу і створення автоматів і напівавтоматів шлангового зварювання. В 1951 р. захистив кандидатську дисертацію, присвячену розробці технології автоматичного зварювання під флюсом.

У 1950-х роках Данило Андрійович бере участь у наукових дослідженнях та вдосконаленні технологій і обладнання для дугового зварювання, зокрема у створенні принципово нового способу дугового зварювання у вуглекислому газі. За цю розробку, яка стала найпоширенішим способом зварювання з допомогою плавлення, вчений разом з групою інших творців був удостоєний у 1963 році Ленінської премії [1].

В 1970 – 1990 рр., в період творчого розквіту, Д. А. Дудко розробив багато нових технологій не тільки для зварювання (мікро-плазмове, магнітно-імпульсне зварювання), але й для нової галузі технологій та апаратури по нанесенню покриттів на різні поверхні для електроніки і машинобудування. Розробка методів детонаційного нанесення покриттів та плазмово-дугової наплавки була відзначена Державною премією УРСР 1983 р., а за розробку йонно-плазмової вакуумної безвідходної технології, що замінила екологічно

небезпечні процеси хімічних та гальванічних покриттів в електроніці, був удостоєний в 1986 р. Премії Ради Міністрів СРСР.

Великий вклад Д. А. Дудко зробив і в створення спеціальної апаратури для проведення зварювання в космосі, використовуючи досвід зварювання в вакуумі – електронно-променево, плазмове та дугове зварювання електродом, який плавиться. В кінці 1960 р. в Інституті електрозварювання була створена установка «Вулкан» для експериментів в космосі, яка важила лише 50 кг. Вона була випробувана вперше в світі на космічному кораблі «Союз-6» Г. С. Шоніним і В. Н. Кубасовим в жовтні 1969 року. Пізніше, 25 липня 1984 року, космонавти В. Джанібеков і С. Савицька вийшли у відкритий космос і впродовж 3 годин виконували перше космічне зварювання, пайку та різання металів за допомогою універсального робочого інструменту, створеного в Інституті електрозварювання ім. Є. О. Патона [2].

Академік Д. А. Дудко активно займався науково–організаційною, суспільною і педагогічною діяльністю. Він багато років був членом Координаційної ради по зварюванню і Наукової ради Держкомітету СРСР по науці і технологіях, членом експертної ради ВАК, Головою президії Української республіканської спілки машинобудівників, членом вченої ради ІЕЗ ім. Є. О. Патона, виховав майже 50 кандидатів та докторів наук.

Будучи автором 900 наукових робіт та винаходів, багато з яких були запатентовані і за кордоном, він не припиняв наукової та винахідницької діяльності. Д. А. Дудко керував дослідженнями по магнітно-імпульсному зварюванню, холодному зварюванню, зварюванню тертям, детонаційному напиленню, а також розпочав велику роботу по нанодиспергуванню металів та розробці технології нанопокриттів на різних поверхнях і матеріалах, включно з рідинами. Останні роботи були основою технології виготовлення новітніх на-

номатеріалів, що розвиваються зараз спільно з інститутами ІЕЗ імені О. Є. Патона та Інститутом надтвердих матеріалів імені В. М. Бакуля.

Вчений дослідив фізико-металургійні процеси в шлаковій ванні, енергетичні властивості стиснених сильнострумкових дуг, фізичні процеси у газовому розряді у вакуумі, процеси осадження матеріалів у плазмі газових розрядів [2].

Д. А. Дудко був обраний академіком Академії наук України в 1978 році. Його нагородили багатьма державними орденами і медалями, в тому числі медаллю Корольова. Його роботи відзначені Державними преміями УРСР (1972, 1983), Премією Ради Міністрів СРСР (1986), Премією ім. Є. О. Патона НАН України та Президії НАН України (1997). Заслуги вченого відзначені двома орденами СРСР, орденом Болгарської Народної Республіки Кирила і Мефодія I ступеня та іменною медаллю за внесок у будівництво «Кольо Фічето», багатьма медалями, у т. ч. «Медаллю С. П. Корольова», «25 років космічної ери», «50 років танкобудування», «1500-річчя Києва», Гран-Прі всесвітньої виставки 1958 року в Брюсселі [3].

Тільки у 1998 р. він за станом здоров'я пішов з посади заступника директора ІЕЗ по науковій роботі і залишився радником дирекції Інституту електрозварювання. До останнього дня свого життя Данило Андрійович Дудко був дослідником, вченим, винахідником і невтомним трудівником.

Помер у місті Києві 2 лютого 2009 року.

На будівлі Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона відкрита меморіальна дошка академіку Д. А. Дудко.

Неабиякий вклад в дослідження історії науки і техніки внесла дочка Д.А. Дудка – Кістерська Людмила Данилівна. Після закінчення в 1970 році радіофізичного факультету Київського державного університету вона працює інженером обчислювальної лабораторії, згодом – старшим інженером, старшим науковим співробітником кафедри технічної кібер-

нетики Київського політехнічного інституту. У 1976 році захистила кандидатську дисертацію на тему «Розробка і дослідження методів та апаратури для підвищення точності і завадостійкості систем автоматичного прямування електронного пучка по стику при електронно-променевому зварюванні», здобувши науковий ступінь кандидата технічних наук. В 1977 – 1982 рр. Людмила Данилівна працювала в лінгвістичному відділі Європейського відділення ООН (Женева, Швейцарія), а в 1982 – 1985 рр. старшим науковим співробітником, виконувачем обов'язків завідуючого сектору відділу формування цільових комплексних програм спільних робіт установ АН УРСР і Мінгазпрому УРСР при Київській філії Всесоюзного науково-дослідного інституту з переробки та транспортування природного газу. У 1985 – 1986 рр. вона працює старшим науковим співробітником відділу історії природознавства і техніки Інституту історії АН УРСР. З 1986 року і по даний час працює в Інституті надтвердих матеріалів імені В. М. Бакуля НАН України.

Прославив рід Дудків і двоюрідний брат Данила Андрійовича Олександр Петрович Дудко – журналіст, публіцист і краєзнавець. Він народився 23 липня 1926 року в селі Попелюхи Мурованокуриловецького району Вінницької області в сім'ї багатодітного селянина. Навчався в місцевій початковій школі, а середню освіту отримав в Мурованокуриловецькій середній школі. Після війни працював на шахті в Донецькій області, щоб допомогти батькам прогнати сім'ю. Під час голоду в 1947 році неодноразово їздив до Західної України, щоб заробити хліба на прожиток. На початку 1950-х років він працював у районних газетах Вижниці, Хотина і Сокирян (Чернівецька область). У 1961 році Олександр Петрович був запрошений на посаду редактора загальнополітичного мовлення в Черкаську обласну редакцію радіомовлення, яка 1966 року була реорганізована в облтеле-радіокомітет.

О. Дудко закінчив філологічний факультет Чернівецького університету. Був неперевершеним сатириком і вів сатиричну передачу на радіо під псевдонімом Охрім Гірчиця. У сімдесяті роки минулого століття був переведений на посаду старшого редактора. Крім основної роботи, писав статті в різні газети та журнали: «Літературна Україна», «Радянська Буковина», «Культура і життя», «Вінниччина», «Дністрові зорі». Вийшовши на пенсію, взявся писати романи. Помер письменник 30 квітня 1999 року після нетривалої важкої хвороби.

Багато творів Олександра Петровича не були видані за його життя. Одним з них є твір «Пасинки доли», який побачив світ через 18 років після його смерті. Це автобіографічне видання про Голодомор 1932 – 1933 років. Рукопис зберігався в родині аж до сьогодні. Нарешті, 2 червня 2017 року у Черкаському національному університеті ім. Б. Хмельницького відбулася презентація книги «Пасинки доли».

Земляки свято бережуть пам'ять про славетних земляків. 22 липня 2016 році, в переддень 95-ї річниці з дня народження Д. А. Дудка, в районному краєзнавчому музеї імені Федора Коновалюка відбулась ювілейна виставка світлин, документів та винаходів видатного українського вченого під назвою «Від Попелюх до космосу». На урочисте відкриття виставки прибули керівники району, депутати районної та обласної рад, місцеві краєзнавці та учителі математики, мешканці рідного села Попелюхи, а також чимало поважних гостей з Києва, Вінниці, інших міст України, зарубіжжя. Серед них: доктор хімічних наук, провідний науковий співробітник Інституту надтвердих матеріалів імені В. М. Бакуля Національної академії наук України О. Б. Логінова; викладач Санкт-Петербурзького державного автотранспортного та електромеханічного коледжу, випускник Московського державного вищого технічного університету імені Баумана Т. А. Фурман; генеральний директор рекламного

агентства Києва «Медіа Альянс Груп» О. А. Устименко; заступник технічного директора Вінницького приватного акціонерного товариства «Плазма Тек» В. М. Шпильовий та головний інженер цього ж товариства М. П. Франко. Всі вони високо оцінили досягнення вченого, порадили його таланту [4].

Матеріали про відкриття виставки були розміщені на сайті Мурованокуриловецької районної державної адміністрації, а також надруковані в районній газеті «Наше Придністров'я», обласних виданнях «Вінниччина» та «33-й канал. Подільська порадиця» та звучали по місцевому радіомовленню [4; 5; 6].

Із фотоматеріалами виставки та сторінками життя славетного академіка всіх присутніх познайомила донька Данила Андрійовича – Людмила Данилівна Кістерська, яка працювала разом з батьком, була співавтором окремих його винаходів. Вона вручила директору музею Валентині Мельник вітальну адресу від президента Національної Академії Наук України, директора Київського інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона, академіка НАН України Б. Є. Патона зі словами подяки за зворушливу ініціативу вшанувати пам'ять славного земляка Данила Андрійовича Дудка та побажаннями нових перемог заради майбутнього України.

Джерела та література:

1. Запис автора 22 липня 2016 року від Кістерської Людмили Данилівни, 1947 р. н., жительки м. Києва.
2. Патонівська школа: Науково-інформаційне видання. – Київ: Наук. думка, 2010. – 440 с.
3. Україна наукова. Національна Академія Наук України. I том, випуск другий, Київ, 2008. – 184 с.
4. Сауляк В. Академік Данило Дудко: від Попелюх до космосу / В. Сауляк // Наше Придністров'я. – 2016. – 29 липня. – С. 4.

5. *Зеленюк В.* Від Попелюх до космосу / В. Зеленюк // Вінниччина . – 2016. – 5 серпня. – С. 7

6. *Вербицька Т.* Від Попелюх... до Космосу / Т. Вербицька // 33-й канал. Подільська порадиця. – 2016. – Серпень.

Надія КОСАКОВСЬКА

ВАСИЛЬ ЗАХАРОВИЧ ДОБРЯНСЬКИЙ – ЛЮДИНА-ЛЕГЕНДА

Однією із найяскравіших особистостей села Михайлівці Мурованокуриловецького району Вінницької області був Василь Захарович Добрянський.

Народився Василь Добрянський 15 жовтня 1940 року в селянській сім'ї Захара Даниловича і Лукерії Онуфріївни в с. Кривохиженці. Його дід Данило був засуджений «як ворог народу» тільки за те, що, одержавши декілька десятин землі, хотів самостійно працювати на власній землі.

В 1941 році його батька мобілізували до лав армії, де його і застала війна. Важко працювала мама Лукерія, щоб доглянути Василька і дочекатися чоловіка з фронту. Але батько загинув у 1944 році. І тому не пам'ятав Василько свого батька і не відчув батьківського тепла, але залишився єдиною опорою матері [2].

За характером це був життєлюб, веселої вдачі, завжди готовий на видумку, хлопчина. Меткий і кмітливий, він швидше за всіх школярів справлявся з класними завданнями, залишаючи собі декілька хвилин для жарту. Часто організовував шкільні дозвілля для однокласників. В ньому пробуджувався талант організатора і митця [4].

Декламувати, співати, грати на гармошці, баяні та інших музичних інструментах – стало його життєвою необхід-

ністю, потребою душі.

Закінчивши школу в 1957 році, пішов навчатися до Михайловецького училища № 12.

З вересня 1959 року по серпень 1962 року Василь проходив армійський вишкіл. В 1962 році, вже змузнілий, Василь успішно здав екзамени і поступив до Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту імені В. П. Затонського (історичний факультет). Але з-за матеріальної скрути в сім'ї, змушений був перевестися на заочний факультет Чернівецького державного університету, де брав активну участь в університетській художній самодіяльності [2].

У 1963 році був прийнятий на роботу в Снітківську школу на посаду вчителя виробничого навчання в IX – XI класах.

У 1965 році був запрошений на посаду секретаря первинної комсомольської організації Кузьминецького СПТУ. В 1966 році його призначено на посаду завідуючого шкільним відділом Барського райкому комсомолу, а пізніше – Мурованокуриловецького. Проте любов до рідного краю, його історії, любов до дітей вели його життєву стежину до школи. І в 1967 році він прийшов працювати вчителем історії Вищеольчедаївської середньої школи. У цьому ж році він одружився з своєю колегою, гарною дівчиною Галиною Бойко, яка була теж родом із Кривохиженець. В них народився первісток – Олег. Саме тут проявились здібності Василя Захаровича, як талановитого учителя історії і здібного організатора дозвілля і відпочинку місцевої молоді. Він організовував концерти, екскурсії, походи [2]. А в 1971 році йому запропонували посаду заступника директора з виховної роботи в Михайловецькому СПТУ № 6. За чвертьвікову діяльність у Михайловецькому училищі заслужив Василь Захарович слави прекрасного педагога, активного, зацікавленого краєзнавця, вимогливого і разом з тим турботливого керівника, неперевершеного організатора, люблячого батька, наставника, дбайли-

вого господарника, дієвого громадського діяча [3, с. 226].

Роботу Василя Захаровича оцінили і зрозуміли. В 1975 році його було призначено директором Михайловецького СПТУ № 6. Саме в цьому році в нього народився другий син Ігор. Це ще більше зміцнило подружжя Добрянських.

Всі, кому довелося з ним працювати, згадують Василя Захаровича з великою любов'ю та щирим невідомим болем від його втрати, адже Бог нагородив чоловіка надзвичайно рідкісним для сьогодення даром – бути рівним зі всіма, з ким тільки спілкувався: з односельцями, із депутатами різних рівнів, з керівниками району тощо. Не вважав для себе прилизливим піти з баяном на колгоспну ферму та у вільний від роботи час для її працівників влаштувати концерт із залученням до виконання всіх бажаних, або підвезти власним «УАЗом» колгоспника, якщо тому було «по дорозі». Його однаково турбували неораний город у когось із сільчан, відсутність балона з газом у сусіда, неможливість доправити хворого до районної лікарні та неспроможність матері (батьків) впоратися з вихованням дитини. Результати цієї багатогранної діяльності Василя Добрянського виразно говорять про цю людину: побудовані гуртожитки, стадіон, водонапірна башта, до якої підвели воду із щедрого джерела «Ревуха», благоустроєні ферми, збільшена площа відомчої землі, збагачена бібліотека, матеріально-технічна, навчальна, спортивна бази училища [1].

Будучи директором, він продовжує співати, організує чудовий хорівий колектив із працівників училища. Виступи цього колективу радували не лише жителів села, вони були відомі в районі і області. До речі, заслужений артист України Станіслав Городинський у свій час був учнем Василя Захаровича [3, с. 227]. У 1980-ті роки в училищі було створено ансамбль «Веселуни», серед виконавцем якого був і Василь Захарович.

Василь Захарович тримав тісний зв'язок з головами

колгоспів усіх навколишніх сіл: учні проходили практику на полях рідного колгоспу, допомагали у виконанні різних польових робіт, а керівники колгоспів допомагали продуктами для їдальні училища.

В. З. Добрянський неодноразово обирався депутатом Михайловецької сільської ради, не одне скликання був заступником голови сільської ради. У 2000 році за станом здоров'я він був переведений з посади директора на посаду викладача, яким був до останніх днів свого життя.

Помер В. З. Добрянський 25 серпня 2005 року.

Про «нашого Василя Захаровича» я чула відгуки його колег: «З ним працювалося як за кам'яною стіною; жодна людина при розмові з ним не відчувала ні найменшого дискомфорту; з ним завжди було легко..» [1]. Такі слова підлеглих і односельців дорогого вартують. До нього йшли всі односельці за допомогою, порадою, розрадою. І він умів допомагати всім. Це людина – легенда, яку довічно пам'ятатимуть у нашому селі.

Джерела та література:

1. Запис автора 18 червня 2017 року від Косаківського Василя Івановича, 1955 р. н., жителя с. Михайлівці Мурованокуріловецького району Вінницької області.

2. Запис автора 10 липня 2017 року від Добрянського Олега Васильовича, 1970 р. н, жителя с. Михайлівці Мурованокуріловецького району Вінницької області

3. *Михайлова Н.* Поклик рідної землі / Н. Михайлова. – Умань, 2017. – С. 389.

4. Архів сім'ї І. В. Добрянського.

НІНА КАЩЕН – ПИСЬМЕННИЦЯ З МУРОВАНОКУРИЛОВЕЧЧИНИ

Історія літератури Мурованокуриловеччини багата на імена талановитих митців, що власною творчістю розкривають картину бачення дійсності, презентуючи, таким чином, своєрідний культурний та історичний інформаційний пласт свого народу. До плеяди таких майстрів слова належить жителька селища Муровані Курилівці Ніна Петрівна Кащенко (Танчук), творчість якої в сучасній українській літературі практично не досліджувалася.

Метою нашої публікації є часткове заглиблення в художню картину світу письменниці та дослідження її тематичної палітри. Джерельною базою нам слугуватимуть поетичні твори, розміщені в збірці «Доля моя вишивана», літературно-мистецькому збірнику «Стожари» та районній газеті «Наше Придністров'я».

Однією з актуальних проблем протягом усього існування України як держави є збереження її цілісності, незалежності та самобутності. Ніна Петрівна розглядає цей важливий аспект через призму історії, згадуючи ті віхи в долі народу, які сприяли мобілізації його сил з метою оборони рідної землі.

Такий вибір теми зумовлений, мабуть, дитячими спогадами письменниці (народилася 1 березня 1939 року). Емоційні враження поетеси закарбувалися в окремих поезіях, розкриваючи картини дійсності періоду Другої світової війни: *Бомби рвались. На дітей чатували біди. І жінкам було страшно з ними* («Спомини воєнного літа»); *І страх, і голод – це життєве кредо дітей війни. І наяву, і в снах* («Діти війни»); *А на ранок – солдатки в поле: працювали на рейх сер-*

нами. Дітлахи ховались в стодоли. Прилітала смерть літаками («Спомини воєнного літа»). З великою повагою автор підкреслює виняткову роль жінки від час війни: *Тернову хустку, як весняне поле, накину на твої худенькі плечі. На них тримала України долю і в сорок п'ятому, і в сорок першій («Матусі-солдатці») [3].*

Тема війни у творчості Ніни Петрівни розкривається й у пісні «Розстріляна мелодія» (автор музики і слів – Н. П. Кашен). Цей твір присвячений колишньому вчителю Котюжанівської середньої школи, її директору й талановитому журналісту (зі слів Н. П. Кашен) – Лангеру Анатолію Івановичу. Саме він є автором статті про юного героя в роки фашистської окупації села Котюжани, де й оселився талановитий хлопець, пісні якого були сповнені гордістю за свій народ. Молодого скрипаля фашисти розстріляли, але пам'ять про нього назавжди залишиться в серцях вдячних українців[2]: *Ой скрипалю молоденький, ой скрипалю. Твоя зранена мелодія лунає. Та розстріляна мелодія все лине, бо не можна вбити пісню й Україну! [4, с. 5].*

Болісні спогади письменниці доповнюються картинами голоду 1947 року: *Пам'ять, пам'ять ... Ні, я не забула. Це в мені вкарбовано повік. Знов мене в дитинство повернула, в той голодний сорок сьомий рік («Ганнуся»); З каганця над піччю світло стелиться, вся сім'я голодною лягла. Скраю мама, ми, малі, за комином гріємо по черзі кожен бік. І зринає спомин мій за спомином в той голодний сорок сьомий рік («Святий вечір»); Вся опухла, встати їй несила. А всього Ганнусі вісім літ («Ганнуся»).* Створюючи картини повоєнного життя українців, Ніна Петрівна змальовує образи простих людей, на долю яких випали чималі випробування. Безперечно, образ жінки-вдови не є випадковим у поетичному дискурсі письменниці, адже з фронту не повернулося багато синів, братів, чоловіків, батьків. Свідком людського горя української жінки, яка втратила найрідніших, Н. П. Кашен

стала ще в дитячому віці, а зрими, яскраві спогади того часу знайшли своє відображення у наступних рядках: *Узими житнянка та солома з проса будуть на долівці гріти ноги босі, бо, прийшовши з поля з важкої роботи, удова-солдатка в'яже околоту («Околоту»); Вже скільки літ ти носиш хустку чорну, скорботна й горда, Ярославно сива («Матусі-солдатці»); То ж для тебе та подушка до рання незім'ята залишалась, повір. Невимовні удовині страждання, як снують пліткарі поговір («Татові»)* [3].

У творчості Н. П. Кащен відображені й сучасні події: *Вирує на майдані кров козача ... В єдине русло справлені думки. Тут править помаранчева удача... Хай Воля і Свобода навіки! («Вітер волі»); Пов'яжемо оранжеві стрічки – нехай тремтять останки влади суцї. Ми – українці! Так! Ми не-вмируцї. За нами Воля й Правда навіки» («Районні вісті»); Із наметів Воля й правда зринули, хай її прийме донецький край. Ні! Не вмерла Україна! Не загинула («Сонячна мелодія»)* [3].

Значну увагу письменниця приділяє цілісному образу Батьківщини, підкреслюючи територіальну неподільність держави, що є надто важливим на сучасному етапі боротьби з державою-агресором Росією: *Вона, як матінка єдина, аж від Донбасу до Карпат («Слово до перевертнів»)*. Подекуди образ України поетеса зображає в розрізі історичних епох, демонструючи, таким чином, нележку долю країни: *Її топтали із часів Мамає... В райкомах, радах і на Соловках...* («Вітер волі»). Процес державотворення України довготривалий, проте мрії про незалежність все-таки здійснилися, завдячуючи всім тим, хто був небайдужим до долі народу та Батьківщини: *Хто творив історію, згадаймо. Роксолана, й Леся Українка, і Мазепа, і Олена Пчілка, Сагайдачний і Богдан Могутній, і Тарас – Пророк наш незабутній («Державі молодіти»)* [6, с. 140].

Із глибин уяви переносить Ніна Петрівна поетичні рядки, наповнені живими образами родинного оточення: *Тепла*

згадка в пам'яті зосталась і матері образ сонцеликий («Матусі образ сонцеликий»); В мамі стан, мов тополінка, дівочий. Над губою ще дитячий пушок. Часто плачуть неціловані очі, а в косу вже заплітає сніжок («Татові»); Тату! Тату! Наша білена хата розвалилась, як колиска стара. Тебе з фронту йшли на шлях зустрічати, як світила ще ранкова зоря («Татові»). Образ батьків сповнений особистими почуттями поетеси, які розкривають повагу Ніни Петрівни до своєї сім'ї та засвідчують її глибоку любов до найрідніших людей: Батько й мати – ось моє Начало («Чіпке додому вороття»). Таке трактування ролі батьків для людини пояснюється народною педагогікою, адже тільки «в родині... виховується любов до... родини, Батьківщини, рідної мови, історії та культури, засвоюються основні моральні принципи, розвиваються почуття добра, совісті, справедливості» [5, с. 413]. Мати у творчості письменниці ототожнюється з родом, адже саме вона є своєрідною «рушійною силою» кожної родини: «Доки буде мама, доти буде роду» – отаке прислів'я на устах народу («Доки буде мама») [3].

Життя кожної української родини тісно пов'язане з народними святами, адже саме в них зберігається етнічне коріння нації. Відомо, що свята для українців завжди були «своєрідною календарною структурою духовного життя людини» [1, с. 49]. У художній картині світу Н. П. Кашен знаходимо спогади про Зелені свята та Святий вечір: Зелено всюди: в полі і в гаю. Зеленню люди оселі квітчають. Запах айру пронизує хату, і чебрецю, і любистку, і м'яти («Зелені свята»); Завива під стріхою хурделиця. Святий вечір сходить до села («Святий вечір») [3].

З образом батьків тісно переплітається згадка про рідне село Н. П. Кашен – Кошаринці (Барський район). Саме ця земля дала силу і міць поетесі, адже тут вона відчуває присутність усього роду, перед яким звітуватиме за все своє життя: Тут тата слід і мамина сльоза. Й мені роки відлі-

чують зозулі. В крові моїй бурлить свята гроза, і голос предків я здалека чую («Мої Кошаринці»); Мої Кошаринці, мої, корінням я у цім селі. І про життя моє усе душа на звіт сюди знесе («Мої Кошаринці») [3].

У поетичному дискурсі Ніни Петрівни згадуються величні постаті українського літературного Олімпу, серед них – Т. Г. Шевченко. Саме великий Кобзар є для письменниці тим народним генієм, творчість якого зачаровує глибиною думки, любов'ю та повагою до рідного народу: *Немов молитву я на сон грядущий частенько ввечері читаю «Кобзаря». Твій геній тут, Тарасе, справжній, суцільний. Схилюсь уклінно біля твого вівтаря* («Палає факелом Шевченкіана»). У деяких віршах письменниці звертається до Ганни Чубач, у творах якої знаходить розраду та допомогу: *Я в Ганни Чубач (вірите мені?) і між рядками ще думки читаю. Деся там у серці, на самому дні, поезія ворухиться й злітає* («Думки летять за хмари»); *Як, бува, в жіночій серці кішка зашкребететься, в твою збірку мчу для герцю – розрада знайдеться* («Ганні Чубач») [3].

Творча спадщина письменниці пов'язана з педагогічною діяльністю, адже все життя Ніна Петрівна працювала в школі, плакаючи молоде покоління: *Слався, школо, ти другий наш дім. Легко і весело жити у нім. Звідсіль щовесни в світ широкий летять багато змушнених твоїх пташенят* («Слався, школо!»); *Це перший ваш храм науки. І перше кохання в муках. Тут сили ви набирались і першості добивались злетіти в широкий світ* («Школо, віват!»). Усвідомлюючи важливу місію вчителя, поетеса засвідчує свою повагу до всіх педагогів у таких рядках: *Слався, учителю – друг школярів. Серцем гарячим усіх нас зігрів. Твої мудрі поради – наш дороговказ. Твій образу люблений в кожному з нас* («Слався, школо!») [3].

Частина творчого доробку Н. П. Кащен – інтимна лірика. Почуття кохання для автора вічне, сповнене таємниць та

іноді непередбачуване: *Ти прислухайся зранку – почувеш, як голубка самотня воркує. Це кохання моє сизокриле переспіває тобі, милий («Червона мальва»); Ніхто не бачить, ніхто не чує – цей світлий образ з тебе маляю. Його кохаю. В подушку плачу. І мрію ще би хоч раз побачить («Вимріяний образ»); Дуже я прошу тебе наснитись, хоч у сні до тебе притулитись. Хоч рука торкнулася б твоєї ... Відстань – як між місяцем й зорею («Відстань – як між місяцем й зорею»)* [3].

Отже, творчість Н. П. Кащен різноманітна. Її поетичний світ представлений громадянською, інтимною, пейзажною, філософською лірикою. У поезіях Ніни Петрівни оспівана доля України, змальовані образи найрідніших для неї людей. Своім пером письменниця торкнулася неперевершених людських почуттів – кохання, материнства.

Джерела та література:

1. *Воропай О.* Звичай нашого народу; у 2 т. [Етнографічний нарис] / О. Воропай. – К.: Оберіг, 1991. – Т. 1. – 500 с.
2. Запис автора 12 серпня 2017 року від Кащен Ніни Петрівни, жительки смт Муровані Курилівці Вінницької області.
3. *Кацен Н. П.* Доля моя вишивана. Поезія / Н. П. Кацен. – Вінниця: Вінницька газета, 2010. – 140 с.
4. *Лангер О.* Подяка за пісню / О. Лангер // Наше Придністров'я. – 2007. – 19 травня
5. *Лозко Г. С.* Українське народознавство [Текст] / Г. С. Лозко. – К. : АртЕк, 2006. – 472 с.
6. Стожари. Літературно-мистецький збірник. – № 4. – Вінниця, 2004.

*Галина ДЗЮБЕНКО,
Любов КОМАРНИЦЬКА*

СТАНІСЛАВ ЧЕРНІЛЕВСЬКИЙ – ПОЕТ-ОДНОСЕЛЬЧАНИН

Щедра талантами наша Вінницька земля. Подільський край виростив і дав Україні багато письменників і поетів, що своїми творами прославили рідну землю, навчили любити і шанувати людину праці, бачити прекрасне й розуміти його. Тому й не дивно, що для більшості із нас улюбленими є поезії Ганни Чубач, Оксани Шалак, Василя Гарвасюка, Ніни Гнатюк, Василя Стуса та багатьох інших творчих особистостей з Поділля.

Для нас, жванчан, великою гордістю є наш земляк Станіслав Болеславович Чернілевський, скромний, добрий, розумний, талановитий, як пишуть про нього колеги телекомпанії «1+1». Це людина, яка так вміло відтворила в своїх поезіях життя односельчан, змалювала найчарівніші куточки свого рідного краю [3].

Станіслав Болеславович Чернілевський народився 6 липня 1950 р. в селі Жван Мурованокуриловецького району. Якось, жартуючи, Станіслав Болеславович сказав, що народився поміж двох річок – невеличкою річкою Жван з її мілинами та глибинами – та могутнім і тихим Дністром з його вирами та потужною течією. «Може, через те, – говорив поет, – я так люблю водночас і найтонші, найдрібніші порухи, і великі, могутні рухи» [1].

Перший клас поет розпочав у Жванській середній школі, та згодом продовжив навчання в Мурованокуриловецькій школі-інтернат. Тут він мав книжки, тут він мав добрих учителів і друзів, тут його навчали, доглядали, одягали – здається, мав усе, що входить у поняття щасливого дитинства, ок-

рім одного – не було поряд матері. Правда, він бачився з нею по святах та неділях, але гостювання дома лише збільшувало тугу. Про це він згодом напише у своїх віршах, які пройняті великою синівською любов'ю, ніжністю до найріднішої людини у світі. Є такі серця, для котрих розлука з матір'ю – велике страждання. Таке серце було і в Станіслава Чернілевського. Мама у його житті, як і в житті кожного з нас, є найдорожчою людиною. «Мамочко, матінко, мамусечко, мамулечко, квіточко, зозуленько, горличко, голубонько» – так звертається син до своєї матері Галини Іллівни, яка й нині живе у нашому селі, радіє за нього, гордиться ним [7].

Почав друкуватися спершу у районній газеті, згодом обласній, республіканській дитячій пресі. Майже щороку Станіслав перемагав у дитячих творчих конкурсах і його нагороджували путівками в піонерський табір «Артек», в Сочі, Туапсе, Одесу.

По закінченні восьмого класу Станіслав продовжує навчання в Тульчинській школі-інтернаті. Там, серед зелених кленів Тульчина, юнак здобуває середню освіту. Саме там починає серйозно займатися поезією, багато читає, вивчає напам'ять. Вирішальний вплив на формування літературних уподобань майбутнього поета мав учитель російської мови й літератури Тульчинської школи-інтернату Іван Петрович Попов. У дев'ятому класі він познайомив Станіслава з поезією Василя Симоненка, творчість якого дуже любив [8].

Після закінчення Тульчинської школи-інтернату Станіслав вступив на філологічний факультет Київського університету імені Т. Г. Шевченка, але на останньому курсі його було виключено з лав студентів за «національне свободомисліє» та відмову доносити про будь-які прояви національної самосвідомості своїх товаришів.

Щоб здобути вищу освіту, юнак вступив до Вінницького педагогічного інституту й закінчив його 1973 року. Здається, дорога перед ним була визначеною: вчитель. Чого ще

хотіти? А хотілось йому зовсім іншого. Молодого поета вже полонила мрія стати кінорежисером і за допомогою цього виду мистецтва сказати світові все, що наболіло на душі, що шукало виходу в його творчій уяві. Він повернувся в Київ із зошитом віршів і з наміром вступити до театрального інституту. Блискуче склав іспити і... не був зарахований. На той час до інституту з відповідних органів надійшла звістка про «неблагонадійного» майбутнього студента [2].

Почалися найважчі в житті молодого людини роки. Доля повела його дорогою довгих поневірянь, пошуків, але не полишала молодого, талановитого українця. Робота декоратором у театрі, напівголодне існування без постійного місця проживання не зломилі духу молодого таланту. Він все таки стає студентом театрального інституту (кінорежисерський факультет), знайомиться з багатьма цікавими людьми. Доля зводить його з такими майстрами поетичного слова, як Дмитро Павличко та Микола Вінграновський. Станіслав Болеславович насмілювався показати їм свої вірші, і вони, відчуваючи талант, перейнялися долею Чернілевського, посприявши виходу у світ збірки його творів «Рушник землі» (1984) [4]. Станіслав за неї отримав літературну премію імені Василя Симоненка. Дещо пізніше вийшла друга збірка поета на російській мові «Озимая страна». Поезії, які ввійшли до збірки «Рушник землі», зачарували не тільки односельчан, але й багатьох українців. З різних куточків надходили листи матері поета, в яких люди висловлювали їй подяку за сина, який написав такі прекрасні вірші [5].

Станіслав Чернілевський все більше захоплюється кіномистецтвом. Його ім'я можна побачити в титрах фільмів «Дударики», «Вир», «Два гусари» та інших стрічок. Він знімає кінофільм і в нашому селі Жван. Коли Борис Олійник почув, як співають люди в Жвану, в тому числі й мати Чернілевського, то попросив його привезти жінок до Києва. Так, саме завдяки Станіславу Болеславовичу, унікальний голос житель-

ки нашого села Ганни Мовчан (в селі «баба Сіриха») ввійшов до «Золотого фонду» українського радіо. Пізніше, знімальна група на прохання Бориса Олійника створює фільм «До далекого села, до баби Сірихи». Знову ж таки, дякуючи Станіславу, жителі села тепер можуть подивитись цю кінострічку, помилуватися рідними краєвидами, почути чудовий спів своїх односельчан [6].

Доля все більше поверталася обличчям до Станіслава Чернілевського. Сходинку за сходинкою долає він, піднімається все вище і вище. Але ніколи не пориває зв'язку з рідним селом, де народився, та з людьми, з якими зріс, пас худобу хлопчиком, грався, купався. Як тільки у нього знаходиться вільна хвилинка, він їде в рідне село, до найдорожчої людини в світі – рідної мами, піклується про неї, в усьому допомагає, робить все, щоб мама не відчувала себе одинокою.

Зараз він живе у Києві, має двох дітей – сина Іллю (назвав іменем діда, якого дуже любив) і доньку Мар'яну. Працює режисером дублювання фільмів українською мовою та редактором програми «Я так думаю» на телеканалі «1+1» (тепер на «5 каналі»), викладає українську мову в «Інтершколі». З 1991 року викладає режисуру і драматургію в університеті театру, кіно і телебачення імені Карпенка-Карого. Станіслав Чернілевський – лауреат громадської премії імені Василя Стуса за фільм «Просвітлої дороги свічка чорна» – ця документальна трилогія, епопея-кінотриптих вийшла у світ в 1992 році. У ній йдеться про тернову дорогу відомого українського поета, перекладача, політв'язня В. Стуса [2].

У 1997 році Станіслав – дипломант Міжнародного кінофестивалю «Молодість». Фільм молодого режисера за мотивом твору В. Винниченка отримав високу оцінку журі кінофестивалю. Крім двох збірок поета, виходять й інші твори. Так, у 2004 році вийшла книга «Ти не один» у співавторстві з Ю. Макаровим та О. Герасим'юк, а в 2005 році – книга гру-

зинської поезії «Золотий виноград», де поміщено 11 перекладів Станіслава Чернілевського. Він переклав з російської мови і видав поезії Блока, Ахматової, у виданні М. Стріхи «Хотінь безсенсових отрут» (2007). Його добірка поезій увійшла до збірки «Вітер з України», що вийшла у 2007 році в Ризі латиською мовою. До цього альманаху увійшли лише поезії Ліни Костенко і С. Чернілевського [9].

Як режисер Чернілевський стояв біля витоків першої автентично-української кіностудії «Галичина-фільм». Як режисер дубляжу, якісно переозвучив понад 7 тис. фільмів, а створений ним відділ – понад 20 тис., здійснивши цим мовний переворот на українському телепросторі. Саме з його легкої руки відбулася «українізація» майже всього світового кіноландшафту – від Фелліні, Бергмана, Антоніоні і Вісконті аж до Кустуріци і Ларса фон Трієра.

Станіслав Чернілевський – поет, кінорежисер, старший викладач кафедри режисури телебачення Київського Національного університету театру, кіно і телебачення, разом зі своїми студентами став активним учасником Помаранчевої революції і Революції Гідності у Києві. У ніч з 18 на 19 лютого 2014 року на Майдані поет був поранений снайпером – отримав чотири кулі в руки і ногу.

«Чернілевський належить до багатостатників: перекладач, кінорежисер, кіносценарист, викладач кафедри телевізійної режисури одного з київського вишів. Поет, який успішно дебютував, а потім замовк на десятиліття, – пише про нього поет Володимир Базилевський, – і саме потрясіння Майданом стали тими потужними подразниками, які виокремили Чернілевського – поета з-поміж його інших занять і захоплень» [9].

Це ще раз підтверджує книга віршів «Чеський зошит», у якій по-новому, глибше і виразніше розкрився талант цього високообдарованого, мужнього і чесного сина України.

Книга «Чеський зошит» (2014) була створена під час реабілітаційного лікування у Чеській республіці. Власноруч писати не міг – надиктовував окремі рядки, строфи представникам української діаспори, які були підмогою і опорою пораненому поетові. Зусиллями діаспори книгу також видруковано.

Познайомившись з віршами С. Чернілевського з цієї книги, пересвідчуєшся в тому, що український дух – незнищений. Безперечно, книга саме про Майдан, мужніх і незламних бійців Революції Гідності. Але в творах поета не стільки літопис барикад, протистояння світла і темряви, добра і підлості, правди і кривди, а, насамперед, торжество любові, краси, людяності, тепла, свободи. Ця книга – про біль, з якого народжується Богом дане слово. За книгу «Чеський зошит» Станіслав Чернілевський був одним серед претендентів на звання стати лауреатом Шевченківської премії [9].

Ось така багатогранна діяльність нашого земляка. Ось такий наш Станіслав Чернілевський. Веселий, життєрадісний, цікавий як поет і як людина.

Джерела та література:

1. Листи С. Б. Чернілевського до матері.
2. Спогади сестри поета Юлії Чернілевської.
3. Спогади односельців та друзів дитинства.
4. *Чернілевський С. Б.* Рушник землі / С. Б. Чернілевський. - Київ, 1984. – 128 с.
5. Вони з Придністров'я (Письменники Мурованокуриловецького району), Муровані Курилівці, 2000. – 20 с.
6. *Макаров Ю. В., Герасим'юк О. В., Чернілевський С. Б.* Ти не один / Ю. В. Макаров, О. В. Герасим'юк, С. Б. Чернілевський. – Харків, 2004. – 264 с.
7. *Чернілевський С. Б.* Чеський зошит / С. Б. Чернілевський. – Чехія: Акрополіс, 2014. – 208 с.
8. <http://www.ukrlit.vn.ua/biography/chernilevsky.html> : [електронний ресурс].

9. <https://onlyart.org.ua/biographies-poets-and-writers/chernilevskij-stanislav-biografiya/> [електронний ресурс].

Ольга ЗУБКО

**МУРОВАНОКУРИЛІВЧАНИН ФЕДІР
СУМНЕВИЧ НА ЧОЛІ УКРАЇНСЬКОЇ
СЕЛЯНСЬКОЇ СПІЛКИ В ПРАЗІ
(1923 – 1929 рр.)**

Українська Селянська Спілка своїми витокami сягає 1917 – 1919 років, оскільки вона була «професійно-класовою» організацією, яка об'єднувала незаможне селянство в Україні. Спілка в той час мала власне друковане видання – щоденну газету «Народна воля» [1]. В своїй діяльності Селянська Спілка домагалася від Української Центральної Ради скасування приватної власності на землю і передачі її у власність народу, стояла в опозиції щодо гетьманату П. Скоропадського. Скликаний Селянською Спілкою Другий Всеукраїнський Селянський з'їзд відбувся 21 – 23 травня 1918 р. таємно у Голосіївському лісі поблизу Києва; він (з'їзд) висловив протест проти втручання німців в українські справи, а також підтримав Українську Народну Республіку, закликаючи селянство до боротьби з «новітньою гетьманщиною». Після поділу Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР) (15 травня 1918 р.) Селянська Спілка опинилася в «центральної течії» УПСР під проводом Н. Григорієва. Мала вона також трьох представників в Українському Національному Союзі; у Директорії її представником був Ф. Швець. В 1919 році головою Селянської Спілки було обрано О. Янка – одно-

часного голову Організаційного Комітету УПСР. Отже, основним питанням в діяльності Селянської спілки було аграрне в рамках політично-кон'юктурного українського есерства.

Програш національно-визвольних змагань 1917-х – 1920-х років змусив і Українську Селянську Спілку податися за кордон. А оскільки, як вже було зазначено, Селянська Спілка перебувала під головуванням Н. Григоріва напередодні еміграції, то новим місцем осідку стала Прага, куди перебралася більшість українських військових і цивільних з теренів Наддніпрянщини, Галичини, Буковини, Бессарабії, а також Кубані та навіть Зеленого Клину.

В 1921 році, коли у чехословацькій столиці постав Український громадський комітет (1921 – 1925) – координаційний центр вихідців-українців – з Підвідділу допомоги селянству при Організаційному відділі комітету було створено офіційно еміграційну Українську Селянську Спілку (УСС). УСС у Празі була статутною організацією, перед котрою стояло завдання: *«...між иншим несення культурної та гуманітарної допомоги для селянсько-робітничої організації, а також і визволення та культурно-господарське відродження українського народу»* [2, с. 80]. В Празі Спілка мала центральний офіс, а по всій ЧСР – численні філії (біля 30-ти).

В теоретичній своїй діяльності (розробках-варіантах болючого аграрного питання та в спрогнозуванні подальшої політичної долі України) в міжвоєнній Чехословаччині УСС стала в опозицію до «Центру УНР в екзилі» – петлюрівців. А ось щодо практичної роботи, то нею (Спілкою) було обрано вірну стратегію з тактикою. Цілком розуміючи, що освіта (від початкової до вищої) дуже необхідна українській еміграції, акцентування було зроблене, насамперед, на професійно-технічній освіті, як такій, що найпершою забезпечить українських посіпак засобами для фізичного існування. Тому, при УСС по всій ЧСР (в Німецькім Яблоннім, Морждахах, Братіславі, Йозефові, Хебі, Терезені, Празі, Плзні, Брно)

виникають кількомісячні: гарбарські (гарбарство – вичинка шкіри – О. З.), миловарні, кооперативні, автотракторні, бібліотечні, палітурницькі, дереворізьбарські, бджолярські, килмарські та інші курси.

З 1921 року по 1923 рік Спілкою продовжував опікуватися Никифор Якович Григорійв, а ось вже з кінця 1923 року головування УСС перебрав на себе Федір Олександрович Сумневич. «Curriculum vitae» Сумневича, як асистента кафедри економіки та правознавства Українського вищого (високого) педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі в 1.08.1926 – 31.10.1929 роках, досить лаконічне: *«Народився у 1885 році у містечку Курилівці Муровані волосного центру Ушицького повіту Подільської губернії (нині – селище міського типу Муровані Курилівці Вінницької області – О. З.). Навчався в духовному училищі села Привороття Ушицького повіту, (нині – село Подільське Кам'янець-Подільського району – О. З.), а згодом в Подільській духовній семінарії в Кам'янци-Подільському. В 1911 році закінчив юридичний факультет Варшавського університету. 1914 – 1917 роки – воював у чині прапорщика. (На жаль, не вказано, в якій саме частині та на якому саме фронті – О. З.). 20 липня 1917 року призначений повітовим комісаром Рівненської повітової громадської ради. 6 грудня 1917 року – головою Рівненського повіту. На цій посаді перебував до початку грудня 1918 року. 3 грудня 1918 року був призначений губернським комісаром Волині (відповідною постановою Директорії). На посаді губернського комісара Волині перебував до 8 липня 1920 року, коли був переведений у чин армійського прифронтового цивільного комісара при армії УНР. З 31 жовтня 1920 року – начальник Подільської губернії. 20 листопада 1920 року переїхав назад на Волинь. (Це пояснюється тим, що вже 16 листопада 1920 року більшовики захопили Кам'янець-Подільський, унаслідок чого всі українські установи змушені були евакуюватися – О. З.). В Чехословаччині з 1921 року. З 1923 року – голова*

Української Селянської спілки в ЧСР» [3, арк. 1 – 3].

Авторське «знайомство» із Федором Сумневичем розпочалося саме як із головою Української Селянської спілки в Празі. Виписуючи розділ про організаційну розбудову УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі, автор наштовхнувся на питання запросин до викладів в УВПІ Михайла Грушевського. І тут почало розкручуватися питання «вимороченого увпівського професорства М. Грушевського», до вирішення якого й був залучений Федір Олександрович. Сталося так, що у штат в 1922 – 1923 роках Михайла Грушевського запросили одночасно дві українські еміграційні високі школи: Українська Господарська академія в Подебрадах, де планувався виклад курсу соціології, та УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі. Михайло Сергійович дав згоду працювати і в УГА, і в УВПІ. Однак, керівництву Педагогічного інституту він (Грушевський) висунув умову щодо значно більшої оплати своєї праці (3500 чеських крон і це при умові, що платня ректора вузу становила всього 1800 крон – О. З.). Та дирекція УВПІ погодилася навіть з цією вимогою, закривши очі на «грушевський егоцентризм». Щоб виплачувати Світилу української історичної науки затребувану заробітну платню, ректору УВПІ Леоніду Білецькому довелося заручитися підтримкою саме Федора Сумневича, як голови Української Селянської спілки в ЧСР. У жовтні 1923 року Прага інформує Михайла Сергійовича, що крім викладів у Вчительському інституті, його запрошує до викладів на кооперативних курсах Селянська Спілка: *«Дирекція Інституту, довідавшись, що Ви, Пане Професоре, є обраний викладати на Кооперативних Курсах Української Селянської Спілки у Празі, з платнею 1.5000 к. ч. на місяць, вважає своїм обов'язком довести се до Вашого відома» [4, с. 51].* Однак, справа «вимороченого професорства» закінчилася тим, що 29 грудня 1923 року Грушевський повідомив, що не зможе приїхати і після Нового 1924 року, а Російське телеграфне агентство (РОСТА) на початку січня

1924-го подало замітку такого змісту: «РОСТА сообщает, что бывший председатель Центральной Рады профессор Грушевский обратился к ВУЦИКу с ходатайством о разрешении ему вернуться в Советскую Россию для участия в культурной работе....».

Власне ж, в Педагогічному інституті Федір Олександрович офіційно розпочинає працювати з 1926 року, увійшовши у штат кафедри економіки та правознавства. Цікаво, що асистент Сумневич – адвокат за фахом – читає, здебільшого, економічні навчальні курси («Історію кооперації» та «Основи кооперації») студентам усіх трьох факультетів (історико-філологічного, природничо-математичного та музично-педагогічного). І тут дивуватися не має чому. «Літописець» життя української міжвоєнної еміграції в ЧСР Симон Наріжний відзначає, наприклад, що «у такій організації як Бюро Волинської кооперації ще з 1922 року значні заслуги також мали такі емігранти як М. Скидан, М. Рутковський, Ф. Сумневич, Жиглевич і багато інших» [5, с. 318]. Та значної більшої популярності серед студентів, Сумневич мав не як викладач чи кооператор, а саме, як голова УСС.

Ще в 1924 році Федір Олександрович Сумневич, як голова Спілки, розпочинає підготовчі роботи з відкриття на базі УСС автотракторних курсів (аналогу сучасних курсів з підготовки водіїв різних категорій – *О. 3.*): активно листується з майбутніми викладачами курсів щодо оптимальних та належних умов оплати їх праці та вироблення правил прийому й навчання студентів. А головне, вирішує питання з орендою техніки. За свідченнями українських і беларуських студентів-«увівістів», автотракторні курси мали шалену популярність. І справа крилась не тільки тому, що курси дійсно дозволяли здобувати засоби до життя. Вагомим був ще й психологічний фактор конкурентоспроможності на ринку праці. Адже неодмінним атрибутом автотракторних курсів була якісна шкіряна куртка, яка в тогочасних умовах висту-

пала не тільки символом заможності, а й одночасно, символом успішності. (Зауважимо: мінімальний розмір заробітної платні українського емігранта в ЧСР в 1923 – 1933 роках становив всього 1000 чехословацьких крон, при співвідношенні курсу американського долара до чехословацької кроки в 1923 – 1933 роках 1: 2,96 [6, с. 86], тобто, фактично, «український вигнанець» на чехословацькому ринку праці отримував 29 доларів 60 центів. Тоді як одяг в ЧСР досить дорого коштував. Наприклад, чоловіче або жіноче пальто коштувало в той час від 250-ти до 800 крон). Пік роботи курсів припав на 1925 рік, проте згодом, при скороченні фінансування (Російської допомогової акції), курси припинили свою діяльність (1929 р. – О. 3.). З урахуванням того, що в 1925 році в членстві УСС перебувало близько 1500 осіб, (як викладачів українських еміграційних вузів, так і студентів), посвідчення про закінчення курсів та право керування автівками й різною сільськогосподарською технікою отримало 300 осіб [7, с. 81].

1926 рік став переломним в роботі УСС. З 30-ти філій залишилось 12. А кількість членів Спілки скоротилося до 862. Частково, така ситуація пояснювалася зменшенням фінансування «Російської допомогової акції», а частково – «зміновіхівством», що зачепило українську громаду ЧСР. «...На Україні Н.Е.П., широкий розвиток українського шкільництва, видавництва, мистецтва, – згадував доцент УГА Віктор Приходько. – Завзята «українізація». Тягне додому! Спокуслива перспектива праці на широкій Україні. І ось з'являються одиниці серед української еміграції, що рішають вертатись. А між ними – кілька студентів Подєбрдської Академії. Який скандал! Яка зрада! Загал студентства рішуче бойкотує тих кількох, що спокуслились, захопились. І великої сили волі треба було їм знести погорду товаришів. Витримали до кінця. Поїхали.... Загинули...» [8, с. 26]. Сумневичу доводиться згадувати увесь свій попередній «рівненський просвітній досвід». (Федір Олександрович увійшов до пер-

шої ради Рівненського товариства в 1917 році, підписавши тоді ж статут «Просвіти», опрацьований на кількох спільних зібраннях організації. (В середині жовтня 1917 року статут Рівненської «Просвіти» був затверджений окружним судом). Згідно статуту, товариство охоплювало всі сфери культурного, просвітянського життя, шкільну та позашкільну освіту. А за грошової (особистої) допомоги Сумневича та за особисті кошти інших рівненських просвітян було закуплено близько 1000 книжок, що започаткувало утворення бібліотеки товариства. Так, наприклад, в «Журналі Рівненського волосного земського зібрання» VI надзвичайної сесії від 12 вересня 1917 року щодо шкільної освіти Сумневичем зазначається, що «... что расходъ на курсы для учителей былъ сдѣлан не по личному почину Земской Управы, но согласно постановленія Уѣзднаго Общественнаго Совѣта. Курсы были созданы для широкаго повѣшенія національнаго вопроса, знакомства съ исторіей України, географіей, богатствомъ и глупиною родного языка и съ новыми направленнями въ свободной школѣ: они продолжались 18 дней» [9, арк. 4]). З 1926 року УСС в ЧСР переходить до посиленої видавничої, бібліотечної та лекційної діяльності. Впродовж 1926 – 1927 років у видавництві УСС виходять друком: «Історія української кооперації» Грабова, «Українська кореспонденція» Кульчицького, «Основи хімії» Василюка, «Конспект лекцій з анатомії та фізіології» Равича, «Записки по миловарству та свічкарству» Хомицького, «Консервування садовини та городини» Терпила та роботи інших авторів [10, с. 81]. Водночас, наймовірно популярними стають так звані «мандрівні бібліотеки», загальний книжковий фонд яких становив 2 600 книг. Постійно проводяться публічні лекції з природознавства, історії, географії, літератури, кооперації. (Щодо кооперації, то виклад цього предмету Сумневич перебрав на себе особисто – О. 3.).

Варто відзначити, що для Федора Олександровича звич-

ною з 1920-х років була не тільки кооперація, а й опікування політичними вихідцями в цілому. Наприклад, ще в 1921-му він опікується проблемами українських політичних емігрантів, очоливши з червня 1921 року філію Центрального бюро біженців в Тернополі [11, с. 39]. Поразка національно-демократичної революції та, вочевидь, певні об'єктивні й суб'єктивні причини змусили в той час українців перебратися, в першу чергу, на територію Волині, котра за Ризьким мирним договором 18 березня 1921 року була передана Польській Республіці, більше відомій як Друга Річ Посполита (1918 – 1939 рр.). Волинське воєводство було «обране» українськими вигнанцями ще й з розуміння того, що край був прикордонним та православним, а, отже, рідним, своїм, українським. Тернопільська філія допомагала у працевлаштуванні біженцям, організовувала їм матеріальну допомогу, сприяла налагодженню їх контактів із місцевою владою. Цікаво, що Сумневич, як голова Тернопільської філії, насамперед, сприяв штатним і позаштатним українським вигнанцям, переважно кваліфікованим і освіченим, тоді як, наприклад, Львівська філія ЦББ працювала виключно з некваліфікованими безробітними – вихідцями з Наддніпрянщини.

В 1928 році «Російська допомогова акція» в ЧСР була цілком припинена. В цілому, це був початок світової економічної кризи, що зачепила ЧСР, і перший рік нового етапу в житті української празької міжвоєнної еміграції. Позаду залишались період невиправданих сподівань на швидке повернення додому та період «зміновіхвіства». Попереду бовваніли невизначеність та закриття чехословацького ринку праці. За таких умов асистент Сумневич приймає рішення припинити викладацьку діяльність у Вчительському інституті та полишити головування в Українській Селянській спілці й повернутися назад на Волинь.

Поки що подальша доля мурованокуриловчанина Федора Олександровича Сумневича після 1929 року невідома. Од-

нак, пошуки тривають.

Джерела та література:

1. Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. – Париж ; Нью-Йорк: Молоде життя; Львів; Київ: Глобус, 1955 – 2003.

2. *Наріжний С.* Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919 – 1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої). – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1999. – 272 с.

3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України в м. Києві (далі – ЦДАВОВУ). – Ф. 3972. – Оп. 1. – Спр. 289. – Арк. 1 – 3.

4. *Зубко О. М.* Грушевський і українські високі школи в Чехословаччині (1920 – 1924 рр.) / О. Зубко // Вісник Київського інституту «Слов'янський університет» / «Слов'ян. ун-т». – К., 2001. – № 11 / Редкол.: Ю. М. Алексеев (голов. ред.) та ін. – 2001. – С. 44 – 55.

5. *Наріжний С.* Українська еміграція. Прага, 1942. – 372 с. + 232 с. іл. — (Студії Музею Визвольної Боротьби України. Том I).

6. *Зубко О. Є.* Створення та діяльність Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923 – 1933 рр.) // Дисертація кандидата історичних наук: 09.00.12 / Зубко О. Є.; КНУТШ. – Київ, 2010. – 224 с.

7. *Наріжний С.* Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919 – 1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої). – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1999. – 272 с.

8. *Коваль Р., Моренець В.* «Подєбрадський полк» Армії УНР: До історії Українських січових стрільців, Богданівського та Гордієвського полків військ Центральної Ради, 1-ї Сірої, 1-ї Запорозької, 2-ї Волинської, 3-ї Залізної, 4-ї Київської, 5-ї Херсонської, та 1-ї Кулеметної дивізій Армії УНР, Галицької армії, Вільного козацтва, повстансько-партизанського руху, Запорозької Січі Юхима Божка, окремого Чорноморського коша військ Директорії, ЛУН, УВО,

ОУН, Карпатської Січі та дивізії «Галичина» / Бібліотека Історичного клубу «Холодний Яр» / Р. М. Коваль, В. І. Моренець. – Київ: Історичний клуб «Холодний Яр»; «Український пріоритет», 2015. – 376 с. – (Серія «Видатні українці». – Кн. 5).

9. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф. 30. – Оп. 1. – Спр. 275. – Арк. 1 – 18.

10. *Наріжний С.* Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919 – 1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої). – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1999. – 272 с.

11. *Давидюк Р., Жив'юк А.* Рівненська повітова «Просвіта» : десятиріччя під знаком УНР / Р. Давидюк, А. Жив'юк // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія «Історичні науки». – Луцьк, СНУ ім. Лесі Українки, 2016. – № 3. – С. 36 – 45.

Андрій БАНІТ

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ АМЕРИКАНСЬКОГО АНАРХІСТА ЗІ СНІТКОВА

Історія нашого краю неподільно пов'язана з особистостями, що народились і вирости тут. Серед таких для нас постає уродженець містечка Снітків – діяч американського та міжнародного робітничого анархістського руху, пацифіст, видавець, художник, культурний діяч Джек Фрагер (Jack Frager).

Джек (Яків, Янкель) Фрагер народився 3 січня 1903 року у містечку Снітків, тепер Мурованокуриловецького району у бідній єврейській релігійній родині Елі (Елімелеха) Трагера. При заповненні еміграційних анкет Фрагер місцем народження вказав якусь Ісмержуку (Ismerjuka). Скоріш за все

мав на увазі Жмеринку, де він, ймовірно, певний час жив. Такі помилки для чиновників еміграційних відомств чи то країн Латинської Америки, чи США і Канади були дуже поширеними. виправляти такі помилки у документах було досить складно. Проте рідна дочка Мішель Фрагер (Michelle Frager) однозначно вказує саме на Снітків як місце народження батька. Найкращим доказом цього є його спомини, які поки що не опубліковані. Зокрема, сторінка про Фрагера на сайті єврейського земляцтва «Снітків», США, редактором якого є його дочка Мішель, або ж гравюра синагоги Сніткова, намальована батьком.

З дитячих років, як і старша сестра, Янкель працював наймитом у навколишніх селах та містечках. Рідною мовою він завжди вважав ідиш, але й вільно розмовляв українською. Не дивно, що вже у юному віці Фрагер долучився до революційної діяльності. Далі він перебрався у Могилів-Подільський, де його застав 1917 рік.

З початком революційних подій, щоб уникнути мобілізації до лав чи Добровольчої денікінської, чи Червоної Армії, Фрагер разом з сестрою перебрався через Дністер у Румунію. Тут вони мешкали протягом півтора року. Далі вже один Фрагер емігрував до Аргентини через Данциг (тепер Гданськ), оселившись у столиці Буенос-Айресі. Працював у видавництві Франца Ландауера. Тоді ж захопився ідеями наукового анархізму, яким залишався вірним все своє життя. В 1923 р. перебрався до США, оселившись у Нью-Йорку. При оформленні документів змінив першу букву прізвища з «Т» (“T”) на «Ф» (“F”).

На початку 1920-х для анархістів та активістів лівого руху в США та всьому світі чи не найважливішим став суд, що увійшов під назвою «Справа Сакко і Ванцетті». Не дивно що Фрагер незабаром увійшов до складу Комітету на захист цих анархістів-терористів. У 1929 – 1930 роках був активістом бойових анархістських загонів США. Стає одним з ліде-

рів цього руху.

В подальшому з метою пропаганди ідей анархізму в США він створив лекторську групу, яка діяла до кінця 1930-х років і їздила по США. Одночасно очолював редакцію анархістської ідишомовної газети „Фрайє арбейтер штімме” («Вільний робітничий голос»). Входив до комітету антикомуністичної та антирадянської спрямованості “Painter’s Union”. Викладав у робітничому коледжі в Бруквуді (Нью-Йорк). Був засновником “Sunrise Yiddish Culture Club” – культурологічної фундації, що пропагувала ідишомовну культуру. Активно виступав за збереження мови ідиш, яка в цей час стрімко занепадала.

Займався дослідженням історії робітничого руху, діяльності теоретика анархізму Михайла Бакуніна. У повоєнні роки зі спадом робітничого руху влаштувався працювати майстром на будівництві, згодом – ріелтером. У 1968 р. вийшов на пенсію. Проте, продовжував брати активну участь у різноманітних організаціях лівої та лівацької спрямованості. Викладав історію робітничого руху у коледжі Бруквуд (Нью-Йорк). Був активістом організацій, що виступали проти диктатури Франко, за припинення війни у В’єтнамі, за ядерне роззброєння. Після смерті іспанського диктатора Франко приїхав у цю країну задля відродження іспанського анархістського руху.

Часто знаходився у перших рядах радикально налаштованих демонстрантів, за що неодноразово заарештовувався поліцією. Останній раз опинився у поліцейському відділку у 88-річному віці за бешкет під час демонстрації. В 1980 році оселився разом з дружиною у Флориді. В 1987 відвідав Україну, зокрема, рідні місця. Захворівши на хворобу Альцгеймера, з 1993 проживав у будинку доньки у Нью-Йорку. Помер 7 березня 1998 у Нью-Йорку. Мав 3 дочок: Мішель, Шалом та Емелі.

Дочка Мішель Фрагер залишила спомини про батька,

його розповіді та думки. На жаль, вони поки що не опубліковані. Особливу цінність для нас становитимуть ті сторінки, які стосуються його років життя на Поділлі.

Джерела та література:

1. Paid Notice: Deaths Frager, Jack (Yankel). "The New York Times", 2007, 10 July.
2. Електронний ресурс. Режим доступу: [http:// www.jewishgen.org/belarus/newsletter/frager.htm](http://www.jewishgen.org/belarus/newsletter/frager.htm)
3. Електронний ресурс. Режим доступу: [http:// www.katesharpleylibrary.net/sj3vrf](http://www.katesharpleylibrary.net/sj3vrf)
4. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.shtetlinks.jewishgen.org/snitkov>

Анатолій ЛИСИЙ

[РЕЦЕНЗІЯ] НІНА МИХАЙЛОВА. ПОКЛИК РІДНОЇ ЗЕМЛІ. – УМАНЬ: ВИДАВНИЦТВО «ВІЗАВІ», 2017. – 390 С.

З проголошенням незалежності України історична наука вступила в новий етап свого розвитку, намагаючись позбутися радянських комуністично-ідеологічних штампів. На сьогоднішній день зріс інтерес до регіональної історії, в тому числі й до сільських населених пунктів, які під тиском сучасних глобалізаційних процесів зазнають кардинальних змін. При цьому потрібно зазначити, що ці зміни не завжди є позитивними. На превеликий жаль, тенденцією останніх десятиліть стало зникнення з карти України багатьох сіл. Незважаючи на той факт, що у 1972-у році було видано багатотомне нау-

кове дослідження «Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область», воно, на нашу думку, через свою партійну заангажованість не відповідає вимогам сучасної історичної науки. Про село Михайлівці вміщено тільки декілька рядків газетного формату. Зрозуміло, що жодним словом не згадано й про реальне життя подолян.

Цю рецензію почну, як вчили античні мислителі, ад фопіса. Тобто від основ – від джерел. Джерел, життєдайних, які наповнюють собою повноводу ріку українства. Годі, внаслідок очевидності, й переконувати когось в тому, що потужна ріка кожної нації не могла б стреміти /зоріти/ від сивої давнини у прийдешнє, долаючи пороги й перешкоди, якби її повсякчас не жили джерельця та джерела, струмки, струмочки, потоки й потічки. А що цими джерелами й струмками для нації є міста, містечка й села – то в цьому й сумніватися не випадає.

Відтак, проблема об'єктивного, незаангажованого вивчення історії рідного села, історії його родин, мешканців, є не якоюсь меншовартісною або другорядною. Навпаки, саме з цих джерел і струмочків складається повноводу ріка українства, повноводу ріка вітчизняної багатотисячолітньої історії. Та чи актуально для сучасного етапу творення української нації, для сучасного етапу новітнього становлення її після Революції Гідності, після захоплення «братским» народом Криму й під час кривавої війни на Донбасі є праця Ніни Степанівни Михайлової «Літературно-краєзнавчий нарис з історії села Михайлівці»? Це питання, внаслідок очевидності відповіді на нього, є риторичним.

Українська культура як унікальна одиниця світової цивілізації, містить такий, рідкісний навіть для європейської культурної традиції, появлений елемент як літописи. Від славнозвісного Нестора-Літописця, автора «Повісті минулих літ» та «Життя Бориса і Гліба», через Галицько-Волинський літопис, козацьких літописів Самійла Величка, Григорія Гра-

бянки, Самовидця, через «Історію Русів» дізнаємось і усвідомлюємо несфальсифіковану правду про Україну, про її буття в далекі й порівняно недавні часи. Не ту, про яку з гіркою іронією мовив Тарас Шевченко: «А вашу історію німець вам розкаже».

Чому я згадую про цього велета українського духу, розмірковуючи про працю поета й краєзнавця Ніни Михайлової? Саме тому, що її робота продовжує традиції як українських середньовічно-барокових літописів, де не суха фактологічна основа – хронологія, була сутністю, а вміння поєднати дійсні події та явища з їхнім образним описом, з творчою інтерпретацією та осмисленням – від літописців Святої Русі-України до обговорюваної праці. В часи, коли саме слово «Україна» було під заборонаю, оскільки загальноживаним в Російській імперії було принизливо-меншо-вартісне – «Малоросія», саме ті, хто берегли народну пам'ять про історію рідних сіл і міст не дали нам, нині суцям, згинуту у безвісті.

Праця, яку маю честь рецензувати, має унікальний характер. Унікальний тому, що в ній вперше висвітлена історія рідного для автора села Михайлівці, хоча в такому багатомісному оселенні в двох пристойних навчальних закладах працювало чимало істориків, філологів, вчених мужів. В цій ґрунтовній (загальний обсяг роботи містить приблизно, з редакторськими варіантами, біля 400 сторінок) рукописній праці зібрані й аналітично осмислені відомості про мешканців села, його славетні й трагічні сторінки буття, починаючи від доби Великого князівства Литовського, коли власне й засновувалося село, до сьогодні. Позитивним у роботі Ніни Михайлової слід вважати й те, що подаючи історію рідного села, охоплюючи значний час і простір буття селян, вона не лише жодним чином не відступає від історичної правди, а й осмислює життя рідних їй по духові, генетичному родоводу й землі людей в контексті буття всього українського народу,

всієї України.

Надзвичайно важливе те, що наведені в книзі численні історичні дані є обґрунтованими, науково достовірними. Вони вивірені як архівно-історичними джерелами, так і головним джерелом правди – усними й, що головне, писемними розповідями односельців, рідних, близьких, зокрема матері, які невтомно багато літ збирала у бесідах-спогадах, бесідах-міркуваннях з односельцями автор рецензованої праці. Важкий це клопіт. Важкий, але як ніколи, тепер необхідний для збереження пам'яті поколінь це труд. А осмислити, пропустити крізь власну душу – труд ще більший, ще важчий. Як знаємо – і для Тараса Шевченка, при творенні його історичних поем (поеми «Гайдамаки» зосібно) головним джерелом знань про історію села й краю були розповіді його односельців. І діда – в першу чергу.

До слова. Поетичні епіграфи, що їх створила автор до кожного розділу є своєрідними камертонами, які налаштовують читача наступного розділу до сприйняття його історико-культурного тла, його ідейно-сміслового контексту. До позитивів роботи можна також додати ясну доступність мови автора поезії й прози, яка є і народною – тобто доступною читачеві – від селянина до знаного професора, і – водночас – досконало-літературною, приваблюючою самим українським еством своїм. Це може в перспективі стати в нагоді майбутнім перекладачам книги, адже йдеться в ній не лише про українців, а й про інші національності, «в Україні суші».

Велика кількість фотографічних відбитків та різних документальних матеріалів, розміщених синхронно до тексту, значно збагачують написану історію, візуалізують її, дають можливість читачеві згадати або ж уявити героїв описаних подій.

Прикметним позитивом є й вміння автора заохотити читача до подальшого читання, її талант розкрити перед читачем обрії міркувань не лише про минувшину чи сьогодення,

а й націлити на пошуки джерел власних родоводів – тривалих перспектив для кожної людини. Кожного села. Для всієї України. Розміщення в початку праці фотовідбитку покійних батьків та посвяти їм переконливо засвідчує результативні намагання автора поєднати багаточисленні покоління сільчан єдиним бажанням – щастя та миру своїй землі, своїй родині, рідному краю. А розміщення карти району у контексті географічного визначення, засвідчує довічну соборність, єднання українських земель.

Писати історію свого села – праця важка. Треба уважно, не випускаючи жодної, щонайменшої з деталей, переосмислити буття знаних й маловідомих, знайомих особисто і навіть незнайомих людей. Треба пережити знову, *разом з ними й у самій собі*, трагедії й радощі, щастя й біль, горе від поразок і злети перемог, які пережив колись кожен, близький і далекий у часі та просторі, односелець. Це – важко. *Але це – треба*. Треба не авторові, а сучасному й прийдешнім поколінням, про які автор як патріот своєї землі, свого краю й країни повсякчас дбає. Так само як важкою є праця сіяча, який, у трудах засіваючи ниву навесні, ще не певен, що зродить на ній. Але, крім хліба звичайного, є й інший – не менш важливий хліб – духовний. Історик села, краєзнавець, поет, письменниця Ніна Михайлова дбає, передусім про цей, не менш важливий для людини, хліб. Дбає про хліб духовний. Я цілком свідомо згадав, що автором книги є не лише історик рідного села – краєзнавець, а передусім – Поет. У контексті рецензованої книги – я сприймаю авторську поезію саме як *літопис* села Михайлівці.

«Поезія – це завжди неповторність, якийсь незримий доторк до душі». Так, свого часу, мовила Ліна Костенко. В поетичних епіграфах, у вміщених до книги поезіях Ніни Степанівни цей «незримий доторк до душі» присутній постійно. Проте, суворий і вибагливий читач може запитати мене: а де ж, власне, цитати з цієї книги у Вашій рецензії? Їх

– нема. Скажу більше – їх і не має бути в книзі, про яку я веду мову. Мета цієї рецензії – закликати читачів самостійно, без підказки, осмислювати величезний фактографічний, образно-творчий, духовно-інтелектуальний, морально-етичний та естетичний обшир книги. Книги, яка фактично, є новаторською. Яка іманентно (за внутрішньою сутністю) – відкриває величезні простори пізнання України завдяки пізнанню *нібито* малого села. Села, в якому, як у краплині повноводої ріки відбивається вся велич нашого народу. Відбивається саме життя та історія усєї України...

Книга мудра і повчальна, проста і з гідним науковим рівнем, просякнута філософськими роздумами і притаманною українцям народною мудрістю.

Свого часу давні греки сформулювали крилатий афо-ризм: «Народ, який не знає свого минулого, не вартий свого майбутнього». Книга Ніни Михайлової переконує нас, що ми варті світлого майбутнього, майбутнього прийдешніх поколінь і закликає кожного, у відведений Господом для цього ЧАС і Місце, активно і постійно турбуватися про це.

ОСВІТА, КУЛЬТУРА, ЕТНОЛОГІЯ, ТОПОНІМІКА, ПРИРОДА РЕГІОНУ

***Віталій ТУЧИНСЬКИЙ,
Микола ОЛІЙНИЧЕНКО***

ВІННИЦЬКА ГІМНАЗІЯ 1814 – 1847 рр. В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ОСВІТИ НА ПОДІЛЛІ

В сучасних умовах, коли активно відбувається реформування освітньої галузі, зростає інтерес як до історії освіти взагалі, так і до минулого окремих навчальних закладів.

В освітньому минулому Поділля помітну роль відіграла Вінницька чоловіча гімназія, що існувала з 1814 до 1847 р. Її відкриття у повітовому місті Вінниці мало досить цікаву передісторію.

До XVII ст. освіта в краї носила приватний характер, перші навчальні заклади виникають лише в першій половині XVII ст. Відкриття навчальних закладів у місті пов'язане із діяльністю трьох католицьких орденів: єзуїтів, домініканців, та капуцинів. Особливою активністю та наполегливістю відзначалися єзуїти, які у 1610 – 1617 рр. на кошти, подаровані їм Брацлавським старостою Олександром Калиновським, будують костел, школу та гуртожиток. Всі будови були кам'яними і обнесені кріпосною стіною з бійницями [1, с. 28]. Так починалась історія Вінницьких Мурів, які протягом багатьох століть були центром освіти міста. Польські магнати щедро фінансували навчальний заклад, який активно займався опляченням та покатоличенням українського населення.

У 1632 р. відомий захисник православ'я на Поділлі Михайло Кропивницький при підтримці митрополита Київського Петра Могили відкрив у Вінниці академію. У православному вищому навчальному закладі викладання здійснювалося на досить високому рівні, там працювали такі відомі професори як Кальнофольський, Почаський та ін. Проте, академія довго не проіснувала, єзуїти почали боротьбу за її ліквідацію. Не допомогли ні прохання православного дворянства, ні старости Вінницького, до речі католика Калиновського, який підтримував академію. Польський король Владислав IV у 1639 р. видав розпорядження про її закриття у Вінниці та переведення на Волинь. Мотивами закриття академії були звинувачення у викладанні предметів, які не були дозволені, та постійні бійки між студентами православної академії та католицького колегіуму [2, с. 29].

За допомогою щедрих пожертвувачів польських магнатів у місті споруджується, а в 1642 р. відкривається єзуїтський колегіум – вища школа, яка, поступово зміцнюючись, підкорила собі всі інші навчальні заклади Поділля. Такою була система освіти в краї аж до кінця XVIII ст.

У 1774 р., через рік після скасування ордену єзуїтів, польський уряд конфіскував єзуїтські маєтки і у Мурах міністерство освіти відкрито підокружну школу, яку у 1785 році було перетворено в окружну з підпорядкуванням їй всіх шкіл Поділля.

В 1793 р. територію Поділля було приєднано до Російської імперії і окружна школа переходить до відома «Приказа общественного призрения». Приміщення школи і Мурів взагалі, починає занепадати. У відповідності до реформи освіти, яка проводилась у Російській імперії 1802 – 1810 рр., були створені учбові округи на чолі з університетами. Вінницька школа, як і всі навчальні заклади краю, була віднесена до Віленського навчального округу, науково-методичним центром якого став Віленський університет [3, с. 213].

Реформа освіти передбачала також створення гімназій у кожній губернії Російської імперії, місцем її відкриття у Подільській став не губернський центр Кам'янець-Подільський, а повітове місто Вінниця.

Вінницька гімназія (до 1833 р. – Подільська) своєму відкриттю завдячує активній діяльності попечителя училищ у південно-західних губерніях графу Тадею Чацькому. За його безпосередньою участю було відкрито Кременецький ліцей, Київська та Подільська гімназії, а також понад 100 різноманітних навчальних закладів.

Варто наголосити, що спочатку Вінницька гімназія планувалася по типу Кременецького ліцею з 4 річними класами та 4 річними курсами. Із 18 викладачів половину мали складати магістри та доктори наук, проте, відсутність коштів не дала можливості реалізувати такі далекосяжні плани. Для утримання гімназії було записано кілька маєтків, з яких було визначено щорічні внески. З Кам'янця-Подільського було перевезено бібліотеку, що нараховувала понад 2000 примірників. Першим її директором став Мацієвський, який перед цим створив зразкову школу у м. Білостоці. Спочатку йому було запропоновано посаду директора Кременецького ліцею, але він відмовився, однак пізніше дав згоду на призначення директором Подільської гімназії [4, арк. 4 – 5].

Гімназія поділялася на шість класів, із яких перші два були підготовчими, в них викладали два учителі – один граматику латинську та польську, інший арифметику та географію. В чотирьох старших класах викладання здійснювалося так: учитель математики викладав вищу арифметику, геометрію та логіку, учитель фізики викладав історію природи, фізику та хімію, учитель права – науку моралі, історію та географію, учитель літератури – загальну та польську літературу, керував написанням творів, учитель класичної літератури – літературу Риму та твори окремих авторів.

В 1825 р. у зв'язку із поширенням революційного руху на Поділлі, царський уряд перетворив гімназію на 4-класну, а замість підготовчих класів було створено 3-х класне повітове училище. 1830 р. у Польщі спалахнуло національне повстання, спрямоване на відродження її незалежності, яке знайшло підтримку і на території Правобережної України. Активну участь у повстанні взяла і подільська шляхта Поділля. У 1830 році в гімназії виникає таємна організація до якої увійшли учні, викладачі та навіть директор Ковалевський, який змінив на цьому посту Маціовського. Після придушення повстання та проведеного слідства гімназію у 1831 р. було закрито, а більшість учителів звільнено [5, арк. 32].

У 1832 р. на її базі було відкрито Вінницьку російську гімназію, директором було призначено А. Фовіцького, якого у 1840 р. змінив О. Яковлев, що працював на цій посаді до її закриття у 1847 р. 1833 р. в Кам'янці-Подільському було відкрито Подільську гімназію, частину викладачів переведено туди, а невдовзі у новостворений навчальний заклад перевезено і значну кількість книг бібліотеки Вінницької гімназії.

Внаслідок реформи освіти 1834 р. Вінницька гімназія увійшла до складу новоствореного Київського учбового округу, вищим керівним та методичним центром якого став університет св'ятого Володимира.

У Вінницькій гімназії навчалось багато відомих людей того часу. Серед них польський поет Северин Гощинський, літописець Поділля Йосип-Анатолій Ролле, борець проти кріпосного права Семен Олійничук. В різні часи викладання у ній здійснювали відомі педагоги та письменники – Іван Стичинський, Ігнатій Ягелло, Іван Миладовський, якого у 1836 р. було призначено директором новоствореної Немирівської гімназії, кандидат філософії Олександр Страшкевич. З 1840 по 1842 рр. в гімназії викладав класик молдавської літератури Олександр Хиждеу, який залишив про неї цікаву

«Историческую записку о состоянии Винницкой гимназии в 1839 году» [6, арк. 21 – 22]. В ній знаходимо свідчення про те, що у Вінницькій гімназії навчалося близько 600 учнів, із них 565 католиків, 31 учень сповідував православ'я, 7 греко-католиків, 2 протестанти [6, арк. 34]. В 30 – 40-х рр. кількість православних у гімназії значно зростає.

Станом на 1839 р. штатний розпис Вінницької гімназії був таким: почесний попечитель, директор, 7 старших викладачів, із яких один інспектор, 2 викладачі закону Божого, 6 молодших викладачів, лікар, 2 наглядачі за учнями та діловод [6, арк. 60].

Бібліотека гімназії нараховувала 5709 примірників книг на 10 мовах. За соціальним станом понад 550 студентів були дітьми дворян, близько 30 – міщан, інші були вихідцями різних класів. Серед учнів гімназії було 6 іноземців [6, арк. 68]. За учнями здійснювався постійний контроль за місцем проживання. На господарів квартир, де жили учні, дирекція обов'язково брала характеристику із поліції, на кожную квартиру призначався репетитор, учень старших класів. Там же були журнали де записувалося «за каким занятієм или в каком состоянии найдены ученики» [7, с. 44].

Надзвичайно поширеними засобами виховного впливу на студентів були тілесні покарання. В протоколах педагогічної ради з цього приводу найчастіше зустрічаємо: «За буйний нрав и непослушание наказать розгами...» [6, арк. 65]. У протоколах засідань педагогічної ради гімназії, що зберігаються у фондах Державного архіву Вінницької області, зокрема, знаходимо: «Педагогический совет Винницкой гимназии на заседании своем 19 января 1841 г. определил: учеников 2-го класса Гилярия Иваницкого и Дионисия Хоржевского за небытность на уроках и замеченных директором во время уроков прогульвающимися по городу, наказать розгами» [5].

На час складання екзаменів у 1839 р. вихованці гімназії показали такі результати: «добре» – 285 учнів, «посередньо» –

191, «погано» – 118, із них 15 по хворобі [8, с. 224]. Рівень підготовки випускників гімназії ймовірно був посереднім, гімназична освіта в ті часи робила лише свої перші кроки, хоч чисельність гімназій зростала, у 1838 р. було відкрито Немирівську гімназію.

Варто також зауважити, що до педагогічної ради зверталися особи із проханням надати їм право викладання на дому читання та письма. Із кількох кандидатів один таке право отримав, а інший претендент після затвердження рішення педагогічної Ради гімназії Радою університету св'ятого Володимира, визнаний таким, що має право викладати російську мову у повітовому училищі [9, арк. 7 – 8]. Варто також відмітити, що представники влади цікавилася справами навчального закладу. Протягом 1838 – 1839 рр. гімназію відвідували попечитель учбового округу князь Давидов, генерал-губернатор Подільської губернії генерал-майор О. Петров [10, арк. 17].

Матеріальна база гімназії була досить погана. У спогадах учителя М. К. Чалого читаємо: «Вошедши в гимназический двор, я был поражен непривлекательным видом его: облупленные стены, разбитые стекла, сор, нечистота. По двору вместе с учениками ходили корова и свиньи» [11, с. 52 – 53].

В 1847 р. гімназію було переведено із Вінниці до Білої Церкви. Відродження гімназії у Вінниці відбулося аж у далекому 1907 р.

Таким чином, Вінницька гімназія була першим такого роду навчальним закладом у Подільській губернії, вона започаткувала історію трьох однотипних навчальних закладів – гімназій у Кам'янці-Подільському, Немирові та Білій Церкві.

Джерела та література:

1. Омикрон. Вінницькі Мури як джерело освіти в краї. – Він-

ниця, 2010.

2. *Винокурова Ф. А.* Історія Вінницьких Мурів / Ф. А. Винокурова // Матеріали I Вінницької науково-теоретичної конференції. – Вінниця, 1993.

3. *Чубинский П. Д.* Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край / П. Д. Чубинский. – Т. 7. – СПб., 1872.

4. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО), ф. 14, оп. 2, спр. 267.

5. ДАВО, ф. 14, оп. 2, спр. 661.

6. ДАВО, ф. 14, оп. 2, спр. 713.

7. *Тростого М. А.* Навчання у Подільській гімназії (1814 – 1830 рр.) / М. А. Тростого // Матеріали III Вінницької історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1994.

8. *Хыждеу А.* Избранное / А. Хыджеу. – Кишинев, 1986.

9. ДАВО, ф. 14, оп. 2, спр. 505.

10. ДАВО, ф. 14, оп. 2, спр. 642.

11. Воспоминання М. К. Чалого. 1844 – 1852 гг. – К., 1895.

Павліна ТИМОЩУК

ОСНОВНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ У 70-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Серед чисельних завдань, що постали в незалежній Україні, одне із найголовніших полягає у розбудові національної системи освіти як одного із головних чинників поступального розвитку будь-якого суспільства. В умовах науково-технічної революції освітня галузь повинна виступати не

лише необхідною умовою, а й активною причиною прогресивних змін у всіх інших елементах, фактором прискорення науково-технічного прогресу і розвитку виробництва.

У виконанні цього завдання виключна роль належить історичній науці. Адже вирішення завдань інтеграції освіти незалежної України у світову освітню систему, її демократизації і гуманізації неможливе без ретельного вивчення суспільно-економічних передумов і власного історичного досвіду, його об'єктивної оцінки та врахування відповідних уроків.

Без повернення суспільству правди про історичне минуле неможливо оздоровити самосвідомість українського народу та увійти Україні в європейський та світовий освітній простір. Сучасна національна освіта в своєму розвитку має враховувати позитивний і негативний досвід минулих років.

Для більш повнішого дослідження даної проблематики потрібно більше уваги приділити регіональній історії, дослідивши вплив загальносоюзних реформ і нововведень на стан освіти у окремо взятих районах Вінниччини 1970-х років. Дане дослідження покликане доповнити відомості про стан та розвиток освіти в Мурованокуреиловецькому районі у 1970-х роках.

На початку 70-х років ХХ ст. наша держава вступила в новий період свого розвитку. Головним його завданням, як зазначалося у Директивах по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1971 – 1975 рр., було забезпечення значного піднесення матеріального і культурного рівня життя народу на основі високих темпів розвитку суспільного виробництва, підвищення його ефективності, науково-технічного прогресу з прискореним зростанням продуктивності праці.

У галузі народної освіти п'ятирічним планом передбачалося «послідовно підвищувати рівень освіти і кваліфікації, завершити перехід до загальної середньої освіти молоді,

здійснити необхідні заходи по підготовці висококваліфікованих спеціалістів і робітників та перепідготовці кадрів у зв'язку з впровадженням нової техніки і покращенням організації виробництва» [2, с. 74].

Відповідно до плану розвитку народного господарства в наступному п'ятиріччі (1975 – 1980 рр.) ставилися також завдання як у галузі розвитку народного господарства, так і освіти в регіоні. Головним завданням цієї п'ятирічки також було підвищення матеріального і культурного рівня життя народу на основі динамічного і пропорційного розвитку суспільного виробництва, підвищення його ефективності, прискорення науково-технічного прогресу, зростання продуктивності праці, всебічного покращення якості праці у всіх ланках народного господарства [3, с. 74].

Були визначені також перспективи розвитку та вдосконалення шкіл у Директивах по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1976 – 1980 рр. Ставилося завдання: «Здійснити подальший розвиток системи народної освіти у відповідності до вимог науково-технічного прогресу і завдань неухильного підвищення культурно-технічного і освітнього рівня трудящих, поліпшення підготовки кваліфікованих кадрів робітників і спеціалістів» [3, с. 75].

Загальна середня освіта розглядалася як одна з найважливіших передумов подальшого соціально-політичного і економічного розвитку суспільства, зростання свідомості і культури трудящих.

Перехід до загальної середньої освіти у Мурованокуріловецькому районі був складним процесом у соціальному, економічному і педагогічному плані. Необхідно було забезпечити своєчасне закінчення всіма підлітками восьмирічної школи, розгорнути необхідну мережу середніх загальноосвітніх шкіл, укомплектувати їх кваліфікованими педагогічними кадрами, вдосконалити навчальні плани і програми восьмирічної і середньої школи, підготувати і видати нові

підручники, навчальні посібники і методичні рекомендації.

Здійснення загальної середньої освіти гостро поставило питання оптимізації системи середніх навчальних закладів району, які забезпечували молоді реальну можливість вибору шляхів здобуття середньої освіти і максимального задоволення індивідуальних інтересів і запитів.

Починаючи з 70-х років, уряд УРСР вжив ряд заходів з удосконалення діяльності сільської загальноосвітньої школи. У п'ятирічних планах розвитку народного господарства країни в цей час планувалися заходи з подальшого розвитку сільського господарства на основі комплексної механізації, спеціалізації і концентрації, впровадження досягнень науки в практику, покращення використання сільськогосподарських угідь, техніки і трудових ресурсів, забезпечення стабілізації сільського населення.

Так на початку 1970-х років в селі Михайлівці функціонувало училище механізації сільського господарства № 6, а в 1984 році на підставі наказу Вінницького обласного управління освіти йому присвоїли статус середнього профтехучилища № 36.

У 1970-х роках проведення заходів з переходу до загального середнього навчання позначилося на формуванні шкільної мережі району. Характерною особливістю цих процесів було укрупнення малокомплектних шкіл і реорганізація восьмирічних у середні школи.

Таким чином, ці дані свідчать про зростання ролі середньої загальноосвітньої школи у вирішенні завдань з одержання молоддю середньої освіти.

Такі явища носили суперечливий характер. З одного боку, зростання денних середніх загальноосвітніх шкіл сприяло створенню кращих умов для організації освітнього процесу. Проте з іншого боку, здійснені заходи щодо укрупнення малокомплектних шкіл привели до негативних соціальних наслідків: ускладнювалось відвідування дітьми шкіл, виникли

труднощі із забезпеченням сільськогосподарського виробництва робочою силою.

Особливо негативні наслідки посилювались у південних регіонах Вінниччини, які мали переважно аграрний характер зі значною кількістю невеликих сіл, розкиданих на значній відстані одне від одного. Не була в цьому плані винятком і Мурованокуриловеччина.

Одним із заходів, що сприяв ліквідації протиріч, був шкільний продовжений день. За правильної організації саме він відкривав значні можливості для охоплення дітей освітою, вдосконалення навчально-виховної і особливо позаурочної роботи з школярами, ефективно впливав на запобігання педагогічної занедбаності дітей. Саме цим і пояснюється зростання у Мурованокуриловецькому районі в 1970-х роках чисельності шкіл з продовженим днем і груп продовженого дня. Якщо у 1970 – 1971 н. р. у складі груп продовженого дня перебувало близько 20 % від загальної кількості учнів 1 – 8 класів загальноосвітніх шкіл району, то в 1979 – 1980 н. р. – майже 50 %.

В режимі продовженого дня проводилась всебічна робота, створювалися умови для прояву і розвитку здібностей і нахилів вихованців. Учителі розглядали продовжений день як резерв для підвищення ефективності освітніх і виховних функцій школи. Педагогічний процес у таких школах будовався з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дітей, навчання органічно пов'язувалося з участю школярів у різних видах практичної діяльності. З метою організації раціонального дозвілля учнів у школах району спостерігався позитивний досвід співробітництва педагогічних колективів з дитячою музичною школою. Це давало змогу в межах одного навчального закладу поєднати загальноосвітню підготовку з розвитком художніх здібностей та інтересів учнів.

Важливу роль у здійсненні загальної середньої освіти району мало функціонування пришкільних інтернатів. У них

проживали учні з віддалених населених пунктів, з яких ще не був організований підвіз дітей до школи. Такі гуртожитки-інтернати діяли у селах Снітків, Михайлівці та в селищі Муровані Курилівці, де проживали учні з інших сіл та круглі сироти [5, с. 36]. Також приділялася велика увага підвезенню до школи учнів, які проживали далі, ніж на 3 км від місця навчання.

У 1970-х роках в нашій країні створювалися реальні можливості для здобуття освіти всім дітям без винятку. У ході здійснення загального середнього всеобучу великі надії покладалися на діяльність шкіл-інтернатів. Однієї із таких шкіл була Мурованокуриловецька загальноосвітня школа-інтернат, яка мала статус санаторно-курортної для дітей із серцево-судинними захворюваннями. Головним завданням санаторної школи-інтернату було отримання учнями загальної середньої освіти у поєднанні з відновленням та зміцненням здоров'я та надання їм кваліфікованої медичної та психолого-педагогічної допомоги [1, с. 9]. У 1979 році дитячий будинок в селі Котюжани також реорганізований в школу інтернат для дітей з вадами розумового розвитку.

Успіхи у здійсненні загальної середньої освіти, підвищенні якості навчання і виховання учнів значною мірою залежали від стану і розвитку навчально-матеріальної бази шкіл та інших освітніх закладів, її відповідності санітарно-гігієнічним та естетичним вимогам. Удосконалення змісту діяльності загальноосвітньої школи супроводжувалося зміцненням її матеріально-технічної бази. Постанова директивних і державних органів Союзу РСР від 20 червня 1972 р. «Про завершення переходу до загальної середньої освіти молоді і дальший розвиток загальноосвітньої школи» зобов'язувала виконком Ради депутатів трудящих зміцнювати матеріально-технічну базу шкіл району, суворо контролювати строки і якість будівництва та ремонту шкільних приміщень, пришкільних інтернатів.

Джерела та література:

1. Криниця знань та людяності. Мурованокуриловецька загальноосвітня санаторна школа-інтернат I – III ступенів для дітей із захворюваннями серцево-судинної системи / За ред. Стозуба О. І. – Вінниця: ФОП Данилюк В. Г., 2008. – С. 9.
2. Народное образование в СССР. Сборник документов. 1917 – 1973 гг. – М.: Педагогика, 1974. – С. 74.
3. Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976 – 1980 рр. – К.: Політвидав України, 1976. – С. 74.
4. Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976 – 1980 рр. – К.: Політвидав України, 1975. – С. 75.
5. *Ревуцький В.* Снітків. Історія без акцентів: історичний на-рис / В. Ревуцький. – Інститут передових технологій, К., 2011. – С. 236.

*Олена ЗІНЬКО,
Олена ГРЕЧАНОВСЬКА*

МУЗЕЙ ФЕДОРА ЗОТИКОВИЧА КОНОВАЛЮКА ВІННИЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТИХ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ

Меморіальний музей Федора Зотиковича Коновалюка, відомого українського художника, нашого земляка, було відкрито в Центрі культури і виховання студентів Вінницького Національного технічного університету, після того, як вдова художника – Тамара Іванівна Мороз-Коновалюк безкоштовно передала в дарунок більше двохсот робіт та деякі особисті

речі художника. Відкриття Меморіального музею Ф. З. Коновалюка відбулось 12 листопада 1991 року. На ньому були присутні члени ректорату, викладачі та співробітники музейного комплексу, студенти, гості з інших закладів міста. В. Підгора – мистецтвознавець, дослідник творчості художника окреслив місце художника в українському мистецтві: «Коновалюк – це постать історична. Він належить до покоління художників, яким притаманним є поєднання академічної освіти з народним світоглядом, глибока поетичність, ніжність барв, велика любов природи» [1].

Присутній на відкритті музею депутат Верховної Ради України, письменник Володимир Яворівський зазначив: «Коновалюк народжується вдруге разом з незалежністю України, нашою свободою. Він народжується вдруге і може це найголовніше його життя. Я, думаю, що воно буде прекрасне, бо я вірю, що воно буде вічне, бо буде Україна і вона збагне, якого великого художника вона мала і в які страшні непристосовані для мистецтва часи вона мала такого художника, який не зрадив собі, не зрадив Україні» [2]. З тих пір кожного року 12 листопада в університеті проходить день пам'яті та вшанування нашого видатного земляка, чудового українського художника – Федора Зотиковича Коновалюка.

Вже стало традицією під час знайомства з творчістю Ф. Коновалюка пропонувати студентам виявити свої творчі здібності при написанні творчих робіт, присвячених художнику та його картинам. Студентам пропонується завдання з'ясувати, чому творчість Коновалюка отримала назву «української душі» та підібрати поезії до картин, які сподобалися найбільше, або спробувати написати власні поезії. Це дає можливість залучити студентську молодь до розуміння мистецтва, стимулювати до творчої активності.

Валентина Волковська, студентка Інституту (зараз факультету) інформаційних технологій та комп'ютерної інженерії писала, що окреме місце у творчості Коновалюка зай-

має поезія Т. Г. Шевченка, а саме, поема «Катерина». Художник реалістично відтворює події того часу. Малюючи автопортрети Катерини, він малює свою душу, душу, яка вболіває разом з невмирущим Кобзарем за Україну, за її болючі рани і разом з тим вірить у світле майбуття.

Найбільше враження справила картина «Ой, одна я, одна» за Т. Г. Шевченком. На картині героїня Шевченківської поеми – Катерина. Навіть не знаючи змісту поеми, ми одразу розуміємо, що на долю однієї зовсім ще молодій жінки випало чимало випробувань. На її вицвілому, але гарному обличчі відбилися всі втрати і страждання, які довелося зустріти на такому короткому життєвому шляху.

Але найбільше враження справляють очі Катерини. Широко розкриті, зведені до неба, вони лякають своєю відчутністю і вражають неймовірною глибиною. У них застигли жах та відчай. Очі – дзеркало душі, так само і очі Катерини на картині – вся її сутність. У них і бідність, і зрада, і тяжка материнська доля.

На другому плані картини видно заметені снігом хати. Художник малює їх сірими неясними барвами. У жодній з них не горить світло. Хатини – це символ зачерствілих людських душ, у яких Катерина не знайде притулку, символи байдужості і відчуження.

Певне, Коновалюк не випадково обрав саме Шевченківську Катерину. Цей образ – один з найтрагічніших в творчості українських письменників. За його допомогою художник показав трагічну драму стосунків особистості з оточуючим світом. Вже багато минуло років з часів Шевченківського сьогодні, та проблема яку висвітлив Коновалюк, завжди лишатиметься актуальною і не тільки в Україні. Особливо зараз, коли ми, людство, занадто великого значення надаємо матеріальному та своїй особистості, дбаючи про власні інтереси, заповнюємо серця байдужістю і часом забуваємо про такі банальні речі, як добро і чуйність. Адже у пізнанні

внутрішнього світу оточуючих, в теплих, по-справжньому людських взаєминах – істинне щастя. Роботу Валентина Волковська завершила власними поезіями:

Ти з відчаєм вдивляєшся у небо,
І далі порятунку вже нема.
Голодна й боса, а навколо тебе –
Холодна і безжалісна зима.
Життя, немов спинилось на хвилину.
Одна у світі, нікуди піти.
І раптом схаменулась: «де дитина?»
Та навкруги лише старі хати.
Стоять німі, ховаються в замети.
Ховаються від зайвої біди.
І виходу нема: тільки вмерти,
Щоб якимось від жорстокої втекти.
Це сьогодні дивиться з картини,
Минають у самотності роки,
І тихо помирають «Катерини»
Без добрих слів і дружньої руки.

Роздумючи про сенс життя Литовко Олександр в творчій роботі писав, що кожна людина повинна залишити по собі якийсь слід на землі. Хтось буде будинки або мости, інший вирощує хліб, третій – пише книги або малює картини. І що може бути кращим, як робити все це на свої рідній землі, де ти виріс і живеш. Адже це найкраще місце на землі. І кожен з нас любить це місце понад усе на світі. І пам'ятає усе життя. І в усіх мандрівках по чужих краях ми вертаємось серцем саме туди. Саме воно надихає на творчі подвиги.

Для Українського художника Коновалюка питань у виборі тем для творчості не існувало – він оспівував те, що бачив навкруги з дитинства. Це і люди, з якими він спілкувався чи зустрічався, і рідна ненька-природа. Він усією своєю душею проріс у свою малу батьківщину. Чудодійне проникнення у саму суть української природи, характерів українських

людей-трудолюбів – ось причина надзвичайності його таланту. Хіба якась інша, не українська душа на таке здатна? При цьому талановитий художник знаходив такі теми, які до нього навряд чи хто розглядав. В українців здавна поважають ялину, вербу, дуб.

Неможливо уявити собі українське село без калини біля криниці, без чорнобривців та м'яти під вікном. Образ України – це також явір над шляхом. Але не ці всім відомі символи і тому широко оспівані, як в піснях, так і змальовані художниками вибрав своїми темами Коновалюк. Якщо ми згадаємо, що «всі ми родом з дитинства», то стане зрозумілим, чому раптом реп'ях став одним з героїв його творів. Адже дитячі спогади є найсильнішими, найглибшими.

Хто з хлопчиків в дитинстві не воював з реп'яховими заростями, які вперто втримують свої позиції і незважаючи на те, що у дорослих людей реп'ях набуває символу недбайливості, незграбності, причіпливості, саме цю рослину ми, зростаючи, асоціюємо з дитинством.

Але зміст картини «Клавдієвський ріп'ях» набагато глибший. Чому саме ця картина змусила мене зупинитися найдовше? Адже мова її проста, не має ефектних способів вираження теми. Думаю, що першим вибухом стала несподіваність сюжету. Потім, придивившись, я зрозумів, що вона має великий внутрішній зміст. Але його треба видобути із глибин своєї власної свідомості кожному з глядачів. Картина примушує думати... Спочатку ти сам собі ставиш запитання: Чому реп'ях зображений поряд з трояндою? Чому реп'ях намальований на повний зріст, а роза високо зрізана, або й обломлена?.. Чому квітка реп'яха така ніжна, чітка, а у троянди неначе розмиті контури? І далі – повний політ фантазії у відповідях, використовуючи свою інтуїцію і асоціативне мислення.

Я, наприклад, побачив на картині алегоричне зображення двох людей. Якщо це хлопці, то один мужній, стійкий у жит-

тевих негараздах, духовно красивий, а інший, хоча гарний ззовні, не прилаштований до життєвих труднощів, тому зломлений першим же негараздом. Якщо це дівчата, то одна горда, неприступна, не кожному зрозуміла у своїй підлітковій незграбності, а інша, така яскрава, самозакохана у свою привабливість, а тому нерозбірлива у виборі супутників, і зломлена життєвими обставинами. А ось ще один віршований варіант тлумачення картини Сергієм Бондаренком:

«Реп'ях троянді не вклонився,
реп'ях пашиє собою сам,
реп'ях собою сам упився,
своїм не вірячи сльозам.
Першопроходець. Завойовник.
І – годувальник горобців.
Великий стоїк. І – достойник
Про людське око, манівців.
З гіллі одчахнутий, позує,
увіковічнитись аби
в усій своїй не показуї –
що хочеш, враже, з ним роби!»

Кажуть митець живе доти, доки живуть його твори. «Долгіє Лета!, пан Коновалюк!» [3].

Джерела та література:

1. Підгора В. Коновалюк Ф. З. // Федір Коновалюк (1890 – 1984). Живопис. – К., 1987. – С. 3 – 5.
2. Грозна Н. З. Методичні рекомендації до проведення ознайомчої екскурсії в художньому музеї та його використання студентами при підготовці практичних і творчих робіт / Н. З Грозна. – Вінниця, ВДГУ, 1999. – С.13 – 15.
3. Зінько О. В., Зінько Ю. А. Нариси історії української культури. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних

Валентина МЕЛЬНИК

РОЗВИТОК МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ В РАЙОНІ

Історія Мурованокуриловеччини є невід’ємною частиною героїчного і трудового минулого нашої області, всього українського народу. Вона містить багато фактів і подій із соціально-економічного життя селища і сіл району, має цілий ряд археологічних та історико-культурних пам’яток, славиться видатними особистостями, працьовитими людьми, народними умільцями, своєрідними традиціями, звичаями та обрядами.

Збереження, дослідження, розвиток і широка популяризація історії та культури краю – саме таке завдання ми повинні сьогодні ставити перед собою, щоб передати наступним поколінням багату культурну спадщину. І саме краєзнавчі музеї покликані забезпечити його виконання.

Першим музейним закладом районного рівня стала картинна галерея, створена розпорядженням Представника Президента України в Мурованокуриловецькому районі від 29.09.1992 року, № 161. Вона була музейним закладом художнього профілю і основні її музейні предмети становили культурну спадщину нашого земляка, уродженця с. Ягідного (Калівки), видатного українського живописця Федора Зотиковича Коновалюка. Колекція подарована району його дружиною Тамарою Іванівною Мороз-Коновалюк. Решта зібраних предметів відображають історію району.

Експозиція галереї була створена у виставковій залі

районного будинку культури «Жовтень». В червні 2010 року проведено реекспозицію в зв'язку з перенесенням 46 картин Ф. Коновалюка до меморіально-експозиційної кімнати (МЕК).

З метою ширшого показу постаті художника, завідувач галереї Анатолій Васильович Драганюк відвідав меморіальний музей у Вінницькому національному технічному університеті, було використано матеріали, фотографії про життя і творчу діяльність Ф. З. Коновалюка. Було поповнено фонди картинної галереї, використано бібліографічний список публікацій періодичних видань, описи з альбомів, окремих репродукцій картин, спогади земляків, фотографії з перебування митця та його дружини на малій батьківщині з нагоди відзначення ювілеїв від дня народження художника. На цій основі було відібрано експозиційні матеріали, що втілюють головну ідею, ідейно-художній зміст експозиції – показ творчості талановитого майстра пензля. Виходячи з цього, важливим завданням МЕК є широке ознайомлення із творчою спадщиною Ф. Коновалюка, не тільки як автора численних пейзажів, а як майстра тематичних творів, портретів простих людей та книжкових ілюстрацій до української класики, виховання в жителів району і особливо в молоді почуття патріотизму, гордості за своїх видатних земляків, розуміння високого мистецтва та естетичних смаків.

Меморіально-експозиційна кімната виступає, найперше, як збірка раритетів (оригінальних робіт митця), пропагує унікальну для нас колекцію, а через неї – сторінки життя художника, сповненого любові до рідного краю.

У вересні 2013 року на базі картинної галереї був створений музей, якому у грудні 2014 році присвоєно ім'я Федора Коновалюка. Щороку в музеї проводиться конкурс на здобуття мистецької премії імені Федора Коновалюка, який має своєю метою розвиток народної творчості, збереження та відродження нашої національної культури, підтримку тала-

новитих людей району в галузі образотворчого мистецтва, як самодіяльних та професійних художників району, так і дітей та молоді.

На сьогодні комунальний заклад «Мурованокуріло-вещький районний краєзнавчий музей імені Федора Коновалюка» відіграє визначну роль у збереженні культурної спадщини району.

Відповідно до Стратегії розвитку музею до 2020 року, значну частину діяльності становить процес виявлення та збору предметів музейного значення. Наш музей систематично працює над комплектуванням фондів, щороку поповнюючи більш ніж на 100 предметів як основний фонд, так і науково-допоміжний. Зараз у фондах музею знаходиться понад 1000 предметів, серед яких речі домашнього вжитку населених пунктів району 40 – 60-х років минулого століття, копії світлин наших земляків – учасників антитерористичної операції на сході України, ветеранів Другої світової війни, видатних земляків, книги, картини, малюнки, декоративно-ужиткові предмети та інші.

Облік предметів ведеться в книгах надходжень музею. На кожен предмет заведено уніфікований паспорт з описом та фотокопією. Проводиться фотофіксація нових надходжень. Створено електронний каталог і базу фотозображень музейних предметів як основного, так і науково-допоміжного фондів.

У зв'язку з відсутністю окремого обладнаного фондоховища та недостатністю місця зберігання в меморіально-експозиційній кімнаті Ф. З. Коновалюка, а також із щорічним надходженням в музей біля 200 предметів, постала проблема їхнього належного зберігання.

Щорічно музеєм проводиться культурно-освітня та виставкова робота, яка представлена широким розмаїттям масових заходів до знаменних і пам'ятних дат, зустрічей з цікавими людьми, музейних свят, стаціонарних виставок тощо.

Інформація про діяльність музею широко висвітлюється в засобах масової інформації та на сайтах Мурованокуріло-вещької районної державної адміністрації.

Уже стало гарною традицією, що всі виставки відкриваються в урочистій обстановці при чисельній аудиторії відвідувачів, за участю керівників району та їх заступників, селищного та сільських голів, завідуючих відділами райдержадміністрації і районної ради, авторів виставок, їх родин, друзів, односельців, шанувальників народної творчості, представників засобів масової інформації району, аматорських колективів та солістів районного і сільських закладів культури, жителів селища та району. Активними учасниками урочистостей з нагоди відкриття кожної виставки стають також депутати обласної та районної рад, учні, педагогічні працівники загальноосвітніх навчальних та культосвітніх закладів району, представники релігійних організацій, різноманітних служб та територіальних громад, самодіяльні, професійні майстри народної творчості, краєзнавці та музеєзнавці району.

Крім виставок протягом року готуються міні- та постекспозиції, проводиться запис давніх українських народних та обрядових пісень у виконанні старожилів, організовуються ряд конкурсів та участь в різноманітних акціях. Так, у лютому 2016 року музеєм було організовано зйомки телевізійної програми про майстрів художньої вишивки с. Дружба та смт Муровані Курилівці телерадіокомпанією «Вінтера» Вінницького державного телебачення.

В грудні 2016 року з ініціативи музею митці району взяли участь в новорічному проекті Національного заповідника «Софія Київська» по створенні арт-ялинки, яка прикрасила пам'ятку архітектури XVIII ст. Браму Заборовського в м. Києві.

Основний показник суспільної значущості музею – його відвідуваність. Протягом року з музейними експозиціями та

виставками ознайомлюються понад 10 тисяч мешканців району та гостей. Для відвідувачів проводяться понад 150 екскурсій щорічно. Всі бажаючі із задоволенням діляться своїми враженнями у «Книзі відгуків».

Над збереженням культурної спадщини плідно працюють територіальні громади, сільські заклади культури, загальноосвітні навчальні заклади району.

Із предметів одягу та побуту кінця XIX – початку XX століть краєзнавчі та народознавчі куточки створені у закладах культури сіл:

- Бахтин, облаштований 2007 р. (директор СБК А. Білик та бібліотекар Т. Мартиненко), має 115 предметів: дерев'яне різьблене ліжко, ослони, давня шафа та мисник, горнята-близнята, картини самодіяльного художника В. Трачука, виставка виробів декоративно-прикладного мистецтва вихованців дитсадку, щітки для розчісування пряжі, солом'яник, металеві праски, плоти з лози, фотоматеріали про захоронення у 1917 році капсули до нащадків через 100 років – саме в 2017 році планують дістати капсулу зі зверненням [1];

- Берлядка (донедавна Петрівка), облаштований 2004 р., (директор СБК Т. Цуркановська), 456 предметів: вишивані картини, подушечки-ясики умільців села Г. Шпирко, Г. Верстової, Д. Дякової, Г. Цуркановської, Г. Завади [2];

- Біляни, облаштований 2015 р. (директор клубу Н. Шевчук, мешканці села І. Дзюбак та Т. Пастух), має 13 предметів: вироби із дерева та глини, рубель тощо [3];

- Перекоринці, облаштований 1991 р. (директор клубу-бібліотеки А. Кирилук), має 17 предметів: металева вугільна праска, домоткані веретки, посуд, маглівниця [4];

- Попелюхи, облаштований 2001 р. (директор сільського клубу-бібліотеки Н. Николайчук та культурорганізатор Л. Слободянюк), серед предметів: домоткані скатерки, предмети одягу, скатерки, обруси та рушники, ткані веретки, скри-

ня, гребінь, металеві праски, рогачі, лавки, дерев'яний селянський стіл, нечки (ночви), прядки [5];

- Рівне, облаштований 2005р. (сільський бібліотекар Л. Якимчик): представлено ткацтво, вишивку, різьбу по дереву сільського майстра П. Корначука [13].

В закладах освіти і культури окремих населених пунктів облаштовані народознавчі кімнати, а саме:

- смт Муровані Курилівці, облаштована 2010 р. (СЗШ І – ІІІ ст. №1-гімназія, бібліотекар Кушнір А. І.), зібрано біля 300 предметів: з домотканого полотна стародавній буденний та святковий одяг жіночий, чоловічий, дитячий, предмети побуту та посуду, прядки, ткани верети та вишиті українські рушники, фотоматеріали [6];

- смт Муровані Курилівці, облаштована 2015 р. (районний БДЮТ, краєзнавець Р. Крохмалюк), музейна кімната «Подільська хата» нараховує 110 предметів – одяг святковий чоловічий та жіночий, хустки, солом'яний бриль, коромисло, ступи, підсвічники, плетені графини, хатні меблі та посуд, фібули та збруйні кільця (скіфські, готські, давньоруські), елементи грецької амфори, кременні знаряддя праці, елементи ярма, лялька-мотанка, ікони [7];

- с. Плоске, облаштована 2007р. (завідуюча Млинівським клубом-бібліотекою Т. Грот), нараховує 500 предметів: дорослі та дитячі вишиті сорочки, фартухи, дохи, чимерка, ясики, глиняний, дерев'яний та плетений з лози посуд, давнє хатнє начиння, ткацький верстат, маслобійниця, коцюба та дерев'яна лопата, друкарська машинка відомої землячки, поетеси Ганни Чубач [8];

- с. Наддністрянське, облаштована 1985р. (НВК, директор Г. Паршенко, учитель історії Н. Данець), музейна кімната «Українська хата-світлиця»: 125 предметів, матеріали кінця ХІХ – початку ХХ ст.: предмети одягу та побуту, сільська криниця з журавлем та дерев'яним відром, ослони, свідоцтва

про закінчення церковно-приходської школи, фото жителів села та їх осель з 1960 року, рукописи старожилів [9];

- с. Степанки, облаштована 2007 р. (директор СЗШ І – ІІ ст. М. Худа та учитель Л. Скринецька), 79 предметів: дитячі постолі, домоткані рушники, прядки, колиска, ціп, куделя, стіл, лавка, металеві праски, макет української печі [10];

- с. Дерешова, облаштована 2012 р. (директор СБК Н. Колеснік та художній керівник В. Колеснік), понад 300 предметів: стародавні одяг та посуд, манекени господарів оселі, різьблені шафа й ліжко, кована скриня, панський солом'яний стілець, верстат, килим, набитий з овечої шерсті, солом'яник, маслобійниці, плетені кошики, терлиці, ярмо [11].

Музейна кімната історії села Михайлівці діє з 15 серпня 2005 року у приміщенні сільської ради. Її старанно облаштували колишній сільський бібліотекар Н. Косаковська та секретар сільради Н. Бабчинська. Сьогодні кімната нараховує 198 предметів, серед яких предмети побуту, щоденного та святкового (в т. ч. весільного) одягу другої половини ХІХ століття (біля селянської печі все необхідне начиння, газові лампи, праски, а біля печі – мисник зі щоденним та мальованим святковим посудом). Є також картини місцевого самодіяльного художника А. Кабаченка, вишиті килими О. Левкової, дитячі малюнки. Гідне місце серед музейних матеріалів займають списки репресованих, загиблих під час голодомору та Другої світової війни. Привертає увагу бандура в робочому стані, подарована жителем села, агрономом В. Безпрозваним, а також сценічний костюм уродженця села, бандуриста Капели ім. Т. Шевченка у Детройті (США) М. Ляківського (Білецького) [12].

Бережуть давні традиції і в селі Рівне, де зусиллями педагогічного колективу школи та жителів села 10 жовтня 2013 році, в День села, було урочисто відкрито чудовий краєзнавчий музей, який займає 4 кімнати, кожна з яких представляє той чи інший період у житті села. Музей нараховує

610 предметів стародавнього селянського одягу, побуту та посуду, багато зібрано одиниць хатнього начиння, старовинних ікон, вереток та килимів ручної роботи, вишивок народних умільців села, розмальована піч. У дворі музею висаджені чорнобривці та мальви біля плетеного тину, посеред двору стоїть атрибут селянської родини – віз [13].

При НВК с. Жван 8 травня 2008 року відкрито краєзнавчий музей, над створенням якого працювали директор Л. Комарніцька, педагогічний колектив та багато мешканців села. Він нараховує 650 предметів: верхній, буденний, святковий та весільний одяг XIX – XX століть, хатне начиння, діжі для зоління одягу, діжі для хліба, корита, решета, жорна, ярмо. Тут наявні документи про надання Жвану магдебурзького права. Цікаво те, що на базі музею оформлено кімнату-музей хліба, де в засушеному вигляді зберігається різноманітна випічка. За час роботи в музеї побували поет С. Чернілевський, Г. Секрет, В. Іжевський, викладачі Вінницького педуніверситету, гості з Канади, США, Молдови, Чехії, Польщі, Німеччини, Італії та Португалії [14].

Багатий цінними матеріалами краєзнавчий музей, створений на базі Вищеольчедаївської СЗШ I – III ст. з ініціативи директора школи В.Гелевері. Започаткований він 25 січня 2010 р. небайдужими людьми – працівниками школи, жителями села, випускниками минулих років. У фондах музею 179 предметів, серед яких предмети стародавнього одягу та побуту, фото з історії села, цукрозаводу, школи, дитячого садка, колгоспу та сільської ради, а також ветеранів Другої світової війни, картини місцевих художників та дитячі малюнки. Привертають увагу стенди зі списками загиблих односельчан у Другій світовій війні, земляків – ліквідаторів аварії на ЧАЕС, подій скорботного 1933-го року. Зібрано матеріали та оформлено стелу пам'яті «Герої серед нас», де розміщені світлини та інформація про випускників школи, які воювали на сході України. Чільне місце займає фото

односельчанина Романа Ковалю, який загинув у зоні АТО. За роки існування у музеї побували чимало жителів села і району, народні депутати, місцеві поетеси Н. Гнатюк та Т. Коноваленко. Забезпечують діяльність музею учитель історії і права Н. Боднаренко та бібліотекар Л. Корнієвська [15].

Зали бойової слави оформлені здебільшого в закладах освіти району.

На матеріалах про Героя Радянського Союзу Ф. Горенчука базується кімната бойової слави в СЗШ І – III ст. № 2 смт Мурованих Курилівців (директор Л. Пушкар), створена в 2004 році та налічує понад 200 предметів: особисті речі славетного земляка, фронтові листи, книги, подаровані ветеранами війни та відвідувачами, бойові нагороди часів війни, деталі військової зброї, фотографії загиблих односельців на фронтах Другої світової війни, визволителів району і тих, хто обрав професію військового, фонотека записів голосів ветеранів війни [16].

Свято бережуть пам'ять легендарної землячки, комісара 46-го гвардійського нічного бомбардувального авіаційного полку, гвардії підполковника, Героя Радянського Союзу Д. Я. Рачкевич у селі Наддністрянському, де в НВК з 1973 року діє зал бойової слави. Тут зібрано 150 предметів: особисті речі та фотоматеріали славетної односельчанки і її однополчан, світлини учасників війни, воїнів-миротворців та земляків – учасників АТО, загиблих жителів села у Другій світовій війні, Героя Радянського Союзу Ф. Горенчука та його зустрічей з учнями школи, картини самодіяльного художника села В. Мельника, запис голосу та листи Докії Яківни, її однополчан, спогади ветеранів війни, листи з фронту, книги Пам'яті та художні книги про бойовий шлях авіаполку. До створення зали бойової слави були задіяні особи, які в той час працювали в школі на чолі з директором П. Тарасюком. Сьогодні діяльність зали організовує заступник директора з навчально-виховної роботи Н. Білава. За час діяльності в залі бойової

слави побували видатні особи: депутати Верховної Ради України різних скликань, журналіст М. Мельник, телеведуча програми «Фолькмузик» О. Пекун, директор Вінницького обласного центру народної творчості Т. Цвігун, колектив художників міжнародного конкурсу 2014 року «Мальована хата», козацькі сотники І. Войцехівський, В. Воловодюк, козак М. Забабаха [9].

З фотоматеріалів про земляків – учасників Другої світової війни облаштований з 1998 року зал бойової слави СЗШ І – III ст. с. Обухів (відповідає за діяльність завуч О. Пасека), який поповнюється спогадами про воєнні часи, списками загиблих на фронтах, інформацією про міста-герої України та про бойові нагороди земляків. Всі матеріали розміщені на стендах [17].

Крім пам'ятки національного значення Садиби М. Чихачова Мурованокуріловецька загальноосвітня санаторна школа-інтернат І-III ступенів може похвалитись створеною 4 грудня 2015 року Кімнатою пам'яті слави поколінь. Тут нараховується понад 50 предметів: стріляні тубуси, гільзи, реактивні освітлювальні патрони, ящики для зберігання зброї, прапори від захисників із зони АТО на сході України, загальновійськові захисні комплекти, осколки мінометів та інші. Облаштуванням кімнати займались директор школи О. Стозуб, заступник директора з виховної роботи Н. Пінка, вихователі М. Смик, Л. Сідлецька, О. Гвоздюк, С. Свідомий. За два роки існування із виставковими матеріалами познайомились чимало мешканців селища та району, а також поважні гості: представники обласної та районної влади, обласного центру туризму, спорту, краєзнавства та екскурсій, управління соціальної комунальної власності територіальних громад області, слухачі української військово-медичної академії. Педагогам та учням школи приємно було провести екскурсії по виставкових матеріалах для олімпійців Вінниччини П. Хникіна, О. Колесниченко та М. Книша, а також для голландця,

автора книги «Народжені страждати?» (голокост на Вінниччині) Кора Росса. Почесними відвідувачами Кімнати пам'яті були і кіборги Донецького аеропорту С. Шинкаренко, І. Гуцал, А. Кочков, Р. Смішний та А. Гречанов (позивний «Рахман») [18].

Кімната бойової слави обладнана з серпня 2003 року і в СЗШ I – II ст. с. Степанки. Захисні шоломи вояків, армійський посуд, інші речі старанно збирала для кімнати педагог Т. Вавшко разом зі своїми учнями. Вони оформили стенди з місцевими матеріалами воєнних часів та Книгу пам'яті [10].

Упевнена, що згодом такі маленькі храми минувшини переростуть в сільські музеї. А загальними цілями розвитку музейної справи в районі є формування сучасного районного культурно-просвітницького центру, що доносить цінність минулого до сьогодення.

Джерела та література:

1. Запис автора 21 червня 2017 року від Білик Антоніни Миколаївни, 1970 р. н., жительки с. Бахтин Мурованокуриловецького району Вінницької області.

2. Запис автора 2 червня 2017 року від Цуркановської Тетяни Анатоліївни, 1965 р. н., жительки с. Берлядка Мурованокуриловецького району Вінницької області.

3. Запис автора 23 червня 2017 року від Шевчук Наталії Володимирівни, 1991 р. н., жительки с. Біляни Мурованокуриловецького району Вінницької області.

4. Запис автора 16 червня 2017 року від Кирилюк Антоніни Анатоліївни, 1963 р. н., жительки с. Перекоринці Мурованокуриловецького району Вінницької області.

5. Запис автора 19 червня 2017 року від Николайчук Наталії Василівни, 1970 р. н., жительки с. Попелюхи Мурованокуриловецького району Вінницької області.

6. Запис автора 21 червня 2017 року від Богацького Володимира Васильовича, 1964 р. н., жителя смт Муровані Курилівці Вінницької області.

7. Запис автора 5 червня 2017 року від Крохмалюка Романа Володимировича, 1985 р. н., жителя смт Муровані Курилівці Вінницької області.

8. Запис автора 20 червня 2017 року від Грот Тетяни Іванівни, 1969 р. н., жительки с. Плоске Мурованокуриловецького району Вінницької області.

9. Запис автора 4 липня 2017 року від Данець Надії Олексіївни, 1957 р. н., жительки с. Наддністрянське Мурованокуриловецького району Вінницької області.

10. Запис автора 5 липня 2017 року від Худої Мирослави Петрівни, 1977 р. н., жительки с. Степанки Мурованокуриловецького району Вінницької області.

11. Запис автора 15 липня 2017 року від Колеснік Надії Олександрівни, 1963 р. н., жительки с. Дерешова Мурованокуриловецького району Вінницької області.

12. Запис автора 30 червня 2017 року від Косаковської Надії Василівни, 1958 р. н., жительки с. Михайлівці Мурованокуриловецького району Вінницької області.

13. Запис автора 14 липня 2017 року від Якимчик Ірини Василівни, 1977 р. н., жительки с. Рівне Мурованокуриловецького району Вінницької області.

14. Запис автора 29 червня 2017 року від Комарницької Любові Зіновіївни, 1967 р. н., жительки с. Жван Мурованокуриловецького району Вінницької області.

15. Запис автора 13 липня 2017 року від Гелевері Віталія Павловича, 1956 р. н., жителя с. Вищеольчедаїв Мурованокуриловецького району Вінницької області.

16. Запис автора 15 липня 2017 року від Парашенко Лілії Сергіївни, 1983 р. н., жительки смт Муровані Курилівці Вінницької області.

17. Запис автора 15 липня 2017 року від Смаги Галини Олексіївни, 1952 р. н., жительки с. Обухів Мурованокуриловецького району Вінницької області.

18. Запис автора 29 червня 2017 року від Пінки Наталії Анатоліївни, 1972 р. н., жительки смт Муровані Курилівці Вінницької області.

**АРХІТЕКТУРА с. ВІНОГРАДНЕ
КІНЦЯ ХІХ – ХХ ст.
(МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКИЙ РАЙОН
ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

Подільська хата – явище історичне та багатовимірне. Розвиваючись у поступі подільської культури вона ввібрала в себе, всі найкращі елементи народного мистецтва, досвід народних майстрів та характер господарської діяльності населення. Безперечно, пройшовши довгий історичний шлях свого розвитку, народне житло подолян і на сьогодні залишається одним з основних елементів культури.

Прагнучи внести свій внесок у вивчення народної архітектури Поділля, автором були проведені польові дослідження в с. Виноградне, що розкинулося на мальовничих схилах, по обох берегах р. Жван в південно-західній частині Мурованокуриловецького району Вінницької області. З цією метою обстежено чотири хати забудови досліджуваного періоду. В даній статті на основі аналізу зібраних польових матеріалів характеризуються особливості житлового будівництва села.

Хати будували спочатку без фундаменту. Широкого поширення він набув лише в другій половині ХХ ст. Робили його так як і стіни з каменю, що було свідченням не заможності, як на більшості території Поділля, а працьовитості господаря.

Характерною особливістю житлового будівництва села було зведення стін з природнього каменю – опоки, пізніше вапняку, який добували в околицях села. Кладка стін відбувалася на розчині звичайної подільської землі. Такою є хата Шимко Афанасія Андрійовича (1931 р. н.), збудована наприкінці ХІХ ст.

Як ззовні, так і зсередини, стіни обмазувалися глиною та білилися. Штукатурення стін поширилося лише в середині ХХ ст. [1]. Декор стін зазнав певних змін протягом ХХ ст. від різноманітних розписів та підводок фронтона і кутів стін, до повного їх фарбування та нанесення рельєфних малюнків. Висота стін змінювалася в залежності від часу побудови хати, в давніх будинках вона помітно менша ніж у сучасних.

Підлога в хатах земляна або утрамбована глиною. Дерев'яна підлога поширилася вже у більш сучасних хатах.

Стеля утримувалась на 2 – 4 поперечних сволоках, поздовжні сволоки у селі не були поширені. Зверху сволоки настелялись дерев'яними ділями, щільно обмазаними глиносоломомою, часто для їх виготовлення скликали толоку. Стелю, так як і стіни, обмазували глиною та білили. Робилася стеля лише над житловими приміщеннями, над сіньми стелі не було.

Дахи на хатах чотирисхилі, утримувалися на кроквах, закріплених в поздовжню балку винесену за стіну. Балка в свою чергу стояла на платві. Щоб прилягання було щільним, на кінцях крокв робилась зарубка, а в балці гніздо.

Покривали дах, як і на більшості території України, соломомою, яка згодом змінилася черепицею і шифером. Солом'яний дах покривали куликами гузирем вверху, перший ряд куликів ставили гузирем вниз – це була стріха. Кулики прив'язували до лаг так, щоб кулики верхнього ряду покривали гузирі нижнього. Гребінь на хаті укладали розвинутого типу, притиснутий здвоєними жердинами «кізлинами», його висота 40 – 50 см [2].

Найпоширеніший тип планування хати в селі – трьокамерний «хата + сінні + хата», з виділенням в сіннях комори або кухні. Внутрішнє планування хати характеризувалося обов'язковою наявністю печі, яку завжди розміщували збоку від входу вздовж стіни, прилеглої до сіней. Робили її з глини, пізніше з цегли. Біля печі прибудовувалась груба, їх побуту-

вало два види: з'єднана з піччю – лежанка або побудована окремо. З середини ХХ ст. в грубу почали вбудовувати плити.

Димарі робили спільні для двох хат, ставилися вони поверх стін в сінях. Під ним робили комору для зберігання продуктів. Робився димар з пруття (лози), обмазувався зсередини та ззовні глиною. Більш сучасні димарі, виведені через хатню стелю, почали робитися у 1920 – 30-х рр.

Влаштування інтер'єру, під яким в етнографічній літературі розуміється «планування житлового приміщення з функціональним розподілом кожної її частини і насичення їх меблями, хатнім начинням та предметами мистецтва», мало тут свої особливості [3]. До традиційного набору хатніх меблів в с. Виноградне можна віднести: лави, столи, піл (рідше ліжко), скриня мисник, жердка.

По довжині фасадної стіни розміщували лавки, які робили здебільшого з дубової дошки, шириною 50 – 60 см. Давніші з них були без спинки. Надалі в 1960 – 80-х роках лави фарбували олійними фарбами синього чи голубого кольорів. Стіл виготовлявся прямокутний, з квадратними ніжками. Посередині в столі могла бути одна шухляда.

Вздовж причілкової стіни робили дерев'яний (переважно з липи) настил для снання – піл, що утримувався на дерев'яних привалках. Його розмір залежав від кількості членів сім'ї. На ньому спали переважно старші члени сім'ї або діти, а дідусі і бабусі – на печі. Постільними приналежностями були: солома та домоткані рядна. Побутували в селі також і дерев'яні ліжка – софи, які використовували, як і скриню, – для зберігання побутових речей.

Скриня робилася прямокутної форми, з прямою кришкою – скриня-стіл та з випуклою. Прикрашались вони фігурною залізною оковкою. Скриня стояла у великій хаті біля вікна або в кутку [4]. Мисник був прямокутної форми, складався з 3 – 4 полиць та кріпився до стіни. Пізніше нижню частину

почали робити закритою. Жердка виготовлялася переважно з дуба або ясена, довжиною 1,5 – 2 м, що виконувала роль шафи-вішалки. Кріпилася вона над полом або ліжком. Жердка мала вигляд дерев'яної рами з двох рейок, прикріплених наглухо до сволока та стіни.

Духовний стан родини відображався в «червоному куті», де розміщувались ікони. Знаходився він по діагоналі від печі.

Невід'ємним атрибутом інтер'єру була колиска, що плелася з лози і мала овальну форму. Розміщувалась вона над полом або ліжком та кріпилася до сволока або стелі.

Побутували в селі ослони та табурети. Ослони були низенькі, прямокутної форми з круглими ніжками, а табурети квадратні та більш вищі. Розміщувалися вони біля печі або столу.

Оживляли інтер'єр хати декоративні тканини, серед яких в селі особливе місце займали рушники. Виготовлялись вони з вибіленої конопляної пряжі. Біле полотнище перегиналось смужками червоного, менше чорного кольорів. Орнамент рослинний та геометричний. Розміщувалися вони на одвірку, в простінках на спеціальних кілках.

Важливе місце в інтер'єрі хати займали подушки, квадратної форми. Найчастіше їх прикрашали вишивкою чи вставляли прошву – тоненьку сіточку, вив'язану з білих простих ниток. Складались вони на полу чи ліжку пірамідкою (3 – 5 шт.). Кількість їх залежала від заможності родини.

Розглянувши житло, характерне для досліджуваного села, коротко зупинимось і на забудові двору. Двір здебільшого мав вільну забудову. Будинок розміщувався чільною або причілковою стіною до вулиці.

З господарських будівель двору автором досліджено лише погребі та курники. Льох будувався з каменю у формі склепу та розміщувався збоку хати. Курники здебільшого

прямокутні, побудовані з каменю (прибудовані до льоху) або сплетені з лози та обмазані глиною.

У зв'язку з характером рельєфу огорожі будували здебільшого кам'яні, які слугували одночасно і підпирними мурами. Кладка відбувалася на розчині землі або насухо. Поширеним був, як і повсюди на Поділлі, вербовий плетений тин. Ворота в більшості випадків були дерев'яні з окремою хвірткою.

Отже, провівши польові дослідження в с. Виноградне автором було виявлено зразки народної архітектури кінця XIX – початку XX ст., на основі яких показано характерні риси народного житлового будівництва села.

Джерела та література:

1. Запис автора 18.07.2008 р. від Семьонова Василя Філіповича, 1928 р. н., жителя с. Виноградне.
2. Запис автора 18. 07. 2008 р. від Шимко Афанасія Андрійовича, 1931 р. н., жителя с. Виноградне.
3. *Косміна Т. В.* Сільське житло Поділля. Кінець XIX – XX ст. / Т. В. Косміна – К., 1980. – С. 159.
- 4 Запис автора 17.07.2008 р. від Сауляк Надії Філіповни, 1931 р. н., уродженки с. Виноградне, жительки с. Галайківці.

*Надія КОЛЕСНИК,
Таїсія ЛИПЕЦЬКА*

ТРАДИЦІЙНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ОДЯГ СЕЛА ДЕРЕШОВА

Костюм – явище історичне, продукт розвитку певного етносу, нації. Його специфікою є матеріал, крій, спосіб застосування, самобутність колориту, орнаментики. Залежно

від схожості природно-географічних умов, шляхів соціально-економічного розвитку, етнічної спорідненості та етнокультурних взаємозв'язків спостерігається і ступінь близькості, а часом спільності в костюмі різних народів [3, с. 334 – 336].

Має свої традиції і виготовлення українського національного одягу в селі Дерешова Мурованоктуриловецького району.

Марія Фомівна Боднар, Ганна Федорівна Чемес та Ганна Василівна Боднар пригадують, як довгими зимовими вечорами збирались молоді жінки та дівчата на вечорниці. Стиха лилась одна за одною пісні, а невтомні руки майстринь пряли, вишивали, щоб навесні гарно прибрати хату, прикрасити веселковими узорами свій посаг, одягнути у свято яскравий одяг.

Здавна у селі особливо поширеним було ткацтво. Майже в усіх селянських господарствах жінки пряли лляне, конопляне прядиво, з якого виготовляли тканину для нижнього і верхнього одягу, килими, рядна, мішковину.

Ганна Федорівна Чемес розповідає: «В роки молодості моєї мами та в мої роки юності особливо поширеним було ткацтво. Майже в усіх селянських господарствах жінки пряли лляне, конопляне прядиво, з якого виготовляли тканину для одягу, інших потреб. В селі завжди існувала потреба зробити радісною важку щоденну працю, наповнити красою нужденне життя» [2].

Важливими ознаками традиційного одягу є характер поєднання його складових частин у локальні комплекси та способи їх носіння. Основними складниками комплексів вбрання були натільний, поясний, нагрудний і верхній одяг. Особливу роль відігравали головні убори, пояси, з'ємні прикраси, взуття.

Кожний елемент традиційного одягу являє собою сплетену, зв'язану або зшиту з того чи іншого матеріалу форму, утворену кроєм, зшиванням, а також різними способами по-

в'язування чи носіння. Атрибути одягу виготовлялися та об'єднувалися у комплекси, відповідно до конкретних історичних умов, були розраховані на певний тип населення з його психологічними, естетичними та етичними уявленнями, самосвідомістю, що відповідало рівневі розвитку культури даного етносу. Саме аналіз ознак елементів вбрання дає важливу інформацію щодо етнічної історії народу [1, с. 5 – 13].

Суттєвою етнографічною ознакою традиційного вбрання є технологічні прийоми пошиття одягу – техніка виконання швів, обробка різних деталей. Деталі костюма варіювались залежно від побутових ситуацій, обрядів, звичаїв, сезону.

На урочистості, наприклад, на весіллі, одягався весь комплекс, який підкреслював сімейний і майновий стан людини, її вік, регіональні ознаки. Кожна деталь традиційного одягу має свою назву, яка не завжди збігається з назвами аналогічних за матеріалом, формою, кольором, оздобленням елементів інших комплексів, котрі побутують в іншому етнографічному середовищі. Зіставлення реалій з термінами, врахування ареалів їхнього побутування є також важливими етнокультурними характеристиками історичного розвитку окремих регіонів [2].

Марія Фомівна Боднар розповіла: «Матеріалом для пошиття українських народних костюмів було домоткане полотно з льону і конопель, зазвичай білого кольору, оскільки його ретельно вибілювали. З цього полотна шили сорочки, штани, фартушки, деяке інше жіноче вбрання, яким обгортали тіло» [5].

Одним із елементів народного вбрання була сорочка, як чоловіча, так і жіноча. «Крій сорочок відзначався особливою заощадливістю використання полотна: геометричні деталі прямокутної форми на плечах та біля шиї, а також на рукавах стягувались в складки, збори. Причому ніколи не приховувались деталі крою, навпаки його лінії були засобом ху-

дожньої виразності виробу, тому вони часто прикрашалися вишивкою на місцях швів», – додала Марія Фомівна.

Існували спеціальні способи з'єднувальних швів. Ганна Василівна Боднар, знавець народних пісень у Дерешові, відома вишивальниця, яка більшу частину своїх робіт передала до народознавчого музею села Дерешова, розповіла: «Сорочки шили довгі, долішній край сорочки вишитий, та короткі, до спідниці. Рукав сорочки був довгий, широкий, з вишитим манжетом. Переважала вишивка червоного та чорного кольорів. Також були вишивки з рослинним орнаментом. Сорочки вишивали хрестиком та гладдю.

Чоловіча сорочка шилася до колін та до пояса. Навколо низького стоячого комірця мала багато зборів, невеликий розріз був спереду посередині грудей з вишитими візерунками. Вишивали на пазушці чорними та бордовими нитками. Застібалася така сорочка на гудзики або шворки. Чоловіки заправляли її в штани, а не носили поверх них» [4].

Не менш важливими елементами одягу були жіноча спідниця та чоловічі штани. «Спідниці дерешівських жінок та дівчат вирізнялись особливою пишнотою. Вони мали багато складок з вузькими оксамитовими стрічками вниз. Найстарішими формами поясного одягу були запаски, обгортки, плаhti. Плахта була переважно святковим одягом. Кольори часто вказували на вік жінки: дівчата та молоді жінки носили яскраві червоні плаhti, літні жінки стримані сині кольори. Невід'ємною деталлю жіночого одягу був фартух, його носили поверх спідниці, плаhti, запаски. Фартухи були полотняні, щедро прикрашені вишивкою або тканим узором» [2].

В українському національному одязі відображено його магічну сутність, адже він, за переконанням мешканців села, є укриттям людини від впливів зовнішнього середовища: не тільки холоду, вологи, вітру, а й від злих духів, зурочення... В селі і досі існує повір'я, що фартух захищає живіт жінки, особливо його рекомендували носити вагітним жінкам, щоб

запобігти зуроченню майбутньої дитини.

Таку ж роль відігравала і вишивка. Вважалося, що вишивка на грудях захищає душу людини від руйнування, за-непаду. Вишивка на сорочках – свідоцтво мистецького смаку й артистичного досвіду жінок та чоловіків села Дерешова, що передається від покоління до покоління.

Ось що спонукало довгими зимовими вечорами вишивати, гаптувати одяг собі, своїм рідним і коханим, вкладаючи у вишиті узори найщиріші, найпотаємніші мрії і почуття [4].

Джерела та література:

1. *Ніколаєва Т.* Історія українського костюма / Т. Ніколаєва. – К.: Либідь, 1996. – 176 с.

2. Запис автора 27 червня 2017 року від Чемес Ганни Федорівни, 1929 року народження, жительки села Дерешова Мурованокуриловецького району Вінницької області.

3. *Лазко Т.* Українське народознавство / Т. Лазко. – К.: Зодіак – ЕКО, 1995. – 368 с.

4. Запис автора 2 липня 2017 року від Боднар Ганни Василівни, 1942 року народження, жительки села Дерешова Мурованокуриловецького району Вінницької області.

5. Запис автора 4 липня 2017 року від Боднар Марії Фомівни, 1927 року народження, жительки села Дерешова Мурованокуриловецького району Вінницької області.

ХАРАКТЕРНІ РЕГІОНАЛЬНО-ЛОКАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИШИВКИ СВЯТКОВИХ ЧОЛОВІЧИХ СОРОЧОК ПОДІЛЛЯ

У статті висвітлюється проблема дослідження оздоблення чоловічого натільного одягу подолян другої половини ХІХ – початку ХХ ст. завдяки аналізу відомих і маловідомих праць та музейних фондів колекцій. Також подається спроба визначення регіонально-локальних особливостей вишивальних технік для декору святкових сорочок українців усіх субрегіонів Поділля.

Ключові слова: святкові традиційні чоловічі сорочки, українці Поділля, субрегіони, регіонально-локальні аспекти, вишивка, техніки, орнаменти.

Ще в другій половині ХІХ ст. українських учених, етнографів, істориків, краєзнавців та мистецтвознавців стало цікавити питання загальнонаціональних і специфічно регіональних ознак традиційних сорочок українців Поділля. Разом з тим локальні (субрегіональні) й локально-зональні (вузько локальні) особливості оздоблення святкових чоловічих сорочок подолян як цінної матеріальної та духовної культурної спадщини нашого народу на сьогодні залишаються ще недостатньо вивченими й систематизованими.

Історіографічний аналіз означеної проблематики тією чи іншою мірою охоплює роботи українських науковців і етнографів кінця ХІХ – початку ХХІ ст., а саме: П. Чубинського [1], Х. Вовка [2], В. Білецької [3], К. Матейко [4], Р. Захарчук-Чугай [5], Г. Медведчук [6], Я. Кожолянка [7], Т. Кара-Васильєвої [8], М. Костишеної [9], Т. Ніколаєвої [10; 11], Г. Кожолянка [12], М. Білан і Г. Стельмашук [13], Т. Кара-Ва-

сильєвої й А. Чорноморець [14], Л. Булгакової-Ситник [15], З. Васиної [16], Є. Причепія й Т. Причепій [17], О. Косміної [18] та В.Косаківського [19]. Певну інформацію про подільські святкові чоловічі вишиванки містять статті Л. Пономар [20], Л. Дяк [21], Т. Гончарук [22], Г. Савки [23], Л. Іваневич [24; 25; 26; 27; 28; 29] та альбом Л. Волинець [30].

Натомість джерельна база дослідження побудована на власноруч опрацьованих матеріалах фондів колекцій подільського традиційного строю Національного музею українського декоративного мистецтва України [31], Українського центру народної культури «Музей Івана Гончара» (м. Київ) [32], Національного музею ім. А. Шептицького [33] (м. Львів), Вінницького [34], Тернопільського [35], Хмельницького [36] та Чернівецького [37] обласних краєзнавчих музеїв, Вінницького [38] та Чернівецького [39] обласних художніх музеїв, Чернівецького музею народної архітектури та побуту [40], Одеського державного історико-краєзнавчого музею [41], Борщівського обласного краєзнавчого музею (Тернопільщина) [42], державного історико-культурного заповідника «Межибіж» [43], Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника [44] та навчально-наукової лабораторії етнології Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка [45] (Хмельниччина), Літинського [46], Могилів-Подільського [47], Мурованокуріловецького [48], Оратівського [49], Тиврівського [50] і Тульчинського [51] районних краєзнавчих музеїв, Ямпільського районного музею образотворчого мистецтва [52] (Вінниччина) та навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського [53]. На основі аналізу історіографії й джерельної бази висвітлено регіонально-локальні особливості вишивальних технік, характерних для декорування святкових чоловічих натільних виробів українців Буковинського, Західного, Східного і Центрального Поділля другої половини XIX – початку

XX ст.

Чоловічі подільські святкові сорочки локально (або суб-регіонально) й локально-зонально (або вузько локально) відрізнялися техніками вишивки, її розташуванням на виробі й орнаментикою часто в залежності від способу крою вишиванок. Так, у другій половині XIX – 10-х рр. XX ст. традиційний святковий костюм чоловіків північних районів Східного та Центрального Поділля включав тунікоподібні сорочки або сорочки-гестки з домотканого, а пізніше й фабричного полотна, декоровані рослинними або геометрично-рослинними орнаментами на комірі, навколо пазухи (чи відкладній манишці) та манжетах рукавів, виконаними у своїй більшості хрестиком заповлеченими нитками чорної й червоної барв. До прикладу, у сс. Дашківці та Миколаївка Літинського району Вінницької області на Східному Поділлі побутовали гестки з домотканого конопляного полотна, вишиті червоно-чорними трояндами заповлечю технікою хрестик на комірі-стійці, манжетах і манишці. Зустрічалися у вищезазначених районах й уставкові або тунікоподібні сорочки, прикрашені геометричними орнаментами технікою низь також на комірі, манжетах та навколо пазушного розрізу. Зокрема, низинку використовували у селах Літинського району Вінницької області (Східне Поділля), а у с. Шрубків Летичівського району низь шили у комплексі з лічильною гладдю та або зі стебловим швом (Центральне Поділля) тощо. У свою чергу в північних та центральних районах Західного Поділля також переважали чоловічі натільні вироби вперекідку або на кокетці, оздоблені техніками хрестик, низь або ще гладь, проте з поліхромними геометричними зображеннями.

Центральні райони Східного Поділля характеризувалися чоловічими тунікоподібними або уставковими (пізніше гестками) святковими домотканими сорочками з вишитими геометричними орнаментами за допомогою технік низь (с. Багринівці Літинського р-ну, с. Рахни-Польові Тиврівського

р-ну, Гульчинський р-н, Вінниччина), лічильна гладь, вирізування, зерновий вивід, мережка, а також з геометрично-рослинними візерунками – хрестиком (Шаргородський р-н, Вінниччина). У селах Гайсинського району Вінницької області полюбили вишивку білим по білому технікою вирізування, а в інших районах цю вишивку виконували поєднанням гладі з зерновим виводом і мережкою. Рідше геометричні орнаменти, а частіше рослинні мали місце на святкових сорочках селян центральних районів Центрального Поділля, які виконували технікою хрестик у чорно-червоних тонах. Подекуди зустрічалися сорочки, прикрашені низинкою разом із штапівкою (сmt. Деражня, Деражнянський р-н, Хмельниччина).

У південних районах Західного Поділля (Борщівський, Бучацький, Заліщицький і Чортківський р-ни) та на Буковинському Поділлі у сільських чоловіків поширення мали традиційні домоткані сорочки тунікоподібного крою (в перекидку), які зодягалися поверх штанів. Вони шилися без коміра з прямими рукавами або з коміром-стійкою та зібраними або незібраними у манжети рукавами й характеризувалися зазвичай пазушним оздоблювальним топокомплексом. Натомість у селах Борщівського району Західного Поділля не рідко були у вжитку тунікоподібні сорочки з пазушно-порукавним розміщенням орнаментів, вишитими низом подолу та декоративними з'єднувальними швами (сс. Дзвинячка, Дністрове, Кудринці, Сапогів та ін.). Спочатку поділ натільного виробу підрублювали під мережку «цирку», а тоді прикрашали лічильною гладдю невибіленими конопляними нитками або різнокольоровою заповоччю, здебільшого зеленої, чорної та вишневої барв. А з'єднувальні шви майстрині змережували й вишивали довкола також лічильною гладдю невибіленими конопляними нитками чи іноді барвистими заповочевими нитками (сс. Дзвинячка, Кривче, Пилипче й Сапогів Борщівського р-ну, Заліщицький р-н). До прикладу, в с. Дзвинячка побутували сорочки з пазушно-порукавним топокомплексом,

вишиті білим по білому геометричними орнаментами техніками лічильна гладь, «солов'їні вічка», гаптування й мережка білими бавовняними нитками. У селах Заставнівського району Буковинського Поділля чоловіки також полюбили тунікоподібні домоткані лляні сорочки з пазушно-порукавною вишивкою у вигляді вузьких смуг геометричних орнаментів, виконаних мережкою, змережуванням, гладдю або виколюванням та підрублених під мережку «цирку» переважно кольоровими нитками (так звані «мережані» або «цирковані» сорочки).

Тунікоподібні сорочки Буковинського Поділля та наддністрянських районів Західного Поділля без нагрудної застіжки, без коміра й з прямими, незібраними у манжет рукавами за комплексом оздоблювальних рис варто поділити на наступні варіанти:

- сорочки, вишиті рослинними орнаментами (ширина візерункових смуг до 10 см) техніками півхрестик або «колодки-2» кольоровими вовняними нитками (с. Кривче Борщівського р-ну, Заліщицький р-н);

- сорочки, вишиті рослинними орнаментами (ширина візерункових смуг від 2,5 до 7 см) технікою хрестик різнобарвною заповнювачю (с. Більче-Золоте, Борщівський р-н);

- сорочки, вишиті геометричними орнаментами (ширина візерункових смуг від 2 до 4 см) техніками лічильна гладь та виколювання білими бавовняними або різнокольоровими шовковими нитками (с. Сапогів і смт. Мельниця-Подільська, Борщівський р-н);

- сорочки, вишиті геометричними орнаментами (ширина візерункових смуг від 1 до 3 см) технікою змережування або ж техніками низинка, лічильна гладь, набирування, ретязь кольоровими заповнювачевими нитками (с. Лисичники, Заліщицький р-н, Західне Поділля; Заставнівський р-н, Буковинське Поділля);

- сорочки, вишиті геометричними орнаментами техніка-

ми виколювання, лічильна гладь, мережка («цирка»), верхоплут і змережування фарбованими конопляними нитками молочного кольору (Борщівський р-н);

- сорочки, вишиті геометричними орнаментами техніками виколювання, мережка («цирка») й змережування кольоровими нитками ДМЦ (с. Брідок, Заставнівський р-н, Буковинське Поділля);

- сорочки, вишиті геометричними здебільшого монохромними орнаментами техніками лічильна гладь, верхоплут, вирізування й ретязь вовняними та заполочевими нитками (Борщівський р-н);

- сорочки, вишиті геометричними орнаментами техніками лічильна гладь, вирізування й мережка конопляними або шовковими нитками молочного кольору (Заставнівський р-н, Буковинське Поділля);

- сорочки, вишиті геометрично-рослинними орнаментами (ширина візерункових смуг від 4 до 5 см) техніками низинка, лічильна гладь, мережка різнокольоровими бавовняними нитками та подекуди бісером (с. Сапогів, Борщівський р-н);

- сорочки, вишиті геометричними й геометрично-рослинними орнаментами технікою лічильна гладь вовняними, шовковими, заполочевими і конопляними нитками (Борщівський і Бучацький р-ни);

- сорочки, вишиті геометричними та зооморфними орнаментами техніками хрестик, стебнівка, лічильна гладь, мережка білими й кольоровими бавовняними нитками, технікою ланцюжок сухозліткою та стеклярусом (Борщівський р-н).

Натомість тунікоподібні чоловічі натільні вироби вищезазначених територій без нагрудної застібки, з коміром-стійкою (зрідка відкладним коміром) та зібраними під манжет рукавами або незібраними рукавами (з вишитою імітацією манжет) за комплексом оздоблювальних рис розрізняли, як:

- сорочки, вишиті геометричними орнаментами техніками низь, кривуля та лічильна гладь різнокольоровими вовняними нитками (с. Зубрець, Бучацький р-н);

- сорочки з імітацією манжет, вишиті геометрично-рослинними орнаментами техніками низь, лічильна гладь і мережка різнобарвними бавовняними нитками, кольоровим бісером та технікою ланцюжок сухозліткою (с. Сапогів, Борщівський р-н);

- сорочки, вишиті геометричними й рослинними орнаментами техніками хрестик, лічильна гладь, по брижах кольоровою заповоччю (сс. Берем'яни й Сновидів, Бучацький р-н, Західне Поділля; Хотинський р-н, Буковинське Поділля) або техніками хрестик різнобарвною вовною й лічильна гладь і мережка кольоровою заповоччю (або мережка – невибіленими конопляними нитками) з імітацією манжет (с. Кривче, Борщівський р-н, Хотинський р-н, Буковинське Поділля);

- сорочки з імітацією манжет, вишиті рослинними орнаментами техніками лічильна гладь, мережка в два прутики й мережка «цирка» різнокольоровою заповоччю (с. Пилипче, Борщівський р-н, Західне Поділля; Хотинський р-н, Буковинське Поділля);

- сорочки, вишиті геометричними орнаментами техніками коса гладь і «позаігленням» шовковими нитками та по брижах заповоччю (сс. Кошилівці й Садки, Заліщицький р-н; Бучацький р-н). Зустрічалися також святкові чоловічі сорочки в перекидку з коміром-стійкою, але прямими, незібраними у манжет рукавами в смт Мельниця-Подільська Борщівського району Західного Поділля, декоровані геометричними орнаментами навколо пазушного розрізу та по низу рукавів (імітація манжет) виколуванням, лічильною гладдю й мережкою білою заповоччю або невибіленими конопляними нитками, а на комірі – низькою чорними та кольоровими бавовняними нитками. А в селах Заставнівського району Буковин-

ського Поділля (до прикладу, в с. Задубрівка) чоловіки носили тунікоподібні сорочки з відкладним коміром, прикрашені плетеним кольоровими нитками мереживом у вигляді «зубчиків» по низу прямих рукавів і по долу сорочки та рослинними орнаментами технікою гладь навколо пазушного розрізу, а ще обметицею й змережуванням.

У південних районах Східного та Центрального Поділля поширення мали святкові чоловічі сорочки, оздоблені геометричними орнаментами технікою низь частіше чорними чи чорно-червоними, рідко чисто червоними барвами (с. Стіна Томашпільського р-ну, с. Писарівка Ямпільського р-ну, Вінницька обл., Східне Поділля тощо). У 10-х рр. ХХ ст. низинкою майстрині подекуди почали вишивати монохромні візерунки зеленими (с. Клембівка Ямпільського р-ну, Вінниччина), жовтими, синіми (с. Клембівка Ямпільського р-ну, Вінниччина) або іншими кольорами. Наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. популярності набули вишивки білим по білому техніками лічильна гладь, обметиця, верхоплут, виколювання, мережка (с. Баланівка Бершадського р-ну, с. Яланець Томашпільського р-ну, Вінниччина, Східне Поділля). У с. Стіна Томашпільського району взори білим по білому виконували лиштвою, «солов'їними вічками», зерновим виводом і мережкою, а орнаменти в світло-молочних і блакитних тонах – техніками гладь, «солов'їні вічка», мережка, штапівка й низинний шнурок. У цей же час масово ввійшли у вжиток сорочки, прикрашені геометричними й рослинними орнаментами технікою хрестик заповлечевими нитками чорного та червоного кольорів (Мурованокуриловецький р-н та с. Стіна Томашпільського р-ну, Вінниччина, Східне Поділля, с. Теремці Кам'янець-Подільського р-ну та сс. Загоряни й Хребтіїв Новоушицького р-ну, Центральне Поділля). До речі в с. Хребтіїв Новоушицького району вишивальниці декорували чоловічі сорочки технікою хрест у комплексі зі штапівкою та мережкою.

Варто підкреслити, що для фіксування дрібних складочок (брижів) навколо горловини, по низу рукавів та під уставкою подільські жінки застосовували комплекс технік по складках (ланцюжковий шов, набирування й безпосередньо по брижах) не лише в жіночих, але й у чоловічих сорочках. Причому вишивки по брижах на манжетах рукавів чоловічих натільних виробів містили взори з оригінальними рослинними мотивами у вигляді квіткових гірлянд, отриманих у результаті своєрідних комбінацій із стібків набирування з різнокольорової заплочі.

Таким чином, загалом для декорування традиційних святкових чоловічих сорочок на Поділлі місцеві майстрині використовували загальновідомі в Україні вишивальні техніки, зокрема, хрестик, лічильну гладь, косу гладь, виколювання, зерновий вивід, стебнівку, штапівку, гаптування, ретязь, мережку, змережування й обметицю. Однак існували окремі малопоширені техніки, до прикладу, різновиди низи, «солов'їні вічка», півхрестик, верхоплут, ланцюжковий шов, набирування, по брижах притаманні лише для подолян та українців декількох інших історико-етнографічних регіонів. А деякі з технік для вишивання були у вжитку тільки в Буковинській (мережка «цирка», «колодки-2»), ланцюжок сухозліткою, вишивка стеклярусом і бісером), Західній (мережка «цирка» й у два прутики, «колодки-2», кривуля, «позаігленним»), ланцюжок сухозліткою, вишивка стеклярусом і бісером), Східній (вирізування, лиштва, низинний шнурок) або Центральній (вирізування, стебловий шов) локальних зонах чи їх окремих вузько локальних районах. Причиною такого розмаїття вишивальних технік вважаємо культурні взаємовпливи, що відбувалися в результаті межування усіх субрегіонів Поділля з найрізноманітнішими історико-етнографічними регіонами й районами України та в процесі історичного поступу подільського краю. Однак запропонований аналіз оздоблювальних технік не претендує на завершений варі-

ант, оскільки в процесі наступних музейних і польових етнографічних досліджень планується його вдосконалення.

Джерела та література:

1. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край, снаряженной Русским географическим обществом : Материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским. – С.-Петербург, 1877. – Т. 7. – Ч. 2. – Малоруссы Юго-Западного края. – С. 374 – 452.

2. *Вовк Х.* Одежа / Х. Вовк // Студії з української етнографії та антропології. – Прага, 1928. – С. 124 – 170.

3. *Білецька В.* Українські сорочки, їх типи, еволюція й орнаментация / В. Білецька // Матеріали до етнології й антропології. – Львів, 1929. – Т. XXI – XXII. – Ч. I. – С. 43 – 109.

4. *Матейко К.* Український народний одяг / К. Матейко. – Київ : Наук. думка, 1977. – 224 с. : іл.

5. *Захарчук-Чугай Р. В.* Українська народна вишивка (західні області України) / Р. В. Захарчук-Чугай. – Київ : Наукова думка, 1988. – 190 с. : іл.

6. *Медведчук Г.* Краса подільської народної вишивки / Г. Медведчук. – Хмельницький : Видавництво «Поділля», 1993 – 32 с.

7. *Кожоляно Я.* Буковинський традиційний одяг / Я. Кожоляно. – Чернівці – Саскатун, 1994. – 262 с. : іл.

8. *Кара-Васильєва Т. В.* Художні особливості вишивки / Т. В. Кара-Васильєва // Поділля. [Під ред. Л. Ф. Артюх, В. Г. Балушка, З. Є. Болтарович та ін.]. – Київ : Видавництво НКЦ «Доля», 1994. – С. 404 – 413.

9. *Костишена М.* Український народний костюм Північної Буковини. Традиції і сучасність / М. Костишена. – Чернівці : Рута, 1996. – 190 с.

10. *Ніколаєва Т.* Історичні передумови формування традиційного одягу Поділля / Т. Ніколаєва // Поділля / [під ред. Артюх Л. Ф., Балушка В. Г., Болтарович З. Є. та ін.]. – Київ : Видавництво НКЦ «Доля», 1994. – С. 260 – 276.

11. *Ніколаєва Т.* Український костюм. Надія на ренесанс / Т.

Ніколаєва. – Київ : Дніпро, 2005. – 320 с. : іл.

12. *Кожолянко Г.* Етнографія Буковини. Монографія / Г. Кожолянко. – Чернівці : Золоті литаври, 1999. – 384 с. : іл.

13. *Білан М., Стельмашук Г.* Українській стрій / М. Білан, Г. Стельмашук. – Львів : Фенікс, 2000. – 328 с.

14. *Кара-Васильєва Т.* Українська вишивка / Т. Кара-Васильєва, А. Чорноморець. – Київ : Либідь, 2002. – 160 с. : іл.

15. *Булгакова-Ситник Л.* Подільська народна вишивка (Етнографічний аспект) / Л. Булгакова-Ситник; [ред. О. М. Козакевич]. – Львів : Ін-т народознавства НАН України, 2005. – 328 с.

16. *Васіна З. О.* Український літопис вбрання : [Книга-альбом]. Т. 2. XIII – початок XX ст. : Наук.-худож. реконструкції. Текстові, рез. англ., рос. / З. О. Васіна. – Київ : «Мистецтво», 2006. – 448 с. : іл.

17. Вишивка Східного Поділля : альбом / [автори : Є. М. Причепій, Т. І. Причепій, керівник проекту : Л. П. Лихач]. – Київ : Родовід, 2007. – 344 с. : іл.

18. *Косміна О.* Традиційне вбрання українців / О. Косміна. – Київ : Балтія-Друк, 2008. – Т. І. Лісостеп. – 160 с. ; іл. Рез. англ.

19. *Косаківський В.* Етнокультурна характеристика населення містечка Чечельника в історичному розвитку (XIX – поч. XXI ст.) : автореф. дис. канд. іст. н. : 07.00.05 / В. Косаківський ; НАНУ. Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського. – Київ, 2013. – 20 с.

20. *Пономар Л.* Традиційний одяг (кінець XIX – середина XX ст.) / Л. Пономар // Одвічна Русава (етнографія та фольклор с. Стіна на Поділлі) / [наук. ред. В. А. Косаківський, відповід. ред. Т. О. Цвігун]. – Вінниця : Вінницький обл. центр народної творчості, 2003. – С. 64 – 66.

21. *Дяк Л.* Народний одяг с. Війтівки (Бершадський район Вінницької області) / Л. Дяк // Матеріали до етнології Поділля : польові дослідження. Вип. 1 / [за наук. ред. В. А. Косаківського]. – Вінниця, 2005. – С. 49 – 51.

22. *Гончарук Т.* Український народний одяг із с. Зеленьки (Крижопільський район Вінницької області) / Т. Гончарук // Матеріали до етнології Поділля : польові дослідження. Вип. 1 / [за наук. ред. В. А. Косаківського]. – Вінниця, 2005. – С. 46 – 49.

23. Савка Г. Одяговий жіночий комплекс південних районів

Тернопілля (за матеріалами збірки Тернопільського обласного краєзнавчого музею) / Г. Савка // Народний костюм як виразник національної ідентичності : збірник наук. праць / [за ред. д-ра мист-ва М. Селівачова]. – Київ : ТОВ «ХІК», 2008. – С. 253 – 257.

24. *Іваневич Л.* Історико-географічні та історико-етнографічні межі дослідження народного вбрання українців Поділля / Л. Іваневич // Народна творчість та етнологія : № 5 / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2013. – С. 88 – 100.

25. *Іваневич Л.* Матеріали для виготовлення й декорування народного вбрання українців Поділля : класифікація та особливості / Л. Іваневич // Народна творчість та етнологія : № 5 / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2014. – С. 42 – 54.

26. *Іваневич Л.* Традиційне вбрання українців Західного Поділля : особливості класифікації / Лілія Іваневич // Народознавчі зошити. – Львів, 2014. – № 5. – С. 1062 – 1072.

27. *Іваневич Л. А.* Традиційний комплекс убрання буковинських подолян / Л. А. Іваневич // П'ята Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція (16 – 17 жовтня 2015 року, м. Могилів-Подільський). – Вінниця : ПП Балюк І. Б., 2015. – С. 376 – 401.

28. *Іваневич Л. А.* Узагальнена типологія традиційного комплексу вбрання українців Східного Поділля XIX – початку XX століття / Л. А. Іваневич // Наукові записки Вінницького державного педагогічного ун-ту ім. М. Коцюбинського. Вип. 22. Серія : історія : зб. наук. праць / [за заг. ред. проф. О. А. Мельничука]. – Вінниця : ДП «Держ. картографічна фабрика», 2014. – С. 123 – 129.

29. *Іваневич Лілія.* Народна ноша українців Центрального Поділля: класифікаційні відміни [у:] Spheres of culture. Branch of Ukrainian Studies of Maria Curie-Skłodowska University in Lublin / Лілія Іваневич // Journal of Philology, History, Social and Media Communication, Political Science, and Cultural Studies. – Lublin (Poland), 2015. – Volume XI. – С. 489 – 500.

30. Борщівщина. Народне мистецтво, побут та звичаї. Альбом – каталог музейних фондів Борщівського краєзнавчого музею / [автор тексту Любов Волинець]. – Нью-Йорк : Український музей, 1994. – 64 с.

31. Фонди Національного музею українського народного де-

коративного мистецтва України (м. Київ). Група «вишивка». В – 3186, 3187, 3544, 3545, 3998, 4000, 5690, 5691, 5879, 6434, 6676.

32. Фонди Українського центру народної культури «Музей Івана Гончара» (м. Київ). Книга надходжень. КН – 199, 203, 527, 544, 545, 1143, 8849, 8853, 8856, 13108, 13020, 13912, 14327, 15499, 16411, 17312, 20940, 20360, 20361, 21631, 21632, .

33. Фонди Національного музею ім. А. Шептицького (Львів). Група «народне мистецтво, тканини». НМТ – 2802.

34. Фонди Вінницького обласного краєзнавчого музею. Група «тканини». Т – 1035, 1829, 1856, 1974, 2229, 2230, 2658, 2659, 2660, 2661, 2859, 3575, 3588, 3591, 4254.

35. Фонди Тернопільського обласного краєзнавчого музею. Група «тканини». Т – 255, 1144, 1425, 1535, 2178, 2179, 2180, 2658, 2695, 2699, 2925, 3589, 4805, 5696, 6375, 7339, 7365, 7836, 8528, 8534, 8999, 9119, 9543.

36. Фонди Хмельницького обласного краєзнавчого музею, група «тканини», Т – 1032, 2696, 2792, 2794.

37. Фонди Чернівецького обласного краєзнавчого музею (ЧКМ). Група «ЧКМ – III (історико-речова група)». III – 4150, 7770, 10432, 16344, 16822; група «тканини». Т – 508.

38. Фонди Вінницького обласного художнього музею. Група «народний костюм». НК – 87, 88, 91.

39. Фонди Чернівецького обласного художнього музею. Група «тканини». Т – 55.

40. Фонди Чернівецького музею народної архітектури та побуту. Група «одяг і взуття». ОДВ – 268, 269, 974.

41. Фонди Одеського державного історико-краєзнавчого музею. Група «побутові речі». Б – 38, 3486, 5192.

42. Фонди Борщівського обласного краєзнавчого музею Тернопільської області. Група «побут, етнографія». ПЕ – 108, 210.

43. Фонди державного історико-культурного заповідника «Межибіж». Група «тканини». Т – 2, 4, 5, 21, 27, 36, 43, 49, 50, 52, 197, 214, 215, 221, 253, 254, 661, 4313.

44. Фонди Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. Книга тканин. КТК – 137.

45. Фонди навчально-наукової лабораторії етнології Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Книга вступу. КВ – 221, 534, 656, 742.

46. Фонди Літинського краєзнавчого музею ім. Устима Кармалюка (Вінниччина). Книга надходжень. КН – 2828.

47. Фонди Могилів-Подільського краєзнавчого музею Вінницької області. Історико-побутова група. П – 1168, 1183, 1184, 1255, 1290.

48. Фонди Мурованокуриловецького районного краєзнавчого музею ім. Ф. Коновалюка (Вінниччина). Книга надходжень. КН – 232.

49. Фонди Оратівського районного краєзнавчого музею Вінницької області. Книга вступу. КВ – 1425.

50. Фонди Тиврівського районного краєзнавчого музею Вінницької області. Книга вступу. КВ – 194, 2018, 2757.

51. Фонди Тульчинського районного краєзнавчого музею Вінницької області. Група «тканини». Т – 187, 506, 595, 608, 611, 664, 681, 764.

52. Фонди Ямпільського районного музею образотворчого мистецтва Вінницької області. Група «тканини». Т – 37, 38, 44, 45, 61, 63.

53. Фонди навчально-наукової лабораторії з етнології Поділ-ля Вінницького державного педагогічного ун-ту ім. М. Коцюбинського. Книга вступу. КВ – 2218, 2230.

Ольга ШЕВЧУК

ОБРЯДОВІ ХЛІБИ ДО РОДИННИХ СВЯТ

Село Курашівці Мурованокуриловецького району Вінницької області славиться майстринями-коровайницями, які ще у 50-х роках минулого століття випікали короваї, весільні хліби, весільні «гуски», калачі на хрестини.

Займалась випічкою добра, чуйна, талановита, дуже охайна господиня Марія Степанівна Гончарук, яка народилась у 1934 році. В дитячі роки залишилась сиротою – батько

загинув на фронті, мати трагічно загинула. Їй випало піднімати на ноги двох братів. Доводилось випікати з пиріжки «пиріжки», і щоб вони приваблювали малечу – виробляли різні фігурки, пелюсточка до пелюсточки, гілочка до гілочки.

«Дуже раділа, коли брали на роботу в колгосп збирати колоски, можна і додому кілька принести, випекти щось добреньке і привабливе зору. Так і полюбила «мукичку і водичку» із маленьких літ. Коли старші коровайниці Марія Іванівна Воскобойник і Антоніна Танасівна Булега випікали короваї на весілля, то я завжди приходила подивитись на ту красу, яку виробляли їхні «золоті» руки», – згадує Марія Степанівна.

Перший коровай випікала в 1966 році, а останній в 2011 році. І так 40 років на кожне весілля в селі Курашівці – весільний коровай, весільні «гуски», весільні хліби, весільні калачі. Милувались їй випічками і в інших селах району – Долинянах, Кривохиженцях, Сніткові, Морозівці, Котюжанах, Мурованих Курилівцях, а також у Києві, Дніпропетровську, Чернівцях, Вінниці [1].

Коровай був окрасою весільного столу як символ достатку й щастя, а наприкінці весілля його розподіляли між усіма присутніми. Кожен із весільних хлібів мав своє призначення: з паляницею йшли свататися, з шишками та калачем запрошували на весілля, голубки та гуски дарували коровайницям [4].

«**Весільний коровай**». Вважалося, що вже сам процес випікання короваю мав чудодійну силу. Тому-то й пекли його шановані і щасливі в подружньому житті жінки, як правило четверо. «Завжди нас пов'язували терновими хустками. Пекли коровай як у хаті молодого, так і в хаті молодої, але обов'язково співали таких пісень:

Чудно-дивно на дворі,
Розстелився хміль на столі.

Широкий листок дрібне насіння,
Починається весілля.
Я в перший раз, я в Божий час,
Благословіть батьку й мати,
Своєму дитяті коровай випікати» [2].

Отож, місячи коровай, вкладали в нього енергію побажань, закладали нове гніздо для нової родини. Дійство печення короваю було дуже важливим. Коровайниці під час його виготовлення співали веселі пісні-побажання. Якщо коровай виходив пишним і гарним – усі раділи: сім'я буде міцною і житиме довго й щасливо. На короваї виробляли виноград, шишки, калину, голубки. Гребінці і шишки – оборонні символи, виноград і калина – символи достатку, а спіралі – сонця, життя та його безконечності, а також прикрашали барвінком, розмарином. Потім коровай клали на вишитий рушник. Пишний коровай несли до церкви, благословляли, ставили на весільному столі перед молодятами і обділяли всіх гостей запашним шматком, коли закінчувалось весілля. Коровай прикрашає майже всі весільні урочистості і завжди привертає до себе увагу присутніх, ніби має чудодійну силу [3].

«Весільні «гуски». Тісто тісно спліталосся косичкою. Випікали для того, щоб «покривати» молодих. Свекруха купляла гарну велику хустку і старший дружба покривав молодих. Хустка – означає те, що наречена вже «покрила голову», тобто стала дружиною. А «гуски» – завжди сімейне подружжя було з хлібом [1].

«Весільні хліби». Круглі хліби, на яких обов'язково зображені хлібні колоски – символи багатого хлібного урожаю. Після шлюбу батьки зустрічали своїх дітей на порозі хати, молодята кланялись, цілували хліб і сіль і з хлібом заходили до хати [1].

«Весільні калачі». Калачі випікали для запрошення на весілля. Молода і старша дружка одягають вишиті сорочки,

на голови – вінки із кольорових стрічок. Батьки молодої їх благословляють. Дружки і наречена у хустину зав'язують калачі і йдуть в село. Заходять до хати, кладуть калачі на стіл і наречена каже: «Просили Вас батько і мати, і я Вас запрошую на весілля».

У весільному обряді обов'язково були весільний батько і весільна мати. Коли наречений чи наречена запрошували їх на весілля, то залишали на столі по два калачі. Запрошували на весілля і батьків нареченого, або нареченої: «Запрошую Вас маму за маму, батька за батька, родину за родину, а Ольгу за вірну дружину» [2].

«Хрестинні калачі». Випікають на хрестини. Калач із квіткою в середині, яка прикрашений листочками барвінку і квітами калини. Обдаровують всіх запрошених гостей і кажуть: «Просять кум і кума, хрещена породжена Ольга на дар Божий». На тарілку, обв'язану хусткою, гості кладуть гроші і дякують за калачі, бажають здоров'я та гарної долі похреснику, а також його батькам [2].

Ця весільна обрядовість, з деякими змінами, зберігається у Курашівцях і донині.

Джерела та література:

1. Запис автора 12 лютого 2017 року від Гончарук Марії Степанівни, 1934 р. н., жительки села Курашівці Мурованокуриловецького району Вінницької області.

2. Запис автора 15 липня 2017 року від Кирилюк Лідії Василівни, 1930 р. н., жительки села Курашівці Мурованокуриловецького району Вінницької області.

3. Запис автора 17 липня 2017 року від Григораш Ольги Іванівни, 1955 р. н., жительки села Курашівці Мурованокуриловецького району Вінницької області.

4. https://uk.wikipedia.org/wiki/Бгання_короваю: [електронний ресурс].

**НЕВИЧЕРПНІСТЬ НАРОДНИХ ТРАДИЦІЙ,
ЗВИЧАЇВ ТА ОБРЯДІВ
СЕЛА ВИЩЕОЛЬЧЕДАЄВА.**

Моє село – то малесенька цяточка на географічній карті України.

Воно засноване ще в далеку сиву давнину, бо перша історична згадка про нього датується 1431 роком. Саме в цей час мій Галчедаїв на Лядаві (а саме так тоді звучала його назва) згадується в письмових грамотах литовських князів Свідригайла і Ягайла, котрими вони обмінювалися. А мова у тій переписці йшла про велике земляне укріплення, про фортецю, котра була збудована на лівому березі річки Лядави. Вона мала велике як оборонне, так і охоронне значення: сюди, в цю фортецю, литовські князі водним шляхом звозили різні товари з Півдня, а звідси вже сухопутним шляхом доставляли їх на захід. Тож фортеці потрібні були люди, щоб її охороняти. Так заснувався мій Вищеольчедаїв...

Багата і насичена різними подіями історія цього села. Як в маленькій краплинці води відбивається сонце, то так в історії Вищеольчедаєва відбилась історія всієї України. В цьому легко може переконатись той, хто уважно прочитає книгу Світозара Мальованого «Наша хата не з краю...», діяльну участь у підготовці матеріалів для якої брали автор цієї статті і Максим Євгенович Рутковський [2, с. 5].

Можна сказати, що село наше багатонаціональне: тут жили і живуть українці, росіяни, поляки, євреї, білоруси, цигани, румуни, німці, молдовани, австрійці. Кожна група цих людей мала раніше якісь національні та релігійні особливості, свою культуру. Але ніколи і нікому тут нічого не заборонялось. Хто як хотів – так і жив, але з роками ці грані в

сільських обрядах і традиціях стерлися і в даний час переважають українські.

Нині кожна жінка нашого села народжує своїх дітей в пологовому будинку, а в 1950-х роках минулого століття новонароджену циганську дитину обов'язково цигани несли до любого водоймища і занурювали у воду, навіть якщо це була зима і вода була крижана. Виживе така дитина, то житиме, а якщо ні – то казали, що туди, мовляв, йому дорога, якщо воно не спосібне до життя. І ніхто за ним і не жалів...

Кожна сільська дівчина, як тільки ставала на порі, то бралась вишивати, гаптувати, шити собі придане. А дорослі жінки ткали килими з овечої вовни – так звані верети. В їхніх орнаментах були різні мотиви. Звичайно, що переважали наші – українські. Але ще й досі сільські господині в старих бабусиних скринях зберігають ті верети, ті вишивки, в яких явно вирізняється білоруський, молдавський, гуцульський чи якийсь інший мотив. І всі вони по-своєму гарні. Ткацькі роботи майстрині виконували кожна в себе в хаті, а от гаптувати, шити, вишивати, прясти – був звичай сходитись в якусь одну хату.

Особисто я ще пам'ятаю, як в тих же 1950-х роках наші сільські жінки носили фартухи – темні, світлі, кольорові. І були вони прикрашені традиційною подільською вишивкою, тобто трояндами і виноградом. Вагітна жінка на той час на вулицю б не вийшла без білого фартушка. Це було в неї як оберіг, який боронив її майбутню дитину від поганого ока, від порчі...

Пам'ятаю, як молодим вагітним жінкам матері і свекрухи наказували, аби ні в кого нічого не просили, не брали, не крали і нікому не переходили дорогу. Новонароджену дитину ніхто з хати не виносив аж до того часу, як буде охрещеною. А хрестили в той час таємно, бо релігія була заборонена.

Особисто я і декілька моїх подруг випроводжали своїх

дітей «на свій хліб». Цьому мене ще колись навчила моя бабуся Христина: коли дитя вже відлучали від грудей, то давали йому в руки шматок хліба, переводили з тим хлібом через хатній поріг і казали, щоб воно йшло до найближчих сусідів і відламувало їм із свого крайця шматочки хліба і роздавало. Це було затіяно для того, щоб навчити дитину ділитися хлібом з оточуючими. Дуже гарний і мудрий народний звичай! Я робила це в пам'ять про мою незабутню бабусю Христину.

Нині в селі святкують весілля в кафе. А які гарні були наші сільські весілля, коли їх святкували в батьківській хаті! Жінки-коровайниці з обрядовими піснями виробляли і випікали декілька караваїв. Дівчата з піснями вили вінок з барвінку для нареченої. Весільне біле плаття і вельон (фата) теж прикрашали чи барвінком чи розмарином. І те і інше було символом чистоти і вічної молодості. Ще нещодавно по селу ходила наречена з друзками у вінках і з різнокольоровими стрічками і запрошувала гостей на своє весілля. Цей звичай обов'язково треба відродити! Але відродно те, що кожне вінчання в наш час урочисто проводиться з іконами, з свічками, з церковним співом, з вінцями над головами. Переконана, що народне – то невмируще [1, с. 385].

Гарні ошатні нинішні сільські будинки. І ростуть коло них на квітниках декоративні троянди всіх кольорів і відтінків. А я ще пам'ятаю, як коло чепурних сільських хатів-мазанок росли любисток, васильок, барвінок, шовкова трава, туя. Малим дівчаткам і дорослим дівчатам на виданні заварювали з того зілля купіль, мили їх, а ту воду мама чи бабуся виливали на покрівлю хати. Це робилось для того, аби ніхто не вступив ногою в той купіль, розлитий на землю, бо так можна було «затоптати дівчині долю».

Діткам-немовлятам до колиски клали головку часнику, щоб до дитини не доступала ніяка зла сила. А щоб дитя не плакало вночі, то на вікно клали ляльку-мотанку, або просто

сповитий макогін. І якщо якась нехороша людина нашле на цю дитину нічні плаксивці, то вони зупиняться на ось такій мотанці, до дитини вже не доступлять: лялька їх забере на себе.

Бувало так, що діти часто вмирили ще немовлятами, то вже слідууючу новонароджену дитину сільські жінки зразу ж таки пропонували породіллі «продати» її через вікно. Давали гроші, забирали дитину, а потім повертали ту дитину матері через двері. Вже тепер вона була ніби не її. І, як правило, такі діти всі виживали! Мудрий обряд, а головне, що допомагав! А коли несли таку дитину хрестити, то за кумів брали першого зустрічного перехожого з вулиці. Люди про це знали і тому ніколи не відмовлялись віднести цю дитину до хрещення.

Ще й донині в нашому селі живе таке повір'я, що якщо в дворі зацвітає якась перша квітка, а в дворі є дівчина, то мати цю квітку зрізала, забирала до хати і готувала для дівчини купіль, бо якщо ця квітка потрапить в якісь недобрі руки, то «зірвуть долю».

Дуже люблять мої односельчани зимові свята. Це ж в коморах і погрібах всього повно, а на душі від того весело. Свято Андрія і свято Катерини – то свято молодіжної долі. Раніше ми не святкували їх, бо це було заборонено, а нинішня молодь дуже охоче святкує. Бо саме на них вони ворожать свою долю. І дуже часто ті прогнози справджуються. Мені особисто розповідали про це старожили мого села Христина Андріївна Доля, Катерина Іванівна Кагльак, Анастасія Йосипівна Семенюк [3].

В день святого Миколая в нас при сільській бібліотеці проходять традиційні дитячі ранки. Це дуже улюблене свято нашої сільської дітвори. Вони готуються до нього заздалегідь вчать вірші, пісні. При сільській бібліотеці навіть створено товариство помічників Святого Миколая. На його засіданнях кожен розповідає, які саме гарні справи він зробив, аби бути

хоч чимось подібним до святого. Всі діти в школі, від 1 до 4 класу, в цей день отримують «Миколайчики» – традиційне печиво. Як було колись на Україні, що зимою збирались люди на вечорниці, на посиденьки, то так тепер цю традицію продовжують наші працівники сільського будинку культури. І люди охоче сходяться, веселяться, відпочивають, спілкуються одні з одними.

У свят-вечір, як і всюди, в нас носять вечерю до старших родичів. Особливо охоче це роблять діти. А як приходять колядки, то село просто дзвенить піснями. Від хати до хати ходять ватаги молодих хлопців і дівчат. На знак того, що їх чекають, господарі вмикають надворі електроосвітлення чи залишають ввімкнене його на веранді. Якщо в хаті темно – це знак, що туди стукати не потрібно...

Відколи в нас в селі збудована церква, то вже стало традицією збиратися всім селом на Різдвяну ялинку. Тут ігри, танці, розваги, лотерея. Гуляє село.

Масово святкують у нашому Вищеольчедаєві Водохреща. Сільський священик освячує воду. Кожен набирає її і несе додому, а сміливці в цей день пірнають у річку... навіть цілими сім'ями, але це одиниці.

22 березня, в день 40 святих, сільська бібліотека організовує свято зустрічі весни і птахів. Проходить воно з елементами театралізації: тут і красуня Весна з караваєм, тут і веселі діти-пташенята. Всі учасники цього дійства одержують обрядове печиво «жайворонки». А ще на цьому святі молоді дівчата приносять кожна по 40 вареників і пригощають присутніх. Ті куштують, дякуючи їм і бажають щасливого дівування і скорого заміжжя. Звучать веснянки, кружляють хоровади, пригощає Весна короваєм.

Щороку наш Вищеольчедаїв святкує Масляну. Проводиться це свято в сільському будинку культури. І тут елементи театралізації. Всіх присутніх пригощають млинцями, варениками з сиром, фруктовим квасом, холодцем із свиня-

чих ніжок, бо попереду – Великодній піст. То ж всі присутні з музикою, з танцями і жартами проводжають Масляну і просять приходити в наступному році, а тоді до залу входить Пісна. Молоді сільські актори-аматори дуже гарно справляються з цими ролями. Особливо старанно село готується до Великодня: люди прибирають в оселях, у дворах, на вулицях, прибирають центр села і обов'язково сільське кладовище. Для школярів проводимо при бібліотеці майстер-клас по написанню писанок. Для дітей це дуже улюблене заняття. Ми пишемо писанки, а потім освячуємо їх в церкві і зберігаємо в шкільному краєзнавчому музеї. Сільські господині готують на Великдень всі традиційні українські страви: паски, крашанки, печене м'ясо, макаронну бабку, начинку, туть хрін.

З давніх-давен вся Україна радо святкує день Івана Купала. Це прекрасне високопоетичне і веселе свято. І наш Вищеольчедаїв його любить і святкує теж. Проводили ми його на березі нашої річки Лядави. З нами на цім святі і Водяник, і Русалонька, і Купало, і Марена, і Чорт, і Відьми... Їх ролі майстерно виконують наші сільські учасники художньої самодіяльності. І пливуть за водою вінки... і до пізньої ночі горить-догоряє купальське вогнище, котяться з гірки палаючі колеса-обручі і з шумом гаснуть в річці. А в домівках вже сушаться на горищах лікувальні трави, яких назбирали у лісі та в полі жінки і дівчата, бо все зілля набуває в цей день особливої лікувальної сили.

На Маковея наші односельчани йдуть у церкву освячувати мак і несуть пишні букети квітів. Пригощають одне одних маковими пирогами і обрядовим печивом – «маковейчиками». Це улюблені ласощі дорослих і дітей.

На Спаса все село пахне яблучними пирогами і медом, які теж приносять до церкви на освячення. Ще є в селі такі старі люди, котрі не їдять яблук до самого яблучного Спаса, але їх вже дуже мало.

А восени 14 жовтня, в нашому Вищеольчедаєві, храмо-

ве свято села – Покрова. І наша сільська церква теж носить ім'я Покровської. В цей день у церкві дуже людно, з'їжджаються родичі, знайомі, друзі з далеких і близьких сіл і міст. Приходять до церкви і зовсім чужі далекі люди. Наші прихожани спеціально для них накривають стіл біля церкви і радо пригощають всіх. Прекрасна народна традиція. Вона сіє між людьми мир і дружбу.

Сільська дівтора щороку чекає з нетерпінням день Святого Архистратига Михайла. Існує повір'я, що Михайло приїжджає на білому коні – тобто випадає перший сніг. А для дітей – то велика радість. Святкують цей день і сільські мисливці, бо кажуть, що у Святого Михайла така влучно стріляюча рушниця, що може навіть самого чорта вбити. Про Михайла існує в народі чимало легенд, то ж діти їх охоче слухають і переповідають.

Працівники культури Вищеольчедаєва приділяють багато уваги питанню відродження давніх українських звичаїв, традицій, обрядів, свят. За останні роки вони стали центром відродження та запровадження в наше життя всього того духовного, що вже було чомусь призабуте, а то і просто втрачене. Але разом і з цим, ми ще й започаткували в селі свої, притаманні нам, свята.

Культпрацівники у відповідну пору року організовують і проводять з дітьми молодшого шкільного віку свято осені, свято хліба, свято яблука, свято води, свято верби, свято гарбуза. Ці свята мають як виховне, так і пізнавальне значення.

Я краєзнавець ось вже понад 30 років. Доводилось завжди спілкуватись з старожилами села. Саме в них я дізнавалась те, чого не можна було прочитати в жодній книзі. Розповіді, спогади, свідчення цих людей стали для мене безкінечною живою книгою людської пам'яті. Щиро дякую Христині Долі, Якову Зацерковному, Олександрю і Марфі Покотилам, Ользі Микитюк, Ганні Долі і іншим моїм односельчанам. На жаль, їх немає серед живих, але залишилися

їхні спогади про минувшину. Роздумуючи над всім цим, я щоразу зупиняю свою думку на тому, що як рослина без коріння всихає, так і людина без минулого не живе.

Кожен з нас повинен знати народні звичаї, традиції, обряди, знати ці неписані закони життя нашого. Ми маємо керуватись ними в найменших щоденних і в найбільших все-національних справах, в повсякденні і святкові дні.

Криниця народних звичаїв, традицій і обрядів невичерпна! То ж цілком можливо, що я не всі матеріали зібрала. Можливо, що колись ще виявиться, якісь інші. І дай Бог, бо такий народний скарб не повинен бути забутим чи втраченим.

Наш Вищий Ольчедаїв вміє берегти старе, а ще – творити нове, своє. Хай Бог береже моїх односельчан, а вони хай бережуть і примножують все те, що зветься українським, що відрізняє нас з-поміж інших народів, інших людей.

Джерела та література:

1. Подільська старовина: Зб. наук. праць / Під. ред. В. А. Косаківського. – Вінниця, 1993. – 480 с. – (Вінницький обласний краєзнавчий музей).

2. *Мальований С. П.* «Наша хата не з краю...» / С. П. Мальований. – Вінниця, ТОВ «Консоль», 2004. – 280 с., іл.

3. Запис автора 20 червня 1961 року від Долі Христини Андріївни, 1884 р. н., жительки села Вищеольчедаїв Мурованокуріловецького району Вінницької області.

НАРОДНО-ПІСЕННА ТВОРЧІСТЬ СЕЛА ВІНОГРАДНЕ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Пісенний репертуар села Виноградне (Сказинці) являє собою багатий матеріал, який повинен зацікавити кожного, кому небайдужа історія та духовність нашого народу [1, с. 389].

Найдавніші пісні, що збереглися в селі, відповідають календарним святам, що супроводжували обряди та звичаї селян. Зароджені ще в сиву давнину, пісні виявились надзвичайно живучими, витривалими в часі [2, с. 12]. Найкраще збереглися колядки та щедрівки, купальські, весільні пісні.

Від Різдва до Водохреща в селі колядували та щедрували дорослі і малі.

Колядки:

«Ген у небі»

Ген високо в темнім небі

Зірка засіяла.

Плила, плила між хмарами,

Над шибкою стала.

Мати сина народила

В яслі положила,

Голе сіно простелила,

Пилюшками вкрила.

Надлетіли три Ангели, Ангели крилаті,

Повклякали, заспівали Божому дитяті.

Де ж колиска золотая?

Вороски* шовкові?
Де ж пирини для дитини
М'які та пухові?
Що маленька та дитина
То є Бог великий,
Що було перед віками
То й буде довіку [4].

«В Рождество Христово»

В Рождество Христово
Ангел прилетел.
Он летел по небу, людям песню пел.
Все люди ликуйте, сей день торжествуйте,
День Христово рождество.

Я лечу от Бога, радость вам принёс,
Что в вертепе бедном родился Христос.
Скорей поспешайте, младенца встречайте
Новонарождённого.

Спешите согласно, ангельский ваш клич,
Слава в вишних Богу и на земле мир.
Все люди внемайте, ангелов встречайте.
Радуетя вся земля.

Видите как звёзды на небе горят,
Миру о ражденьи Господа гласят.
Весь мир освещают и над ними сяют,
Радуются небеса.

Пастухи в пищеру раньше всех пришли,
В яслах безсловесних господа нашли.
Стояли, ридали, Бога прославляли

И святую мать его.

А волхви, увидя яркую звезду,
Пришли поклонится Господу – Христу.
Поклоны отдали, дары ему дали,
Ливан злато и смирну.

А Ирод лукавий о Христе узнал,
Всех избить младенцев воинам сказал.
Младенцев избиили, мечи притупили,
А Христос в Египте был.

Все мы согрешили спасе пред тобой,
Все мы люди грешны, ты один святой.
Прости согрешенья, дай нам утешенья
В день Христово Рождества [4].

«Добрий вечір»

Добрий вечір всім вам,
Щаслива година,
Породила дева предвечного сина.

Приспів:

Славу Богу даймо,
Весело співаймо.
Святий вечір на землі.

Не в білих палатах
Його народила,
А в Вертепе бедном
Його положила.

Приспів.

Пастухи на полі
Ту ніч ночували,

Ангели на небі
Дивно заспівали.

Приспів.

Ангел їм з'явився
Пастухам на диво,
Ідіть подивіться
В свій Вертеп щасливий.

Приспів.

Пастухи приходять,
На коліна впали,
Хресту поклонились,
Його вихваляли.

Приспів.

З немовлят маленьких
Льється кров невинна.
Не пожалів Ірод
І свого сина.

Приспів.

Іроду катюзі
Не пройшло це даром,
Лютя смерть настигла
Його незабаром.

Приспів.

Дай же, Боже, мирно,
Щасливо прожити
Слава тобі, Боже,
Із тобою жити.

Приспів [4].

«На Крещення»

Літа плили упливали
На тридцятім році,
Іде Господь к Іоану,

Дивному пророці.
І Господь його предвечний
Зове, зазиває:
Охрести мене, пророче,
Він його благає.
Страшно було Іоану
Господа видати,
Страшно було на Владику
Руку піднімати.
Але треба було волю
Богу учинити
І почав він в Іордані
Господа Христити.
І відкрилось небо ясне,
Дух святий літає
А із неба в тую пору
Голос промовляє.
Це є син мій наймиліший.
Люди, віру маймо,
І як Господу самому,
Поклін всі віддаймо [4].

Гарне дійство відбувалося і на Великдень. Біля церкви збиралася молодь, співала гаївки, водили хороводи. Серед них були такі гаївки:

1. Ходить жучок по жучині,
А жучина по деревині,
Дайте, хлопці, околота.
Грай, жучку, грай, жучку.
Повезем жучка до болота,
Грай, жучку, грай, жучку.
Жучок плаче у болоті,
Дівки скачуть у золоті.
Грай, жучку, грай, жучку.

2. А горобчику сватку, сватку,
Чи не був же ти в нашім садку?
Ой був, був. Що ж ти чув?
Ой так, так, сіють мак,
Ще й петрушку й пастернак.
Вийся, горошку, в три стручки,
В три стручки,
Тай зароди, боже, в чотири, в чотири,
Щоб ся парубочки женились, женились,
Щоб нас на весілля просили, просили.
3. Вже на весну похоже – 2 рази.
Вдова танець виводить – 2 рази.
Що виведе той стане – 2 рази.
На дівочки погляне – 2 рази.
Всі дівочки в таночки – 2 рази.
Лиш їдна стояла – 2 рази.
Мати косу чесала – 2 рази.
Не стій дочко не злюбим – 2 рази.
Не дай ручку тримати – 2 рази.
Перстіночка знімати – 2 рази.
Бо перстінець не вінець – 2 рази.
Зрадив тебе молодець – 2 рази.

На свято Івана Купала у Виноградному теж готувалися зазделегідь. На долині біля річки вкопували в землю гілку з верби, дівчата прикрашали її квітами, стрічками та віночками [2, с. 13]. Надвечір біля верби збиралося все село. Головні учасники свята утворювали навколо верби коло і співали «купальські» пісні:

1. Ідїть, дівки, дивитися,
Бо йде Іван купатися
На Івана, на Купайла,
Де Іван купався

Берега тримався
На Івана, на Купайла,
Бережок вломився,
Іван утопився,
На Івана на Купайла.

2. Наше Купайло з верби, з верби,
А ти, Іване прийди, прийди,
Наше Купайло не ламати,
А собі дівку вибирати.

Обрядові пісні також супроводжують всі важливі події весілля. Ось, наприклад, коли наречений приходив додому за нареченою, то співали:

Лети, лети, ластівочко,
Вперед нас,
Нехай вийде матінка
Протів нас.

Нехай вийде матінка
З калачом,
Бо йде її рідна дочка
З паничом.

Не з паничом, не з паничом,
З мужиком.
Бо зв'язали білі ручки
Рушничком.

Переважає більшість пісень родинно-побутового циклу пов'язані передусім з драматичними моментами жіночої до-і. Пісня народжувалася тоді, коли серце щиро переповнювалося радістю чи смутком, відтворювала всі людські почуття. Якою б важкою не була праця народу, але завжди з піснею.

«Ой у полі в полі»

Ой у полі в полі,
Сухий дуб розвився.
Який брат був добрий,
Доки не вжився.
А як оженився
Та взяв братовицю,
З хати виганяє
Рідную сестрицю.
Чи я тобі, брате
Сорочку не шила,
Що ти мене вигнав,
Щоб я йшла служила.
Чи я тобі, брате,
Сорочку не прала,
Що ти мене вигнав,
Щоб в наймах страдала.
Ой у полі, в полі,
Сестра жито жала,
Їхав брат на конях,
Сестра не впізнала.
Ой чого ж ти, сестро,
Така горда стала,
Я сказав добридень,
Ти не відказала.
Ой того я, брате,
Така горда стала,
Через дрібні сльози
Тебе не впізнала [3].

«Береза суха в печі горіла»

Береза суха в печі горіла

Свекруха лиха вогонь залила.
Свекруха лиха вогонь залила,
Щоб я молода не вечеряла.
Щоб я молода не вечеряла,
Без вечероньки спатоньки лягла.
Заснула я сон, вже й місяць зійшов.
Заснула другий – прийшов мій милий.
Чи ти мила спиш, чи ти так лежиш,
Що ти до мене та й не говориш.
Я милий не сплю, тільки так лежу,
Про своє життя думу – думаю.
Я в батька була, як ружа цвіла,
А тепер стала, як ружа в'яла [4].

«Стоїть явір над водою»

Стоїть явір над водою
В воду похилився.
Дай на козака пригодонька,
Козак зажурився.
Не хилися, явороньку,
Ти ще зелененький.
Не журися, козаченьку,
Ти ще молоденький.
Не рад явір хилитися,
Вода корінь миє.
Да не рад козак журитися,
Саме серце ниє [4].

«Ой чия ж то хата скраю»

Ой чия ж то хата скраю,
Що я її не знаю.
Чи не тої чорнявої,

Що я її кохаю.
А бо я ту хату спалю,
А бо я її розвалю,
А бо я ті чорні брови,
На бумазі змалюю.
Малював би на бумазі
Та й бумаги не маю.
Пішов би я до дівчини,
Сам дороги не знаю.
Попрошу я товариша
І товариш заведе,
А товариш кращий мене
Він дівчину відіб'є.
Товаришу, рідний брате,
Не відбивай від мене.
Бо казала й говорила,
Що не піде за тебе.
А я тобі товаришу
Золотого рубля дам.
Не відбивай дівчиноньку,
Бо візьму її я сам [3].

«Ой ти, гора кременная»

Ой ти, гора кременная,
Лупайся, лупайся,
Ти, дівчино, кого любиш,
Признайся, признайся.
Хіба ж би я, з піску була,
Щоб я ся лупала,
Хіба ж би я дурна була,
Щоб я ся признала.
Ой від поля, тай до поля,
Виросла тополя,

Питається козак дівки,
Чи багато поля.
В мене поля ніц немає,
Тільки карі очі.
Ще знайдеться краший тебе,
Що поля не схоче.
Ой орали хлопці в лузі,
Виорали ярма.
Заплати мня дівчинонько,
Що ходив я дарма.
А я ж тобі заплатила,
Ще й переплатила,
Цілував ти біле личко,
Я не боронила [3].

«Багацько хлопців повернулось»

Зійди ж ти ясний місяченьку
І нам долину освіти.
Освіти ж ти нам всю долину,
І знов за хмароньку зайди.
На тій долині хатина.
В ній ледве лампочка горить.
Там мати дочку навчає:
Дочка заплакана сидить.
Ти доню моя дорогая,
Ти в мене квіточка одна.
Не жди козака із похода,
Його на світі вже нема.
Багато хлопців повернулось,
Багато їх іще нема.
Багато вийшло дівчат заміж,
А ти чого сидиш одна [3].
В селі під час проведення свят молоді сім'ї та молодь

пам'ятають і намагаються зберегти звичаї та традиції.

*Вороски – мотузки, на яких висіла дитяча колиска.

Джерела та література:

1. Подільська старовина: Зб. наук. праць / Від. ред. В. А. Косаківський. – Вінниця, 1993. – 480 с. – (Вінницький обласний краєзнавчий музей).

2. Пісні Поділля: Записи Н. Присяжнюк в селі Погребище / Упор. С. В. Мишанич. – Київ, 1976. – 520 с.

3. Запис автора 4 грудня 2006 року від Лебедюк Лідії Степанівни, 1931 р. н., жительки с. Виноградне Мурованокуріловецького району Вінницької області.

4. Запис автора 18 лютого 2007 року від Комарніцької Ніни Олександрівни, 1947 р. н., жительки с. Виноградне Мурованокуріловецького району Вінницької області.

Таїсія КАЛИТЮК

ВЕСІЛЬНИЙ ОБРЯД СЕЛА ДРУЖБА МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ

Одруження з давніх-давен було важливою, урочистою і хвилюючою подією у людському житті.

Українське весілля захоплює художнім багатством, весільними піснями.

Сватання

У селі Дружба весілля починається із сватання молодих.

Від жениха посилають близьких родичів до дівчини «за словом». Коли батьки не хочуть віддавати дівчину, то відказують і відправляють родичів. А коли хочуть віддати дівчи-

ну, то шукають чарки, закуску, сідають за стіл і п'ють по чарці і домовляються коли прийти за рушниками. Якщо в призначений час сватачі не приходять, то цієї дівчини вже не хочуть. Дівчина відносила хліб.

Старосту теж вибирають із рідних-дядька, старшого брата. Староста має бути статечним, досвідченим, балакучим, щоб завжди зумів виговоритися. Староста – головний радник у весіллі з боку молодого. Він мусить керувати, радити і наставляти молодого.

Старший боярин – найвірніший друг молодого і помічник старости. Якщо на весіллі порушується заведений порядок, то винують старосту і старшого боярина. На них лягає вся відповідальність за весілля («щоб було у нас, як у людей»).

Для сватання вибирають щасливий день. Найщасливішим вважається четвер, проти п'ятниці.

Ввечері до молодого приходять два старости і старший боярин. Їх садять за стіл, пригощають. Тоді батько і мати хлібом благословляють молодого тричі, тоді молодий йде до молодої свататися. Старости йдуть з тим хлібом, що батьки благословили молодого. На хліб мати ставить сіль і гроші.

По дорозі, якщо зустрічається чоловік або парубок, то буде вдача, а якщо жінку, бабу або кицьку – то «недобре».

Староста з хлібом і старший боярин ідуть до хати, а молодий стоїть під вікном. В хаті старости ставлять хліб на стіл і ведуть мову з батьком молодої «про куницю красну-дівицю, чи про пташку горлицю, на яку полював молодець, а вона втекла від нього, тоді наш молодець найняв собі людей, щоб вони допомогли вполювати йому куницю-красну дівицю, і вони вирушили в дорогу, але саме тоді випала пороша і по слідах вони добралися до цієї хати; деś тут сховалася наша куниця, а ваша красна дівиця віддасте? Чи ще хай підросте?». Тоді батьки кличуть дочку, яка сховалася у другій кімнаті, до хати. Вони журяться, що велика напасть упала на

їхню хату. Хай сама дочка розбирається в тому що накоїла, а дочка, засоромившись, стоїть, це означає, що наша дівчина згодна вийти заміж за молодця. Тоді хлопця запрошують до хати.

Коли батьки і донька згодні, тоді батько велить дочці шукати рушники. Дівчина вносить вишиті рушники на великій хлібині і перев`язує ними старостів, а молодому вносить на тарілці велику білу хустку, яку в день весілля йому чіпляють до пояса. Молодий кладе на тарілку гроші – викуп за хустку. Батьки молоді запрошують за стіл. Молодий ставить на стіл свою горілку, мама забирає зі столу той хліб, що принесли старости (може ще доведеться віднести), але якщо спритний староста, то бігом поріже хліб на шматочки, щоб молода не передумала і не віднесла хліб. Хліб ріжеться по половині, а тоді на четверо (хрестять на хрест ножом).

«Першу чарку п`є молодий до тестя, і після цього називає тещу і тестя татом і мамою, тато п`є до старости, староста до молоді, а молода до боярина, а боярин до мами», – розповідає Марія Василівна Мельник, яка має 40 років стажу вчителя початкових класів, активна учасниця художньої самодіяльності, керівник ансамблю «Дружбівчанка», що діє 35 років, коровайниця – випікала багато обрядових хлібів [6].

Договір

На «договір» батьки молодого йдуть до молоді. Батьки беруть хліб, горілку. З ними також йдуть старости, боярин, молодий і найближча рідня. На договорі домовляються на коли відкласти весілля, кому які дари давати. Тут же молода закручує свекруху в хустку. Весілля роблять в зимні м`ясиці, або на осінь, коли закінчуються осінні роботи. Під час посту весілля не роблять. Договір може бути розірваний, коли молодий після сватання довго не приходить, коли хтось щось наговорив. Тоді та сторона, що розриває договір, сплачує всі витрати і платить «за позор» – грішми і горілкою. Молодий вертає хустку, старости – рушники.

Приготування до весілля

До весілля готуються батьки молодого і молодої.

П'ятниця – прибиральниця,

А субота – розплітальниця,

А неділя – розмай-коса,

Понеділок – загуби-краса,

У вівторок – напивалися

І сватами любувалися,

В середу випроводжались,

В четвер – висиплялися.

Останній тиждень, десь у четвер, перед весіллям, до хати молодого і молодої сходяться молодичі, щоб пекти короваї і калачі.

Калачі печуть різні. Великі калачі у молодої призначаються «матці» (весільній матері) і старостові, менші калачі – молодій з дружкою. Вона з калачами запрошує родини на весілля. У молодого калачі пеклись «батькові» (весільному батькові), старостам і молодому.

З піснями та жартами молодичі змагаються у своїй майстерності. Щоб короваї і калачі були гарні, смачні та пухкі, в тісто клали яйця, масло, молоко, цукор. І дуже пишались майстрині, коли калачі і короваї в печі гарно випікалися, не було на них тріщин, гарно рум'янилися. Калачі попарно в'язали червоними стрічками і в суботу вручали матці і старостам у молодої, та батькові і старостам у молодого.

Короваї пеклися тільки у молодої. Уквітчаний коровай дружба з дружками відносять до молодого. Короваї пекли однакові. Перед тим, як виробляти короваї, молодичі просили благословіння у батьків:

Благослови, боже, і отець і мати,

Своєму дитяті коровай зібгати.

І в другий раз, у божий час.

Благослови боже, і отець і мати,

Своєму дитяті коровай зібрати.

І в третій раз у божий час.

Благослови боже, і отець і мати

Своєму дитяті зібгати.

Мати молодої по вулиці ходить, та сусідів своїх просить:

Ой ви сусідоньки, ой ви голубоньки,

Та ходіть ви до мене, та до мого дитяти

Хорошенько коровай бігати.

Ой не роди, пшениця, у ліску,

Та уроди, пшениця, на піску.

Зароди пшениця, аж вилягай,

Молоді та молодому на коровай.

Добрая та веселая година!

Та зійшлася з'їхалась вся родина.

Та знесли, звезли, сім корців на коровай;

Хвалити бога буде з пшениці коровай

Піч наша регоче, короваю хоче.

Челюсті усміхаються, короваю сподіваються.

У п'ятницю і суботу молода з старшою дружкою, а молодий з боярином запрошують родини на весілля.

Молода і дружка заквітчуються у різнокольорові стрічки і закладають на голову віночки, з парою калачів ходять від хати до хати і запрошують на весілля.

В хаті молода ставить калачі на стіл і говорить: «Просили вас тато і мама і я вас прошу на весілля». Молода низенько кланяється господарям хати, а господарі дякують молодій (молодому).

В суботу ввечері у молодої збираються дружки і дружби, квітчають гільце (весільне дерево). Його квітчають різними стрічками, квітами, а під нього ставлять хліб і калач. Усе весілля гільце стоїть на весільному столі. Це саме робили бояри і світилки у молодого.

В долину, бояри, в долину

Та по червону калину,
Та по хрещений барвінок,
Та по запашний васильок.
Всю ж бо ми долину сходили,
Всю ж бо ми калину зломили.
Молоді гільце ізвили.
Не йдіть молодиці,
До нас гільце вити,
Звиємо ми самі
Краще, як із вами:
З скрипками, з цимбалами,
З молодими боярами.
Чорнявії гільце виють,
А русявії заглядають,
А русявії заглядають
Та й собі переймають.
Вже ж бо ми гільце із вили,
Ще ж бо ми горілки не пили.
Ви на нього гляньте,
Нам горілки дайте [5].

Весілля

Зі слів Ольги Іванівни Маруняк – коровайниці, яка теж бере участь в художній самодіяльності села, весілля починається у неділю: «Першими до хати молодої збираються дружки та дружби, щоб зібрати молоду. Дружки і свахи, які гарно співають, сідають за стіл, а старший дружба в цей час пильнує молоду, бо вона старалася втекти з хати, сховатися від усіх, бо ніби хотіла ще подівувати, а тут треба збиратись під вінець. Дружба повинен її знайти і привести у хату. Дружба ставить стілець, на стілець подушку і садить молоду на подушку. А свахи співають:

Ой дай нам стільця,
Дай нам гребінця,
Дайте ще й кожуха,

Нехай сяде молода.

На стіл ставлять хліб, в хліб пучок солі і навхрест застромлюють гроші, це значить достаток у хаті, який має супроводжувати пару на протязі життя. На хліб ставлять вінок молодої. У молодого теж це саме робиться, тільки на хліб кладуть весільну квітку молодого.

У молодої весільна матка, а у молодого батько беруть хліб і просять у батьків благословіння.

«Благословіть ви, тату ви, мамо і ви люди перший раз»
Батьки відповідають: «Хай Бог благословить».

Матка говорить: «Другий раз».

Батьки відповідають: «Хай бог благословить».

Матка говорить: «Третій раз».

Батьки відповідають: «Хай бог благословить».

Свахи починають співати:

За першим разом, за ліпшим часом

Благослови Боже, і отець, і мати,

Своєму дитяті, весело починати.

В цей час матка починає розплітати молоді косу. Свахи співають:

А де цієї дівчиноньки мати,

Що звеліла косу розплітати?

Та такої молоденької,

Як ягоди, червоненької.

Десь у тебе батька нема,

Десь у тебе матінки нема

Десь твої братики,

Десь твої сестрички у чужій стороні,

Що нікому боронити, кісоньки тобі.

До коси підходить батько, мати, сестра та брат. Всі по пелюстці розплітають молоді косу. Молодиці та дружки співають:

За другим разом, за ліпшим часом

Благослови Боже, і отець і мати

Своєму дитяті, русу косу розплітати.

Батьки відповідають: «Хай Бог благословить. Благословляю тебе дочко, благословляю щоби тобі Господь дав, та й добрую долю».

Ввійди братику із надвору до хати,
Будем братику сестрицю розплітати.

Братичок плаче, розплітати не хоче.

Така, братику, неділя настала,

Щоб моя коса до пояса лежала.

А брат сестрицю розплітав,

Де ж він випліточки подівав?

Поніс на торжок – не продав,

Менші сестричці даром дав.

Я не гуляла, не дівувала,

Розкоші не зазнала.

Першу биндочку мати купила,

А я й тої не сходила.

Другий разочок бинду приклала

Як сестриця здіймала.

Мати розплітає косу, плаче, а дружки і молодиці співають:

Не плач моя мати по косі,

А заплач моя мати по красі,

Бо коса буде косою,

А краса піде з росою.

Було літо, було літо,

Та й стала зима.

Посіяла чорнобривці

Напроти Різдва.

А вже ж мої чорнобривці, розцвітають,

А вже ж мою русу-косу, розплітають.

Авжеж мої чорнобривці – розцвілися,

Вже до мої коси – узялися.

Пусти мій братику,

На ту гору,
Нехай же я чорнобривців
На вінок нарву.
Нехай же я чорнобривців
На вінок нарву.
Нехай же я подивлюся
В чужу сторону.
А в чужії сторононьці
Без вітру шумить.
Чужий батько, чужа мати
Не б'є, а болить.
Чужий батько, чужа мати
Не б'є, а болить.
Ой як скаже словоньками
Серденько болить.
Ой як стане словоньками
Покартає.
І без ножа, й беж тарілки
Серце крає.
Тут ще молодиці співають молодому:
Пий молодий горілку,
Розплели тобі дівку.
У віночок уберемо,
На село поведемо.
Матка та батьки чешуть косу молодой. Свахи, молодиці,
дружки співають:
За першим разом, за ліпшим часом
Благослови Боже, і отець і мати,
Своєму дитяті русі косу розчесати.
Батечко, говорять,
Матінка говорять,
Хай Бог благословлять,
Благословимо тебе дочко,
Благословляю,

Хай би тобі Господь дає
Гей добру долю.
Матінка бере віночок із хлібини і приміряє молодій.
Молодиці та дружки співають:
За другим разом, ліпшим часом
Благослови Боже, і отець і мати
Своєму дитяті віночок пришивати,
Батечко говорять,
Матінко говорять,
Хай Бог благословлять,
Благословлю тебе, доню,
Благословляю,
Що би тобі Господь дає
Гей добру долю.
Матінка пришиває молоді вінок, а у вінок пришиває
листки барвінку.

Дружки співають:
Чи вогонь горить, чи полум'я палає?
Та на Ганусі вінець – барвінець сіяє.
Дивись-но, ненько,
Як мені у віночку гарненько.
У віночку не ходити,
Дочкою не робити.
Вже в віночку находилась,
Вже дочкою народилась.

Старший дружба піднімає молоду з подушки і ставить її посеред хати: дуже хоче молода подивитись у дзеркало, яка вона гарна. Але не можна, щоб її молодий чоловік не задивлявся на дівчат.

Старша дружка, пильнує аби сісти на подушку, щоб і собі скоро вийти заміж. Старший дружба пильнує стільця, бо якщо сяде дружка, то він її скуповує грішми, биндою, чи пляшкою горілки.

Спритний старший дружба скоро забирає стільця, щоб

не успіла сісти дружка.

Старша дружка старається сісти перша на місце молоді, щоб скоріше вийти заміж. Потім старша дружка пришиває квітки старшому дружбі, матці з матчуком, старостам і всім дружбам великим і малим. За це їй дають гроші. З хати ніхто не виходить. Під ноги стелять нову доріжку, біля столу стають батько і мати з хлібом у руках і вся близька рідня. Молода всім кланяється, цілує хліб, руку батька і матері за те, що виростили її, дякує їм. Батьки обсипають молоду житом. На подвір'ї збираються гості, грають музики.

Зібрану молоду з хати виводить староста. Великою палицею б'є по варцабах і промовляє: «Благословіть Ви тату, Ви мамо, і ви, люди добрі перший раз, другий раз, третій раз». Люди відповідають: «Хай Бог благословіть».

Молода тримається за хусточку старости, а за нею вся молодь виходить у двір. Староста перекидає палицю через хату, молода кланяється людям на всі чотири сторони, а батьки знову обсипають усіх житом [6].

Розповідає Володимир Петрович Файден, який пропрацював шофером в колгоспі «Більшовик», виходець з багатодітної сім'ї, дуже гарно співав, брав участь у діяльності сільських аматорських колективів: «Старша дружка, тримаючи в руках гільце, виходить на середину подвір'я, «спродує» гільце старшому дружбі. Музика грає веселий танець, старший дружба танцює навкруги старшої дружки, але між ними старостиха з тарілкою, яка хоче виманити у дружби побільше грошей.

Старший дружба кидає в тарілку гроші, які він збирав по всьому селі. Це і старі гроші. Дружба кидає гроші, пританцьовує, жартує. Дружки приспівують:

А я дружка – старша всіх,

Звила гилечко краще всіх.

Ой, дружбонько – серце!

Ой, дружбонько – серце!

Викупи собі гильце.
Як не викупиш – продамо,
Дружбоньці сорома завдамо.
Не за велику плату –
За горілочку квартиру.
Занесемо до шинкарки
За горілки півкварти.

Нарешті дружка віддає дружбі гильце і вони танцюють разом. Після цього matka садить молодь за стіл, пригощає. Тоді молода збирається йти до молодого на поклін. З нею йдуть дружки, дружки, молодь і староста, який веде їх. В молодого їх гарно зустрічають. Старша дружка з калачами заходить до хати молодого три рази й просить всіх з весілля на весілля: «Добрий день! Просимо Вас з весілля на весілля».

За третім разом у старшої дружки стараються бояри молодого викрасти калачі, але дружка їх дуже береже, тому що треба буде давати викуп. Це все проходить зі сміхом і жартами.

Молоду і всіх садять за стіл, пригощають, тоді вона кланяється батькам молодого. Батьки з хлібом і сіллям благословляють молодих, випроводжають їх за ворота.

Все весілля, старости з калачами, старший дружба і боярин з гильцями, дружки, молодь йдуть до вінчання в село. Молода з молодим несуть короваї, уквітчані барвінком і розмаєм на вишитих рушниках. Музика грає, а дружба і боярин танцюють з гильцем, дружки і світилки їм допомагають. Після вінчання молоді повертаються додому, молода з своїми гостями до свого дому, а молодий до свого» [7].

По дорозі молодих перепиняють. Поперек шляху кладуть стілець, застелений рушником, а на ньому хліб і кварта води. Молоді підходять і мусять стати. Старший боярин, а у молоді старша дружка, бере коровай, а молодий викупує хліб, кладе на стілець гроші і горілку, забирає хліб, а воду переливає через дорогу. Поки молоді прийдуть додому їх

перепиняють декілька раз.

По дорозі свахи, дружки співають:

Ой вінче, мій вінче.

Хрещатий барвінче,

Купувала тебе на риночку,

Замикала у скриньочку.

Тепер поворушу,

Заплакати мушу.

Радуйся, матіночко,

Йде твоє дитяточко,

І твоє, і чужеє,

У парі звінчанеє.

Тоді я радувала,

Як його годувала,

Теперки величаю,

Що двоє діток маю.

За спогадами Василя Миколайовича Кушніра, який працював шофером у колгоспі «Більшовик», проводив обряд покривання молодих та брав активну участь у аматорських діях села: «Всіх гостей в молодого і в молодої садять за стіл, пригощають. Музика грає застільні мелодії, всі танцюють, співають. Коли всі гості побувають за столом, від молодого посилають два старости до молодої. Вони повинні домовитись, коли молодому приходити за молодою.

У молодої старостів чекають з нетерпінням. Коли старости переговорають з батьками молодої, їх садять за стіл, пригощають, а потім їх починають прибирати.

Та так приберуть у різну одягу, що коли вони появляються у молодого, їх не впізнають. Знову всі сміються, жартують, музика грає [4]. Організовує таке дійство Галина Іванівна Кушнір, яка працює акушеркою в Центральній районній лікарні.

Вечері молодий відправляється за молодою. Молодий йде з музикантами, старостами, боярами, світилками, гостями.

По дорозі музика грає, всі танцюють, дружки співають:

Ой чиї ж бо то бояри
То селом їхали?
То селом їхали,
То селом гуляли.
Під китом, під китом,
Під китицями.
Під сріблом – злотом,
Під косицями,
Під червоним оксамитом.
То горішками обсипалися,
То яблуками підкидалися,
То дороги питалися,
То молодого боярина,
То селом їхали,
То селом їхали,
То селом гуляли.

Два чи три бояри молодого їдуть до молодої наперед, щоб непомітно пробратися і викрасти гільце, але дружки й дружби молодої пильно його стережуть.

До зустрічі молодого у молодої готуються менші братики та сестрички, що бажають взяти більший викуп за подушки з майбутнього зятя. Коли молодий підходить до подвір'я молодої, то дружба зачиняє ворота і вимагають викуп (горілку чи гроші). Молодий наперед знає, що на воротах йому «буде не з медом», то він бере з собою бойових боярів, вони йому допомагають, а деколи, якщо не можуть домовитися, то і ворота ламають. Бояри прориваються, і тоді молодий іде вільно до порогу. Свахи в цей час співають:

Ой, на горі огірочки,
А на воротах парубки.
Ні проїхати, ні пройти,
Ні сивого кониченька провести.
А ми проїдем, ми пройдем,

Молодого проведем.
Ой намова, ой намова,
Поставили стороженьку край двора,
А ми цієї стороженьки не боїмось,
Ми до цієї стороженьки становимось.
А ми цюю стороженьку рознесемо,
Таки тебе молодую візьмемо.

Лихі люди селяни
Поставали з киями.
За чарку горілки
Не пускають до дівки.
Ой просимо ми вас
Не спиняйте ви нас,
Дамо вам горілки,
Пустіть нас до дівки.
Дамо вам паляниці
Із ярої пшениці.

Молодий підходить до порога. Якщо зять теці до впо-
доби, то вона скоро виходить до нього, а якщо ні, то до-
водиться молодому постояти біля порога. Свахи співають:

Ой свату наш свату,
Пускай нас у хату.
А ми тобі не докучимо,
Тільки шати пересушимо,
А в нас такі шати,
Щоб молоду взяти.
А в нашого свата
З верби, з лози хата,
А з триня одвірки,
Пускайте нас до дівки.
Та бояться пустити,
Щоб не розвалити.
Вийди, тещенько, вийди,
Не чини собі кривди

Та стань на помості,
Проси до хати в гості.
Ой дивно нам дивно,
Що тещі не видно:
Чи чобіт не має?
Чи кожуха позичає?
Та до зятя прибирається.
Либонь же ми не влучили,
Що до свата не заїхали,
Бо якби вони свати,
То вони вийшли із хати,
Свого зятя вітати.

Теща виходить з хати, якщо зять до вподоби, то стелить на порозі вишиту доріжку, по якій проходить молодий. Теща чекає його і перепиняє з двома хлібами. У молодого теж два хліба, а на хлібові хустка. Теща цілує свій хліб і віддає зятеві, а зять цілує свій хліб із хусткою і віддає тещі. Потім теща п'є чарку до молодого, але першу чарку вона виливає до гори, потім наливає молодому і усім гостям. В цей час музики грають всі танцюють, а свахи співають:

Тещенька зятя вітає,
А зять тещеньки питає:
Ой, тещенько, моя матінко,
Чим ти мене вдаруєш?
Дарую тобі, зятеньку,
Штири воли в оборі.
Ой, тещенько, моя матінко,
Цим ти мене не вдаруєш.
Дарую тобі, зятеньку,
Полумисок злота.
Ой, тещенько, моя матінко,
Цим ти мене не вдаруєш.
Дарую тобі, зятеньку,
Дочку молоденьку.

Ой, тещенько, моя матінко,
Цим ти мене ударуєш.

У цей час молода і її дружки за столом. Матка накриває молоду хусткою, на хустці тримає калач. Коли молодий із своїми гостями заходить до хати, їх закидають житом дружки молоді. Дружки забарикадували стіл і просять з молодого викуп. Отримавши викуп, вони пропускають за стіл молодого і його боярів. Молодий з боярами обходить три рази стіл, чіпляючи плечем дружок і в цей час бояри молодого заграють з дружками. Коли обійшли три рази, молодий відкриває молоду, садить біля себе, всі всідаються за стіл, батьки молоді пригощають гостей. Потім на середину хати виходить старший боярин молодого, в руках у нього два калачі, на калачах хустка, якою він має покривати молоду. Хустку для покривання купляє мати молодого.

Сватки голубочки,
Сходьтєся до купочки
Та підемо до хати
Молоду покривати.
Дружки, голубоньки,
Сходьтєся до купочки
Та підемо до хати
Молоду покривати» [3].

Дружба просить в батька, в матері, в гостей благословення: «Благословить, Ви тату, Ви мамо і ви люди добрі». «Хай Бог благословить» – відповідають батьки. «Другий раз» – «Хай Бог благословить». «Третій раз» – «Хай Бог благословить».

Музика грає веселий танець, старший боярин танцює по хаті з хусткою. Тільки хоче накрити нею молодих, а матка з батьковою з хусткою відганяють його, а молода в цей час відхиляється від молодого.

Музика перестає грати, старший боярин намагається покрити молодих, але не виходить (і так три рази). За третім

разом він таки покриває молодих хусткою. Світилки стараються забрати у нього калачі, але він міцно їх тримає.

Один калач боярин віддає гостям, а ті ділять його на маленькі кусочки і роздають усім. Матка накидає хустку молодій на плечі. Свахи співають:

Ой ходила дівчина коло грядочок
Та просила в свої неньки квіточок,
Квіточок, моя ненько, квіточок,
Нехай же я погуляю хоч рочок,
Нехай моя руса коса помає,
Нехай моя челядина погуляє,
Бо як мою русу-косу завинети
Тоді мою челядину розженете.

Батьки молодій пригощають гостей, молодим кричать «гірко». Після цього молода збирається в дім молодого. Мати збирає дочку в дорогу, а свахи співають:

Матінка смутна ходить,
Бо вже дочка відходить.
Сестриця веселиться,
Все їй достається.
Биндочки та ленточки,
Неділішні тапочки.
А я своєму батенькові
На відході
Посадю горішину
На городі.
Рости, рости, горішино,
Вище тину,
Кохав мене, мій батенько,
Як дитину.
Рости, рости, горішино,
Не схиляйся,
Кохав мене, мій батенько,
Не цурався.

Сядьмо, мамо, повечеряємо,
По вечері тай порадимося,
Своїм добром розділімося.
Мені скриня з червінцями,
Тобі, мамо, з веретенцями.
Випроводжай мене, мати
Випроводжай.
А що маєш мені дати,
То ти дай.
Подушки пухові,
Ряденьця шовкові.
Свахи підшутковують:
Ой дайте, нам дайте,
Що ви обіцяли,
Три ряденьці шовкових,
Три подушки пухових
І ковану скриню,
Ще й молоду господиню.

Молодому, щоб узяти подушки, треба викупити їх у молодшої сестри або брата. Сестра або брат сидять зверху на подушках і не віддають до тих пір, поки молодий не відасть їм викуп. Молодиці співають:

Боліли нас ручки, та пушки,
Що дерли пухові подушки,
Я пір`ячко дерла,
Аж мало не вмерла.
Болять мене п`яти,
Коло них стояти.
Щоб подушки викупити,
Треба буде – заплатити.
Я літом не гуляла,
Я літом не гуляла
Назбирала пушечку,
Сестриці в подушечку.

Куку, зятецьку, куку,
Маю подушок купу, Хто на них буде спати,
Той буде викупляти [6].

Такий обряд згадала Ольга Василівна Кваснюк – колгоспниця, яка знала багато народних пісень на різну обрядову тематику: «Коли молоді збираються йти до молодого, вони кланяються своїм батькам, а вони благословляють їх: «Благословляємо вас хлібом, сіллям, щастям, здоров'ям і доброю долею». Дають молодим хліб, загорнений у рушник, або скатертину, дають придане, вечерю, з якою молода прийде в дім молодого.

На придане молодій дають подушки, покривала, рушники, простирадла якими вона застелить постіль у молодого. Все це зв'язують, старший боярин бере на плече, і всі вирушають до молодого.

Молодих батьки випроводжають за ворота з хлібом. Музики грають марш. Мама і дочка плачуть, а свахи співають:

Десь я в тебе, моя мати, не дитина,
Що ти мене поти ночі вирядила.
Дай же мені провідника, хоч братика,
Дай же мені провідницю, хоч сестрицю.
Сестра буде доріженьку прочищати,
А брат буде барвіночком устеляти.

Бояри, коли виходять з хати молодої, стараються ще щось украсти у тестя, що потрапить їм під руки. Тому за ними слідкують дружби молодої і випроводжають їх теж за ворота. Молоду ведуть до молодого. По дорозі музики грають, свахи співають.

Впала тріска з ліски,
Йде молода пішки.
Чоботи в руках несе,
До молодого боса йде.
Пали, мати, хату,

Ведем тобі невістку багату.

Із волами, коровами,

З чорними бровами.

Ще скатерок скриню,

Ведем тобі господиню.

По дорозі, молодих перепиняють. На стілець, накритий рушником, ставлять хліб і кварту води. Молоді підходять, кланяються людям, котрі стоять біля стільця, п'ють воду і переливають дорогу перед собою. Беруть хліб, цілують його, а на стілець кладуть пару калачів і пляшку горілки.

Біля воріт молодих переймає мати молодого. Як свекруха не любить невістку, то довго не виходить з хати, ніби не має часу, а якщо невістка до вподоби, то зразу виходить. Свахи в цей час співають:

Світи, мати, свічку,

Привів син невістку,

Та такую молоденьку,

Як ягоду, червоненьку.

Вийди матінко з хати

Невісточку вітати.

Тож твоя невісточка –

Розпущена кісочка

У барвінчастім віночку

Склонила головочку.

Молоді по черзі кланяються три рази, цілують хліб і руку матері. Мати цілує сина в голову, а невістку в лице. Мати бере хустинку за один кінець, а невістка за другий і так мати вводить невістку до хати. В хаті молода вітається зі всіма. Дружки співають:

Добрий вечір тому,

А хто в цьому домі,

Старому й малому,

Богові святому.

Чи рада матінко чи рада,

Привели тобі невісточку із винограда» [1].

Про такий обряд завершення весілля розповіла Фросина Василівна Гаманюк, що працювала в колгоспі «Більшовик», знала багато народних пісень, які залюбки співала при різних роботах чи подіях: «В хаті молода вішає рушник, застеляє ліжко, ставить подушки. Мати заводить невістку за стіл, молода застеляє стіл своєю скатеркою і ставить на стіл свою вечерю, просить всіх на пізню вечерю, на ранній обід. Свахи співають:

Ой вечір добрий, свекрушенько, несуч звістку,

Прийми мене із своїм сином за невістку.

Бо я росла, як та сосна зелененька,

Не була я в вашій хаті молоденька.

Бо я росла, як та сосна з гілячками,

Не була я в вашій хаті з дружечками.

Бо я росла, як та сосна й зелений ясен,

Не була б я в вашій хаті, якби не ваш син.

Батько наливає чарку і п'є до молодого, молодий бере чарку, цілує батька в руку і п'є до мами. Мама п'є до молоді, але усієї не випиває, лишає трішки горілки і через плече виливає на стелю.

Уже коли всі пригостились, молода обдаровує рідних молодого подарунками. Дружкам і дівчатам дарує свої стрічки. Потім мати молодого, розбирає молоду. Знімає з голови молоді вінок, заплітає косу. У косу вплітає все – і пір'я, щоб кури велися, і вовну, щоб множилися вівці, і гроші, щоб багато жили. Пов'язує хусткою голову молоді. Молодий сидить на стільці, на колінах у нього подушка, на якій сидить молода. Молоду піднімає старший дружба і танцює з нею. А тим часом, на місце молоді намагаються сісти дружки і світилки: хто скоріше сяде, той швидше вийде заміж. Потім дружба ставить по черзі вінок молоді на голови дівчат і перетанцьовує з ними.

Поки все це робиться, до двору підходить перепій, гості

і батьки молоді, свати зустрічають гостей. Молоді стають за стіл, а батьки дарують їм різні речі, гроші, після батьків підходять усі гості. При даруванні говорять молодим: «Від нас трошки, а від Бога більше», «Даруємо вам пуд гороху, абись-те мали хлопчика до року», «Даруємо вам букет квіток, щоб ви мали стільки ж діточок», «Оце три квіточки, щоб було три дівчинки, а оце два пупчики, щоб було два хлопчики».

Біля молодого і молоді стоять старший дружба і староста, які наливають гостям чарку горілки і дають шматок короваю, помащеного медом» [2].

На цьому весілля закінчується.

Джерела та література:

1. Запис автора 12 лютого 1995 року Кваснюк Ольги Василівни, 1924 року народження, жительки с. Дружба Мурованоктуриловецького району Вінницької області.

2. Запис автора 18 травня 1998 року Гаманюк Єфросинії Василівни, 1929 року народження, жительки с. Дружба Мурованоктуриловецького району Вінницької області.

3. Запис автора 8 червня 2017 року Кушніра Василя Миколайовича, 1958 року народження, жителя с. Дружба Мурованоктуриловецького району Вінницької області.

4. Запис автора 3 червня 2017 року Кушнір Галини Іванівни, 1961 року народження, жительки с. Дружба Мурованоктуриловецького району Вінницької області.

5. Запис автора 23 липня 2015 року Маруняк Ольги Іванівни, 1951 року народження, жительки с. Дружба Мурованоктуриловецького району Вінницької області.

6. Запис автора 9 липня 2016 року Мельник Марії Василівни, 1943 року народження, жительки с. Дружба Мурованоктуриловецького району Вінницької області.

7. Запис автора 24 січня 2006 року Файдена Володимира Петровича, 1939 року народження, жителя с. Дружба Мурованоктуриловецького району Вінницької області.

*Тетяна ПІРУС,
Катерина ПІРУС*

ВЕСІЛЬНІ ПІСНІ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЧЧИНИ

(на матеріалах рукописного фонду навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля факультету історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського)

У наш час традиційне українське весілля – найважливіше родинне свято – привертає до себе увагу дослідників та молодих людей, які прагнуть поєднати свої долі. Ця надзвичайно відповідальна і масштабна подія раніше супроводжувалась традиційними піснями, кількість яких наближалась до тисячі. Збірник «Весілля в селі Зятківцях» Гната Танцюри – це унікальна наукова праця, у якій всебічно і вичерпно досліджено весільний обряд. На прикладі одного подільського села із Гайсинського району описано класичне українське весілля, яке увібрало 800 народних пісень та 144 танці (зразки інструментальної музики) [1].

Серед записаних Настею Присяжнюк народних пісень у селі Погребище 1920 – 1970 рр., які вийшли збіркою «Пісні Поділля», збережено для нащадків майже 250 весільних [2].

У збірнику «Подільська старовина» вміщено статті дослідників краю: Т. Пірус «Весілля в Рахнах-Лісових (І половина ХХ ст. – до поч. 60-рр. ХХ)», В. Косаківського «Весілля в с. Хоменках Шаргородського району», А. Гаврищука «Подільське весілля на Дністрі (20-ті роки ХХ ст.)» [3].

Особливості традиційного укладання шлюбу та сучасного весілля у смт Муровані Курилівці та сусідніх селах, а також традиції та сучасні тенденції розвитку весільної обря-

довості містечка Муровані Курилівці записані та досліджені Катериною Бех (Онуфрійчук) [4].

У рукописному фонді навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля (далі – лабораторії) зберігаються весільні пісні, які побутували у селах Мурованокуриловецького району. Вони подані разом із описом самого весілля чи його фрагментів [5]. Записи були здійснені під керівництвом викладачів-етнологів під час експедиційних практик та виїздів студентів ВДПУ ім. М. Коцюбинського [6].

Актуальним сьогодні є збереження пісенного репертуару українського весілля. Об'єктом нашого дослідження є весільні пісні подолян. Предметом дослідження є пісенний фольклор весільного обряду Мурованокуриловеччини.

Важливим етапом підготовки до весілля були заручини. Під час заручин відбувався обряд пов'язування рушників. У рукописному фонді лабораторії зберігається одна із пісень, яку виконували під час обряду:

Рушнички ж мої, рушнички ж мої,
Тонкі та біленькі,
Я ж вас пряла, я ж вас пряла –
Ніченьки не доспала;
Я ж вас робила, я ж вас робила –
Всіх ткачів обносила;
Я ж вас білила, я ж вас білила –
Всі береги обстелила;
Я ж вас дарила, я ж вас дарила –
Всю родину звеселила [7, арк. 6].

Через два-три тижні після заручин відбувалося весілля, на яке гостей у п'ятницю запрошувала наречена з друзками. У рукописному фонді привертають увагу весільні пісні, які виконували дівчата на чолі із старшою дружкою. Дорогою до запрошуваних дружки співали:

Виряджала мати дочку на село:
Проси, доню, родиноньку весело,

Щоб твоя родина весела була,
Щоб до тебе на весілля прибула.
Наказувала мати,
Щоб роду не минала,
Ні роду, ні родини,
Ні малої дитини [8, арк. 7].

У селі Котюжани молода запрошувала на весілля молодого із хлібом на рушнику такими словами:

Прошу маму за маму,
Тата за тата,
Брата за брата,
Сестру за сестру,
А тебе (ім'я молодого)
За чоловіка.
Не на день,
Не на рік,
А на цілий вік.

На знак згоди майбутня свекруха приймала хліб і тричі цілувала молоду [9, арк. 3].

Наступного дня, у суботу, відбувався обряд виплітання барвінкового вінка. Під час цього важливого і відповідального дійства у селі Михайлівці та Мурованих Курилівцях дівчата співали пісню:

Благослови, Боже, і отець, і мати
Своєму дитяті віночок зачати.
Дайте, мамо, голку,
Та й ниточку шовку.
Бодай той ліс розвив,
Що нам таке зілля зродив,
Що взимку не вмерзає,
Що влітку не всихає,
Що взимку зелененьке
А на весні голубеньке [10, арк. 8 – 9, 17].

За традицією у вечір вінкоплетин збиралися дружки у

молодої. У селі Котюжани до неї могли приходити і сусіди. Це останній дівочий вечір молодої. Дівчата плели вінок для молодої і співали пісні:

Вечірня зоря зійшла (2 р.)
Ганнуся з села прийшла,
По подвір'ячку ходить, (2 р.)
До явора говорить:
«Ой, яворе, яворочку, (2 р.)
Розвийся зелененько.
Розвийся зелененько, (2 р.)
Розвесели серденько,
Бо воно засмучене, (2 р.)
Відколи заручене.
Засмутили гостоньки, (2 р.)
Від Вані загостоньки [11, арк. 4].

На Поділлі зустрічається схожа обрядова пісня, яку співали у хаті молодої під час плетіння барвінкового вінка. Однак, час подій – це ранок: «Ранняя зоря зійшла...», а кількість персонажів – значно більша [12, с. 156].

Співали у цей вечір пісню «Червоная калина», яка схожа змістом і зустрічається у багатьох селах на Вінниччині [13, с. 122 – 123]. У селі Котюжани цю пісню наспівали Надія Цибульська (1932 р.н.) та Ірина Бицик (1917 р. н.):

Червоная калина (2 р.)
В вікно ся подивила,
Вийшли дружечки із хати (2 р.)
Цвіт калини ламати.
Калина піднялася, (2 р.)
Ламати не далася.
Прийшла Маруся сама,
Нарвала й наломала.
Нарвала й наломала, (2 р.)
До личенька прикладала:
Ой якби я така, (2 р.)

Як калина червоная.
- Будеш, донечко, будеш, (2 р.)
Доки при мені будеш,
А як підеш від мене (2 р.)
Спаде красонька з тебе.
Спаде красиця з лица, (2 р.)
Як з калини росиця,
З личенька рум'яного,
З дитяти коханого [14, арк. 4 – 5].

Завершувала обряд вінкоплетин старша дружка словами, які своїм змістом мали захищати та оберігати наречену упродовж весілля та майбутнього життя:

А я дружечка найстарша всіх,
Я звила віночок
Найкращий всіх.
А на столі та на престолі
Та навий щастя,
Перебий нещастя з хати [15, арк. 5].

Дружки супроводжували наречену упродовж кількох днів весілля. У неділю ввечері, коли молода збиралася йти до хати молодого, всі дівчата прощалися з нею і співали пісню:

Прощай, прощай,
Уже ми йдемо,
Уже твоє дівування
З собою беремо [16, арк. 13].

У рукописному фонді зберігаються весільні пісні, які виконувались у селі Роздолівка. Пісні «Горіла сосна, палала» та «Надлетіла зозуленька» записані від Гордєєвої Катерини Іванівни, а пісня «Де б я не ходила, де б я не була» – від Морозової Марії Петрівни [17, арк. 9 – 11]. Подаємо текст однієї з них:

Де б я не ходила, де б я не була –
Я своїй матусі кланяюся.
Кланяюсь тобі, мамо,

Що будила мене рано.
Більше не будеш, не будеш.
Де б я не ходила, де б я не була –
Я своєму таткові кланяюся.
Кланяюсь тобі, батьку,
Що доводив до порядку.
Більше не будеш, не будеш.

Де б я не ходила, де б я не була –
Я своїй сестричці кланяюся.
Кланяюся тобі, сестро,
Що навчила косу плести.
Більше не будеш, не будеш.

Де б я не ходила, де б я не була –
Я своїм воротам кланяюся.
Кланяюсь вам, ворота,
Що стояла хлопців рота.
Більше не буде, не буде [18, арк. 10 – 10а].

Весільні пісні Мурованокуриловеччини є важливим джерелом з етнографії Поділля і можуть бути використані у сучасному українському весіллі.

Джерела та література:

1. *Танцюра Гнат*. Весілля в селі Зятківцях / Гнат Танцюра; Упоряд., ред. М. К. Дмитренко, Л. О. Єфремова. – К.: Редакція часопису «Народознавство», 1998. – 404 с.

2. Пісні Поділля. Записи Насті Присяжнюк в селі Погребище. 1920 – 1970 рр. / Укладач С. В. Мишанич. – К.: «Наукова думка», 1976. – 521 с.

3. Подільська старовина: Зб. наук. праць / Від. ред. В. А. Косаківський. – Вінниця, 1993. – 480 с.

4. *Бех (Онуфрійчук) Катерина*. Традиції і сучасні тенденції розвитку весільної обрядовості містечка Муровані Курилівці / К.

Бех // Перша Мурованокуриловецька науково-краєзнавча конференція / Матеріали конференції, 21 – 22 жовтня 2016 р., смт. Муровані Курилівці – Вінниця: ПП Балюк І.Б., 2016. – С. 374 – 385.

5. Архів Рукописного фонду навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля Інституту історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського (далі: РФП ВДПУ). – Ф. 1. – Оп. 13.

6. *Косаківський В., Косаківська Є.* Етнографічний музей та рукописні фонди Народознавчого центру Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського / В. Косаківський, Є. Косаківська // Народна культура Поділля в контексті національного виховання: Зб. наук. праць / Ред. кол.: Н. Л. Іваницька та ін.; Відп. ред. Л. С. Мельничук; Упр. культури Вінниц. обл. держ. адміністрації; Вінниц. держ. пед. ун-т. ім. М. Коцюбинського. Народозн. центр; Вінниц. обл. центр нар. творчості; Вінниц. обл. ін-т післядиплом. освіти пед. працівників; Вінниц. ф-т Держ. акад. керів. кадрів культури і мистецтв. – Вінниця, 2004. – 400 с.

7. РФП ВДПУ. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 1.

8. Там само.

9. РФП ВДПУ. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 38.

10. РФП ВДПУ. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 1.

11. РФП ВДПУ. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 38.

12. Пісні Поділля. Записи Насті Присяжнюк в селі Погребище. 1920 1970 рр. / Укладач С.В. Мишанич. – К: «Наукова думка», 1976. – 521 с.

13. *Танцюра Гнат.* Весілля в селі Зятківцях / Гнат Танцюра; Упоряд., ред. М. К.Дмитренко, Л. О. Єфремова. – К.: Редакція часопису «Народознавство», 1998. – 404 с.; РФП ВДПУ. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 38.

14. Там само.

15. РФП ВДПУ. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 1.

16. РФП ВДПУ. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 19.

18. Там само.

ТОПОНІМІКА СЕЛА ВЕРБОВЕЦЬ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

1. Назва села

Село Вербовець знаходиться на межі Вінницької та Хмельницької областей. Відстань від села до районного центру Муровані Курилівці – 11 км. Розташоване на схилах невисоких горбів Волино-Подільської височини, де зливаються річки Батіг і Батіжок, що впадають у річку Жван – притоку Дністра [1, с. 463].

Здавна населення складалось з міщан і селян. Головним заняттям міщан було ремесло, переважно шевство, кушнірство.

Околиці села горбисті. З глибоких і скелястих ярів витікає багато джерел, під час весняних дощів вони перетворюються у великі потоки. Невисокі горби захищають село від холодних вітрів, внаслідок чого тут весна і цвітіння дерев у садах починаються тижнів на два раніше, ніж в інших місцях.

Здавна село ділилося на дві частини: північну – «Вітрянку» і південну – «Пеці». Ці назви збереглися. Правда, є ще і інші назви сільських кутків: Місто, Циганівка, Заріччя та Горби.

2. Мікротопоніміка

«**Місто**» – куток села. Ця частина Вербовця знаходиться в районі сільської автобусної зупинки на міжнародному шосе. Назва походить від того, що там знаходиться майже вся інфраструктура села, а саме: школа, магазин, стадіон,

спортзал, неподалік – церква та костел.

«**Циганівка**» – куток села, що прилягає до річки Батіг, походження назви не відоме.

«**Заріччя**» – куток села, за річкою Батіг, нижче за течією. Назва походить від розташування цієї частини села – за річкою.

«**Горби**» – куток села, розташований і на рівнині, і на горбистій місцевості, вище церкви. Саме тому куток і прозвали в народі «горби».

«**Вітрянка**» – куток в західній частині села, вище за течією річки Батіг, назва походить від пануючих в цій місцині вітрів.

«**Пеці**» – колись давно, ще коли жили наші прадіди, низом, біля річки, всі вулиці називались «Пеці». Звідки ж пішла ця назва? Вона виникла через те, що в берегах річки Батіг люди будували печі, а в тих печях (п'єсах) сушили різні вироби, сушили яблука, груші та сливки, відігрівали сир. Можливо ці печі використовувалися для обпалювання виготовленого із глини посуду, який, так само як сир і сушня, був предметом торгівлі.

Поступово, за цим кутком села, що знаходиться по течії річки Батіг в бік села Виноградне (зразу ж за «Циганівкою»), закріпилася назва «Пеці» (від «п'єців») [2].

3. Гідроніміка

«**Семенова криниця**». Йшов 1941 рік. Семен Прокопович Рожевський, що проживав на східній околиці села біля річки Батіг, у кінці свого городу задумав викопати криницю. Посильну допомогу йому надавав зять Петро Іванович Мількевич, який тільки що повернувся зі строкової служби. Пройшло небагато часу, і в новій криниці забило джерело, наповнюючи її смачною та холодною водою. Криницю Семен Прокопович вимурував, виготовив дерев'яне цямриння,

поклав виготовлений з верби кухоль. Біля криниці змайстрував лавочку і встановив дерев'яний хрест з написом «Цей хрест і криниця – старанням Сімеоном Рожевським 1941 року Божого». Оскільки криниця знаходилася поруч з шляхом з Вербовець до Сказинець (нині Виноградне), то нею користувалося багато людей.

На цьому можна було б закінчити розповідь про «Семенову криницю», якби не розповідь колишнього сусіда С. П. Рожевського Олександра Григоровича Мількевича, 1928 року народження:

«Під час війни, коли в селі господарювали німецькі окупанти, я з своїм братом Василем поклали в річці на брідках верші і вже повертались додому. На дворі смеркало. Біля криниці стояла підвода, а біля неї незнайомі чоловіки. Брати привітались, але ті не відповіли. Біля річки на ніч нас змінив батько – Григорій Васильович Мількевич. До нього вийшов Семен Рожевський. Коли ж ранком батько повернувся додому, він розповів про таке: «На дворі смеркало. Вони з Семеном сиділи над річкою. Раптом почули, що хтось стукає у вікно під хатою. Пішли на стук і побачили якогось чоловіка. Голова у того була закривавлена, руки зв'язані і він сам весь мокрий. Зайшли в хату, засвітили лампу, розв'язали чоловікові руки, дали обмитись і переодягнутись і він почав розказувати... Він сам родом села Березової (тепер Наддністрянське). Їхав підводою, віз у мішках зерно в с. Вербовець, в «глубінку» (була така організована окупантами в приміщенні школи структура, де **записували** зерно). По дорозі його зустріли четверо чоловіків, всі його односельчани. Вони зв'язали йому руки і ноги, вкинули у воза і повезли до Вербовця. А по дорозі, видно, думали, як його позбутися. Спочатку хотіли викопати яму і закопати в землю, та вирішили, що багато з цим мороки. Тоді вирішили вкинути в криницю на території господарства колишнього колгоспу. Коли під'їхали до господарства, то побачили біля криниці їздових, які

напували коней. Постояли, подумали і поїхали селом, спустились до криниці Семена Рожевського. Тут господаря зерна кинули в криницю головою вниз. Та, на щастя, чоловіку вдалось вивернутись і він впав на ноги. Але зловмисники зняли з муру чотири камені і кинули вниз. Чоловік встиг притулитися до стіни, проте один камінь все ж таки впав йому на голову. Врятувала йому життя те, що криниця була не глибокою – метрів зо три, води було до пояса, він скинув з ніг чоботи і, чіпляючись бородою та ногами за каміння, зумів вилізти з криниці, а тоді вже подався найближчої хати».

У Рожевського цей чоловік (Терентій Петрович Брезіцький) перебував два тижні. Потім приїхала з Березової підвода і забрала його додому.

Своїх кривдників Брезіцький знав, але про те нікому не розповідав – боявся. Згодом двоє з них загинули на фронті, а інші двоє продовжували жити в селі. Терентій Брезіцький помер 2001 року. У віці 90 років пішов з життя Семен Прокопович Рожевський. Не має вже й хати, а криниця й до тепер дарує людям свіжу, холодну воду.

Джерела та література:

1. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – Київ, 1972. – 778 с.
2. З історії села Вербовець. Мікротопоніміка та гідроніміка Мурованокуриловецького району у Вінницькій області.
3. Запис автора 12 березня 2017 р. від Біньковського Йосипа Йосиповича, 1940 р. н., жителя села Вербовець Мурованокуриловецького району Вінницької області.
4. Запис автора 20 квітня 2017 року від Стицуна Михайла Ілларіоновича, 1951 р. н., жителя села Вербовець Мурованокуриловецького району Вінницької області.

ТОПОНІМІКА СЕЛА ВІНОГРАДНЕ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

1. Назва села

Історична назва села **Виноградного** – Сказинці. Із переказів старожилів перше поселення на місці села з'явилося наприкінці XVII століття. Тут жили люди, які розповідали захоплюючі «сказки», від чого і пішла назва села [2]. Є інша версія назви села: за переказами, вона походила від слова «скази», тобто великих скиб землі, які виверталися під час оранки [7]. За переказами, колись Сказинці носили назву Барський хутір. Наприкінці XIX століття населення складало понад 1500 осіб, переважно селян-українців. Кліматичні умови сприятливі для населення. Грунт суглинистий, а місцями глинистий [1, с. 823].

В період Коліївщини населення брало участь у боротьбі проти польської шляхти.

На річці Батіг в 1949 році побудовано гідроелектростанцію, яка давала селу електроенергію. Але через природні перешкоди – наноси з ярів – вона стала малоспроможною.

В 1950-ті роки село рясно засаджувалось виноградниками. Було прийнято рішення перейменувати село Сказинці у Виноградне.

Село межує на півночі з селом Вербовець, а на півдні – з Галайківцями.

2. Мікротопоніми

2.1. Кутки села

«Рутка» – куток села, що знаходиться в південній частині села; походження назви невідоме.

«Рудьова» – куток, що знаходиться в західній частині села; раніше було поле Олександра Рудя, жителя села [5].

«Боднарівка» – куток, що знаходиться в північній частині села, де колись проживала сім'я Івана Боднара, який виготовляв дерев'яні діжки [4].

«Горби» – куток, що знаходиться над річкою Батіг в південно-східній частині села. Посередині гори був виступ, на якому поселилися люди. Від інших односельців відрізнялися тим, що були дружні та співучі, мали великі городи – «шнури» [3].

«Ошийок» – куток села, що знаходиться в південній частині села. Це прилегла територія до кутка «Горби». На «Ошийку» з'єднуються річки Батіг та Жван – звідси і походження назви [3].

«Шлях» – куток, що знаходиться в східній частині села: звідси центральна дорога веде до селища Муровані Курилівці.

2.2. Ліси, гори, поля

«Занча» – ліс, який знаходиться в південній частині села. Походження назви невідоме.

«Щовб» – гора, яка по долині з трьох сторін омивається водою; походження назви невідоме. Тут колись знаходили у великій кількості залишки посуду носіїв трипільської культури [6].

«Лисий горб» – назва місцевості походить від того, що дерева тут не росли, тільки зрудка росли кушкики.

3. Гідроніми

«**Батіг**» (інша назва «Зван») – річка, яка бере початок з підліску «Батіг» біля села Говори Вінковоцького району Хмельницької області, далі вона тече через села Щербівці, Стружка, Балабанівка, Золотогірка, Вербовець, Виноградне і впадає в річку Жван, поділяє село Виноградне на дві частини; назва «Батіг» походить від особливостей ландшафту, яким протікає ця «звивиста» річка [2].

«**Гайдамацька криниця**» – знаходиться в глухому лісі біля села, яку, за переказами, викопали ще гайдамаки [2].

«**Зелена криниця**» – знаходиться в північній частині села, в ній прохолодна і смачна вода; походження назви невідоме.

«**Пантьова криниця**» – знаходиться за селом, зі сторони села Галайківці. Викопав її Пантелеймон Паскалюк, який колись там проживав – звідси і назва [6].

«**Ревуха**» – дуже сильне джерело: вода «ревіла», аж зносило каміння – звідси і походження назви джерела [6].

Джерела та література:

1. Приходы и церкви Подольской епархии. Под редакцией священника Евфимия Сецинского. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2009. – 996 с. – (Бібліотека української краєзнавчої класики).

2. Запис автора 7 листопада 1967 року від Тарановського Миколи Дмитровича, 1922 р. н., жителя села Виноградне Мурованокуриловецького району Вінницької області.

3. Запис автора 13 лютого 2008 року від Лебедюк Лідії Степанівни, 1931 р. н., жительки села Виноградне Мурованокуриловецького району Вінницької області.

4. Запис автора 28 серпня 2009 року від Радловської Зіни Володимирівни, 1960 р. н., жительки села Виноградне Мурованокуриловецького району Вінницької області.

5. Запис автора 3 червня 2012 року від Юрчук Ніни Василівни, 1962 р. н., жительки села Виноградне Мурованокуриловецького району Вінницької області.

6. Запис автора 22 березня 2017 року від Паланичко Тетяни Степанівни, 1957 р. н., жительки села Виноградне Мурованокуриловецького району Вінницької області.

7. Запис автора 25 липня 2017 року від Лебедюк Ніни Арсеніївни, 1950 р. н., жительки села Виноградне Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Тетяна ЯКИМЦЕВА

ТОПОНІМІКА СЕЛА ЛУЧИНЕЦЬ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

1. Назва села

Село **Лучинець** розкинулось по обох берегах річки Немія, знаходиться за 40 км від райцентру Муровані Курилівці та за 7 км – від залізничної станції Немерче [1, с. 464].

Те, що село своїм корінням іде в сиву давнину не виникає і сумніву. В архівних документах Лучинець вперше згадується у XV ст. Існує легенда, яка передається з покоління до покоління, що село назвали Лучинець, бо тут кресали лучинки і вночі у вікнах горіли лучини [8]. Існує інша версія про походження назви Лучинець: від слів «лучити», «лучитися», «злучати» що означає – з'єднати поселення, об'єднатися [7].

Польський історик Владислав Побуг-Гурський пише, що наприкінці XIX ст. в Лучинці проживало 960 православних і 6 католиків [2, с. 46].

Євфимій Сіцінський, описуючи містечко Лучинець, виділяє наступне: «У местных обывателей Л. (Лучинець. – Авт.)

делиться на несколько частей: первое, собственно Лучинец или Местечко, находится на правой стороне реки и населена по преимуществу евреями; вторая, так называемая Ветрянка, на левой стороне реки; третья, расположенная в длину довольно крутого берега безимянной речки, именуется Богоносковкой...; четвертое, Долина, расположена по болотистой местности, при впадении безимянной речки в Немию» [3, с. 859]. Є. Й. Сіцінський вважає, що містечко було вже заселено наприкінці XVI століття, наприкінці XIX століття в ньому проживало понад тисячу православних селян, а також значна кількість євреїв і католиків; населення переважно займається землеробством, а також ремеслами – шевством, теслярством, ковальство та ін. [3, с. 859].

2. Мікротопоніміка

2.1. Кутки села

«**Місто**», «**Містечко**» – центральна частина села Лучинець. Колись воно було містечком, а в 1923 – 1933 рр. районним центром. За розповідями старожилів по всьому місту розходяться багато підземних ходів, які протягуються за межі села. Скільки їх і куди ведуть – достеменно невідомо.

Основна частина містечка була заселена евреями, які будували двоповерхові будинки (на першому поверсі розташовувалися магазин, лавка, майстерня, а на другому – житло), знаходилося великий базар і торговиця. На базарі можна було купити все: від синьки і вапна до домашньої ковбаси на вибір. Містечко Лучинець процвітало. Пройшли роки, багато що змінилося, але назва цієї частини села залишилась. Сьогодні тут знаходяться вулиці Соборна, Назарка та частина вулиць Руданського і Бондаря.

«**Сільгостехніка**» – куток села, де за радянських часів було велике підприємство по ремонту тракторів і виготов-

ленню запчастин до них, де працювало багато кваліфікованих спеціалістів. Великі потужні майстерні, автопарк, контора, їдальня, клуб, для людей збудовані два двох поверхові будинки... Зараз залишилась назва, руїни і проживає декілька сімей [4].

«**Підстанція**» – куток села, де знаходиться підстанція підприємства «Мурованокуриловецькі електромережі» [8].

«**Посьолок**» або «**Молодіжна**» – частина села, вулиця Молодіжна: побудована і заселена молодими сім'ями у радянські часи. Зараз тут найбільш заселена частина села [4].

«**Громівка**» – частина села, колишнє село Громівка, розташоване по обох берегах річки Немія. Назва походить від слова «громити». Згідно переказів на полі «Пальбище» ішли бої козаків з татарами, частина козаків поселилася у цій місцевості. У цій частині села знаходяться вулиці Бондаря, Мічуріна, Ватутіна [6].

«**Куток**» – частина села у вигляді кута на правому березі річки Немія, впирається у поле сусіднього села Горай. Зараз це вулиця Шевченка тут проживає шість сімей [6].

«**Яр**», «**Ярова**» – куток села по лівий бік річки Немія. Зараз це вулиця Горького, тут проживає п'ять сімей [6].

«**Гора**» – частина села, знаходиться на горі, на лівому березі річки Немія. Зараз це вулиця Чкалова і тут проживає вісім сімей [6].

«**Вітранка**» – частина села на горбі по лівому березі річки Немія. Назва пішла від слова «вітряно». За розповідями старожилів тут стояли вітряки (млини). Зараз вулиці Малиновського та Садова, де проживають кілька сімей [6].

«**Сосни**» – куток села на горі, біля поля на лівому березі річки. Як згадують старожили, тут колись росли великі сосни. Тепер це вулиця Садова і проживає шість сімей, а сосновий лісок росте за селом і на нього теж кажуть «Сосни» [6].

«**Тепличена**» – куток села в долині, якою тече джерело

з теплою водою. Колись сільські жінки приходили сюди прати і сьогодні теж перуть. Зараз це вулиця Зоряна і тут проживає десять сімей [4].

«Колгосп» – куток села, де раніше знаходився господарчий двір колишнього колгоспу ім. Леніна (зараз СФГ «Деметра») [8].

«Богоносівка» – старовина назва частини села. Є. Й. Сіцінський звертає увагу на перекази місцевих жителів, яке говорило «что здешние обитатели некогда занимались выделкою крестиков из дерева и жести и разносили их для продажи по окрестным селениях во время ярмарок и отпустов» [3, с. 859]. Звідси і походження назви; нині тут проживає кілька сімей [2, с. 48].

«Юзина» або «Йосипівка» – куток у північній частині від села, розташований поблизу шляху Вінниця – Могилів-Подільський. Старожили переказують, що тут поселилася пані Юзя, а точніше Юзефа Уруська – мати Меланії Собанської, яка збудувала костел – звідси і назва [7]. За радянських часів тут проживало близько 300 осіб, а зараз – менше 50 [5].

«Хутір» – частина «Юзини»: в урочищі, як стверджують старожили, колись був невеликий хутір; на даний час проживає кілька сімей [5].

«Андрушівка» – частина «Юзини». Розташована в яру і тягнеться до самого лісу «Чорні лози». Походження назви невідоме. Раніше тут проживало чимало людей, а зараз ніхто не проживає [5].

«Паламар» – частина «Юзини», яр з великими скелями: тече невеличка річка Тепличена (притока ріки Немії) і тут колись був млин, були глибокі місця, де купалися, плавали і пірнали. Походження назви невідоме [5].

2.2. Поля, яри, ліси, шляхи

«Орлишин горб» – при в'їзді в село, по правий бік, на

горбочку, колись була старенька хатина під сніпками, в якій жила жінка на прізвище Немерська (сільське прізвисько «Орлиха»). Вона давно померла, тільки залишилась назва горба [4].

«Коло Пітухова» – при в'їзді в село, по лівий бік, на краю поля, колись жила заможна родина Пітухових, яка обробляла багато десятин землі. Під час колективізації сім'я покинула село, від їхнього обійстя залишився малий зарослий клапоть землі [4].

«Каноровий яр» – тут, при в'їзді в село, колись жив пан на прізвище Канор; мав багато землі, до якого належав і цей яр, звідси і походження назви [4].

«Коло Марчихи» – горб над ставом, де колись проживала жінка Ольга на прізвисько «Марчиха» (її чоловіка звали Марко, він працював бухгалтером і помер одразу після війни) – звідси і походження назви [4].

«Костьольний горб» – горб над ставом, де колись був панський маєток, проживало кілька сільських родин і знаходився костел – звідси і походження назви. Зараз тут височіє лише костел [4].

«Степанецький яр» – глибокий яр в кінці села у бік села Степанки; колись, як стверджують старожили, тут в яру збиралися гайдамаки [6].

«Баран яр» – в кінці села по правий бік невеликого яру жило кілька сімей на прізвище Баран [8].

«Гоцаків клин» – місцевість за селом, де жив з сім'єю чоловік на прізвище Гоцак, біля своєї хати він посадив великий сад. Тепер там ніхто не живе, тільки залишився сад, де люди і до цього часу збирають фрукти [4].

«Савірянів клин» – урочище на південь від села; походження назви невідоме [8].

«Куратник» – частина поля за селом, де за радянських часів була птахоферма [4].

«Пальбище» – поле за селом. За переказами на цьому

полі козаки билися з татарами, загинуло багато людей (було «погромище»). На цьому полі зберігся великий хрест, за яким доглядає житель села Іван Петрович Живилко. Колись існувало село Громівка, яке згодом увійшло до складу містечка Лучинець. Назва поля тісно пов'язана з подіями козацьких часів [6].

«Пилипи» – назва поля за селом, назва пов'язана з подіями другої половини XVIII століття. У 1765 році, з приходом російських військ на Поділля обезлюднили села, де мешкали старообрядці – втікачі з Росії, яких на Поділлі називали «пилипони». Після входження Поділля до складу Російської імперії, «пилипонів» виселили, а їхні будинки роздали російським підданам на умови сплати чиншу (викупу). На Поділлі таким чином було ліквідовано 103 господарств «пилипонів» [7]. Сьогодні тут садиб немає, але назва «пилипи» збереглася [8].

«Рутка» – поле, болотиста місцевість, де після дощу накопичувалася вода кольору іржі, що свідчило про наявність болотної руди, з якої здавна виплавляли залізо. Назва походить від слова «руда» [6].

«Пасіка» – поле під селом Конатківцями Шаргородського району, вздовж лівого берега річки Немія. На цьому полі колись була колгоспна пасіка. Згідно переказів у 1941 році їхав мадярський обоз, вояки побачили вулики й захотіли меду. Підійшли до вуликів виймати рамки, поперевертали вулики. Бджоли розлютились і почали не милосердно жалити кривдників. Ті рятувалися як могли: стріляли, у воду пірнали, в болото лізли ... [6].

«Могилівський шлях» – шосейна дорога, веде з Могилева-Подільського у місто Бар. Збереглися криниця [6].

«Тропівський шлях» – шлях до в села Тропова Могилів-Подільського району [8].

«Сталінська дорога» – шосейна дорога Вінниця – Могилів-Подільський. Назву отримала від того, що у 1930-ті ро-

ки в'язні таборів її будували [4].

«**Топольки**» – шосейна дорога, що веде від дорги Вінниця – Могилів-Подільський через Лучинчик в Лучинець, Млинівку, Плоске. Дорога обсаджена тополями, звідси і назва [4].

«**Сабарін**» – ліс, розташований далеко за селом під «Могилівським шляхом». Колись ліс належав поміщику Сабарову [6].

«**Ріжок**» – ліс, що прилягає до «Сталінської дороги», має конфігурацію рогу, звідси і назва [4].

«**Чорні лози**» – ліс, назва якого старожили пояснюють тим, що восени, коли облітало листя, під час дощу кора дерев ставала чорною [7].

3. Гідроніми

«**Григоркова криниця**» – криниця з цілющою водою; неподалік жив чоловік на ім'я Григорій, який це джерело впорядкував – звідси і назва [4].

«**Гуринова криниця**» – мурована криниця у городі Василя Гурина [8].

«**Горальня**» – джерело, звідки колись брали воду для потреб Лучинецького гуральні – звідси і походить назва [8].

«**Міська криниця**» – криниця в «Місті» – найбільша, найглибша (більше 50 м) і найдавніша криниця села. Воду з криниці брали для потреб панського маєтку ще в XVII столітті. Користуються водою криниці і сьогодні [6].

«**Мінінова криниця**» – глибока мурована криниця неподалік садиби Миколи Мініна, звідси і походження назви [4].

«**Немія**» – річка, назва, за переказами, назва походить від слова «немита», тобто брудна вода. Річка бере початок в селі Терешки Барського району, і є притокою Дністра [4].

«**Дерло**» – річка, притока Немії; за переказами під мос-

том через річку колись розбійники під мостом «обдирали», тобто грабували людей – звідси і походження назви [6].

«**Пасіка**» – ставок на полі «Пасіка» [6].

«**Круча**» – два невеликих ставки в долині, до яких крутий під'їзд – звідси і походження назви [8].

«**Громівський**» – невеликий ставок, розміщений на «Громівці» – звідси і походження назви [8].

«**Міський**» – ставок розміщений в центральній частині села – «Місті». За переказами, під ставком знаходяться підземні ходи. Також існує легенда, що, коли пани тікали, то з горба пускали в ставок бочки з золотом [4].

Джерела та література:

1. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – Київ, 1972. – 778 с.

2. Степан Нешик, Вадим Вітковський. Зелений рай / Степан Нешик, Вадим Вітковський. – Серія «Село і люди». – Вип. I. – Вінниця : ФОП Рогальська І. О., 2013. – 360 с.

3. Приходи и церкви Подольської єпархії. Под редакцией священника Еафимия Сецинского. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2009. – 996 с. – (Бібліотека української краєзнавчої класики).

4. Запис автора 26 жовтня 2016 року від Фурман Світлани Леонідівни, 1968 р. н., жительки села Лучинець Мурованокуриловецького району Вінницької області.

5. Запис автора 12 листопада 2016 року від Боднара Михайла Васильовича, 1934 р. н., жителя села Лучинець Мурованокуриловецького району Вінницької області.

6. Запис автора 20 травня 2017 року від Коваля Володимира Івановича, 1952 р. н., жителя смт Муровані Курилівці Вінницької області.

7. Запис автора 15 червня 2017 року від Ревуцького Володимира Артемовича, 1953 р. н., жителя села Снітків Мурованокуриловецького району Вінницької області.

8. Запис автора 1 липня 2017 року від Коваля Анатолія Миколайовича, 1952 р. н., жителя села Лучинець Мурованокуриловецького району Вінницької області.

*Людмила ДЕНИСОВА,
Лідія КОЧЕРЖУК*

ТОПОНІМІКА СЕЛА НАДДНІСТРЯНСЬКЕ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

1. Назва села

Село **Наддністрянське** (до 1965 року Березова) знаходиться в одному з найкращих мальовничих куточків Поділля [1, с. 465]. Стара назва села походила від слова «береза», адже в цій місцевості був березовий ліс [1, с. 465]. Євфимій Сецінський відзначав: «...село окруженное с южной и восточной стороны горами, расположено на возвышенной местности при реке Днестре, на границе Ушицкого уезда. Почва – частью черноземная, а главным образом глинистая, известково-песчаная и каменистая... Главное занятие – хлебопашество... Предание утверждает, что первоначально село было на берегу Днестра, на урочище Подих, где есть несколько каменных крестов, указывающих место древнего кладбища» [2, с. 609]. Наприкінці XIX століття населення села складало понад 2 000 осіб переважно українців православного віросповідання [2, с. 609].

2. Мікротопоніми

2.1. Кутки, вулиці

«**Причепилівка**» – куток у східній частині села, за яром. Був заселений вже тоді, коли село існувало, тобто його ніби «причепили» до села [9].

«**Довга**» – куток у східній частині села; назва походить від розташування єдиної вулиці – досить довгої за протяжністю.

«**Волова**» – куток на західній частині села, неподалік від Дністра. Тут колись була велика воловня, де тримали волів, звідси і походження назви [9].

«**Граби**» – куток у північно-східній частині села; назва походить від слова «граб», тобто колись тут був грабовий ліс [9].

«**Рачкевич**» – вулиця, названа на честь Євдокії Яківни Рачкевич, у дівочтві – Андрійчук (народилася 22 грудня 1907 – померла 7 січня 1975 р.) – радянської військової льотчиці, учасниці Другої світової війни, комісара 46-го гвардійського нічного бомбардувального авіаційного полку, гвардії підполковника, Героя Радянського Союзу, яка народилася у селі Березова [1, с. 465].

«**Лиса**» – пагорб над Дністром, на якому лише росте трава, звідси і назва [9].

2.2. Поля, ліси, урочища, пагорби

«**Сокирча**» – в період колективізації бракувало орної землі і вирішили зробити додаткові резерви в лісовому масиві. Столітні дерева вирубували сокирами, від цього і пішла назва поля [3].

«**Дубина**» – лісовий масив поблизу шосейної дороги Чернівці – Київ; тут переважають насадження дуба – звідси і походження назви [3].

«**Тарасів дуб**» – за переказами, в отамана Тараса випала

люлька з тютюном. «Не хочу, щоб дісталась вона вражим ляхам!» – крикнув отаман і почав шукати в траві нерозлучну супутницю в походах. Тут і взяли вороги Тараса. Прив'язали його до дуба і живцем спалили. Звідти і пішла назва [4].

«Пам'ятник у лісі» – під час Другої світової війни німецькі окупанти розстріляли у лісі «Дубина» 24 жителів села Нишивці, на цьому місці споруджено пам'ятник [7].

«Підділ» – урочище над Дністром: там колись існувало перше поселення [2].

«Панський погріб» – на березі Дністра, в урочищі «Підділ», до цього часу зберігся погріб, збудований за поміщика Чихачова для зберігання виноматеріалів (над Дністром було насаджено виноградники) [9].

«Одайки» – урочище; можливо, селяни в цій місцевості постійно вирощували коноплю (таку ділянку землі на Поділлі називали «одая») [9].

2.3. Скелі, печери

«Тарасова скеля» – на згині річки Дністер неподалік від села височить скеля. За переказами, саме це мальовниче місце описав Микола Гоголь у повісті «Тарас Бульба» [5].

«Печера» – горбиста місцевість поблизу села, в глибині якої знаходиться печера довжиною понад 8 км [3].

«Курган» (або «Турецький курган») – так називають місцевість в урочищі «Одайки», яке знаходиться в лісі «Дубина», за 3 км від шосейної дороги Чернівці – Київ. Там насипано курган [8].

3. Гідроніміка

«Довга криниця» – криниця, викопана і вимурувана Василем Гавришем наприкінці минулого століття, знаходиться в східній частині села (куток «Довга»); назва походить від

того, що тут знаходиться одна довга вулиця [9].

«**Лелекова криниця**» – знаходиться в центрі села; назва пов'язана з тим, що колись поряд росла грушка, на якій було лелече гніздо [9].

«**Верховина**» – джерело з цілющою водою; назва походить від місцевості, де знаходиться джерело: починається на підвищенні [6].

«**Бесідка**» – струмок, розташований на високому пагорбі, впадає в Дністер, бере початок з чистої криниці. За переказами, ще в давнину, після важкої роботи, збиралися хлопці та дівчата на відпочинок на пагорбі, з якого видно все село, як на долоні; посідають на м'який трав'яний килим і бесідують. Звідси і походження назви криниці і струмка [7].

«**Гавчинське**» – джерело неподалік Дністра, на околиці села. За переказами, колись біля самісінького Дністра жили люди. Коли захворіла жінка, то чоловік пішов шукати цілющу воду. Він повернувся з глечиком води, напоїв дружину і вона одужала. Джерело назвали в старовину «Гавчинське» тому, що коли у сусідньому селі Рудківці гавкали собаки, то на околиці Березови було чути відлуння [8].

«**Дністер**» – річка; колись на березі цієї річки було перше поселення, але тепер село знаходиться на рівнині за два кілометри від Дністра [4].

Джерела та література:

1. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – Київ, 1972. – 778 с.

2. Приходи и церкви Подольской епархии. Под редакцией священника Евфимия Сецинского. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2009. – XII+996 с. – (Бібліотека української краєзнавчої класики).

3. Запис автора 1993 року від Ліщинського Івана Антоновича, 1909 р. н., жителя села Наддністрянське Мурованокуріловецького району Вінницької області.

4. Запис автора 2016 року від Дяка Івана Тимофійовича, 1931 р. н., жителя села Наддністрянське Мурованокуриловецького району Вінницької області.

5. Запис автора 2016 року від Паламарчук Марфи Йосипівни, 1936 р. н., жительки села Наддністрянське Мурованокуриловецького району Вінницької області.

6. Запис автора 2016 року від Броня Василя Васильовича, 1979 р. н., жителя села Наддністрянське Мурованокуриловецького району Вінницької області.

7. Запис автора 1993 року від Ільніцкого Івана Петровича, 1897 р. н., жителя села Наддністрянське Мурованокуриловецького району Вінницької області.

8. Запис автора 1993 року від Майбороди Марини Василівни, 1895 р. н., жительки села Наддністрянське Мурованокуриловецького району Вінницької області.

9. Запис автора 5 липня 2017 року від Паршенко Галини Василівни, 1958 р. н., жительки села Наддністрянське Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Валентина ГРЕБЕНЮК

ТОПОНІМІКА СЕЛА СНІТКІВ МУРОВАНО КУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

1. Назва села

Село **Снітків** – це чарівний куточок придністровської частини Східного Поділля, яке лежить, наче на долонях, у неглибокій улоговині обабіч річки Караєць. Яблуневі сади, Юрків лісок і ліс Подунайчик, урочища Мацьова, Голубовичі, Кайчиха обступають село з усіх сторін. В'їхати чи увійти в село можна із Котюжан, Долинян, Кривохижинців,

Курашівців, Супівки, Польового, Вільшанки, Морозівки. Велика кількість давно прокладених нашими предками доріг свідчить про те, що Снітків був таким населеним пунктом, з яким мешканці навколишніх сіл завжди мали велику потребу у зв'язках – торговельних, адміністративних, релігійних.

Перші згадки про поселення відносяться до XIII століття [4].

У польських джерелах Снітків згадується як поселення на річці Караєць, вже в XVI ст. Для поляків Снітків завжди був військовим поселенням. Походження назви села остаточно не з'ясоване, документальних архівних підтверджень чи пояснень немає. Але відомо, що село з назвою Снітків існувало ще задовго до 1720 р., бо саме в 1720 році Снітків став містечком. Це підтверджує і «Привілей, дарований польським королем Августом II містечку Снітків»: «...зважаючи на виняткові заслуги Франциска Богуша..., зважаючи на його до нас низьке прохання про те, щоб він міг у своєму спадковому маєтку, що іменується Снітків, у повіті Лембурзькому Подільського воєводства, розташувати і побудувати містечко Снітків за німецьким правом, що зветься магдебурзьким» [4].

Найвірогідніше свою назву поселення отримало від імені (чи прізвища) свого першого поселенця і зберіглася ця назва і в часи Речі Посполитої, і до нинішнього дня. Можливо, це українське поселення стало так називатися, коли там з'явився польський власник Снітко, чи ціла родина Снітків. Або це було поселення, яке заснували українці Снітки, але його назву із зміною власника не стали міняти [4].

2. Мікротопоніми

2.1. Кутки села, хутори

«Місто» – центр Сніткова, найстаріша частина містеч-

ка, де проживали виключно євреї. Там були їхні будинки, магазини, синагога, хедер. Зараз – центр села. Тут розташовані школа, магазини, пам'ятник полеглим воїнам односельчанам, які загинули у роки Другої світової війни. До війни тут було більше сотні будинків, а зараз приватних садиб немає. Залишилося чотири будівлі довоєнного часу. За переказами, в «Місті» існує багато підземних переходів [5].

«**Адамівка**» – нині вулиця Студентська; стара назва кутка «Адамівка» назва походить від прізвища першого поселенця – якогось Адама [5].

«**Вітрянкa**» – район вулиці Весняна біля річки Караєць. Куток межував із панським парком і садом; назва радянських часів «Перша бригада». Походження назви кутка невідоме [2].

«**Іванівка**» – район вулиці Мічуріна. Заселення почалося у 1950-х рр. : першим поселився Іван Пасічник [2].

«**Караєць**» – куток села – всі вулиці на правому березі річки Караєць [2].

«**Ксьонзів хутір**» – колишній хутір, колись належав до Снітківської Юридики. Тут жив ксьондз. Залишилися окремі дерева саду, руїни будівель і криничка [1; 2].

2.2. Ліси, поля, долини, яри

«**Подунайчик**» («**Задунайчик**») – найдавніший ліс на схід від села, улюблене місце відпочинку жителів Сніткова. Походження назви невідоме [3].

«**Юрків ліс**» – ліс, розташований на південь від села у напрямку села Морозівка. Колись належав Снітківській Юридіці – ксьондзу і костьолу. Походження назви невідоме [1].

«**Бурдеї**» – поле вище «Попового ставка» у напрямку села Котюжани. Під час чуми люди тікали сюди із Сніткова, будували землянки (бурдеї), і деякий час в них жили – звідси

походження назви [6].

«**Голубовичі**» – поля між «Ярмовою долиною» і селом Супівкою. Походження назви невідоме [3; 6].

«**Дубина**» – поле, розташоване у напрямку села Котюжани: назва походить від слова «дуб». Можливо, тут колись був дубовий ліс [3; 5; 6].

«**За лісом**» – поле за «Подунайчиком» [5].

«**За Стадніковими городами**» – поле, розташоване у напрямку села Курашовець. Походження назви невідоме [1; 2; 6].

«**Зруб**» – поле, розташоване у напрямку села Кривохиженець. У давні часи там ріс дубовий ліс, який зрубали – звідси і походження назви [1; 2].

«**Кайчиха**» – поле, розташоване у напрямку села Кривохиженець. Походження назви невідоме [1; 2].

«**Мацьова**» – поле, урочище, долина. Розташоване у напрямку села Долиняни. Походження назви невідоме [3].

«**Середній горб**» – поле між двома ставками. Можливо, назва відображає географічне положення об'єкту [5; 6].

«**Участки**» – земельні наділи, які надавалися у 1920-х рр. жителям села; розташовані у напрямку села Долиняни [3].

«**Штани**» – поле, розташоване у напрямку села Супівка [3].

«**Бирлинська**» – долина між селами Снітків і Польове. З правої сторони дороги на село Супівка до 60-х років ХХ століття посеред поля стояв великий камінний хрест, який розбили, бо заважав колгоспу орати і сіяти. Куски цього хреста затягнули трактором на православний цвинтар. Це місце завжди називали і називають – «Біля хреста».

За переказами, це був хрест цвинтаря села Бирлі (Барлі) і стояв він там з незапам'ятних часів. Саме ж село Бирлі було там, де зараз лісосмуга, яка розділяє поля сіл Сніткова і Польового (колишній Бирленець Польовий) за Бирлинською долиною. Воно знаходилося по обидві сторони нинішньої до-

роги до села Польове і по обидві сторони нинішньої лісосму- ги. Зараз там снітківське пасовище, снітківське поле і поле села Польове. За переказами, усіх жителів цього села вирі- зали татари. Можливо, що вони померли і під час епідемії. На місті, де було село, колись і тепер можна знайти багато різних черепків – єдиної ознаки, що там було поселення. Ка- жуть, що на місті, де було село Бирлі, час від часу влітку з'являється на мить голубе полум'я. На самій же «Бирлин- ській долині» нібито був монастир, який запався під землю. На цьому місті утворилося озеро. Зараз – це мочар по праву сторону дороги на село Польове, навпроти кринички, яка бу- ла колись викопана батьком на місті загибелі сина. Ймовірно, що це могла бути і криниця мешканців села Бирлі [3; 6].

«Дубина», «Жолобки» – долина, розташована по праву сторону дороги на село Котюжани, біля кар'єру. Походження назви невідоме [5; 6].

«Карасць» – долина, якою тече річка Карасць [1; 6].

«Котюжанська» – долина між супівським і снітківськи- ми полями до Вільшанки. Інша назва – «Плакуча долина». Місце, де було вбито дуже багато людей під час якоїсь битви з татарами [1; 6].

«Попова» – долина, розташована від «Подунайчика» до «Мурованого ставу» («Попів став»). На «Поповому горбі» – від лісу до ставу – і досі є криничка. Біля неї щороку моли- лися за худобу, щоб не було хвороб і падежу. Біля кринички був кам'яний хрест; назва кринички не збереглася. Поход- ження назви невідоме [4; 6].

«Широка долина» – долина від саду до села Рясного та «Віхтиної долини». Нею протікає річка Карасць. Назва відо- бражає розміри долини [1; 3].

«Ярмова долина» – долина, розташована від кринички «Вербки» до сіл Доляни і Михайлівці. Назва походить від прізвища чоловіка, який, можливо, тут проживав. Вздовж обох берегів річки Карасць, від її початку (село Чубачівка

Барського району) та «Яремовою долиною» (село Снітків) на площі 10 га з'явився ареал диких ірисів (болотяних півників). Періодично ірисид масово зацвітають. У пору цвітіння ірисид «Яремова долина» надзвичайно красива. Уже кілька років у цю пору сюди прибувають туристи, щоб помилуватися цим незайманим куточком природи. З 2012 року «Яремова долина» має статус державного заказника [3; 4].

«**Ярок**» – неглибокий яр, який тягнеться від ставка «Водокачка» до дороги на село Котюжани [4].

3. Гідроніми

3.1. Річки, ставки, кринички

«**Караєць**» – річка, бере свій початок біля села Чубачівка Барського району, протікає через Снітків у напрямку села Морозівка. У польських джерелах цю річку названо Краєць. Від слова «краяти» – щось ділити, розділяти, або від слова «край», яке означає кінець, межу чогось. Є припущення, що татари називали її Кара-яїк – «Чорна річка».

Існує інша версія назви річки: вона походить від слова «кара». Татари непокірних українців карали, вбивали і кидали їх у цю річку. Звідси і така страшна назва.

М. Грушевський у своїй праці «Барське староство» називає цю річку Коробець, що означає «жолоб», «жолобок», «западина», «заглиблення» між скелями, горами. Можливо, що усі варіанти і версії мають право на життя, адже річка протікає через багато сіл, і у ті часи кожне поселення могло давати їй свою, місцеву назву [4].

«**Тинна**» – річечка, ліва притока Карайця – починається від «Адамівки». Назва походить від слова «тинна», що означає «болотяна» [6].

«**Водокачка**» – став біля «Середнього горба», де колись була водокачка [5].

«Кадилкові ставки» – ставки за Снітковим у напрямку села Долиняни. Походження назви невідоме [1].

«Панський став» – став у селі, викопаний за часів поміщиків Дзержків [2].

«Мурований (або Попів) став» – ставок за селом [3].

«Юрків став» – ставок, знаходиться у південній частині села, біля «Юркового лісу». Походження назви невідоме [1; 3].

«Арсенькова» – криниця, знаходиться на дорозі до церкви, на перехресті біля садиби Панчук Гани. Ймовірно, що цю криницю викопав чоловік на ім'я Арсеній [3].

«Баддя» – криниця біля садиб Валентина Оніщука і Анатолія Павлука. Досить глибока криниця, повноводна – звідси і походження назви [6].

«Вербка» – найвідоміша криниця в селі. Її появі завдячують Семену Вербіцькому, який жив у центрі Сніткова біля старої дерев'яної церкви. У нього було власне поле при дорозі до Долинян. У 1925 році він розкопав біля свого поля джерело, щоб було чим закропитися у літню спеку.

У нього вдома важко хворіла дружина. Чоловік щодня приносив їй з польової кринички свіжу воду і та почала одужувати. Прожила вона 86 років. Після цього до джерела почало ходити багато людей: вони викопали глибшу криничку, обклали дерев'яним цебриням, встановили хрест. Після організації колгоспу Федір Добранюк на прізвисько «Кізя» хотів повалити хрест: він йому нібито заважав обробляти колгоспні поля. Люди не дали цього зробити. Хрест все-таки розбили. Зробив це Юзько Стаднік, після чого став калікою. Вже будучи хворим, він поставив новий хрест, який стоїть і досі. Люди дали Юзькові Стадніку прізвисько «Хрестина».

Криничку щороку чистили, особливо впорядковували перед святом Чесної Глави. На свято люди йшли до криниці, читали молитви, просили в Бога дощу, якщо спека все палила на полях, а хворі – просили здоров'я [1; 6].

«Габрова» – криниця біля садиби Петра Столяра. Походження назви невідоме [5].

«Геронкова» – криниця на «Адамівці», біля садиби Франка Опольського. Походження назви невідоме [3; 5].

«Коло пошти» – криниця на «Адамівці», біля садиб Сергія Островського і Миколи Кукавського. Колись там неподалік була пошта – звідси і походження назви [5].

«Ксьондзишена» – криниця, колись була біля садиби Теклі Ксьондз – звідси і походження назви [3].

«Ксьонзова» – криниця знаходиться на «Ксьонзовому хуторі»; вода дуже холодна і смачна [1; 2].

«Маркова» – криниця, знаходиться біля дороги на село Супівку Барського району. Походження назви невідоме [3].

«Менджиловського» – криниця біля садиби Миколи Гребенюка. Назва, на думку старожилів, походить від прізвища чоловіка, який її викопав [4; 6].

«Михайловського» – криниця біля річки Караєць, поблизу моста. Походження назви невідоме [1; 2].

У свій час, містечкові євреї брали воду з «Ксьондзишиної криниці», з криниці біля Юрія Козака, із «Бадді», а також привозили в бочках воду з кринички, яка була на «Широкій долині» (коло саду) [6].

Джерела та література:

1. Запис В. А. Ревуцького 20 квітня 2003 року від Гончар Сабіни Віталіївни, 1925 року народження, жительки села Снітків Мурованокуриловецького району Вінницької області.

2. Запис В. А. Ревуцького 10 липня 2003 року від Дончук Софії Віталіївни, 1935 року народження, жительки села Снітків Мурованокуриловецького району Вінницької області.

3. Запис В. А. Ревуцького 5 серпня 2003 року від Опольської Ганни Мартинівни, 1937 року народження, жительки села Снітків Мурованокуриловецького району Вінницької області.

4. Запис автора 20 серпня 2015 року від Ревуцького Володимира Артемовича, 1953 року народження, красназнавця, жителя села Снітків Мурованокуриловецького району Вінницької області.

5. Запис В. А. Ревуцького 20 жовтня 2002 року від Толстої Марії Станіславівни, 1921 року народження, жительки села Снітків Мурованокуриловецького району Вінницької області.

6. Запис В. А. Ревуцького 15 вересня 1999 року від Яніцького Антона Йосиповича, 1922 року народження, жителя села Снітків Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Юрій ЯЦЕНТЮК

ПЕРСПЕКТИВНІ ДО ЗАПОВІДАННЯ ТЕРИТОРІЇ МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ

Сьогодні природа Мурованокуриловецького району зазнала докорінного перетворення під впливом антропогенної діяльності людини. Залишки квазіприродних ландшафтних комплексів, що є запорукою стійкості у географічній оболонці, займають мізерні площі. Внаслідок цього зменшується біотичне та ландшафтне різноманіття території, погіршуються стан навколишнього природного середовища та умови життєдіяльності людини. Це призводить до збільшення захворюваності та смертності населення. Тому важливим є збереження ще існуючих «острівців» природи у заповідних об'єктах.

Перспективним є створення на території Мурованокуриловецького, Могилів-Подільського, Ямпільського та Чернівецького районів Вінницької області національного природного парку «Подільсько-Дністровський». Основою для нього будуть служити існуючі регіональні ландшафтні парки «Дністер» та «Мурафа». Регіональний ландшафтний парк

«Дністер» створено у Могилів-Подільському та Ямпільському районах. Але проект у науковому обґрунтуванні його створення передбачав і Мурованокуріловецький район.

Перспективний національний природний парк «Подільсько-Дністровський» пропонується створити на південному заході Вінницької області. Він буде займати долину річки Дністер від межі Вінницької та Хмельницької областей до міста Ямпіль. Крім цього, парк включатиме долини лівих приток Дністра – річок Жван, Караєць, Лядова, Немія, Дерло, Серебря, Мурафа.

Найбільшу геологічну цінність цієї території мають відслонення порід вендського віку – останнього підрозділу протерозою з інтервалом 650 – 570 млн. років. Окремі відслонення визнані стратотиповими як геологічні пам'ятки світового значення (геосайти). На цій території існує багато відслонень сеноману, що представлені вапняками, глинами, трепелами, опоками та кременем.

Серед вендських відкладів в дослідженому регіоні добре представлена валдайська серія, яка розчленовується на могилівську, яришівську та нагорянську світи. Кожна з названих світ складається з окремих верств: могилівська – з ольчедаївських, ломозівських і ямпільських; яришівська – з лядовських, бернашівських, бронницьких і зінківських; нагорянська – з джуржівських і калуських [1, с. 24 – 25].

Найкращі відслонення названих верств розміщуються: ольчедаївські верстви – по долині р. Лядова, південніше с. Котюжани до с. Нижчий Ольчедаїв та по р. Жван, в північних околицях Мурованих Курилівців; ломозівські – також по р. Лядова, від с. Вищеольчедаїв до с. Іракліївка, та по р. Жван, від південних околиць Мурованих Курилівців до гирла р. Тереміж; ямпільські – вздовж річкових схилів Дністра, вище гирла р. Жван; лядовські – по р. Лядова, від с. Нижчеольчедаїв до с. Слобода-Яришівська; бронницькі – в пригирловій частині річки Жван; зінківські – по річках Жван в рай-

оні с Галайківці, Караєць в районі села Нишівці; джуржівські – в тих самих місцях, що і зінківські; калюські – в пригирлових частинах річок Жван і Караєць [2, с. 22 – 25].

На досліджуваній території сформувались флювіальний, карстово-суфозійний, біогенний, та антропогенний типи морфоскульптур, а також обумовлені процесами вивітрювання та гравітації форми рельєфу. Флювіальна морфоскульптура представлена річковими долинами, балками, ярами, ерозійними промоїнами та борознами, конусами виносу тимчасових водних потоків.

На території перспективного національного природного парку «Подільсько-Дністровський» густа мережа річкових долин, балок і ярів. Густота яружно-балкової мережі $0,75 - 1 \text{ км} / \text{км}^2$. Глибина розчленування рельєфу в основному до 100 метрів. По долині Дністра відносні висоти де-не-де сягають 200 метрів.

Річка Дністер та її притоки мають U-подібні долини, що часто переходять в каньйоноподібні форму. Глибина річкових долин до 100 – 150 метрів. Русла річок звивисті, меандрують по нешироким заплавам.

На широких днищах U-подібних річкових долин добре виражена заплава. Глибоке розчленування території долинами річок, балками та ярами обумовило наявність схилів значної протяжності, різної крутості, форми та експозиції. Крутизна схилів варіює у межах від $1,5^{\circ}$ до 90° із переважанням схилів крутизною $30 - 45^{\circ}$. Багато річково-долинних комплексів мають стрімкі скелясті урвища в нижній частині схилів. Значно поширені скелясті ущелини з крутими схилами. Яружно-балкова система вирізняється великою розгалуженістю.

У межах досліджуваного регіону нараховується значна кількість кар'єрів різного віку і походження. Переважає добування корисних копалин відкритим способом. Виникнення у кар'єрах унікальних «стінок» дає можливість включити їх

до розряду заповідних геологічних об'єктів. Оригінальні та унікальні форми рельєфу утворюють стародавні розробки вапняків у межах Придністровських Товтр. Старі каменярні та кар'єри перетворились у справжні сховища реліктових і ендемічних рослин.

Особливими є урочища «стінки». Вони відзначаються унікальними ландшафтами, найтеплішим кліматом, тому територію Вінницького Придністров'я називають «теплим Поділлям». Тут висока лісистість, багате флористичне різноманіття, значна рекреаційна ємність, оптимальні природні умови, відносно незначна господарська освоєність, незначне техногенне навантаження й забруднення довкілля. Більшість «стінок» необхідно взяти під охорону держави як геологічні пам'ятки природи.

За геоботанічним районуванням територія перспективного національного природного парку «Подільсько-Дністровський» знаходиться у Центральноподільському окрузі грабово-дубових і дубових лісів та суходільних луків Української лісостепової підпровінції лісостепової зони. На цій території охороняються рідкісні для Поділля лісові угруповання з реліктової флори (дуб скельний і пухнастий, скополія карніолійська та орхідеї).

У заповідних грабових дібровах широко представлені цінні лікарські рослини барвінок малий, цмин пісковий, валеріана висока, звіробій продірявлений, горицвіт, сон-трава орхідеї. Серед заповідних ботанічних об'єктів найчисельнішими є вікові дуби. Серед видів регіональної охорони: горицвіт весняний, анемона лісова, барвінок малий і трав'янистий, півники угорські, сальвінія плавуча, зозулинець блощичний.

Представники степової рослинності: вишня степова, мигдаль степовий, терен, горицвіт весняний, зіновать руська, келерія струнка, ковила волосиста, костриця борозниста, молочай несправжньоохрящуватий, осока гірська і низька, тимофіївка степова, чебрець український, чина панноська, шавлія

поникла.

До середземноморської рослинності відносять дерен справжній, гордовина, купина широколиста, осока парвська, скумпія, шоломниця висока.

На цій території поширені такі рідкісні, ендемічні та реліктові види: берека, бруслина мала, льон бессарабський, мінуарція дністровська, молочай багатоколірний, рокитник Блоцького, рокитник подільський, таволга польська, тонконіг різнобарвний, хвощ великий, цибуля круглонога і подільська, чина ряба, шиверекія подільська, любка дволиста, фіалка собача, зірочник лісовий і звичайний, арум Бессера, мальва круглолиста, відкасник татарниколистий, миколайчики польові, ваточник сірійський, бруслина карликова, шипшина собача, глід звичайний, плющ, борщівник, бронзівка смердюча та інші.

Багатий і тваринний світ цієї території. Домінуючими видами серед ссавців є лисиця звичайна, заєць русак, ондатра, їжак звичайний, тхір чорний, куниця лісова, білка, по берегах річок видра – занесений до Червоної книги України вид. На схилах річкових долин мешкає ще один червонокнижний вид – борсук. У лісових масивах зустрічається козуля європейська та свиня дика.

Орнітофауна досить багата. Серед лісових видів зустрічаються зелений, великий і малий строкаті дятли, чорний та співочий дрозди, великий яструб, повзик, зяблик, синиці, сойка. На степових ділянках та агроценозах зустрічається польовий та чубатий жайворонки, вівсянка, щиглик, крук, кібчик, сойка, одуд, бджолоїдка звичайна, плиска біла та жовта, канюк звичайний, сорокопуд-жулан, чекан луговий, малинівка, коноплянка. На водоймах поширені сіра чапля, лебідь шипун, качка-крижень, мартин річковий, чирки свистунок і тріскунок, ластівка берегова, рибалочка голуба, скопа – вид, занесений до Червоної книги України [3, с. 44 – 48].

Зустрічаються ящірки зелена та прудка, вуж звичайний,

а на степових ділянках – гадюка степова.

Видовий склад риб у річках представлений карасем, в'юном, лящем, судаком, щукою, коропом, пліткою, верховодкою, пічкурком, шипівкою, йоржом звичайним. У Дністрі зустрічаються сом, чоп, стерлядь, марена дніпровська. Останні три види занесені до Червоної книги України.

Щодо ландшафтів, територія перспективного національного природного парку «Подільсько-Дністровський» розташована у межах лісостепових ландшафтів високих дністровських терас, розчленованих долинами, врізаними до кристалічних порід з сірими і темно-сірими опідзоленими ґрунтами, острівними дубово-грабовими дібровами. Це височини з антропогеновим покривом на докембрійських та палеозойських породах, перекритих палеоген-неогеновими відкладами.

Рекреаційний потенціал перспективного національного природного парку «Подільсько-Дністровський» визначено як високий. Тут існують всі передумови для розвитку рекреаційної діяльності: природні, історико-культурні, біокліматичні, пейзажно-естетичні, що дозволяє рекомендувати територію парку для проведення освітнього, культурно-пізнавального, виховного, оздоровчого відпочинку, спортивного мисливства, рибальства, розвитку екологічного й агротуризму, занять народними промислами. Це сприятиме поліпшенню еколого-економічної діяльності району.

Крім національного природного парку «Подільсько-Дністровський», у Мурованокуріловецькому районі можна виділити такі перспективні для заповідання території: «Лиса гора» біля села Жван; долина річки Жван в околицях с. Галайківці та в околицях смт. Муровані Курилівці; урочище Конищівська Дача; долина річки Караєць біля сіл Рівне та Дружба; долина річки Лядова, на південь від с. Вищеольчедаїв; долина річки Лядова, на північ від с. Котюжани; долина р. Тереміж; долина річки Немія, на північ від села Лу-

чинець; долина р. Немія від с. Лучинець до с. Плоске. Більшість з цих територій представляють собою цінні ландшафтні комплекси із каньйоноподібними долинами, лучностеповими угрупованнями рослин.

Урочище «Лиса гора» біля села Жван відзначається місцезнаходженнями лучностепової рослинності. Тут можна створити ботанічний заказник місцевого значення «Лиса гора». У долині річки Жван, в околицях села Галайківці та в околицях смт. Муровані Курилівці, сформувались цінні ландшафтні комплекси каньйоноподібної долини із лучностеповою рослинністю. Тут можна створити ландшафтний заказник місцевого значення «Колиска річки Жван».

На основі урочища «Конищівська Дача», на півночі Мурованокуриловецького району, з метою охорони типових подільських дібров можна створити лісовий заказник місцевого значення «Конищівський».

У долині річки Караєць, біля сіл Рівне та Дружба можна створити ландшафтний заказник місцевого значення «Караєцькі стінки». Тут сформувалась каньйоноподібна долина р. Караєць з особливими урочищами крутих схилів – «стінки». Вони зайняті лучностеповою рослинністю.

У долині річки Лядова, на південь від с. Вищеольчедаїв сформувались ландшафтні комплекси крутих схилів із лучностеповою та лісовою рослинністю. Тут можна створити ботанічний заказник місцевого значення «Лядовська Швейцарія».

Лучностепова рослинність виявлена також у долині річки Лядова, на північ від с. Котюжани. Тут можна створити ботанічний заказник місцевого значення «Вільшанські степи».

У долині р. Тереміж, від Конищева до Бахтина, на схилах каньйону також сформувались лучностепові угруповання. Тут можна створити ландшафтний заказник місцевого значення «Каньйон річки Тереміж».

По долині річки Немія, на північ від села Лучинець, на основі схилових місцевостей з лучностеповою рослинністю можна створити ботанічний заказник місцевого значення «Степи Немії».

У долині р. Немія, від с. Лучинець до с. Плоске, на ставках, сформувались боброві поселення. На їх основі можна створити зоологічну пам'ятку природи місцевого значення «Боброве поселення».

Джерела та література:

1. Географія Вінницької області / [ред. Г. І. Дениsik, Л. Ф. Жовнір]. – Вінниця: Гіпаніс, 2004. – 308 с.
2. Середнє Придністров'я. / [ред. Г. І. Дениsik]. – Вінниця: Тезис, 2007. – 431с.
3. Яцентюк Ю. В. Екомережа Вінницької області / Ю. В. Яцентюк – Вінниця: ПП «ТД «Едельвейс і К», 2011. – 128 с.

Григорій ДЕНИСИК

АДМІНІСТРАТИВНО-ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ В УМОВАХ УНІКАЛЬНОЇ ПРИРОДИ СЕРЕДНЬОГО ПРИДНІСТЕР'Я (ЯКБИ Я БУВ ГОЛОВОЮ РАЙДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ)

Що дає мені право робити таке припущення? Народився на Середньому Придністер'ї. Між Хотиним і Заліщиками пройшла моя юність. Після закінчення школи, працював два роки трактористом у колгоспі. Потім армія і навчання на географічному факультеті Чернівецького державного універси-

тету. Природу Середнього Придністер'я знаю професійно, та непогано особливості ведення господарства у цьому регіоні.

Після навчання в університеті працював у Липовецькому райкомі партії, де детально пізнав організацію партійного і господарського життя адміністративного району. Через деякий час запросили працювати на природничо-географічному факультеті Вінницького державного педагогічного університету. Тут я сформувався як науковець – доктор географічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України. За більше ніж 40 років мої наукові і життєві інтереси у тій чи іншій мірі зачіпали Середнє Придністер'я, що дає право розглянути поставлену у заголовку статті проблему – розглянути не лише з погляду науковця-географа, але й людини для якої Середнє Придністер'я – Мала Батьківщина. Тому, мій порядок дій, як голови районної державної адміністрації будь-якого Придністерського району, зокрема й Вінницької області, був би такий:

1. Не більше одного-двох місяців на початкове загальне пізнання природи, населення, господарства і культури довіреного мені адміністративного району шляхом вивчення та аналізу доступних літературно-картографічних матеріалів. Це дасть змогу познайомитися з небайдужими людьми, які раніше або зараз реально й обґрунтовано вирішують наявні проблеми району, і через них залучити до цього процесу інших фахівців, науковців та практиків. На базі наявного у районі відповідного (школи, коледжу, табору, санаторію тощо) закладу, провести 2 – 3-денний або тижневий семінар, де вислухати й обговорити думки та ідеї всіх учасників щодо розвитку району, запропонувати свій шлях дій «дорожню карту» майбутнього району.

2. Разом з науковцями обґрунтувати і створити у районі екомережу. Це не тому, що я географ і частково займаюсь розбудовою екомережі Вінницької області, а тому, що можливо краще за інших розумію значимість екомережі для

подальшого господарського розвитку району. Наявність екомережі дасть можливість чітко усвідомити які природні ресурси (землі) району можна активно використовувати зараз і у майбутньому, а які не можна чіпати заради майбутніх поколінь, щоб згадували «не злим тихим словом». Екомережа суттєво послабить апетити «сучасних» любителів наживи, нераціонального використання природних ресурсів. На основі екомереж придністерських районів у подальшому можна буде створити Дністерський національний парк (можлива й інша назва), що позитивно вплине й на розвиток окремих галузей господарства – рекреації, туризму, народних промислів тощо. Цей процес уже розпочався. Створено проект екомережі Муровано-Куриловецького і розпочато роботу над екомережею Могилів-Подільського районів.

3. Розпочав би активно, навіть прискореними темпами, розвивати традиційні для Придністер'я галузі господарства, які найбільш повно і ефективно використовують наявні туту своєрідні природні умови і ресурси, традиції та звичаї. Серед них:

- *виноградарство і виноробство*. Я не можу зрозуміти: чому є такі бренди як «Кримські вина», «Молдавські вина» та інші і до цього часу немає «Придністерських вин» та їх місцевих різновидів. Виноградарство на Середньому Придністер'ї розвивається з найдавніших часів. Різноманіття сортів винограду тут таке, що уже давно можна було (і необхідно) створити заповідну плантацію місцевих сортів, а досвіду вирощування винограду і виноробства, що на Придністер'ї передається із покоління в покоління, можуть позадрити й професіонали-виноградари. Необхідно суттєво збільшити площі плантацій *місцевих сортів* винограду, побудувати відповідної потужності сучасні виноробні заводи у кожному (Муровано-Куриловецькому, Могилів-Подільському і Ямпільському) адміністративному районів або два заводи на сумісних межах районів, і використовуючи місцевий досвід і

традиції виноробств, започаткувати придністерські бренди вин. При цьому врахувати і можливості переробки відходів виноробства, зокрема кісточок (олія), жмиху, а також випуск різноманітних соків з винограду, родзинок тощо;

- *виробництво литого цукру*. Звичайного цукру у нас достатньо і поки що великої проблеми з ціною немає. Вистачає і цукру-рафінаду пресованого колотого, який одержують з брусків цукру-рафінаду у вигляді колотих грудок масою 5,5 і 7.5 або 15 г. Подібний до нього цукор-рафінад пресований колотий з властивостями литого. Він має таку ж форму і розміри, однак міцність його вища – 35 проти 30 кг/см² і триваліша розчинність – 1 см³ за 7 хв. проти 6 хв. Два останніх види цукру-рафінаду у побуті використовуємо менше. Більш привикли до цукру піску.

Виробництва *литого і пресованого цукру рафінаду* в Україні майже немає, хоча за кордоном він ціниться дуже дорого. У порівнянні з цукром-піском и звичайним цукром-рафінадом у 3 – 4 рази. При отриманні литого цукру-рафінаду гарячий утфелю заливають в конусоподібні форми висотою 6,0 м, повільно охолоджують, зверху наливають клерсом (насичений розчин чистого цукру). При цьому клерсу міру витікання з нижньої частини форми змиває з кристалів сахарози патоку і забирає її залишки. Промивання клерсом проводять кілька разів. Потім цукор сушать, вибивають з форм і розколюють га шматки.

Процес виготовлення литого цукру-рафінаду досить трудомісткий. Частіше виробляють пресований цукор рафінад. При його виробництві утфелю пробілюють у центрифугах. Отриману рафінадну кашку (2 % вологи) пресують. Спресовані бруски висушують і після охолодження розколюють на шматки правильної форми.

Вінниччина завжди славилась вирощуванням цукрових буряків і виробництвом цукру. Однак, із 42 наявних у минулому заводів із виробництва цукру залишилось менше деся-

ти. Можливо їх зараз стільки й не треба, але шукати шляхи до виробництва привабливіших і значно дорожчих за кордоном нових видів цукру – необхідно;

- *вирощування тутових дерев (морви) тутівництво*. Ще в середині минулого століття (50 – 70 роки) тутівництво у придністерських районах було широко розповсюдженим. Про це свідчать залишки занедбаних насаджень тутових дерев, що й зараз зустрічаються на схилах долин річок, балок, а іноді й терасах Дністра. Тобто досвід є, однак підхід до тутівництва необхідний інший, з врахуванням не лише своїх потреб, але й інших держав, що у цьому зацікавлені. Як приклад – Китай. У Китаї тутівництво, крім традиційного, частково набуло іншої якості у зв'язку із введенням у кокони мікроорганізмів, що надають волокнам унікальних якостей. Тканини із таких волокон почали широко використовувати у космічній галузі і вони надзвичайно дорогі. Чому не спробувати зв'язатися з китайським посольством у Києві, розповісти і показати китайцям можливості розвитку тутівництва на Середньому Придністер'ї? І це лише один з прикладів;

- *садівництво*. Безперечно, що про садівництво на Придністер'ї багато розповідати не потрібно. Ця галузь завжди тут приносила гарні прибутки. Почала активно (переважно на ентузіазмі місцевих жителів) розвиватися й на початку ХХІ ст. Однак, підтримка держави необхідна у зв'язку з тим, що Поділля вийшло на перше місце в Україні за площами і продуктивністю садів. У сучасних садах вирощують, переважно, запозичені високопродуктивні сорти яблук, груш, слив, абрикос тощо. Варто подумати і про унікальні місцеві сорти, яких з кожним роком стає менше та створити з них заповідний сад. До речі, з місцевих сортів яблук, груш, слив, вишень, абрикос тощо, значно кращі й сухофрукти. Не менш прибутковим на Середньому Придністер'ї є й горіхові сади;

- *овочівництво* – теж не потребує на Придністер'ї особливої реклами, має вікові традиції, унікальний досвід і пре-

красну самоокупність, а сучасних заводів з переробки овочів на Середньому Придністер'ї й наприкінці другого десятиріччя ХХІ ст. немає. Великий переробний завод тут не буде рентабельним і екологічно оправданим, а у кожному адміністративному районі 1 – 2 сучасних заводи із переробки овочів – доцільні;

- *виращування тютюну й власне виробництво цигарок.* Як для науковця, що тісно співпрацює з екологами, таке виробництво виокремлювати здається некоректним. Однак, потрібно виходити з реалій сьогодення. Скільки можна завозити, переважно нелегально, з Молдови цигарки та вино, якщо їх можна виробляти і значно кращої якості, у нас? Досвід виращування тютюну на Середньому Придністер'ї неабиякий. На початку і в середині ХХ ст. майже на кожній присадибній ділянці вирашували запашний тютюн (до речі і мак), частково і в окремих колгоспах. Відродження цієї галузі, особливо разом із сучасними фабриками цигарок – принесе суттєві прибутки;

- *виращування лікарських рослин.* Такого різноманіття трав, зокрема, й лікарських, як на Середньому Придністер'ї, у межах рівнинної частини України більше немає. Природа сама підказує, що цей регіон є унікальним для виращування лікарських трав. За своїми властивостями вони не поступаються, а здебільшого й кращі, за лікарські трави вирощені в інших регіонах України. Лікарські рослини Середнього Придністер'я необхідно виводити на європейський і світовий ринки, створювати відповідні бренди.

Решта територій придністерських адміністративних районів, особливо вододільних просторів та слабо покатих поверхонь, краще зайняти, що і спостерігається, культурами з явною перевагою кукурудзи.

Розгляд доцільності розвитку місцевих промислів, рекреації і туризму потребує окремої статті, яка буде опублікована у матеріалах Могилів-Подільської конференції.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Баженов Лев Васильович, академік Української академії історичних наук (УІАН), доктор історичних наук, професор, директор Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, заслужений працівник освіти України, Почесний краєзнавець України.

Баніт Андрій Володимирович, краєзнавець (м. Вінниця).

Басістий Ігор Васильович, учитель історії Лучинецької НВК «ЗНЗ–ДНЗ», с. Лучинець Мурованоктуриловецького району Вінницької області.

Богушинський Віктор Володимирович, учитель історії, НВК «СЗШ I – III ступенів №1 – гімназія» смт Муровані Курилівці Вінницької області.

Братчук Алла Павлівна, бібліотекар Вербовецької бібліотеки-філії комунального закладу «Мурованоктуриловецька централізована бібліотечна система», с. Вербовець Мурованоктуриловецького району Вінницької області.

Валігура Ірина Миколаївна, бібліотекар I-ї категорії відділу рідкісних і цінних видань Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки імені К. А. Тімірязєва.

Войтович Валерій Васильович, викладач історії Могилів-Подільського монтажно-економічного коледжу, член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України.

Гальчак Сергій Дмитрович, доктор історичних наук, професор кафедри журналістики, реклами та зв'язків із громадськістю Вінницького державного педагогічного університету, член-кореспондент Української академії історичних наук, керівник Вінницької філії Центру дослідження історії По-

ділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, голова правління Вінницької обласної організації Національної спілки журналістів України, перший заступник голови Вінницької обласної організації Національної спілки журналістів України, заслужений працівник культури України, Почесний краєзнавець України.

Гончар Іван Петрович, кандидат економічних наук, перший заступник голови Мурованокуріловецької районної державної адміністрації.

Гребенюк Валентина Геронівна, бібліотекар Снітківської бібліотеки-філії комунального закладу «Мурованокуріловецька бібліотечна система», с. Снітків Мурованокуріловецького району Вінницької області.

Гречановська Олена Володимирівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філософії та гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету.

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, академік Міжнародної академії інформатизації, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член Національної спілки краєзнавців України.

Денисик Григорій Іванович, доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри географії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, заслужений діяч науки і техніки України.

Денисова Людмила Василівна, бібліотекар Наддністрянської бібліотеки-філії комунального закладу «Мурованокуріловецька централізована бібліотечна система», с. Наддністрянське Мурованокуріловецького району Вінницької області.

Дзюбенко Галина Михайлівна, вчитель української мови та літератури НВК с. Жван Мурованокуріловецького району Вінницької області.

Журавлівський Ігор Михайлович, культуролог, краєзнавець (м. Вінниця).

Завальнюк Костянтин Вікторович, кандидат історичних наук, головний спеціаліст відділу інформації та використання документів Державного архіву Вінницької області, член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, член Національної спілки журналістів України, Почесний краєзнавець України.

Зінько Олена Василівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету.

Зубко Ольга Євгенівна, кандидат історичних наук, спеціаліст Центру міжнародних зв'язків Вінницького національного аграрного університету, докторант кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Іваневич Лілія Анатоліївна, кандидат історичних наук, докторант Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, фінансовий консультант ТОВ «Starlife», позаштатний науковий співробітник Хмельницького міського відділу Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України, член Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка (Львів) та Національної спілки краєзнавців України, лауреат Хмельницької обласної премії у галузі мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. Костянтина Широцького.

Калитюк Таїсія Сергіївна, керівник сільського клубу, село Дружба Мурованокуріловецького району Вінницької області.

Колесник Володимир Миколайович, пенсіонер, краєзнавець, член Національної спілки журналістів України, член Національної спілки краєзнавців України, с. Бронниця Могилів-Подільського району.

Колеснік Надія Олександрівна, директор Дерешівсь-

кого сільського будинку культури, с. Дерешова Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Комарницька Любов Зіновіївна, вчитель української мови та літератури НВК с. Жван Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Косаковська Надія Василівна, краєзнавець, с. Михайлівці Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Кочержук Лідія Іллівна, пенсіонерка, село Наддністрянське Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Кравчук Олександр Миколайович, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Кривонос Ірина Олександрівна, головний зберігач фондів комунального закладу «Мурованокуриловецький районний краєзнавчий музей імені Федора Коновалюка».

Крохмалюк Роман Володимирович, заступник директора з виховної роботи НВК с. Вербовець Мурованокуриловецького району.

Кушнір Анатолій Григорович, пенсіонер, краєзнавець, с. Козлів Могилів-Подільського району Вінницької області.

Ладан Сергій Вікторович, голова Мурованокуриловецької районної державної адміністрації.

Левінчук Тамара Олексіївна, завідувача відділом обслуговування центральної районної бібліотеки комунального закладу «Мурованокуриловецька централізована бібліотечна система».

Легун Юрій Вікторович, доктор історичних наук, професор, директор Державного архіву Вінницької області.

Липецька Таїсія Іванівна, бібліотекар, с. Дерешова Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Лисий Анатолій Кононович, кандидат історичних на-

ук, доцент Вінницького гуманітарно-педагогічного коледжу, член Національної спілки краєзнавців України.

Лозовик Михайло Петрович, старший викладач кафедри фізичного виховання Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Мельник Валентина Леонтіївна, директор комунального закладу «Мурованокуриловецький районний краєзнавчий музей імені Федора Коновалюка», с. Рівне Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Модлінська Тамара Богуславівна, вчитель історії Мурованокуриловецької загальноосвітньої санаторної школи-інтернату I – III ступенів для дітей із захворюваннями серцево-судинної системи, смт Муровані Курилівці.

Мороз Віктор Степанович, кандидат економічних наук, доцент Хмельницького національного університету, член Національної спілки краєзнавців України.

Олійніченко Микола Григорович, заслужений працівник культури України, краєзнавець.

Паланичко Тетяна Степанівна, директор Винограднянського сільського клубу (село Виноградне Мурованокуриловецького району Вінницької області).

Петравчук Зінаїда Михайлівна, бібліограф-краєзнавець комунального закладу «Мурованокуриловецька централізована бібліотечна система».

Петренко Олександр Степанович, кандидат історичних наук, заступник директора Державного архіву Вінницької області.

Пірус Катерина Леонідівна, керівник фольклорно-етнографічного колективу «Душі криниця» Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Пірус Тетяна Петрівна, завідувач навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля факультету історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету

імені Михайла Коцюбинського.

Ревуцький Володимир Артемович, краєзнавець, с. Снітків Мурованокуріловецького району Вінницької області.

Реєнт Олександр Петрович, голова Національної спілки краєзнавців України, доктор історичних наук, професор, заступник директора Інституту історії України НАН України, член-кореспондент НАН України.

Рекрут Валерій Пилипович, кандидат історичних наук, референт Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України (м. Київ).

Романевич Олена Йосипівна, пенсіонерка, краєзнавець, жителька села Вищеольчедаїв Мурованокуріловецького району Вінницької області.

Романюк Іван Миронович, доктор історичних наук, професор кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Сауляк Богдан Михайлович, кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник відділу архівних наукових фондів рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України.

Семенова Тетяна Афанасіївна, бібліотекар центральної районної бібліотеки комунального закладу «Мурованокуріловецька централізована бібліотечна система», смт Муровані Курилівці.

Серветник Василь Григорович, вчитель математики НВК «СЗШ I-III ступенів №1-гімназія» смт. Муровані Курилівці, спеціаліст вищої категорії, учитель-методист.

Серветник Галина Анатоліївна, вчитель вищої категорії, викладач історії та права НВК «ЗНЗ-ДНЗ» с. Конищів Мурованокуріловецького району.

Серветник Наталія Ігорівна, бібліотекар комунально-

го закладу «Мурованокуриловецька централізована бібліотечна система», смт Муровані Курилівці.

Серветнік Олексій Олексійович, студент магістратури інституту історії, етнології і права ВДПУ ім. М. Коцюбинського.

Степанчук Юрій Степанович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Стрельбіцька Наталія Іванівна, старший викладач Хмельницького економічного університету, член Національної спілки краєзнавців України.

Терський Святослав Володимирович, доктор історичних наук, професор кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка», провідний науковий працівник Львівського історичного музею.

Тимошук Павліна Павлівна, в. о. начальника відділу освіти Мурованокуриловецької райдержадміністрації, головний спеціаліст відділу освіти Мурованокуриловецької райдержадміністрації.

Трембіцький Анатолій Михайлович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри комерційного та трудового права Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом, член НТШ і НСКУ, Почесний краєзнавець України.

Тучинський Віталій Анатолійович, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Халайцан Володимир Петрович, старший викладач Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, член Національної спілки краєзнавців України.

Черняк Василь Васильович, учитель історії та право-

знавства Білянської ЗОШ I – III ступенів Чернівецького району, член Національної спілки краєзнавців України.

Шевчук Ольга Степанівна, бібліотекар Курашовецької бібліотеки-філії комунального закладу «Мурованокуриловецька централізована бібліотечна система», с. Курашівці Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Шпаковський Сергій Михайлович, завідувач відділу охорони пам'яток історії та культури Хмельницької області, член Національної спілки краєзнавців України та член ICOMOS.

Щербатюк Валентина Анатоліївна, учителька української мови та літератури, СЗШ I – III ступенів № 2 смт Муровані Курилівці Вінницької області.

Якимцева Тетяна Миколаївна, бібліотекар Лучинецької бібліотеки-філії комунального закладу «Мурованокуриловецька централізована бібліотечна система», с. Лучинець Мурованокуриловецького району Вінницької області.

Яцентюк Юрій Васильович, кандидат географічних наук, доцент кафедри географії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

ЗМІСТ

Організаційний комітет Другої Муровано- куруловецької науково-краєзнавчої конференції	2
<i>Сергій Ладан</i> . Етапи становлення та сьогодення району	5
<i>Олександр Реєнт</i> . Бажаю успішної роботи!	16
Історія краю: джерела, пам'ятки, науково-краєзнавчі дослідження	18
<i>Святослав Терський</i> . Утвердження Київської держави у Подністров'ї: стан джерел та наукові версії	18
<i>Ірина Валігура</i> . Фонд відділу рідкісних і цінних видань ВОУНБ ім. К. А. Тімірязєва як джерельна база для вивчення історії Мурованих Курилівців (за документами ХІХ – поч. ХХ ст.)	26
<i>Віктор Мороз, Василь Черняк</i> . Писемні джерела про давню історію Мурованих Курилівців	35
<i>Юрій Легун, Олександр Кравчук</i> . Творчий спадок І. Губаржевського у фондах Державного архіву Вінницької області	42
<i>Костянтин Завальнюк, Ігор Журавлівський</i> . Документи Державного архіву Вінницької області про родину Дядинюків	50
<i>Зінаїда Петравчук</i> . Легенди як джерело для вивчення історії Мурованокуруловецької області	61
<i>Володимир Ревуцький</i> . Жван. На рубежах історії	70
<i>Володимир Ревуцький</i> . Котюжани. Про що шумить Лядова	86
<i>Анатолій Кушнір</i> . З історії села Кривохижинці Мурованокуруловецького району	102

<i>Володимир Халайцян, Наталія Стрельбіцька, Сергій Шпаковський. Історичні садиби Мурованокуриловецького району: історія, стан збереження та перспективи використання</i>	110
<i>Тамара Модлінська, Роман Крохмалюк. Палацово-паркові комплекси Мурованокуриловеччини ХІХ – поч. ХХ століть: історія, проблеми</i>	119
<i>Ігор Басистий, Тетяна Якимцева. Пам'ятка архітектури у Лучинці</i>	125
<i>Юрій Степанчук. Увіковічення пам'яті про Хмельниччину та її лідера Богдана Хмельницького на території Поділля</i>	129
<i>Тамара Левінчук. Галайковецький Спасо-Преображенський чоловічий монастир – духовний оберіг і святиня рідного краю</i>	137
У добу нового та новітнього часу	141
<i>Анатолій Трембіцький. Муровані Курилівці в роки визвольних змагань 1917 – 1921 рр. за спогадами Володимира Левицького: хроніка подій</i>	141
<i>Олександр Григоренко. Діяльність економічної наради виконавчого комітету Мурованокуриловецької волосної ради (жовтень – грудень 1921 року)</i>	156
<i>Валерій Рекрут. Зародження кооперативного руху на теренах Мурованокуриловеччини</i>	163
<i>Іван Гончар, Валерій Войтович. З історії Вищеольчедаївського цукрового заводу</i>	181
<i>Віктор Богушинський. Село і колгоспна система Мурованокуриловеччини в 1950 році</i>	188
<i>Михайло Лозовик, Іван Романюк. Сторінки спортивного життя Мурованокуриловецького району в повоєнні роки</i>	201

Відомі постаті Мурованокуриловеччини	207
<i>Ігор Журавлівський, Костянтин Завальнюк.</i> Рід Комарів із Курилівців-Мурованих та граф Мечислав Потоцький	207
<i>Олександр Петренко.</i> Генерал Валентин Естергазі та його родина – власники села Нишівці на Поділлі	215
<i>Лев Баженов.</i> Історик Могилів-Подільщини та Мурованокуриловеччини (До 195-річчя від дня народження Владислава Юліановича Гурського)	220
<i>Галина Серветнік, Олексій Серветнік.</i> Федір Зотикович Коновалюк – легенда Подільського краю	227
<i>Сергій Гальчак.</i> Бійці переднього краю – журналісти Мурованокуриловеччини у лихоліття Другої світової війни	232
<i>Володимир Колесник.</i> Володимир Лисенко – літописець журналістики Вінниччини	238
<i>Василь Серветник, Наталія Серветник.</i> Наші земляки – заслужені діячі науки, техніки, освіти, культури та галузі народного господарства України	245
<i>Василь Серветник.</i> Покоритель фракталів з Мурованокуриловеччини	264
<i>Ірина Кривонос.</i> Від Попелюх до космосу	269
<i>Надія Косаковська.</i> Василь Захарович Добрянський – людина-легенда	277
<i>Валентина Щербатюк.</i> Ніна Кашен – письменниця з Мурованокуриловеччини	281
<i>Галина Дзюбенко, Любов Комарніцька.</i> Станіслав Чернілевський – поет-односельчанин	287
<i>Ольга Зубко.</i> Мурованокурилівчанин Федір Сумневич на чолі Української Селянської Спілки в Празі	293

<i>Андрій Баніт. Життєвий шлях американського анархіста зі Сніткова</i>	302
<i>Анатолій Лисий. [Рецензія]. Ніна Михайлова. Поклик рідної землі. – Умань: Видавництво «Візаві», 2017. – 390 с.</i>	305

Освіта, культура, етнологія, топоніміка, природа регіону 311

<i>Віталій Тучинський, Микола Олійниченко. Вінницька гімназія 1814 – 1847 рр. в контексті розвитку освіти на Поділлі</i>	311
<i>Павліна Тимошук. Основні аспекти розвитку освітньої галузі Мурованокуриловецького району</i>	317
<i>Олена Зінько, Олена Гречановська. Музей Федора Зотиковича Коновалюка Вінницького національного технічного університету як засіб реалізації особистих творчих здібностей студентів</i>	323
<i>Валентина Мельник. Розвиток музейної справи в районі</i>	329
<i>Богдан Сауляк. Архітектура с. Виноградне кінця XIX – XX ст. (Мурованокуриловецький район Вінницької області)</i>	341
<i>Надія Колеснік, Таїсія Липецька. Традиційний український одяг села Дерешова</i>	345
<i>Лілія Іваневич. Характерні регіонально-локальні особливості вишивки святкових чоловічих сорочок Поділля</i>	350
<i>Ольга Шевчук. Обрядові хліби до родинних свят</i>	363
<i>Олена Романевич. Невичерпність народних традицій, звичаїв та обрядів села Вищеольчедаєва</i>	367
<i>Тетяна Паланичко. Народно-пісенна творчість села Виноградне Мурованокуриловецького району Вінницької області</i>	375

<i>Таїсія Калитюк</i> . Весільний обряд села Дружба Мурованокуриловецького району	386
<i>Тетяна Пірус, Катерина Пірус</i> . Весільні пісні Мурованокуриловеччини (на матеріалах рукописного фонду навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля факультету історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського)	409
<i>Алла Братчук</i> . Топоніміка села Вербовець Мурованокуриловецького району Вінницької області	416
<i>Тетяна Семенова</i> . Топоніміка села Виноградне Мурованокуриловецького району Вінницької області	420
<i>Тетяна Якимцева</i> . Топоніміка села Лучинець Мурованокуриловецького району Вінницької області	423
<i>Людмила Денисова, Лідія Кочержук</i> . Топоніміка села Наддінстрянське Мурованокуриловецького району Вінницької області	431
<i>Валентина Гребенюк</i> . Топоніміка села Снітків Мурованокуриловецького району Вінницької області	435
<i>Юрій Яцентюк</i> . Перспективні до заповідання Мурованокуриловецького району	443
<i>Григорій Денисик</i> . Адміністративно-господарська діяльність в умовах унікальної природи Середнього Подністер'я (якби я був головою райдержадміністрації)...	450

**Видання здійснено
за підтримки
Мурованокуриловецької
районної державної адміністрації та
Мурованокуриловецької районної ради**

Наукове видання

**ДРУГА
МУРОВАНОКУРИЛОВЕЦЬКА
НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧА
КОНФЕРЕНЦІЯ**

22 – 23 вересня 2017 р.

Видавець ПП Балюк І. Б.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 2524 від 13.06.2006

Здано у виробництво 06.09.2017

Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman

Ум. друк. арк. 29,375.

Друк офсетний. Наклад 200 прим. Зам. 82.

Друк ТОВ «Меркьюрі-Поділля»

Тел. / факс: (0432) 52-08-02

